

52

**Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
Institut za sociološka istraživanja**

*Zbornik radova sa nacionalne naučne konferencije
Studentski protesti 2024/25: BloKADA, ako ne SADA?
Beograd, 22. i 23. novembar, 2025
DOI: 10.21301/BloKADA.2025*

Urednici/e

Prof. dr Vera Backović
Dr Aleksandra Marković, naučna saradnica
Dr Marija Radoman, naučna saradnica
Doc. dr Nemanja Zvijer

Izdavač

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
Institut za sociološka istraživanja
Čika Ljubina 18–20, Beograd 11000, Srbija •
www.f.bg.ac.rs/ / <https://isi.f.bg.ac.rs/>

Za izdavača

Prof. dr Danijel Sinani,
dekan Filozofskog fakulteta u Beogradu

Recenzenti

Prof. dr Marija Babović
Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
dr Ana Batričević, naučni savetnik
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd
dr Vladimir Mentus, viši naučni saradnik
Institut društvenih nauka, Beograd
dr Mladen Radulović, viši naučni saradnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Lektura i korektura

Irena Popović Grigorov

Dizajn korica

Katarina Popović

Priprema i štampa

Dosije studio, Belgrade

Tiraž

50

ISBN 978-86-6427-405-0

© Copyright by Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
Institut za sociološka istraživanja
Prvo izdanje, Beograd 2026

Open Content License

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
Institut za sociološka istraživanja

**Studentski protesti 2024/25:
BloKADA, ako ne SADA?**

*Zbornik radova sa
nacionalne naučne konferencije*

Beograd, 22. i 23. novembar, 2025

Urednici

Vera Backović

Aleksandra Marković

Marija Radoman

Nemanja Zvijer

Beograd, 2026

NAUČNI ODBOR

Prof. dr Ana Martinoli, Fakultet dramskih umetnosti, Univerzitet umetnosti u Beogradu

Prof. dr Ankica Čakardić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Prof. dr Filip Ejodus, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Prof. dr Ildiko Erdei, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

Prof. dr Jelena Kleut, Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet

Doc. dr Nemanja Krstić, Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet

Prof. dr Oliver Tošković, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

Prof. dr Roman Kuhar, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

Prof. dr Vera Backović, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

Prof. dr Zoran Pavlović, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

ORGANIZACIONI ODBOR

**Dr Aleksandra Marković, naučna saradnica, Univerzitet u Beogradu –
Filozofski fakultet**

**Dr Marija Radoman, naučna saradnica, Univerzitet u Beogradu –
Filozofski fakultet**

Doc. dr Nemanja Zvijer, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

Prof. dr Vera Backović, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

SADRŽAJ

- 9 | Predgovor
- POLITIČKA PARTICIPACIJA, MOBILIZACIJA I OTPOR**
- 17 | *Ana Birešev, Jelena Pešić, Tamara Petrović Trifunović*
 Blokadna politika: političke kompetencije i shvatanja politike studenata u protestu 2024/2025. godine
- 35 | *Milica Vlajić, Smiljka Tomanović, Dragan Stanojević*
 Generacijsko „mi“: oblikovanje generacijske svesti studenata u protestu 2024/2025. godine*
- 53 | *Milica Vesković Anđelković*
 Mobilizacija dijaspore u vreme studentskih protesta
- 71 | *Stefan Aleksić*
 Borba za ulice: prostorno ponašanje i studentski protesti 2024/2025.
- 89 | *Željka Manić, Aleksandra Marković*
 Mogućnosti primene Balesovog klasifikacijskog sistema u posmatranju plenuma studenata Filozofskog fakulteta u Beogradu tokom blokade 2024/2025. godine
- STUDENTSKI PROTEST U RALJAMA JAVNOSTI**
- 111 | *Lucija Gegić Stanić*
 Borba za javni diskurs: izvještavanje RTS-a o studentskim prosvjedima
- 127 | *Branka Matijević, Marija Todorović, Sofija Ljubišić*
 Dva lica Srbije: polarizacija javnog mnjenja u kontekstu studentskih i građanskih protesta
- 147 | *Njegoš Vujadinović*
 Pozicioniranje Srpske pravoslavne crkve i Pravoslavnog bogoslovske fakulteta prema studentskim protestima (2024/2025): hronologija tumačenja društvenih kretanja

PSIHOLOŠKI ASPEKTI STUDENTSKOG PROTESTA

- 167 | *Maja Matejić, Irina Đorđević, Miljana Glogovac, Nevena Ostojić, Nikolina Milosavljević, Aleksandra Popović, Vida Vekić*
Korelati angažovanosti studenata u studentskim blokadama
- 189 | *Filip Preočanin, Ana Vojinović, Sara Atanasković, Marija Kukoljac*
Crte ličnosti i socijalna podrška kao prediktori protestnog ponašanja studenata u Srbiji 2024/2025.

AUDITIVNA RAVAN STUDENTSKOG PROTESTA

- 211 | *Jelena Pešić, Ana Birešev, Aleksandra Marković*
Odjekivanje tišine: morfologija tihih komemorativnih skupova u kontekstu studentskih protesta 2024/2025. godine
- 229 | *Marko Vesić, Strahinja Radoičić*
Umetnost zvuka, otpor i politička mobilizacija: uloga muzike u studentskim protestima u Srbiji

STUDENTSKI PROTEST I NASTAVNE AKTIVNOSTI

- 249 | *Nevena Živković, Nataša Simić*
Traganje za smislom u besmislu: studija slučaja nastavnika za vreme blokade nastave u školi
- 265 | *Jana Živanović*
Jutrić, kafa, cigarica, blokadica: zašto i kako uvrstiti protestne teme u nastavu stranih jezika

INSTITUCIJE KULTURE U STUDENTSKOM PROTESTU

- 291 | *Nevena Novaković, Veronika Podrjadova, Ana Stojković*
(Studentska) kulturna proizvodnja tokom društvenih previranja 2024/2025: studija slučaja nezavisne blokade Studentskog kulturnog centra u Beogradu
- 313 | *Kristina Brajović Car, Aleksandra Đurić*
Umetnička kolaboracija i analiza kreativnog procesa blokadno okupljene studentske umetničke grupe, nazvane 33, po broju autora izložbe „Radovi na putu“

PREDGOVOR

Nacionalna naučna konferencija *Studentski protesti 2024/25: BloKADA, ako ne SADA?*, održana 22. i 23. novembra 2025. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, organizovana je povodom obeležavanja godišnjice početka studentskih blokada fakulteta koje su obeležile društveni i politički život Srbije 2024. i 2025. godine. Studentski protesti i blokade fakulteta započeli su krajem 2024. godine, kada je 25. novembra blokiran Fakultet dramskih umetnosti u Beogradu, nakon incidenta u kojem su studenti i profesori tog fakulteta napadnuti tokom mirnog okupljanja posvećenog odavanju pošte stradalima u padu nadstrešnice na železničkoj stanici u Novom Sadu 1. novembra 2024, od čijih posledica je tragično izgubilo živote 16 ljudi. Ovaj događaj je predstavljao neposredni okidač za širenje blokada koji se u narednim nedeljama proširio na državne univerzitete širom Srbije, visoke škole i nekoliko privatnih visokoškolskih ustanova, transformišući se u dugotrajan i društveno značajan protestni pokret. Studentske blokade i protesti tokom 2024/2025. godine predstavljaju jedan od najznačajnijih talasa društvene mobilizacije u savremenoj Srbiji, pokrenut u kontekstu duboke krize poverenja u institucije i zahteva za političkom i društvenom odgovornošću, a njihova širina, trajanje i oblici organizovanja, učinili su ih posebno relevantnim i za javnost i za naučna istraživanja.

Interdisciplinarnu konferenciju *Studentski protesti 2024/25: BloKADA, ako ne SADA?* organizovao je Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Na konferenciji su učestvovali istraživači i istraživačice iz različitih disciplina, sa ciljem da kroz analitičku i kritičku perspektivu razmotre centralne osobenosti studentskih protesta i blokada, kao i njihov uticaj na šire društvo i različite društvene segmente.

Konferencija je okupila više od 120 učesnika i učesnica iz različitih akademskih i istraživačkih institucija u zemlji i inostranstvu, uključujući univerzitete u Beogradu, Novom Sadu, Nišu i Kragujevcu, kao i institucije iz regiona i evropskih univerzitetskih centara (Zagreb, Rijeka, Osijek, Pariz, Malmö, Buckinghamshire, Univerzitet Crne Gore). Učesnici su dolazili sa širokog spektra fakulteta i disciplina, od društvenih i humanističkih nauka, preko umetničkih i medijskih studija, do geografije, prava i interdisciplinarnih istraživačkih centara i instituta. Posebno je značajno prisustvo istraživača i istraživačica u različitim fazama akademske karijere, što je doprinelo dinamičnoj i višeslojnoj razmeni perspektiva.

Program konferencije je realizovan u 19 sesija, uključujući uvodna izlaganja i više blokova paralelnih sesija. Tematski, izlaganja su bila grupisana oko nekoliko ključnih celina: političkih i društvenih aspekata protesta, organizacionih praksi i dinamike studentskog pokreta, medijskih reprezentacija i diskursa, prostornih i transnacionalnih dimenzija mobilizacije, psiholoških i individualnih aspekata učešća, kao i kulturnih, umetničkih i simboličkih izraza protesta. Posebna pažnja posvećena je i pitanjima obrazovanja i širim društvenim efektima blokada.

Zbornik radova koji je pred čitaocima čini šesnaest radova predstavljenih na konferenciji, različitog tipa (originalnih naučnih, preglednih i stručnih), koji iz interdisciplinarnе perspektive analiziraju studentski protest i blokade 2024/2025. godine. Svi radovi u ovom zborniku prošli su postupak dvostruke anonimne recenzije. Radovi su tematski organizovani u šest celina koje reflektuju ključne dimenzije ovog društvenog fenomena.

Prva celina, *Politička participacija, mobilizacija i otpor*, bavi se različitim oblicima kolektivnog delovanja, uključujući blokadnu politiku, generacijsku svest, ulogu dijaspore, prostorne aspekte protesta i organizacione prakse poput studentskih plenuma.

Autorke Ana Birešev, Jelena Pešić i Tamara Petrović Trifunović u radu *Blokadna politika: političke kompetencije i shvatanja politike studenata u protestu 2024/2025. godine* analiziraju političku participaciju studenata tokom protesta 2024/2025, sa fokusom na način na koji studenti razumeju politiku i sopstvenu političku kompetentnost. Polazeći od kvalitativnih podataka, ukazuju na to da blokade i plenumske prakse doprinose preispitivanju dominantnih, institucionalnih shvatanja politike, uz značajan doprinos praćenja dinamike procesa (de)politizacije i izazova koje oni upućuju političkom poretku. Milica Vlajić, Smiljka Tomanović i Dragan Stanojević u radu *Generacijsko „mi“: oblikovanje generacijske svesti studenata u protestu 2024/2025. godine* ispituju proces oblikovanja generacijske svesti među studentima učesnicima protesta 2024/2025. Na osnovu kvalitativnih intervju-a, autori pokazuju kako se u kolektivnom delanju studenti konstituišu kao prepoznatljiva generacijska jedinica sa specifičnim identitetom i iskustvom, konstituišu kao socijalna generacija sa distinktivnom generacijskom svešću, čime rad pruža doprinos savremenoj literaturi o empirijskom utemeljenju koncepta generacijske svesti.

Autorka rada *Mobilizacija dijaspore u vreme studentskih protesta* Milica Vesković Anđelković analizira mobilizaciju srpske dijaspore tokom studentskih protesta, sa posebnim fokusom na ulogu društvenih mreža. Autorka pokazuje kako se dijaspora organizovala, pružala podršku i razvijala različite oblike političkog i društvenog angažmana u odnosu na događaje u Srbiji. Stefan Aleksić u radu *Borba za ulice: prostorno ponaša-*

nje i studentski protesti 2024/2025. analizira proteste kroz prizmu prostora, fokusirajući se na blokade saobraćajnica kao ključni oblik političkog delovanja. Autor pokazuje kako ulica, kao infrastrukturni i ekonomski prostor, postaje mesto političkog sukoba i otpora, postavljajući pitanje prava na grad i kontrole javnog prostora. Nadovezujući se na prostornu dimenziju protesta, ali pomerajući fokus ka unutrašnjem prostoru kolektivnog odlučivanja, u radu *Mogućnosti primene Balesovog klasifikacijskog sistema u posmatranju plenuma studenata Filozofskog fakulteta u Beogradu tokom blokade 2024/2025. godine* autorke Željka Manić i Aleksandra Marković razmatraju metodološke mogućnosti naučnog posmatranja plenuma kao specifične grupne forme. Nalazi pokazuju da taj pristup, uprkos ograničenjima u praćenju zadatka, pruža vredan uvid u društveno-emocionalnu dinamiku i obrasce interakcije među učesnicima.

U okviru celine *Studentski protesti u raljama javnosti* analiziraju se medijske reprezentacije, javni diskurs i širi društveni odgovori na proteste, uključujući pitanja polarizacije i odnosa institucija prema studentskom pokretu.

U radu *Borba za javni diskurs: izveštavanje RTS-a o studentskim prosvjedima*, Lucija Gegić Stanić analizira način na koji je javni servis Radio televizije Srbije izveštavao o studentskim protestima, sa fokusom na centralnu informativnu emisiju Dnevnik 2. Autorka pokazuje kako se kroz medijski diskurs oblikuju narativi o protestima, ukazujući na šire odnose moći i pitanje medijske nezavisnosti. Rad *Dva lica Srbije: polarizacija javnog mnjenja u kontekstu studentskih i građanskih protesta*, Branke Matijević, Marije Todorović i Sofije Ljubišić, bavi se podelama u javnom diskursu, analizirajući razlike u stavovima, tonu i argumentaciji između pristalica i protivnika protesta. Kombinujući kvantitativnu i kvalitativnu analizu, autorke ukazuju na izraženu polarizaciju i različite obrasce komunikacije u digitalnom prostoru. U radu *Pozicioniranje Srpske pravoslavne crkve i Pravoslavnog bogoslovskeg fakulteta prema studentskim protestima (2024/2025): hronologija tumačenja društvenih kretanja*, Njegoš Vujadinović analizira ulogu religijskih institucija u oblikovanju javnog diskursa o protestima. Oslanjajući se na teoriju simboličkih granica, autor pokazuje kako se protesti interpretiraju u moralnim i identitetskim okvirima, uz naglasak na odnose između religije, politike i društvene moći.

Celina *Psihološki aspekti studentskog protesta* fokusira se na individualne i socijalne faktore angažovanosti, dok *Auditivna ravan studentskog protesta* otvara do sada manje istraživanu dimenziju zvuka, tišine i muzike kao važnih elemenata protestnog iskustva i političke mobilizacije. U radu Maje Matejić, Irine Đorđević, Miljane Glogovac, Nevene Ostojić, Nikoline Milosavljević, Aleksandre Popović i Vide Vekić *Korelati angažovanosti studenata u studentskim blokadama* analiziraju se psihološki korelati angažo-

vanosti studenata u blokadama. Rezultati ukazuju na značaj stavova, moralne obaveze i osećaja efikasnosti, dok politički cinizam deluje kao faktor koji umanjuje spremnost na angažman. Filip Preočanin, Ana Vojinović, Sara Atanasković i Marija Kukoljac u radu *Crte ličnosti i socijalna podrška kao prediktori protestnog ponašanja studenata u Srbiji 2024/2025*. ispituju ulogu crta ličnosti i socijalne podrške u objašnjenju protestnog ponašanja studenata. Nalazi pokazuju da individualne dispozicije, u kombinaciji sa percipiranom podrškom iz okruženja, značajno doprinose razumevanju različitih oblika političkog angažovanja mladih.

U tekstu *Odjekivanje tišine: morfologija tihih komemorativnih skupova u kontekstu studentskih protesta 2024/2025. godine*, Jelena Pešić, Ana Birešev i Aleksandra Marković fokusiraju se na tišinu kao poseban oblik protestnog delovanja. Analiza pokazuje kako komemorativni skupovi funkcionišu kao prostor zajedničkog sećanja, ali i kao suptilan, ali snažan politički izraz. Dok prethodni rad otvara pitanje tišine, Marko Vesić i Strahinja Radočić u radu *Umetnost zvuka, otpor i politička mobilizacija: uloga muzike u studentskim protestima u Srbiji* usmeravaju pažnju na zvučnu dimenziju protesta. U analizi muzičkih praksi ukazuju na to kako se muzika koristi za mobilizaciju, komunikaciju i oblikovanje kolektivnog iskustva protesta.

U okviru celine *Studentski protest i nastavne aktivnosti* razmatraju se implikacije blokada na obrazovni proces i mogućnosti integracije protestnih tema u nastavu. Nevena Živković i Nataša Simić u radu *Traganje za smislom u besmislu: studija slučaja nastavnika za vreme blokade nastave u školi* donose refleksivno-iskustvenu analizu položaja nastavnika u uslovima obrazovne krize. Kroz lično iskustvo i teorijsku interpretaciju, u radu se osvetljavaju kompleksni odnosi i tenzije između različitih aktera obrazovnog sistema, kao i izazovi očuvanja profesionalne uloge i smisla obrazovanja. Iz drugačije, didaktičke perspektive, Jana Živanović u radu *Jutrić, kafica, cigarica, blokadica: zašto i kako uvrstiti protestne teme u nastavu stranih jezika* razmatra potencijal protesta kao nastavnog resursa. Polazeći od jezičkih i kulturnih aspekata protestnih slogana, autorka pokazuje kako se savremeni društveni kontekst može integrisati u nastavu radi razvoja jezičkih kompetencija.

Na kraju, u celini *Institucije kulture u studentskom protestu* ispituje se uloga kulturne produkcije i umetničkih praksi u kontekstu društvenih previranja, sa posebnim osvrtom na nezavisne inicijative i kolektivne kreativne procese. Nevena Novaković, Veronika Podrjadova i Ana Stojković u radu *(Studentska) kulturna proizvodnja tokom društvenih previranja 2024/2025: studija slučaja nezavisne blokade Studentskog kulturnog centra u Beogradu* osvetljavaju specifičnost blokade Studentskog kulturnog centra

(SKC) kao prostora umetničke i političke produkcije. Fokus je na načinima na koje studenti kroz preuzimanje i transformaciju kulturne institucije razvijaju nove oblike stvaralaštva i kolektivnog delovanja. Iz perspektive umetničke prakse i kreativnog procesa, Kristina Brajović Car i Aleksandra Đurić u radu *Umetnička kolaboracija i analiza kreativnog procesa blokadno okupljene studentske umetničke grupe, nazvane 33, po broju autora izložbe 'Radovi na putu'* analiziraju kolektivno stvaranje u uslovima društvene i političke mobilizacije. Autorke ukazuju na isprepletenost umetničkog i političkog angažmana, kao i na specifične dinamike grupnog rada, motivacije i simboličkih izraza u okviru studentskog pokreta.

Radovi objavljeni u ovom zborniku ukazuju na to da studentski protesti 2024/2025. nisu bili samo reakcija na konkretne događaje, već prostor u kome se preispituju granice politike, zajednice i društvenog delovanja. Kroz različite analitičke pristupe, protest se pokazuje kao svojevrsna laboratorija društvenih odnosa, odnosno mesto u kome se istovremeno proizvode novi oblici participacije, identiteta i solidarnosti. Kao takav, ovaj zbornik predstavlja ne samo dokument vremena, već i poziv na dalje teorijsko i empirijsko promišljanje, kao i promišljanje uloge nauke, u razumevanju i interpretaciji društvenih promena.

Zahvaljujemo se svima koji su omogućili da se konferencija održi, članovima i članicama programskog odbora, učesnicima i učesnicama, moderatorima i moderatorkama, volonterima i volonterkama, publici, a posebnu zahvalnost dugujemo recenzentima i recenzentkinjama pojedinačnih radova i zbornika u celini.

Urednici/e

POLITIČKA PARTICIPACIJA,
MOBILIZACIJA I OTPOR

Ana Birešev¹
 Univerzitet u Beogradu
 – Filozofski fakultet

Originalni naučni rad
 DOI: 10.21301/BloKADA.2025.01

Jelena Pešić
 Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

Tamara Petrović Trifunović
 Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, doktorantkinja

BLOKADNA POLITIKA: POLITIČKE KOMPETENCIJE I SHVATANJA POLITIKE STUDENATA U PROTESTU 2024/2025. GODINE*

Istraživanja političke participacije i angažovanosti mladih ukazuju na dva višedecenijska trenda: njihovu sve veću otuđenost i isključivanje iz političkog procesa, odnosno udaljšavanje od formalne politike i okretanje vaninstitucionalnim oblicima političkog aktivizma. Ukljućenost u različite vidove protestne politike, uz brojne oblike alternativne participacije, čini sve značajniji deo repertoara političkog delovanja mladih generacija. Iz teorije i istraživanja je proizašao argument, uz koji staje i naš rad, da se u pozadini ispoljenih trendova ne krije beg od politike kao takve već „nestandardna“ politizovanost nastala kao reakcija na postpolitičku konfiguraciju, odnosno skepsa refleksivno angažovanih građana prema političarima i priznatim intelektualnim autoritetima. Uvreženo razumevanje politike, uočljivo u (ne)liberalnim demokratijama u javnom i svakodnevnom govoru, pomenute prakse, međutim, neretko svrstava u drugorazrednu aktivnost, tretirajući ih kao korektiv ili dopunu „prave“ politike. Studentski protesti u Srbiji 2024/2025. godine su svojim inovativnim repertoarom akcija, koji se velikim delom temeljio na dugotrajnim blokadama fakulteta i plenumskoj demokratiji, poljuljali i kod nas opšteprihvaćenu hijerarhiju participativnih formi te konvencionalno poimanje politike i političkog delovanja, tesno povezano sa modelom predstavničke demokratije i koncepcijom „borbe za vlast“.

¹ Adresa za korespondenciju: ana.biresev@f.bg.ac.rs

* Realizaciju istraživanja na temelju kojeg je nastao ovaj tekst podržalo je Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu (ugovor br. 451-03-137/2025-03/200163).

Važan pravac u istraživanju savremenog studentskog aktivizma i studentskih protesta usmeren je ka otkrivanju perspektive samih učesnika i unutrašnje logike mladalačkog bunta, čime se daje značajan doprinos praćenju dinamike procesa (de)politicizacije i izazova koje oni upućuju političkom poretku. Ovakav pristup je primenjen i u analizi studentskog protesta 2024/2025, s ciljem da se odgovori na sledeća pitanja: da li studenti svoje angažovanje tokom, ali i pre blokade određuju kao političko, kako uopšte shvataju politiku i prepoznaju li sebe kao politički kompetentne akttere? U tu svrhu korišćena je istraživačka građa dobijena putem intervjua sa studentima učesnicima protesta u sklopu projekta „Talas studentskog bunta u Srbiji: blokade 2024/2025“ Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Ključne reči: mladi, politika, politička kompetencija, protesti, blokade

Blockade Politics: Political Competences and Understandings of Politics Among Student Protesters in 2024/2025

Two long-standing trends have been observed in contemporary research on youth political participation: growing disaffection and withdrawal from the political process, as well as distancing from conventional politics and turning toward non-institutional forms of political activism. Involvement in different forms of protest activities, along with various alternative modes of participation, has become an increasingly important part of the political action repertoire of younger generations. In line with arguments stemming from the theory and empirical studies, this paper posits that the rejection of politics as such may not be the driving force behind the manifested trends. Rather, these trends reveal a „non-standard“ politicization arising as a reaction to the post-political configuration, coupled with the skepticism of reflexively engaged citizens towards politicians and intellectual authorities. However, the deep-rooted understanding of politics, present both in public and everyday discourse within (il)liberal democracies, often seems to classify protest politics as inferior, i.e., merely a corrective or a complement to „real“ politics. The 2024/2025 student protests in Serbia, with their innovative repertoire of actions, largely based on long-term blockades of universities and plenary democracy, shook up the established hierarchy of modes of participation, as well as the conventional understanding of politics and political action, closely tied to the representative democracy model and the pursuit of power.

One important trend in contemporary student protests and activism research aims to unveil the participants' perspectives and the internal logic of youth revolt. This kind of approach, which helps us look into the dynamics of (de)politicization processes and the challenges they pose to the political order more closely, was applied in the analysis of the 2024/2025 student protests in Serbia. The fol-

lowing questions guided us: whether the students classify their engagement before and during the blockades as political; how they define politics in general; and, finally, whether they recognize themselves as politically competent actors. Interviews with student protesters were conducted as part of „The Wave of Student Revolt in Serbia: University Blockades 2024–2025“ project of the Institute for Sociological Research of the Faculty of Philosophy in Belgrade.

Keywords: youth, politics, political competence, protests, blockades

Mladi, politizacija i njihov način

U većini istraživanja političke participacije prihvata se određenje kojim se pod dati fenomen podvodi niz aktivnosti preduzetih sa ciljem da se utiče na proces političkog odlučivanja. U stručnoj literaturi, one se razvrstavaju u kategorije konvencionalnih, oblikovanih u zakonitim okvirima poretka predstavničke demokratije i upravljenih ka institucionalnim i individualnim nosiocima političkog režima (glasanje na izborima, članstvo u partiji, kontaktiranje s političarima, informisanje, razgovori o politici itd.) i nekonvencionalnih, koje se odvijaju mimo formalizovanih procedura i podrazumevaju orijentaciju ka javnosti, to jest političkoj zajednici (demonstracije, bojkot, peticije, blokade saobraćajnica i dr.) (Barnes & Kaase, 1979). Pojedini autori u okviru novijih pristupa izbegavaju dihotomiju konvencionalnog i nekonvencionalnog delovanja smatrajući je zastarelom. Imajući to u vidu, političkom participacijom se označavaju sve aktivnosti oko kojih se pojedinci i grupe okupljaju, bilo u realnom svetu bilo onlajn, javno ili na zaklonjeniji način, s ciljem da utiču na društvene i političke strukture, aranžmane i procese u zajednici, lokalno, nacionalno ili globalno (Pickard, 2019, str. 61; slično: Pontes *et al.*, 2018). S druge strane, iako postoje pokušaji da se pojam razvija u skladu s rastom diverzifikacije i konstantnim inoviranjem repertoara političkog delovanja, kao i da se zađe u sferu mikropolitike ne bi li se zahvatile svakodnevnica i zapostavljena životna iskustva, izvesne političke prakse ostaju neprepoznate i neistražene (Marsh *et al.*, 2007, str. 19).

Slično je i s proučavanjem participativnih obrazaca mladih. U velikom broju istraživanja uvažava se postojanje institucionalnog i vaninstitucionalnog aktivizma te se konstatuje pad učešća mladih u izbornoj politici, partijske identifikacije, institucionalnog poverenja, zainteresovanosti za politiku, osećaja političke efikasnosti i manjak političkog znanja u odnosu na starije generacije, kao i u poređenju s njihovim vršnjacima nekoliko decenija ranije, dok se istovremeno ukazuje na izraženiju sklonost alternativnim vidovima učešća u političkom životu (Manning, 2013; Pontes *et al.*, 2018). Graso (Grasso, 2016) opreznije tumači ta kretanja s obzirom na

variranja u nivou pojedinih političkih aktivnosti po zemljama i kroz vreme, a pesimistične prognoze ograničava na glasanje na izborima i članstvo u partiji, izuzimajući „konsultativne“ aspekte demokratije. U pomenutim, pretežno kvantitativnim studijama, mnoge prakse koje mogu imati političke konsekvence, odnosno koje mladi doživljavaju kao političke se, što zbog inercije, što zbog uporedivosti podataka, ne uvršćuju u standardizovane upitnike koji služe ispitivanju repertoara političkog delovanja.² Tako, na primer, na mapi političke participacije mladih nema ispisivanja političkih grafita, skvotiranja ili pokretanja samoorganizovanih i autonomnih društvenih centara.

Marš i saradnici, autori kvalitativne studije o političkim stavovima i ponašanjima britanske mladeži, smatraju da se u istraživanjima prečesto rabi restriktivna koncepcija politike i političke participacije kojom se povlači odsečna granica između privatnog i javnog i time mnoga pitanja koja bi se mogla okvalifikovati kao politička i politizujuća (p)ostavljaju s onu stranu legitimnog delovanja, namesto da se politika tretira na sveobuhvatan način, odnosno kao „strukturisano“ življeno iskustvo (Marsh *et al.*, 2007, str. 6). Njihovi nalazi govore o tome da mladi često doživljavaju bavljenje politikom kao ulazak u mrežu odnosa autoriteta i kontrole, koji ih osuđuje na pasivnu ulogu, dok s druge strane izražavaju nezadovoljstvo zbog slabe responzivnosti institucija i nisko procenjuju sopstvenu političku efikasnost jer ne vide da njihovo angažovanje može značajnije uticati na poboljšanje životnih uslova. Prema mišljenju britanskih istraživača, to ne implicira i političku apatiju budući da zanimanje za politiku uprkos svemu opstaje, ali se ono razlikuje od zainteresovanosti starijih generacija, ne toliko u meri i intenzitetu koliko u prebacivanju težišta na pitanja koja se tiču seksizma, rasizma, problema u domenu javnih usluga i kriminala, kao i uobičajenih tema koje se vezuju za tranziciju u odraslost – zaposlenja, rane trudnoće i roditeljstva, materijalne deprivacije kraja i zajednice u kojima odrastaju (isto, str. 110). Slično zaključuju i Heris i saradnici – mlade ljude zanima politika i dok u politički život mahom ulaze kroz „svakodnevnu“ participaciju, ne odbacuju sasvim ni formalnu politiku, ali od političkog sistema očekuju veću responzivnost, odnosno da ih neko čuje i uvaži kao političke subjekte (Harris *et al.*, 2010).

Drugi autori pak u trendu prelaska s ideološki usmerenog delovanja na strateško angažovanje prepoznaju posledice razoružavajućeg postpolitičkog ambijenta i pokušaje da se nadomesti nezadovoljavajuća politička ponuda (Lieberkind, 2021). Neispunjena očekivanja od „prave“ politike

2 Kao primer toga videti upitnik Evropskog društvenog istraživanja: https://www.europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2024-01/ESS%20Round%2011%20Source%20Questionnaire_FINAL_Alert%2004.pdf

centrirane oko parlamentarizma i partijskog života, koja u očima mladih postaje sinonim nečeg prljavog, koruptivnog i obmanjujućeg (Pilkington & Pollock, 2015), ne pasiviziraju koliko otuđuju, usmeravajući ih sve više ka politici „uradimo sami“ (*Do-It-Ourselves politics*) (Pickard, 2019). Rezultat je bujanje raznovrsnih inicijativa mladih širom sveta koje otkrivaju njihovu otvorenost za nova iskustva i spremnost na eksperimentisanje s formom, mobilizacijskim i organizacionim taktikama i koje, bivajući nekad više, nekad manje radikalne, manifestuju potencijal za regeneraciju politike (Bruselius-Jensen, 2021; Pickard & Bessant, 2018).

U savremenom društvu u kojem reprodukcija odnosa dominacije sve više počiva na biopolitičkoj moći, granice političkog i društvenog postaju zamagljenije, dok se na strani političkog aktivizma i kontramoci neumitno pronalaze novi oblici, kanali i prostori delovanja i organizovanja, immanentni takvoj preobraženoj stvarnosti (autonomni, horizontalno strukturisani entiteti, izuzetno efikasne ali nestabilne i nepredvidljive formacije, poput rojeva i sl.) (Birešev, 2025). Procesi depolitizacije koji su produkt postdemokratskih aranžmana i sistematskog neoliberalnog ustrojavanja političke sfere takođe preoblikuju odnos prema politici (Pešić *et al.*, 2021). Strukturne i druge dubinske promene političkog pejzaža, uz činjenicu da se značajan deo političke socijalizacije mladih sada odvija na internetu (Loader *et al.*, 2014) stvaraju takozvani generacijski efekat kada više generacija zaredom biva izloženo novim okolnostima, izazovima i iskustvima, usled čega se redefinišu gledišta, repertoari političke angažovanosti te sama participativna norma (Marsh *et al.*, 2007, str. 93). Nova politička konfiguracija proizvodi generacije sklone postdoktrinarnom i strateškom, moglo bi se reći fronetičkom pristupu, u kojem moralizacija politike, odnosno politizacija morala i vrednosti, odmenjuje klasičnu ideološku afilijaciju (Manning, 2013). Mladi svoje etičko-političke prakse (veganstvo i sl.) označavaju kao političke, oslobađajući ih statusa nekonvencionalnih (isto). Premda pokazuju znake udaljavanja od „visoke“ politike, jasno je da oni nisu potpuno napustili politički proces.

Deo političkog angažovanja mladih odvija se u okviru studentske politike, koja osim institucionalne, uglavnom predstavničke, ima i vaninstitucionalnu, to jest aktivističku komponentu i obuhvata različite oblike kolektivnog delovanja sa ciljem da se upravlja studentskom populacijom i ostvaruje uticaj na visokoobrazovne institucije i šire društvo (Klemenčić & Park, 2018). Od burnih šezdesetih godina prošlog veka pa sve do organizovanog otpora neoliberalnim merama u sferi visokog obrazovanja u talasu protesta u drugoj deceniji 21. veka (Brooks, 2017; Myers, 2017) studenti su se etablirali kao relevantan politički akter. Skorija istraživanja otkrivaju da među mladima na fakultetima postoji visok stepen zainte-

resovanosti za politiku i svest o tome da kao budući akademski građani imaju određenu političku odgovornost, pri čemu se univerzitet često doživljava kao prostor u kome se stiču znanja i veštine potrebne za politički angažman (Brooks *et al.*, 2020). Univerzitet se dakle u predstavama mladih pojavljuje kao sedište specifične institucionalne kulture i dom jedne tranzitorne zajednice kroz koju, postajući njenim delom, dobijaju mogućnost da se politički obrazuju i katkad politizuju.

Blokada 2024/2025. u kontekstu studentskih i drugih borbi

Istraživanja političke participacije mladih svedoče o činjenici da mladi na evropskoj periferiji podržavaju i praktikuju konvencionalni, kao i nekonvencionalni politički aktivizam u manjem procentu od svojih vršnjaka u zemljama centra (Kovacic & Dolenc, 2018) te da ispoljavaju niži stepen političke kompetencije (Spajić-Vrkaš & Čehulić, 2016). Podaci za Srbiju iz 2023. godine (Pešić *et al.*, 2025) govore da gotovo polovina mladih nije nimalo zainteresovana za politiku, da isto toliko njih misli da politički sistem uopšte ne omogućava ljudima da utiču na politiku, a još manje ih veruje da poseduje potrebna znanja i veštine za politički angažman. Od svih institucija najmanje poverenja imaju u političare i partije. Ipak, u nekom vidu protestnih aktivnosti u prethodnih godinu dana učestvovalo je 15,3% mladih, što je više od procenta za opštu populaciju (11,1%) i svakako je predstavljalo pozitivan nagoveštaj. Kada su krajem 2024. godine studenti stupili u potpunu blokadu visokoškolskih institucija, da bi im se u protestu ubrzo pridružili maturanti u srednjim školama, postalo je jasno da pretpostavljena paradigma političke participacije mladih u Srbiji mora da bude preispitana.

U drugoj deceniji 21. veka svet je svedočio velikim protestnim mobilizacijama studenata u znak otpora reformama koje su vlasti pojedinih zemalja (Čile, Velika Britanija itd.) pokušale da nametnu visokom obrazovanju, kao i njihovom političkom aktiviranju u brojnim pokretima izazvanim ekonomskom i krizom demokratije (Brooks, 2017). I razvoj zemalja na istočnim „rubovima“ evropskog kontinenta u nekoliko poslednjih decenija obeležili su masovni protesti omladine i studenata (Bieber & Brentin, 2019; Horvat i Štiks, 2010). Studentske pobune u Srbiji imaju dugu istoriju. Menjale su povode i ciljeve, krećući se između onih koje su akademci pokrenuli reagujući na opšte društvene probleme i nastojeći da uspostave širi politički front, te u skladu s tim organizujući svoj bunt (pobune tridesetih, 1968, talas protesta iz devedesetih godina) i onih u kojima su se ograničili na akademski prostor i studentska pitanja u užem

smislu, iako se i tad njihova kritika često pružala preko tih granica (više blokada fakulteta u periodu 2006–2015. podstaknutih komercijalizacijom obrazovanja i uvećanjem troškova studiranja kao posledica šire neoliberalne agende) (Pešić i Birešev, 2025).

Blokade i protesti 2024/2025. dolaze na koncu svih prethodnih studentskih borbi, reinterpetirajući njihovo nasleđe i stvarajući svoju zaostavštinu, ali i kao deo talasa deceniju dugih građanskih mobilizacija protiv vlasti i niza manjih i većih ekoloških protesta. Ova pobuna se temelji na direktnoj demokratiji studentskih plenuma (slično blokadama iz 2006, 2011. i 2014), a u ostalim organizacionim i strateškim „rešenjima“ pokazuje znake kolebanja između „ortodoksnih“ i novih političkih optika. Ranija istraživanja su pokazala da protestna politika ne odmenjuje onu tradicionalnu niti značajno destabilizuje načelnu privrženost reprezentativnoj demokratiji (Norris *et al.*, 2005), ali kriza 2008. i protesti koji su usledili promenili su očekivanja od politike i način na koji se ona sagledava na globalnom nivou. Iako je kod nas na delu donekle drugačija kriza, borbena i radikalizovana mladež proizvodi politička gledišta i vizije s kojima se treba bliže upoznati.

Istraživanje političkih pogleda studenata u blokadi

Uprkos brojnim promenama kroz koje prolazi polje političke participacije mladih, njihovi politički identiteti i imaginariji ostaju nedovoljno istraženi (Marsh *et al.*, 2007). Dominantan narativ o mladima, uveliko zastupljen u medijima, naučnim istraživanjima i vladinim programima, sadrži pojmove apatije, apolitičnosti i čak antipolitike koji treba da opišu njihov odnos prema politici. On implicira usko i hegemono shvatanje politike koje favorizuje strukture, norme i procedure predstavničke demokratije, ali previđa širok spektar političkih praksi mladih, kompleksnost značenja koja ih izgrađuju i skrivenu, refleksivnu i konstruktivnu stranu njihovog kritičkog, nekad i skeptičnog, pogleda na svet *mainstream* politike (Loader *et al.*, 2014; Manning, 2010). Stoga su izuzetno dragocena, iako i dalje malobrojna, istraživanja koja nude emsku perspektivu, bliže nas upoznavajući s pogledima mladih na politiku i njihovim razumevanjem društvene angažovanosti.

Cilj našeg rada je da pruži uvid u shvatanja politike i sopstvene političke uloge jedne grupe mladih u vrlo specifičnom istorijskom trenutku. Reč je o studentima u Srbiji, koji su krajem 2024. godine pokrenuli blokade svojih fakulteta i visokih škola i preduzeli niz protestnih aktivnosti kako bi ishodovali: pronalaženje i osudu odgovornih za pad nadstrešnice

na železničkoj stanici u Novom Sadu prilikom kojeg je smrtno stradalo šesnaest osoba; pokretanje krivičnih postupaka protiv napadača na studente i profesore; odbacivanje krivičnih prijava protiv studenata i obustavu već pokrenutih krivičnih postupaka i, konačno, unapređenje materijalnog položaja studentske populacije i akademske zajednice. U procesu intervjuisanja organizovanog u martu 2025. godine u sklopu projekta „Talas studentskog bunta u Srbiji: blokade 2024/2025“, Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, učestvovalo je dvadeset četvoro ispitanika (deset studentkinja i četrnaest studenata) iz šest univerzitetskih centara „u blokadi“ – Državnog univerziteta u Novom Pazaru, Univerziteta u Kragujevcu, Univerziteta u Nišu, Univerziteta u Novom Sadu, Univerziteta u Beogradu i Univerziteta umetnosti u Beogradu, kao i jedne visoke škole strukovnih studija. S njih osmoro su obavljene grupni intervjui (tri grupe), dok se s preostalim sagovornicima razgovaralo ponaosob. Svi razgovori su snimani, transkribovani i anonimizovani. Polustrukturisani intervjui su omogućili da se u interakciji s ispitanicima osvetli njihovo viđenje politike i dobiju odgovori na pitanja: kako shvataju politiku, da li protest čiji su glavni protagonisti kvalifikuju kao politički, kakvu ulogu politika igra u njihovom životu (zanimaju li ih, da li, kako i koliko ih okupira i sl.), jesu li i na koji način bili politički angažovani pre blokada, kako blokada i protesti (pre)oblikuju njihove koncepcije političke participacije i aktivizma, kako ocenjuju iskustvo učestvovanja u činu pobune kao što je blokada 2024/2025. i, na kraju, doživljavaju li studente, i sebe lično, kao političke aktere.

O jednoj semantičkoj grešci

„U medijima se često govori da studentski protesti nisu politički, šta ti misliš o tome?“ Ovako je glasilo pitanje iz vodiča za intervjue kojim smo ispitanike želeli da suočimo sa karakterizacijom studentskih blokada koja je bila predmet polemike u javnosti na samom početku ovog protestnog talasa. Dok je označavanje protesta kao nepolitičkih bilo u skladu sa ustaljenim restriktivnim shvatanjem politike u medijskoj sferi Srbije, u početnim fazama protesta ta oznaka je bila i reaktivna, odgovor na pokušaje vlasti da delegitimiše pokret u nastajanju svodeći ga na ispostavu opozicionih partija.³ Jedan od prvih ciljeva stoga je bio da ispitamo kako sami studenti definišu proteste u kojima sudeluju, ali i kako razumeju politiku.

3 Tokom prvih nekoliko meseci blokada, različiti politički i medijski akteri uključili su se u klasifikacijsku borbu za određivanje karaktera studentskog protesta. S jedne strane, predstavnici vlasti su bili gotovo unisoni u negativnoj dezinaciji protesta kao političkih nastojanja da se nasilno smeni vlast (npr. Tanjug, 2025). To je ujedno bio

Poniranje u građu pokazalo je da studenti i studentkinje sa kojima smo razgovarali proteste pretežno karakterišu kao političke. I u tome često nisu bili stidljivi, tako da su isticali kako su protesti „veoma, veoma politički“ (I1)⁴, „i te kako“ (I12) i „apsolutno“ (I8; I19) politički, da „sasvim jesu političke prirode“ te da „ne treba od toga bežati“ (I14). Međutim, nakon takvih kvalifikacija, u intervjuima bi obično usledila dopuna – protesti jesu politički, ali nisu stranački. Ispitanici su se time distancirali od političkih stranaka, ali i reagovali na pokušaje da se horizont njihove političke borbe svede na puku borbu za vlast („Naši protesti nisu formalno politički (...) jer mi ne jurimo vlast, ne jurimo fotelje“, rekla je studentkinja I18). Još važnije, neretko su u razgovoru s nama odbacivali „uže“ shvatanje politike, kojim se ona definiše kao delatnost kojom se bave „formalni“ politički akteri u strankama i institucijama predstavničke demokratije i iskazivali skepsu prema dometima partijske politike („Ne mogu da kažem svi, ali većina ljudi se slaže da nijedna od trenutno prisutnih političkih aktivnih stranaka nije adekvatna za ono što mi tražimo. Niko od njih neće promeniti sistem. Tako da, apolitičnost ne, nestranački – da“, izričit je bio student I1).

Deo ispitanika je odranije bio upoznat sa distinkcijom između užeg i šireg shvatanja politike i sa tenzijom koja proističe iz višeznačja samog pojma, a koja može da utiče na pogrešno poimanje njihovih praksi. Rečima jedne studentkinje: „To je velika, onako, semantička greška, zato što apsolutno jesu politički, samo nisu stranačko-režimski ili šta god. Mislim, kako je bilo koja borba za drugačije društvo (...) Kako to može da bude nepolitički?“ (I19). Neki od njih su takođe bili svesni da je upravo zbog višedecenijskih naslaga diskreditacije politike kao nemoralne, „prljave“ delatnosti, „strančarenja“ i „borbe za fotelje“, široko rasprostranjenog u medijima i u svakodnevnom shvatanju politike („postoji to neko laičko implicitno shvatanje politike kao nečega lošeg, kao nešto što se vezuje nužno za stranke, za korupciju, za izbore“, primetila je studentkinja I20), neophodno strateški promišljati o načinima na koje će se protesti označiti i preneti ostatku društva.

Mislim da je samo problem u našem društvu – baš zato što je naša politika i politička scena generalno korumpirana oduvek – da ljudi imaju neku

i period kada su studenti u blokadi počinjali da artikulišu i bruse svoju zvaničnu poziciju, odgovarajući i na glasove iz drugog dela javnosti (u opozicionim medijima i na društvenim mrežama) koji su od pokreta zahtevali „političku artikulaciju“, i u programskom smislu (Lakićević, 2025) i kroz prevazilaženje „antipolitike“ (Filipović, 2025), nasuprot studentskom insistiranju na autonomiji u odnosu na političke partije i druge organizacije.

4 Zbog zaštite anonimnosti učesnika u istraživanju, umesto imena korišćene su šifre ispitanika.

onako mržnju prema politici i mislim da baš ne shvataju najbolje šta zapravo znači politika i šta je politika i koliko je ona bitna i da prosto ne mogu samo da se prave da ne postoji. (I8)

Pa u suštini studentski protesti su od početka politički, ali problem je što se kod nas gajila dugo vremena ta politička apatija. Gde ljudi kada bi čuli da je nešto politički, ne bi želeli da učestvuju u tome. I onda smo mi morali da postavimo zapravo zahteve tako, a i generalno, morali smo da postavljamo takav diskurs da su ovi protesti zapravo natpolitički (...) da bi participacija zapravo i bila ovolika. (I3)

U dosadašnjim citatima se nazire nešto što je bilo primetno kod mnogih ispitanika, a to je rastegljiva koncepcija politike i političkog, nesumnjivo razrađenija od one koja se proteže u javnoj sferi i svakodnevi. Studenti su naglašavali da je „sve politika“ (I24), da „ako se ti ne baviš politikom, ona će se baviti tobom“ (I5) i da „u kompleksnom društvu (...) ne postoje nepolitička pitanja“ (I20).

Politika je kako izgleda moj dan i (...) sa čime ću se suočiti, koje prava, obaveze i slobode imam ja kao građanin neke zemlje. To je sve pitanje politike. (I4)

Pojedini studenti su ove uvide stekli tokom same blokade, kao proizvod njihove političke socijalizacije kroz proteste.

Jer mi smo često bežali od politike, ono, glavom bez obzira, bukvalno jer nismo... Ja prva, ranije nisam (...) Znala sam razliku, ali nikad nisam suštinski razmišljala o razlici politics i policy. Znači bukvalno – cena hleba je političko pitanje. Političko, formalno. (...) A tek sad mislim da većina nas razume da je to građanska dužnost. Ne da ti budeš političar, nego da te zanima šta se dešava u državi oko tebe, jer tu živiš. (I18)

Samim tim, i njihov lični odnos prema politici postao je predmet samorefleksije. Kod nekih je učešće u protestima uspelo da poništi učinke prethodno raširenog otklona od politike i da ih ponovo politički „očara“. „[P]robudili su neki novi entuzijazam u meni, pobedili su tu apatiju i ja sam radostan, radostan se budim svakog dana u nadi da ćemo stvarno istrajati i pobediti u ovome“, rekao je student I22, dok je njegov kolega novu nadu pronašao u prilici za angažman s velikim „ulozima“ i mogućnosti da se dubinski preobrazi svet politike:

Ali, u suštini, moj stav prema politici se jeste promenio, (...) nekako [sam] bio indiferentan po tom pitanju, jer sam mislio da nema nade, da jednostavno mi smo eto takav narod (...) mi tražimo vođu i mi tog vođu vesno ili nesvesno postavljamo na čelo države, već generacijama i generacijama unazad. Ali onda kad se sve ovo desilo, mislim da (...) zapravo, ovo nije prili-

ka da se promeni vlast, ovo je prilika da se promeni sistem i to je prilika koja je meni zapravo probudila tu nadu. (I7)

U proceni dometa partijske politike i uticaju iskustva blokada na nju situacija je nešto ambivalentnija. Na jednom kraju su oni koji ne zaziru od mogućnosti upuštanja u institucionalni politički angažman.

Ne znam da li bi se svi složili sa mnom, ali ja uvek kažem da je važno da i ti kao mladi koji nešto rade, da se oni uključe čak i u stranke i u nevladine organizacije i slično, da bi mi mogli da menjamo dalje. (I6)

Na drugoj strani su ispitanici koje su iskustvo angažovanja, nezadovoljstvo političkom ponudom i ponašanjem drugih političkih aktera tokom blokada još više udaljili od partijskog života, te sada temeljnu društvenu promenu ne vide kroz *mainstream* politiku, nego uprkos njoj.

Ali me je obeshrabrilo u odnosu na stranačku politiku jer sam se dodatno razočarala u ono malo nade što sam (...) polagala u neke ljude i u možda neke organizacije, ili u nadu da će se pojaviti neko nov. Sad sam se kompletno razočarala (...) profesionalni političari su meni noćna mora. I uplašila sam se narednih izbora jer ne znam za koga ću glasati. Jednaku, ne jednaku, ali odbojnost gajim prema svima mnogo više nego ranije. Mnogo mi je teže da napravim taj izbor, možda je to zato što znam više (...) a niko nije bio baš nešto mnogo dobar prema studentima. (I4)

(...) stvarno još više verujem da je ovo [politički sistem] u srži svojoj nakaradno. I da mora da se promeni nešto u srži i da ne... što kažu neki novi ljudi, nije samo novi ljudi, da bude novi sistem, da ne može ovako da izgleda nadalje. (I23)

O (ne)angažovanosti i (ne)kompetentnosti

Učešće u blokadama i protestima za neke studente je predstavljalo logičan nastavak prethodnog angažmana, bilo kroz formalne kanale participacije ili, što je češće bio slučaj, kroz neformalne mreže i aktivnosti; za druge, pad nadstrešnice i studentska odluka da se na taj tragičan događaj kolektivno reaguje bili su prelomna tačka koja ih je „gurnula“ ka snažnijoj politizaciji i studentskom aktivizmu. Mera u kojoj su mladi spremni da se uključe u političke procese određena je, između ostalog, stepenom u kojem percipiraju da njihov angažman može da utiče na nekakvu vidljivu društvenu ili političku promenu (Craig & Maggioletto, 1982). S druge strane, subjektivna procena „objektivnih“ mogućnosti da se promena desi nije uvek dovoljna; ona traži dopunu u vidu individualne evaluacije sopstvenih kompetencija da se razumeju politički procesi i da se u skladu sa tim dela (Craig *et al.*, 1990). Porast u neinstitucionalnim oblicima političkog

angažmana mladih u Srbiji, zabeležen u empirijskim istraživanjima (Pešić *et al.*, 2025), ide ruku pod ruku s njihovim procenama o niskoj responzivnosti političkog sistema da odgovori na potrebe građana. Istovremeno, on korespondira s niskim ocenama sopstvenih političkih kompetencija. Naravno, te nalaze treba dopuniti širim uvidima koji pokazuju da politička interesovanja mladih sve više izlaze izvan sfere konvencionalnih političkih pitanja i da su vođena postmaterijalističkim vrednostima, poput zainteresovanosti za zaštitu životne sredine ili za promenu potrošačkih praksi (Sveningsson, 2016).

Uklještenost između potrebe da se dela i pesimističnih procena dometa političkog, omladinskog i drugih oblika angažmana prepoznali su i naši ispitanici, sudeonici studentskih blokada. Pre svega, u periodu koji je prethodio blokadama, kod jednog dela ispitanika bila je uočljiva apstinencija i u institucionalnim formama participacije (poput glasanja na izborima ili učešća u formalnim studentskim institucijama), ali i u neformalnim oblicima angažmana. Ta uzdržanost i odsustvo iz političkih procesa neretko su praćeni procenom sopstvenih političkih kompetencija kao niskih, uz posledičnu slabiju zainteresovanost za politiku. Studentkinja I24 ovako komentariše sopstvene kompetencije: „Prosto nisam dovoljno upućena u sve to i mislim da sam možda i premlada da sam imala vremena sve to da naučim.“ Internalizacija dominantnog modela političke participacije i bavljenja politikom utiče na percepciju sopstvenih političkih kompetencija pa se idealizuju tradicionalne veštine (obaveštenost, elokvencija) i standardi angažovanosti (Sveningsson, 2016). U tom smislu, jedna od sagovornica na sledeći način opisuje svoj dotadašnji angažman:

I ja, pošto kažem, nisam ni u kojoj organizaciji nigde bila aktivna, ni za šta, ono u fazonu, ne znam ništa da radim, kome ću ja nešto da pomognem. (...) U smislu, ne razumem se dovoljno, ne znam kako ću, šta ja tu mogu sad da uradim. (...) Naravno, nisam pojma imala šta znači plenum, ono, u životu nisam čula tu reč, kao verujem skoro niko. (I13)

Slično, student I1 ukazuje na sopstvene nedovoljne političke kompetencije, povezujući ih sa niskim nivoom političke edukacije u školskom sistemu:

(...) ja ne znam kako funkcioniše, ne znam, Skupština Srbije, ja ne znam kako funkcioniše... u stvari ne znam mnogo (...) zato što nas to niko nije naučio. Nema školskog predmeta, ni u srednjoj, ni u osnovnoj, koji će nas adekvatno pripremiti za ovu situaciju (...). (I1)

Osim toga, pojedini studenti izostanak političkog angažmana, posebno onog koji se odvija u institucionalnoj areni, pripisuju između ostalog i sebi i na taj način, makar delimično, individualizuju odgovornost. Student I1 to ovako opisuje:

I sad, u retrospektivi kad gledam, verovatno i nije moglo ništa da se učini u ovom režimu. Ali barem bih se sada lakše osećao kao osoba koja je izašla ipak na izbore i glasala za nekog. Ovako je nekako deo krivice na meni samom što se nisam ranije upustio u to da se upoznam sa situacijom i tako da se opismenim politički. (I1)

Neretko se individualizacija odgovornosti javlja i u svedočenjima onih studenata koji su ranije bili uključeni u protestne ili druge vaninstitucionalne mobilizacije, ali gde je (percipirani) efekat tog angažmana izostao. O načinu na koji se ograničen domet ranijih angažmana odrazio na samopouzdanje i motivisanost da politički deluje svedoči naša ispitanica:

(...) bila sam, maltene, na svakom ovom protestu protiv nasilja u Srbiji (...) kada se desio pad nadstrešnice, nisam išla na ove sve proteste koji su bili u Novom Sadu, baš sam imala osećaj kao da nemam snage za to, ni emocionalne, ni fizičke, konstantno sam imala osećaj da nas niko ne prepoznaje. (I20)

Drugim rečima, jedan deo studenata aktivnih u blokadama pesimistično je procenjivao učinke svog dotadašnjeg političkog aktivizma, bilo zato što je on izostajao bilo zato što je procenjivan kao neefektivan. Ipak, blokade fakulteta i drugih (visoko)školskih institucija su za većinu značile svojevrstu prekretnicu koja im je pružila priliku da počnu da izgrađuju sopstvene političke kompetencije i stižu samopouzdanje i veru u to da njihov angažman može ishoditi stvarnom društvenom promenom. Ta vrsta osećaja dobrim je delom podstaknuta time što su blokade omogućile mladima da sami definišu uslove pod kojima će se uključiti u političke procese, da istaknu sopstvene zahteve i odaberu strategije političkog osporavanja, a činjenica da su dobili širu društvenu podršku osnažila ih je da istraju u svom delanju i da istovremeno prođu kroz proces političke socijalizacije. Iskazi dveju studentkinja govore u prilog tome:

(...) ovo sad što se događa, shvatila sam, nekako omogućilo mi je da se i moj glas čuje, samo na tom plenumu znači svačiji glas, pa i moj, ako nešto kažem, ako nešto uradim mogu da utičem. Tako da se to onda jeste promenilo, ali mi je jako teško da zamislim kako će nakon blokade sve ovo izgledati i da li će se, da li će ostati to da aktivno učestvujemo svi u tom društvenom životu. (I14)

Mislim sada, evo, i ovi zborovi što se formiraju, pa se malo sad tu nadam da ću se informisati više kako lokalna zajednica funkcioniše i šta može sve da se uradi preko mesne zajednice ili neke, ne znam, preko opštine itd. (...) Da, ali definitivno sada znam malo više, a onda samim tim dolazi do toga da ću verovatno i postati malo aktivnija. (I24)

Oslobađanje delatnog potencijala studenata kao kolektivnog aktera kroz „blokadnu politiku“ i samoorganizovanje kod pojedinaca se pozitiv-

no odrazilo na doživljaj vlastitih političkih sposobnosti i razvijanje repertoara angažovanosti:

Pa jeste, zato što kada izađete pred pun plenum, pred punu YYY [slušaonica]⁵ i kada treba nešto da kažete, bilo kao predstavnik radne grupe, bilo kao student, bilo kao student koji ima repliku ili nešto da iznese, neki predlog, vi se onda tu oslobodite. Ja recimo kad sam držao taj govor u YYY [grad], iako je tu bilo mnogo više ljudi nego na plenumu, ali uopšte nisam imao taj strah da li ću se zbuniti, da li ću nešto reći pogrešno, zahvaljujući tim plenumima. (I5)

Konačno, treba reći da je jedan deo ispitanika odranije imao političkog ili aktivističkog iskustva, te da su im studentski protesti i blokade ponudili novu platformu za nastavak tih praksi ili za njihovu redefiniciju u skladu sa promenjenim kontekstom. Student I9 na sledeći način objašnjava svoj raniji angažman u refleksiji o blokadama:

Bukvalno od neke četrnaeste, petnaeste godine učestvujem u nekom, kako da kažem, društvenom životu, kroz različite neke sekcije, neke stvari, neka dešavanja. (...) Sad imam YYY [godine starosti] da prenesem na sve studente i da objasnim nekim studentima koji nisu bili upoznati šta su blokade i šta znači ovaj studentski protest, da im objasnim koliko nama treba to i koliko nama treba odgovornost u samom društvu. (I9)

Motivi za politički angažman se, pri tome, razlikuju. Jedni shvataju konvencionalnu participaciju kao vrstu građanske obaveze: „(...) ja sam na sve moguće [izbore] izašao. Jer je po meni, što bi rekao Platon, kazna za nezainteresovanost za politiku je to što će nad tobom da vlada neko ko je gori od tebe“ (I5). Angažman drugih je došao kao reakcija na percipiranu nepravdu i predstavlja neku vrstu „življenog iskustva“:

(...) pričam sa nekim svojim drugarom, obojica kritikujemo vlast, kritikujemo sve što se dešava u državi, ceo sistem, i onda ja znam da njegov otac mora da ode na neki skup ovamo, zato što ako ne ode, izgubiće posao i neće moći da prehrani porodicu. I to je, eto, to mi je, da kažem da mi je to najličnije, zbog svojih prijatelja za koje znam, da im je takvo stanje u porodici i da su ucenjavani i ugnjetavani na taj način. (I23)

Na sličan, altruistički motiv, nailazimo i kod onih koji polje političkog posmatraju kao prostor u kojem mogu da oprobaju sopstvenu agensnost, ali nisu nužno podstaknuti negativnim životnim iskustvima: „(...) razmišljam više o politici kao nešto gde mogu da pomognem mojim građanima“ (I21). Konačno, neki su istakli da su prevashodno vođeni osećajem za ono što smatraju ispravnim, bez obzira na moguće posledice:

5 Uklonjeno u procesu anonimizacije podataka.

Oduvek sam imala samopouzdanja, ali je uvek postojala ta mrvica straha da li će me neko uceniti, da li će mi neko pripretiti, da li ću trpeti neke posledice. (...) [Otac] mi je stalno ponavljao – ako ti sutra imaš znanje, imaš diplomu, to stoji iza tebe, oni tebi ništa ne mogu. Ovo je za mene obrazovana pobuna, tako da bukvalno više nemam strah što se toga tiče jer mi se borimo argumentima, borimo se glasom, a za mene je slabost kada se boriš nasiljem i vređanjem kao što oni to rade. (I18)

Na kraju, svedočanstva naših ispitanika ukazuju na evoluciju političkih interesovanja mladih, na nove oblike informisanja i povezivanja te na alternativne forme angažmana, koje se razlikuju od tradicionalnih obrazaca uključivanja u političke procese. Ovde je značajna generacijska perspektiva koja može predstavljati osnovu za procenu i razumevanje „blokadne politike“:

Mislim da je to učešće u politici dosta sa našim generacijama vezano za društvene mreže. Na primer, koje sadržaje pratimo, šta mi delimo. To nije baš toliko nužno vezano za same organizacije. Pa onda, na primer, ne znam, trudila sam se da pratim te sadržaje kad je u pitanju ekologija, ne znam, o... brza moda, da se informišem o tome jer je to nešto dosta aktuelno trenutno i važno pitanje. (I20)

Zaključak

Odgovori učesnika u istraživanju otkrivaju političko srce studentske pobune 2024/2025. Uz odijum spram partijske politike sada i ovde, politička artikulacija njihovih potreba, interesa i stavova odvija se izvan radijusa institucionalizovane politike, u interakciji sa svakodnevnim iskustvom – u svetu koji oblikuje materijalna nužda (cena hleba je političko pitanje, kako reče jedna studentkinja) ili pak na internetu koji im daje priliku da aktuelizuju i razvijaju svoja interesovanja vođena postmaterijalističkim vrednostima. Od politike kao takve se ne odustaje jer je ona „sastavni deo našeg života“ (I15). U prilog tome govori činjenica da je većina naših sagovornika i pre blokada bila uključena u neki vid studentskog ili formalnog i neformalnog političkog aktivizma. Ako se među njima javljaju razočaranje i osećaj političke otuđenosti, oni nisu praćeni i dezangžmanom. Osim toga, više ispitanika zagovara koncepciju politike bliže životu, ali ona – možemo pretpostaviti delom zahvaljujući razmerama koje je zadobila studentska mobilizacija – ne isključuje „visoku“ politiku, onu koja rešava pitanja osnovnih nejednakosti, nepravde i koncentracije resursa i moći u rukama dominantne manjine, po čemu se odstupa od globalnih generacijskih trendova.

Blokada je, videli smo, donela ohrabrenje i nadu. Ona je mladima konačno dala aktivnu političku ulogu, za koju se kale kroz neposredno demokratsko organizovanje i odlučivanje u plenumima i drugim pratećim telima. Za razliku od formalnih političkih institucija i aktera koji su u iskazima označeni kao neresponzivni, blokadno delovanje je omogućilo studentima da samostalno kreiraju rezonantne politike i u javnosti se predstave kao kredibilni politički subjekti. Iako je to i takvo delovanje probudilo imaginaciju i veliki deo naših ispitanika odvratilo od oprobanih političkih modela i strategija, među njima ima i onih koji nisu do kraja napustili pravac „borbe za vlast“ i ideju predstavničke demokratije, očekujući da će temeljna društvena promena učiniti da ona konačno počne da funkcioniše u praksi. U svakom slučaju, iz studentskih svedočenja se primećuje da su blokade i proratne aktivnosti imale efekat jačanja njihovih političkih kapaciteta, i kolektivnih i pojedinačnih. Neki od njih smatraju da je taj uticaj dalekosežniji i da se prelio na celokupno društvo te ćemo naš rad zaključiti više nego primerenim citatom koji to ilustruje:

Sada će politička pismenost biti baš na nekom jako lepom i prijatnom nivou zbog svega što se dešava jer je nemoguće da prođe nedelju dana u bilo kom mestu i da ne čujemo zviždaljke, da ne vidimo neki transparent i da ne čujemo nešto što se desilo. Tako da će ljudi sada biti veoma pismeni politički. Ono što je bitno je da se nastavi sa time. (I1)

Literatura

- Barnes, S. H., & Kaase, M. (1979). *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. Sage.
- Bieber, F., & Brentin, D. (Eds.) (2019). *Social Movements in the Balkans. Rebellion and Protest from Maribor to Taksim*. Routledge.
- Birešev, A. (2025). *Zazivanje političkog – istorija i perspektive*. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja.
- Brooks, R. (Ed.) (2017). *Student Politics and Protest: International Perspectives*. Routledge.
- Brooks, R., Gupta, A., Jayadeva, S., Abrahams, J., & Lažetić, P. (2020). Students as political actors? Similarities and differences across six European nations. *British Educational Research Journal*, 46(6), 1193–1209. <https://doi.org/10.1002/berj.3628>
- Bruselius-Jensen, M., Pitti, I., & Tisdall, E. K. M. (Ed.) (2021). *Young People's Participation. Revisiting Youth and Inequalities in Europe*. Policy Press.
- Craig, C. S., & Maggiotto, M. A. (1982). Measuring Political Efficacy. *Political Methodology*, 8(3), 85–109. <https://www.jstor.org/stable/25791157>
- Craig, S. C., Niemi, R. G., & Silver, G. E. (1990). Political Efficacy and Trust: A Report on the NES Pilot Study Items. *Political Behavior*, 12(3), 289–314. <https://doi.org/10.1007/BF00992337>

- Filipović, S. (2025, 27. februar). Kraj slepe podrške studentima, početak dijaloga. *Peščanik*. <https://pescanik.net/kraj-slepe-podrske-studentima-pocetak-dijaloga/>
- Grasso, M. T. (2016). *Generations, Political Participation and Social Change in Western Europe*. Routledge.
- Harris, A., Wyn, J., & Younes, S. (2010). Beyond apathetic or activist youth: 'Ordinary' young people and contemporary forms of participation. *YOUNG*, 18(1), 9–32. <https://doi.org/10.1177/110330880901800103>
- Horvat, S. i Štiks, I. (2010). *Pravo na pobunu. Uvod u anatomiju građanskog otpora*. Fraktura.
- Klemenčič, M., & Park, B. (2018). Student politics: Between representation and activism. In B. Cantwell, H. Coates & R. King (Eds.), *Handbook on the politics of higher education* (pp. 468–486). Edward Elgar.
- Kovacic, M., & Dolenc, D. (2018). Youth participation in Eastern Europe in the age of austerity. In S. Pickard & J. Bessant (Eds.), *Young people re-generating politics in times of crisis. Palgrave Studies in Young People and Politics (1)* (pp. 375–394). Palgrave Macmillan.
- Lakićević, M. (2025, 28. februar). Politička artikulacija ili radikalizacija. *Peščanik*. <https://pescanik.net/politicka-artikulacija-ili-radikalizacija/>
- Lieberkind, J. (2021). From Ideology to Strategic Engagement. In M. Bruselius-Jensen, I. Pitti & E. K. M. Tisdall (Eds.), *Young People's Participation: Revisiting Youth and Inequality in Changing European Societies* (pp. 77–97). Policy Press.
- Loader, B. D., Vromen, A., & Xenos, M. A. (2014). The networked young citizen: social media, political participation and civic engagement. *Information, Communication & Society*, 17(2), 143–150. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2013.871571>
- Manning, N. (2010). Tensions in Young People's Conceptualisation and Practice of Politics. *Sociological Research Online*, 15(4), 55–64. <https://doi.org/10.5153/sro.2256>
- Manning, N. (2013). 'I mainly look at things on an issue by issue basis': Reflexivity and phronesis in young people's political engagements. *Journal of Youth Studies*, 16(1), 17–33. <https://doi.org/10.1080/13676261.2012.693586>
- Marsh, D., O'Toole, T., & Jones, S. (2007). *Young People and Politics in the UK. Apathy or Alienation?* Palgrave Macmillan.
- Myers, M. (2017). *Student Revolt: Voices of the Austerity Generation*. Pluto Press.
- Norris, P., Walgrave, S., & Von Aelst, P. (2005). Who Demonstrates? Antistate Rebels, Conventional Participants, or Everyone??. *Comparative Politics*, 37(2), 89–205. <https://doi.org/10.2307/20072882>
- Pešić, J., Birešev, A., & Petrović Trifunović, T. (2021). Political disaffection and disengagement in Serbia. *Sociologija*, 63(2), 355–380. <https://doi.org/10.2298/SOC2102355P>
- Pešić, J., Petrović Trifunović, T., & Birešev, A. (2025). Reaffected, Reengaged? Exploring New Political Mobilisations in Serbia. In V. Backović & A.

- Marković (Eds.), *New Divisions, Struggles and Solidarities in South East Europe* (pp. 55–78). Sociological Scientific Society of Serbia.
- Pešić, J. i Birešev, A. (2025). Tri decenije studentskih protesta i blokada u Srbiji: nacrt za uporednu analizu. U B. Spaić (ur.), *Protest je ispit* (str. 216–262). Biblioteka XX vek.
- Pickard, S., & Bessant, J. (Ed.) (2018). *Young People Re-generating Politics in Times of Crises*. Palgrave Macmillan.
- Pickard, S. (2019). *Politics, Protest and Young People. Political Participation and Dissent in 21st Century Britain*. Palgrave Macmillan.
- Pilkington, H., & Pollock, G. (2015). 'Politics are bollocks': youth, politics and activism in contemporary Europe. *The Sociological Review*, 63(2_suppl), 1–35. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.12260>
- Pontes, A., Henn, M., & Griffiths, M. D. (2018). Towards a Conceptualization of Young People's Political Engagement: A Qualitative Focus Group Study. *Societies*, 8(1), 1–17. <https://doi.org/10.3390/soc8010017>
- Spajić-Vrkaš, V., & Čehulić, M. (2016). Istraživanje građanskog odgoja i obrazovanja: višerazinski pregled. U M. Kovačić & M. Horvat (ur.), *Od podanika do građana: Razvoj građanske kompetencije mladih* (str. 153–186). Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i GONG.
- Sveningsson, M. (2016). 'I Wouldn't Have What It Takes': Young Swedes' Understandings of Political Participation. *YOUNG*, 24(2), 139–156. <https://doi.org/10.1177/1103308815603305>
- Tanjung. (2025, 12. januar). Brnabić: Protesti studenata su politički sa ciljem rušenja vlasti i otcepljenja Vojvodine. *Euronews Srbija*. <https://www.euronews.rs/srbija/politika/153140/brnabic-protesti-studenata-su-politicki-sa-ciljem-rusenja-vlasti-i-otcepljenja-vojvodine/vest>

Milica Vlajić¹
 Univerzitet u Beogradu
 – Filozofski fakultet

Originalni naučni rad
 DOI: 10.21301/BloKADA.2025.02

Smiljka Tomanović
 Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

Dragan Stanojević
 Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

GENERACIJSKO „MI“: OBLIKOVANJE GENERACIJSKE SVESTI STUDENATA U PROTESTU 2024/2025. GODINE*

Autori ovog rada se bave ispitivanjem procesa oblikovanja generacijske svesti kroz kolektivno delanje, fokusirajući se na načine i uslove pod kojima studenti učesnici u studentskom protestu 2024/2025. godine u Srbiji artikulišu svoju poziciju kao zasebne generacijske jedinice u okviru socijalne generacije. Empirijsku osnovu rada čini kvalitativna analiza 14 polustrukturiranih intervjua sa studentima Univerziteta u Beogradu i Univerziteta umetnosti u Beogradu, čiji su roditelji bili učesnici studentskih protesta 1996/1997. godine. Analizom su obuhvaćene četiri teorijski zasnovane dimenzije generacijske svesti: generacijska samopercepcija, generacijsko prikazivanje, spoljašnja atribucija generacijskog identiteta i generacijsko razgraničavanje. Rezultati potvrđuju pretpostavku da se studenti učesnici protesta 2024/2025. konstituišu kao socijalna generacija sa distinktivnom generacijskom svešću, čime rad pruža doprinos savremenoj literaturi o empirijskom utemeljenju koncepta generacijske svesti.

Ključne reči: studentski protest, generacijska svest, socijalna generacija

The Generational „We“: Constructing Generational Consciousness Among Students in the 2024/25 Protest

This paper examines the process of the formation of generational consciousness through collective action, focusing on how and under which conditions students participating in the 2024/25 student protest in Serbia articulate their position as a

1 Adresa za korespondenciju: milica.vlajic@f.bg.ac.rs

* Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-137/2025-03/200163).

distinct generational unit within a broader social generation. The study is based on qualitative analysis of 14 semi-structured interviews with students from the University of Belgrade and the University of Arts in Belgrade, whose parents participated in the 1996/97 student protests. The analysis is framed through four theoretically grounded dimensions of generational consciousness: generational self-perception, generational displaying, external attribution of generational identity, and generational differentiation. The findings indicate that students participating in the 2024/25 protest constitute the social generation with distinctive generational consciousness. The paper thus provides an empirically grounded contribution to contemporary literature on social generations and the conceptualisation of generational consciousness.

Keywords: student protest, generational consciousness, social generation

Uvod

Studentski protesti, koji su otpočeli krajem novembra 2024. godine blokadama fakulteta na Univerzitetu umetnosti i Univerzitetu u Beogradu, a vremenom i blokadama svih fakulteta na šest državnih univerziteta u Srbiji, doneli su mnoštvo društvenih promena i otvorili neke nove sazajne perspektive. Jedna od promena koja se često pominje u javnom diskursu jeste i promena percepcije studenata kao generacije. Pojam generacija je u društvenim naukama istovremeno intuitivno razumljiv i teorijski složen. Na nivou svakodnevice često podrazumeva vršnjačku pripadnost, dok se u javnom diskursu povezuje sa prepoznatljivim simboličkim konstruktima kojima se homogenizuju široke starosne kohorte čije su osobine i granice češće određivane pod uticajem medija i popularnopsiholoških objašnjenja nego empirijski utemeljenih socioloških kriterijuma. Nasuprot raširenom naučopopularnom javnom diskursu, ovaj rad je posvećen analizi i tumačenju generacijske svesti na osnovu sociološkog pristupa generacijama. Time se on nadovezuje na retke domaće studije u kojima je teorijski razvijan (Kuljić, 2007; 2008; 2009; Čičkarić, 2004) ili empirijski primenjivan sociološki koncept generacije (Milić & Čičkarić, 1998). U aktuelnoj debati u sociologiji omladine o sazajnoj validnosti i primenljivosti koncepta generacija za proučavanje mladih u savremenom društvu (videti npr. Goodwin & O'Connor, 2009; Woodman, 2016), rad je izraz nastojanja da se doprinese naporu revitalizacije Manhajmovog sociološkog pristupa generacijama (Mannheim, 1952). Primenjujući savremene pristupe istraživanju generacijske svesti, koji su prikazani u teorijskom okviru, na analizu ovog fenomena u jednom specifičnom društveno-istorijskom kontekstu, rad predstavlja doprinos nedovoljno razvijenoj oblasti u sociološkom proučavanju generacija kroz njegovu empirijsku razradu.

Cilj autora rada je da, oslanjajući se na pomenute teorijske napore, analiziraju kako studenti aktivni u pokretu 2024/2025. godine oblikuju generacijsku svest kroz dinamiku prepoznavanja osećaja generacijske pripadnosti i distinkcije u odnosu prema starijim generacijama. Empirijsku osnovu čini kvalitativna analiza 14 polustrukturiranih intervju sa studentima Univerziteta u Beogradu i Univerziteta umetnosti u Beogradu, čiji su roditelji bili učesnici studentskih protesta 1996/1997. godine.²

Teorijski okvir

U domenu sociološkog promišljanja, pojam generacija oscilira između tri analitička registra: a) demografske kohorte određene približno istim periodom rođenja, b) genealoških generacija koje upućuju na porodičnu sukcesiju i c) društvene grupe koje samosvesno artikulišu kolektivno „mi“, uobličavajući relativno stabilne obrasce mišljenja, vrednosti i delanja. Uvidi Karla Manhajma (Karl Mannheim), utemeljivača sociološkog razumevanja koncepta generacije, predstavljaju nezaobilazno teorijsko uporište budući da je posredi pionirski iskorak ka prevazilaženju biološkog određenja generacije kao starosne kohorte i njenog uzdizanja na nivo analitičke kategorije za razumevanje dinamike društvenih promena. Sama pripadnost kohorti podrazumeva *generacijsku lokaciju*, odnosno mogućnost da ljudi budu izloženi sličnim istorijskim okolnostima, čime se stvara osećaj zajedničkog vremena (Mannheim, 1952). Koncept generacijske lokacije ne treba mešati sa pojmom *socijalne lokacije*, kojim Manhajm određuje način na koji pojedinci i članovi neke grupe (npr. studenti) doživljavaju isti društveno-istorijski kontekst, na osnovu vlastitih životnih okolnosti i položaja, čime se svrstavaju u *generacijske jedinice*. Suštinu konstituisanja socijalne generacije predstavlja razvoj *generacijske svesti* o sopstvenom istorijskom položaju i formulisanje kolektivnog odgovora na date društvene izazove u formativnim godinama. Takvi izazovi najčešće podrazumevaju istorijske prelome ili traumatične događaje koji uvode novu podelu na „pre“ i „posle“ (Nugin, 2010). U tom smislu možemo govoriti o socijalnoj generaciji koja se oblikuje na preseku biografskog i istorijskog vremena, prelazeći

2 Rezultati onlajn ankete koju smo sproveli krajem decembra 2024. godine, u kojoj je učestvovalo više od 2200 studenata sa pet državnih univerziteta koji su u tom trenutku bili pod blokadom, pokazali su da su roditelji više od polovine studenata bili aktivni u protestima devedesetih i 2000. godine. To je bio podsticaj da sprovedemo kvalitativni deo istraživanja na ovako odabranoj populaciji studenata u Beogradu, sa težnjom da razumemo i samo studentsko delovanje iz generacijske perspektive i perspektive intergeneracijske dinamike. Problem koji se obrađuje u ovom radu je jedna od inspirativnih tema proisteklih iz bogate empirijske građe.

iz pukog zajedništva iskustva ka zajedničkom okviru samorazumevanja, značenja i delanja. Proširujući Manhajmovo shvatanje generacije kao istorijskog aktera društvene promene, savremeni autori ističu značaj „generacijske semantike“, odnosno proizvodnje specifičnog skupa narativa, vrednosti i simbola kojima se generacije prepoznaju i potvrđuju u društvenom prostoru (Corsten, 1999). U osnovi tih pristupa je pretpostavka da generacija nastaje onda kada njeni pripadnici razviju generacijsku svest, odnosno „mi-osećaj“ (*we-sense*; Corsten, 1999) zasnovan na refleksivnim uvidima o pripadnosti koja se izražava kao zajedničko delanje i diskurzivne prakse. Drugim rečima, pripadnici generacije dele određena iskustva, a postaju *socijalna generacija* onda kada ih prepoznaju kao zajednička i pretvore u delatni potencijal (Kuljić, 2008, str. 73).

Generacijska svest obuhvata istorijsku dimenziju, sposobnost da se sopstveni život situira u šire društveno-istorijske tokove uz izgradnju odnosa prema prošlosti i budućnosti i iskustvenu dimenziju, sagledavanje vlastitog biografskog vremena u aktuelnom društvenom kontekstu (Leccardi & Feixa, 2010). Njihovo prožimanje omogućava prevođenje individualnih iskustava u kolektivna koja se iznova diskurzivno i simbolički obrađuju, čime se konstituiše svest o generacijskom „mi“. Važno je naglasiti da generacijska svest ne obuhvata samo „mi-osećaj“ nego i prepoznavanje drugosti (*they-sense*) na osnovu koje se uspostavlja distinkcija u odnosu prema drugim generacijama. Generacijsko razgraničavanje ne ostaje samo na nivou prepoznavanja već često dobija vrednosni i emocionalni karakter oblikujući predstavu o tome šta smatramo „našim“ i kako „mi“ mislimo, osećamo i delamo. Generacijske podele, u kontekstu potrebe za političkom mobilizacijom, mogu biti diskurzivno korišćene da bi se artikulisalo nezadovoljstvo, ali to ne znači da počivaju na realnim međugeneracijskim sukobima. Umesto da se posmatraju kao odvojene i suprotstavljene celine, generacije treba razumeti kao relacione formacije utemeljene na razmeni, međuzavisnosti i učenju između starijih i mlađih (Goodwin & O'Connor, 2009). Štaviše, iscertavanje generacijskih granica može podstaći na međugeneracijsku solidarnost zasnovanu na priznanju različitosti, iz čega se crpi potencijal za razvoj međugeneracijske svesti o učešću u zajedničkoj sudbini i nasleđu (Andrews, 2003, 80). Razvijen „oni-osećaj“ stoga može predstavljati i značajan podsticaj društvenih promena: ono što započinje kao iskustvo razlike ima potencijal da se u delanju kolektivnog „mi“ transformiše u pokretačku snagu koja preispituje postojeći poredak i usmerena je na njegovu promenu.

Generacijsko razgraničavanje se ne odvija isključivo na nivou diskursa u javnom prostoru već se najpre dešava u porodici, gde se život-

na iskustva i sećanja generacija neprekidno prepliću i pregovaraju kroz porodične priče u kojima se istorijsko vreme pretače u biografsko. Porodica na taj način deluje kao mikroprostor razvoja generacijske svesti mladih koja se razvija u refleksivnom preispitivanju porodičnih priča – neki elementi se reafirmišu, neki se zadržavaju i preoblikuju u skladu sa savremenim kontekstom, dok se pojedini potpuno odbacuju (Leccardi & Feixa, 2010, str. 12–13). Generacijska svest se stoga konstruiše na preseku privatne i javne sfere: dok se u porodici ispoljava kao kritičko promišljanje porodičnih priča, u društvenom prostoru se odvija kao refleksivno sagledavanje nasleđa starijih generacija u odgovarajućem društveno-istorijskom kontekstu. Proces oblikovanja generacijskog „mi“ stoga se može pratiti kao rast osećaja generacijske pripadnosti i razgraničavanja, koji obuhvata generacijsku samopercepciju, imenovanje „spolja“ (od pripadnika drugih generacija) i generacijsko prikazivanje drugima (Lepesant, 2022, str. 61).

Studenti aktivni u protestu u ovom radu se posmatraju kao *generacijska jedinica* u manhajmovskom smislu, koja zauzima određenu socijalnu lokaciju u okviru generacije i koja kolektivnim delanjem artikuliše sopstvenu generacijsku perspektivu. Protest kao zajedničko iskustvo deluje kao mehanizam unutrašnjeg povezivanja i prepoznavanja, čime se omogućavaju formiranje generacijske samosvesti i konsolidacija kolektivnog identiteta. Naša polazna pretpostavka je da u meri u kojoj studenti aktivni u protestu 2024/2025. dele i jasno artikulišu generacijsku samopercepciju, uspostavljaju jasnu distinkciju naspram starijih generacija i oblikuju zajednički repertoar značenja i delanja kojim se generacijsko „mi“ prikazuje drugim generacijama, utoliko ih možemo odrediti kao *socijalnu generaciju* koja refleksivno povezuje biografsko i istorijsko vreme prevodeći generacijsku svest u kolektivno delanje.

Društveni kontekst

Društveni kontekst je na dva nivoa značajan za razumevanje specifičnosti generacije. Najpre kao kontekst koji generiše zajedničko iskustvo i koji je vidljiv u procesima srednjoročnog trajanja (decenijama) i kao konkretne okolnosti u kojima su specifični događaji aktivirali studente kao generacijsku jedinicu. Mladi u Srbiji odrastaju u kontekstu koji bismo mogli nazvati kontekstom prolongirane socijalne i ekonomske krize (Tomanović, 2019) ili uslovima konsolidovanog, državnog, kapitalizma na evropskoj periferiji (Lazić & Pešić, 2012). Oni podrazumevaju značajne izazove

na tržištu rada – prekarnost rada, niski prihodi, ali i visok značaj neformalnosti, klijentelizma i korupcije koji ne omogućavaju jasne smernice i predvidljivost na duže staze (Stanojević & Petrović 2021). Neizvesnost se javlja i u stambenim i porodičnim tranzicijama, što mlade čini dugo zavisnim od njihovih roditelja (Tomanović & Stanojević, 2015). Političko polje dodatno pojačava rizike i neizvesnosti tranzicije u odraslost. Konvencionalni kanali političkog angažmana, političke partije, za neke mlade su sredstvo da ostvare lične instrumentalne ciljeve, poput zaposlenja, a za druge su predmet niskog poverenja i odbacivanja. Mladi imaju nisko poverenje i u druge institucije, Vladu, Narodnu skupštinu, sudstvo i medije, političke partije i političare, što pokazuje da se institucionalni kanali percipiraju ne samo kao neefikasni nego i kao nepouzdana i nepredvidljivi te da organizacijom političkog života upravljaju druga, neformalna pravila. Uprkos tome, nekonvencionalni obrasci političkog angažmana, a posebno protesti, duže vreme su deo repertoara političkog i društvenog delovanja među mladima. Studenti su bili učesnici ili još češće pokretači najmasovnijih i politički najznačajnijih protesta, od protesta 1968. godine, protesta protiv režima Slobodana Miloševića devedesetih godina, do više lokalnih protesta i blokada fakulteta nakon obrazovnih reformi u poslednje dve decenije (najznačajniji su bili 2006, 2011. i 2014. godine; Tomić 2011).

Nepoverenje je izraženo i prema međunarodnim akterima, a posebno Evropskoj uniji, koju zbog njenog ambivalentnog paternalističkog odnosa prema Srbiji kao zemlji kandidatkinji mladi doživljavaju kao nepouzdanog i neprincipijelnog aktera. U takvim okolnostima među mladima se razvio strah od nepredvidljivosti, osećaj neizvesnosti i rizika te nepostojanja jasnih pravila društvenog života. Pad nadstrešnice i nasilje nad studentima prvih dana protesta te osećaje su pojačali i podigli na nivo promišljanja da zbog neefikasnosti institucija i političkih elita niko ni na jednom mestu nije bezbedan.

Metodološki okvir istraživanja

U radu je primenjena kvalitativna analiza intervjuva koji su obavljeni od marta do juna 2025. godine sa sedam studenata i sedam studentkinja sa devet fakulteta različitih naučnih grupacija Univerziteta u Beogradu i Univerziteta umetnosti u Beogradu koji su aktivni u studentskom pokretu.³ Ispitanici/e su odabrani na osnovu preporuka koje su potvrđivale

3 Prilikom predstavljanja istraživačkih nalaza biće upotrebljavane oznake „Studentkinja 1–7“ za ispitanice i „Student 1–7“ za ispitanike.

njihovo aktivno učešće u protestima. Ključni kriterijum izbora ispitanika/ca bio je da je makar jedan roditelj učestvovao u studentskim protestima 1996/1997. Takva koncepcija uzorka pružila je analitički okvir u kojem su se, poređenjem dveju generacija iz perspektive studenata, mogle identifikovati dimenzije generacijske svesti. Uzorak je formiran kao teorijski homogen u odnosu na ključne analitičke dimenzije (učešće ispitanika/ca i njihovih roditelja u protestima), a vodilo se računa i o ravnomernoj zastupljenosti oba pola i različitih fakulteta. U istraživanju, međutim, nismo nastojali da analiziramo razlike već da se fokusiramo na razumevanje akterskih interpretacija učešća u protestima i drugih za istraživački cilj relevantnih tema. Transkripti su sukcesivno analizirani, a intervjuisanje je okončano po dostizanju saturacije podataka.

Intervju je obuhvatio veći broj tema, a za ovu analizu najznačajnije su: kako ispitanici/e razumeju studentske proteste, na koji način o tome razgovaraju sa roditeljima i kako porede svoje učešće u protestima sa iskustvima svojih roditelja u studentskim protestima 1996/1997, te kako percipiraju odnos roditelja prema aktuelnom studentskom protestu. Njihova percepcija studentskog protesta 1996/1997. počiva na porodičnim pričama, a razgovori sa roditeljima o aktuelnom studentskom pokretu dodatno su oblikovali interpretacije generacijskih kontinuiteta i razlika.

U radu je primenjen deduktivni pristup tematskoj analizi narativa (Braun & Clarke 2006). Teme analize čine četiri dimenzije generacijske svesti koje su dedukovane iz navedenih teorijskih i istraživačkih studija (prvenstveno Lepesant, 2022, str. 61), uz izvesnu modifikaciju, a to su generacijska samopercepcija, generacijsko prikazivanje, spoljašnja atribucija generacijskog identiteta i generacijsko razgraničavanje. Generacijska samopercepcija omogućava uvid u to kako studenti aktivni u pokretu razumeju sopstvenu generaciju i njen odnos prema društveno-istorijskom kontekstu; generacijsko prikazivanje ukazuje na načine na koje se pripadnost generaciji artikuliše i predstavlja u prelazu iz subjektivnog doživljaja u prakse kolektivnog delanja; spoljašnja atribucija otkriva kako percepcija drugih generacija doprinosi uobličavanju generacijskog samorazumevanja, dok generacijsko razgraničavanje podrazumeva reflektivni proces međugeneracijskog poređenja, u kojem se prepoznaju distinkcija i kontinuiteti u odnosu na generaciju roditelja.⁴ U tim dimenzijama analiziramo kako i u kojoj meri se formira generacijska svest, pošto su one zajedno ključni mehanizmi kojima se socijalna generacija identifikuje i diferencira u odnosu na druge generacije.

4 U svojim iskazima studenti često koriste odrednicu „stariji“ ili „starije generacije“, te je važno naglasiti da pod time uglavnom podrazumevaju generaciju svojih roditelja, što je delom posledica tematske orijentacije intervjua.

Analiza i diskusija

Generacijska samopercepcija

Prva dimenzija se odnosi na način na koji studenti doživljavaju sopstvenu generaciju i njenu ulogu u aktuelnom društveno-istorijskom kontekstu. Ispitanici su saglasni da su kolektivne protestne akcije i blokade fakulteta isprva delovale nezamislivo te da nisu smatrali da pripadaju generaciji koja je kadra da pokrene političku mobilizaciju i kolektivno delanje usmereno ka društvenim promenama. Početna samopercepcija bila je dosledna javnom diskursu o mladima kao konformistima okrenutim sebi i indiferentnim prema društvenom okruženju.

Ja sam govorio i slagao se sa starijim generacijama da smo mi ispuštena generacija, da je ovde velika letargija i nezainteresovanost, da ova naša generacija nema želju da nešto menja. I onda je sve krenulo da se dešava i zato mi je bilo bitno da učestvujem u tome i dam svoj doprinos. Svako od nas je krenuo da se angažuje što više. (Student 3)

Iskustvo preokreta, odnosno iznenadnog samorazotkrivanja, praćeno je zaokretom ka afirmativno intoniranom samosvesnom kolektivnom „mi“:

Uopšte mi nije palo na pamet da će ovako nešto da se desi. Definitivno sam ponosna na sebe, na studente, na svoju generaciju, što sve ovo radimo. (Studentkinja 6)

Ovi iskazi svedoče o procesu nastajanja generacijske svesti u domenu samopercepcije, pri čemu samosvesno generacijsko „mi“ nastupa kao rezultat zajedničkog delanja, dok prvobitno iznenađenje i ponos predstavljaju emocionalnu potvrdu izgradnje generacijske svesti i prevođenja iskustva u osećanje pripadanja. Studenti u protestu grade generacijsko „mi“ na emocionalnoj i vrednosnoj povezanosti putem ideja solidarnosti, empatije i zajedništva koje se suprotstavljaju društvenoj apatiji.

Studenti su se svuda pojavili i pokazali koliko ne postoji manje ili više vredan, bitan građanin – da su svi vredni i bitni. Ta empatija nas je zapravo ujedinila, ta neka solidarnost u ovom narodu koja je toliko falila. (Student 3)

U tom smislu, studenti sebe vide kao generaciju koja „budi“ društvo delujući kao vrednosni korektiv prema starijim generacijama.

Mislim da je glavno što smo naučili građane da ne treba da ćute, da ćutanjem ništa nećemo dobiti jer ako ćutimo ili ako smo neutralni... Neutralnost je to što nas dovodi do ovakvih događaja koji su se, nažalost, desili. Ja se nadam da smo im probudili to da ljudi ne moraju da se plaše. Osećam se stvarno, mogu da kažem, kao oslobodilac. (Studentkinja 7)

Generacijska samopercepcija se prelama kroz istorijsku i iskustvenu dimenziju generacijske svesti: opažena generacijska obeležja smeštaju se u odgovarajuće istorijske tokove, pa se tako ono što je inicijalno označeno kao konformizam ili apatija sopstvene generacije tumači kao posledica društveno-istorijskog konteksta i strukturalnih ograničenja.

Pa mislim da generalno ljudi nisu razmišljali o politici i društvu, da su bili oportunisti, ali da ne bude sada nešto da morališem, mislim da su malo bili i priterani da budu oportunisti zato što je ovde mnogo teško vreme još od perioda kad smo mi bili mlađi, te traume iz devedesetih, pa dvehiljadite, kada opet Srbija nije bila dobro mesto za život. Sad se to nekako menja. Prvi put imam taj neki vid optimizma da ćemo se boriti i u budućnosti za solidarno i pravedno društvo. Svakako je nekako došlo odjednom i nisam u tom smislu mogao sve ovo očekivati. (Student 1)

Taj uvid se, međutim, ne zadržava na pasivnom prihvatanju datih okolnosti već prerasta u impuls za kolektivno delanje usled prisustva „okidača“ koji čini dalju pasivnost neprihvatljivom.

Mislio sam da su glupi i da su kukavice i konformisti. Ali sada je isplivalo najbolje. I onda to najbolje mi je izmenilo stavove. Bila je potrebna prilika da to ispliva, prosto, nije bilo prilike... Ovde je mladost skrajnuta i delegiran nam je status tamo nekog pitanja pod tačkom razno. Rekao bih da je to širi problem našeg vremena, ali evo, govorim o Srbiji – kad se pogledaju te prakse zapošljavanja koliko su brutalne... Jednostavno tu nema mesta za mlade. Nekako sam se osećao baš prepušten sebi, ako mogu tako da kažem. Tako da razumljivo mi je zašto se ti dobri ljudi, koji su se sad istakli, do sada nisu isticali. Zato što nikoga ne zanimaju. (Student 6)

Generacijsko prikazivanje

Generacijsko prikazivanje je najpre vidljivo u performativnim praksama u vidu masovnih protestnih skupova i šetnji, ali i u svakodnevnim komemorativnim ćutanjima u znak sećanja na žrtve pada nadstrešnice i različite simboličke poruke u javnom i digitalnom postoru. Na taj način se iskazuju osnovne vrednosti studentskog pokreta, pri čemu se generacijsko „mi“ čini javno prepoznatljivim i emocionalno utemeljenim.

Dugo mi je najupečatljivija slika bila Slavija, 22. decembar, ali posle smo imali gomilu tih drugih protesta. Svaki je bio emotivan na svoj način. Od Novog Sada, Kragujevca, Niša, zaključno sa 15. martom – što je tek, ono, bilo... Kada vidim te ljude koji nas podržavaju i nekako kad pričam sa njima, stvarno se čovek lepo oseća. Dobro je što je pre svega ta solidarnost vraćena ili je nastala. Ja je se stvarno ne sećam u ovom obimu za života. To je prva nekako vrednost. Druga je, ja mislim, svakako demokratičnost – da većina odlučuje. S tim u vezi i kolegijalnost i transparentnost. (Student 1)

Generacijska svest se potvrđuje iskustvenom kohezijom izgrađenom na različitim performativnim i simboličkim praksama, pri čemu prema narativima ispitanika generacijsko prikazivanje ne poprima konfliktnu već emancipatorsku ulogu – studenti se percipiraju kao generacija koja građanima vraća nadu da je društvena promena moguća, a temeljne vrednosti pokreta im se nastoje preneti u neposrednim susretima u javnom prostoru. U tom procesu solidarnost postaje identitetsko jezgro pokreta, koje se ispoljava kao unutrašnja solidarnost kojom se gradi osećaj jedinstva i pripadnosti generaciji i samom pokretu, ali i kao solidarnost „ka spolja“ (Hunt & Benford, 2004) kojom se prevazilaze generacijske, etničke i druge razlike. Preplitanjem dveju dimenzija solidarnosti, generacijsko „mi“ prikazuje se kao simbol obnovljenog zajedništva i društvene kohezije.

Te šetnje i vožnje od grada do grada su nas sve povezale – mi smo se ujedinili, združili i upoznali, ne samo na nivou univerziteta, već na nivou cele Srbije. Pokazali smo da sve razlike koje možda postoje i animoziteti da su prosto prevaziđeni. To povezivanje sa drugima je izuzetno važno. Zato sam i išao u Novi Pazar. Svi se povezujemo i granice više kao da ne postoje. Prevazilazimo neke, kako etničke, tako i generacijske razlike. Deluje mi da ova borba nikada nije otišla sa pravog puta zato što mi u svakom delu ovog društva, bio to generacijski, verski, etnički ili neki drugi – objedinjujemo. I to uvek uspešno. (Student 3)

Važan performativni izraz generacijskog identiteta ostvaruje se i kroz deliberativne modele odlučivanja u studentskom pokretu. Organizacione prakse predstavljaju identitetsku okosnicu generacijskog „mi“: one učvršćuju osećaj generacijske pripadnosti, ali predstavljaju i otelovljenje osnovnih vrednosti pokreta, koje studenti kroz modele kolektivnog delanja nastoje da učine vidljivim i prenesu drugima.

Direktna demokratija. To što zapravo svi zajedno odlučujemo i svi se jednako pitamo. Dakle, svi smo kao jedan. Jednostavno, shvatamo da nismo bitni mi kao ličnosti, nego mi kao zajednica. (...) Mi imamo anarho-sindikalistički model organizovanja sa plenumom, radnim grupama i time. Naš politički sistem je takav da između izbora nemamo mogućnost da utičemo na donošenje odluka u državi. I onda je, zapravo, narod skapirao da može da se pita oko stvari, da ne mora nekome da daje glas pa sad neko će umesto mene, nego je video da svako može neku ideju da predloži, da se o tome diskutuje i glasa. Jednostavno, ljudi su videli da mogu da učestvuju u političkom životu na malo drugačiji način. (...) Mi se borimo za društvene promene i radimo na tome da svest u narodu, da kažem, da im pokažemo i da im promenimo svest da treba da se pita oko pitanja koja ga se tiču. (Student 2)

Spoljašnja atribucija generacijskog identiteta

Generacijsko „mi“ ne nastaje isključivo „iznutra“ već se može konstruisati tek u odnosu na „njih“, u procesu međugeneracijskog prepoznavanja. Način na koji starije generacije doživljavaju mlade stoga postaje sastavni deo ukupnog simboličkog materijala koji figurira u procesu generacijskog samorazumevanja. U narativima ispitanika dominira utisak o ambivalentnosti spoljašnje atribucije, pri čemu se ona najčešće ispoljava u rasponu između idealizacije i paternalizma.

Postoji određena idealizacija mladih. Mislim, nekako, uvek kao da postoje ili taj narativ: „A šta oni znaju, oni su mladi, tek su se ispilili“, a postoji i: „Ma ne, pusti, sve će oni uraditi“. Nema nigde sredine gde je studentski pokret trebalo da bude podstrek građanstvu, radničkoj klasi, svima, koji bi se onda proširio na sve delove društva i gde bi onda svi zajedno mogli da doprinesemo nečemu. (Studentkinja 4)

Dijalektika spoljašnje atribucije, koja oscilira između diskursa paternalizma i idealizacije studenata, kojom im se nameće odgovornost za promene koje su pokrenuli, proizvodi naizgled nestabilno polje značenja za njihovo generacijsko samopoimanje i pozicioniranje. Ipak, umesto da ambivalentne poruke starijih nekritički usvoje ili protumače kao pokušaj ograničavanja autonomije, ispitanici ih smeštaju u okvire međugeneracijske solidarnosti.

Moji roditelji uvek prave korelaciju: „Mi smo tada tako, možda nismo imali toliku podršku, ali zato ti sada imaš podršku od nas zato što smo i mi nešto slično proživeli, to su sve praktično isto ljudi protiv kojih se vi sada borite i uz vas smo.“ To je ta neka međugeneracijska solidarnost koja postoji. Da nije njih i njihove podrške mi ne bismo mogli da ostvarimo neke od ovih stvari... Ne bismo mogli da ih uopšte zamislamo, a kamoli da ih sprovedemo. (Student 6)

Ove diskurse studenti prepoznaju kao izraz emocionalne brige i kao projekciju vlastitih prethodnih iskustava studentskih i građanskih protesta na sadašnji kontekst. Time roditeljska i šira društvena očekivanja postaju simbolički resurs koji potvrđuje njihov položaj u generacijskoj istoriji borbe za društvene promene. U tom smislu, spoljašnja atribucija generacijskog identiteta se preobražava u kohezivni mehanizam kojim se generacijsko „mi“ ne učvršćuje u formi međugeneracijskog konflikta ili distance već kao osećaj generacijskog kontinuiteta. Ovaj nalaz treba tumačiti u kontekstu specifičnog izbora ispitanika čiji su roditelji i sami bili antirežimski aktivisti, pa je otuda saglasje izraženije.

Oni našu borbu gledaju kroz prizmu njihove borbe. (...) Njima je baš bilo nepojmljivo, kao: „Zašto nemate vođu, kako se vi to dogovarate, ko tu

odlučuje, pa da li moguće toliko ljudi...“ Vremenom primerom smo ih razuverili jer tu je bilo dosta sumnji. Zato što vide valjda neke greške koje su oni pravili i kako su polagali nade u neke ličnosti ili ideje. Sada smo pokazali da ne mora tako i njima se to jako sviđa jer vide da zapravo ispravljamo neke greške koje su oni pravili. (Student 2)

U iskazima dominira utisak da roditelji tumače aktuelni studentski pokret polazeći od vlastitih iskustava učešća u protestu, dok studenti njihovu percepciju koriste kao sredstvo za distinkciju, artikulaciju i reafirmaciju sopstvenih simboličkih i delatnih repertoara.

Oni ne mogu da shvate kako mi to funkcionišemo, kako odlučujemo, kako to zapravo niko ne stoji iza nas i kako smo tako dobro organizovani. Postoji to uporno nerazumevanje naše artikulacije borbe, toga da se mi obraćamo institucijama za koje smo i sami svesni da ne funkcionišu. Da mi kao imamo neki autističan pristup, da je problem u nama što ne vidimo da institucije nas ne čuju. Ali upravo idemo ne indukcijom nego dedukcijom, mi idemo nekim drugim pristupom. Oni nas ne razumeju, ali nas shvataju. Shvataju da se borimo za nešto dobro za šta bi se i oni borili, ali ne razumeju naš pristup. I to je prosto tako, to su prosto različite generacije. Imamo drugi način sagledavanja, ali to ne znači da oni nisu uz nas i sa nama. (Student 3)

Drugim rečima, spoljašnja atribucija ne funkcioniše kao ograničenje već kao okvir legitimizacije: generacijsko „mi“ se diferencira i refleksivno konsoliduje kroz nerazumevanje, naknadnu afirmaciju i poređenje sa generacijom roditelja. Nerazumevanje u vezi sa proceduralnom logikom studentskog pokreta postoji istovremeno sa prepoznavanjem generacijskog kontinuiteta borbe, što predstavlja izraz „neistovremenosti savremenika“, odnosno toga da različite generacije dele istorijski trenutak, ali ne i načine na koje ga tumače (Mannheim, 1952, 283). U specifičnom uzorku ispitivanih studenata aktivista spoljašnja atribucija generacijskog identiteta deluje kao dimenzija u kojoj se generacijska svest potvrđuje i diferencira u međugeneracijskom dijalogu, pri čemu se ambivalentna percepcija roditeljske generacije prevodi u okvir legitimizacije generacijske kohezije i kontinuiteta.

Generacijsko razgraničavanje

U narativima ispitanika generacijske razlike najjasnije se utvrđuju poređenjem studentskog pokreta 2024/2025. sa protestima 1996/1997. godine te se opažaju kao istorijski utemeljene distinkcije. Studenti svoje roditelje doživljavaju kao generaciju oblikovanu kontekstom hijerarhijskih odnosa, autoritarnih oblika vlasti i stranačke politike, iskustvima rata, sankcija i ekonomske krize. Upravo se kroz generacijsko poređenje proživljavaju istorijska i iskustvena dimenzija generacijske svesti:

Mislim da su generacije naših roditelja... Više su nekako autoritarne. Zato što su i njihovi roditelji odrasli u vreme Kraljevine, pa SFRJ... Nekako nisu toliko kritički preispitali svet oko sebe, pa su isto tako i protesti bili više hijerarhijski. Hijerarhija je nešto čemu su oni skloniji, dok je ovde taj kolektivizam, ta decentralizacija nekako. A tada devedesetih... Mislim da je tada protest više bio politički, u smislu stranački. Tad su mnoge stranke nastajale, DS, posle i DSS. To je bio taj neki entuzijizam, dok su danas te stranke ogađene. (Student 1)

Generacijska distinkcija se najjasnije oblikuje poređenjem organizacionih praksi i logike delanja dvaju protesta. Generacija roditelja se opisuje kao politički socijalizovana u okvirima predstavničke demokratije i hijerarhijskih struktura, pri čemu se naglašava da je to istorijski uslovljen svetonazor koji je posledica drugačije „generacijske lokacije“.

Tada su protesti bili netransparentni, neko ih je vodio. Mislim, okej, opravdan je model, zato što kao postoji neka predstavnička demokratija u koju su tada verovali i to je totalno razumljivo. Mislim, kad se uzme kontekst kako su oni odrastali, u kakvom sistemu, socijalizam i sve to... Njima je to bilo okej. Naša generacija je odrastala baš u tom sistemu i mi mislimo da nam se taj sistem ne sviđa, izneverio nas je. I onda smo našli način organizovanja koji nama najviše odgovara. Da li je on dobar ili loš i šta će doneti – to ćemo videti tek. Dakle, imamo mogućnost da učestvujemo aktivno i da to sve bude javno, da se zna o čemu smo pričali, o čemu smo diskutovali, zašto smo neku odluku doneli, kao, nije neki tajni sastanak od pet ljudi rešio nešto i sad svi idu za nama kao da smo mesije. Jer kao, ne verujemo u mesije. Taj sistem mesije, ono, i vlast i opozicija aktuelna, zapravo su nas i doveli do toga da moramo da ustanemo. (Student 2)

Drugim rečima, studenti istorijskom refleksivnošću vrše generacijsko razgraničavanje, tumačeći razlike društvenim kontekstom formativnih iskustava roditeljske generacije. Nasuprot tome, sopstvenu generaciju definišu putem praktikovanja direktne demokratije, gradeći generacijsko „mi“ na ideji da legitimna odluka zahteva kolektivnu participaciju. Stoga je zakonit ka logici deliberacije izraz generacijske distinkcije u repertoaru delanja i političkoj kulturi. Generacijsko razlikovanje dodatno se produbljuje na nivou ciljeva političkog delanja: dok se studentski protest 1996/1997. percipira kao stranački protest sa ciljem smene vlasti, aktuelni studentski protest se prikazuje kao društveni pokret usmeren na dugoročne strukturalne promene, pri čemu se razlika u ciljevima i repertoarima delanja tumači i kao šira generacijska distinkcija.

Društveni je pokret, nije društveno-politički. Pad nadstrešnice je bio povod. Kap koja je prelila čašu. Nama je cilj strukturalna promena u društvu. Ideja je da vratimo snagu institucijama, a taj politički momenat je sekundaran. To je više sredstvo nego cilj, dok je 1996/1997. primarno bilo to politički, njima je bila u suštini smena vlasti na lokalni primat. (Student 2)

Naredni sloj generacijskog razlikovanja uočljiv je u načinu na koji studenti tumače roditeljsko opažanje njihovog delanja. Studenti opisuju generaciju roditelja kao oblikovanu kulturom straha i iskustvima materijalne nesigurnosti, u kojoj se bilo kakav subverzivni vid društvenog angažmana tumačio kao pretnja ličnoj egzistenciji.

Mislim da generalno ono što vlada u toj generaciji, pa i među mojim roditeljima, jeste taj strah od sistema, strah od revanšizma. Uvek su imali to strahopoštovanje prema državi, kao: „Ja ne smem da se zamerim vlasti, jer vlast je država i onda će oni da mi utiču na karijeru.“ Mene je dosta ljudi iz šire porodice upozoravalo: „Nemoj da ideš na proteste, biće nereda, najavili su ovo, najavili su ono.“ Ali mislim da je to prvenstveno njihova greška što su podlegli zastrašivanju i da je to generalno mentalitet cele te generacije, ono: „u se i u svoje kljuse“, „imaš svoja četiri zida“, „gledaj svoja posla“, „imaš šta da jedeš, dobro ti je“, „nije tako loše, može gore“... Generalno taj strah od izlaska iz zone komfora... Mislim, to što oni nazivaju zona komfora bi bilo koji građanin Evropske unije nazvao nemaštinom. (Student 7)

Povezujući biografska iskustva roditelja sa odgovarajućim istorijskim kontekstom, studenti u njihovim narativima identifikuju reaktivne mehanizme preživljavanja i delanja koje prepoznaju kao tekovine od kojih se nastoje udaljiti: umesto autoritarnosti biraju deliberaciju, umesto brzih rešenja usvajaju procesualno razumevanje društvene promene, te insistiraju na raskidu sa kulturom „ćutanja“ i prilagođavanja.

Mi smo sada ipak okruženi nekim državama koje imaju neku demokratiju, imamo otvorene granice i možemo da putujemo i od detinjstva smo putovali i videli nešto drugo i da to nešto drugo tamo funkcioniše. Nekako, tada su se studenti borili za egzistenciju. Mi sada nemamo taj pristup, ne borimo se za egzistenciju. Mi ne želimo da pristanemo na taj minimum, na ratove, mržnju, sankcije, na krajnju bedu u kojoj su oni živeli i shvatamo da ne mora ono: „Može i gore“ – jer kao, može gore, ali može i bolje – i to znamo da može bolje. (Student 3)

U prevazilaženju tog generacijskog nasleđa uobličava se sopstvena generacijska pozicija koja se ne konfrontira niti negira već razumeva i nadilazi opažene generacijske razlike. Štaviše, generacijsko razgraničavanje se transformiše u pokretačku silu i dobija mobilizacijski karakter.

Roditelji moje generacije su toliko osujećeni, toliko su besni zbog svega što su izgubili, a što su pokušali da dobiju, da je to rodilo nas, koji smo isto toliko očajni i isto toliko besni. I onda u situaciji nadstrešnice, mi smo pokušali da iskažemo našu tugu i bes, a onda se desi da neko nekoga udari dok čuti na ulici i odmah ide reakcija. Mislim da je to isto jako bitno – što smo upravo deca te generacije, a oni se osećaju kao da je njima svašta pokradeno. I realno, jeste. Prosto, uskraćeni su za jednu budućnost koju su oni hteli, za koju su se relativno potrudili. I onda je to nas napravilo i onda smo mi odlučili da je dosta. (Studentkinja 4)

Zaključak

U opisanom specifičnom društveno-ekonomskom i političkom kontekstu državnog kapitalizma na periferiji Evrope, sa izraženim klijentelističkim i koruptivnim obrascima, koji čini njihovu *generacijsku lokaciju*, studenti u Srbiji se formiraju kao osobena *generacijska jedinica*. Njihova socijalna lokacija kao mladih i kao studenata povezana je sa „biografskom dostupnošću“ (McAdam, 1986), što ih čini više okrenutim ka dejstvenosti sa ciljem kolektivne akcije, kakav je, na primer, protest. Naše analize su pokazale da je sam društveni kontekst od studenata pokrenutog i vođenog protesta jedan od značajnih aspekata koji su uticali na formiranje njihove generacijske svesti. Analize pokazuju i da, uokvirujući protest kao društveni pokret i gradeći njegov kolektivni identitet (Tomanović, Stanojević, Vlajić 2025), studenti u protestu istovremeno razvijaju snažan osećaj generacijske pripadnosti. *Generacijska samopercepcija*, kao proces u kojem studenti sagledavaju sebe u odnosu na dominantnu sliku iz javnog diskursa koju su mahom bili internalizovali, odvija se kao dejstvenost akterskog zajedničkog delanja, pri čemu se potencira studentska emocionalna i vrednosna povezanost kroz solidarnost, empatiju i zajedništvo. Generacijsko „mi“ takođe obuhvata ideje o „buđenju“ apatičnog razjedinjenog društva, „oslobađanju“ građana od straha i njihovom ujedinjavanju oko zajedničkog cilja – izgradnje društva na novim osnovama participativne demokratije. Uklapajući samopercepciju u društveni kontekst, studenti se pozicioniraju u pionirskoj generacijskoj moralnoj misiji izgradnje nove socijalne kohezije u društvu Srbije.

Analize narativa intervjuisanih studenata aktivista pokazuju da se pomenute odlike i načela izgradnje generacijskog „mi“ prepoznaju i u *generacijskom prikazivanju*. Deo procesa se odvija u vidu performativnih praksi protesta usmerenih na društvo u celini, kao što su posebno studentski marševi kroz domovinu, ali i protestne šetnje i blokade, te komemorativna čutnja, čime se gradi spoljna solidarnost. Drugi deo se odvija u vidu organizacionih praksi, zasnovanih na direktnoj demokratiji i horizontalnom povezivanju, kojima se gradi unutrašnja solidarnost pokreta, koje se „prosvetiteljski“ nastoje preneti na širu društvenu sredinu, prvenstveno podsticanjem osnivanja zborova građana. Prikazivanje generacijskog „mi“ se ostvaruje performativnim i organizacionima praksama u kojima se osnovne vrednosti studentskog pokreta prevode u delanje i upućuje se poziv drugima da ih prepoznaju i usvoje, čime se ujedno iznova saopštava i potvrđuje generacijska pripadnost.

U međugeneracijskom dijalogu se dešavaju i *spoljašnja atribucija generacijskog identiteta* i *generacijsko razgraničenje*. Studenti tumače roditeljski paternalizam i idealizaciju kao izraz brige i nerazumevanja iz ugla

vlastitih iskustava protesta te pokušaja da se prenošenjem tih iskustava ostvare međugeneracijsko povezivanje i kontinuitet. Refleksivno sameravanje različitih iskustava iz protesta studenti tumače kao odraz različitih življenih društvenih konteksta i istovremeno ga koriste kao mehanizam za postavljanje granica između generacija (*boundary work*). Slično kao i u drugim dimenzijama generacijske svesti, studenti u svojim narativima koriste međugeneracijske razlike i formativno i motivaciono kako bi ukazali na sopstvenu „generacijsku misiju“ sprovođenja dugoročne društvene promene i mobilisanja najširih društvenih aktera delanjem studentskog pokreta.

Analize su potvrdile našu pretpostavku da se studenti u Srbiji učesnici u protestu 2024/2025. konstituišu kao socijalna generacija sa distinktivnom generacijskom svešću koju dele i jasno artikuliraju u diskurzivnom i praktičnom delanju. U savremenoj literaturi koja se bavi problemom socijalnih generacija primetan je nedostatak teorijske elaboracije i empirijske evidencije o formiranju generacijske svesti kao neophodnom uslovu konstituisanja socijalne generacije. Analizirajući i tumačeći kako se formira generacijska svest iz perspektive samih studenata kao generacijske jedinice u kolektivnoj akciji, ovaj rad doprinosi popunjavanju saznanje praznine u teoriji o socijalnim generacijama.

Literatura

- Andrews, M. 2003. Generational Consciousness, Dialogue, and Political Engagement. In Edmunds, J., & B. Turner (Eds.), *Generational Consciousness, Narrative and Politics* (pp. 75–88). Rowman and Littlefield.
- Braun, V., & V. Clarke. 2006. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology* 3(2): 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Corsten, M. (1999). The time of generations. *Time and Society*, 8, 249–272. <https://doi.org/10.1177/0961463X99008002003>
- Čičkarić, L. (2004). Politička kultura iz generacijske perspektive. *Sociološki pregled*, 38(4), 561–583.
- Goodwin, J., & O'Connor, H. (2009). Youth and Generation: In the Midst of an Adult World. In A. Furlong (Ed.), *Handbook of Youth and Young Adulthood: New Perspectives and Agendas* (pp. 22–30). Routledge.
- Hunt, S. A., & Benford, R. D. (2004). Collective Identity, Solidarity, and Commitment. In D. A. Snow, S. A. Soule, & H. Kriesi (Eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements* (pp. 433–458). Blackwell.
- Kuljić, T. (2007). „Problem generacija“: nastanak, sadržaj i aktuelnost oglada Karla Manhajma. *Sociologija*, 49(3), 223–248.
- Kuljić, T. (2008). Istorijske, političke i herojske generacije. Nacrt okvira i primena. *Filozofija i društvo*, 19(1), 69–107. <https://doi.org/10.2298/FID0801069K>

- Kuljić, T. (2009). *Sociologija generacije*. Čigoja.
- Lazić, M., & Pešić, J. (2012). *Making and Unmaking State-Centered Capitalism in Serbia*. Čigoja.
- Leccardi, C., & Feixa, C. (2010). The Concept of Generation in Youth Theories. *Revista de pedagogie*, 58(4), 7–22.
- Lepesant, T. (2022). Generational Consciousness and Political Mobilisation of Youth in Taiwan. *China Perspectives*, 2022(1), 57–67. <https://doi.org/10.4000/chinaperspectives.13373>
- Mannheim, K. (1952). [1926]. The Problem of Generations. In P. Kecskemeti (Ed.), *Essays on the Sociology of Knowledge* (pp. 276–320). Routledge and Kegan Paul.
- McAdam, D. (1986). Recruitment to High-Risk Activism: The Case of Freedom Summer. *American Journal of Sociology*, 92(1), 64–90. <https://doi.org/10.1086/228463>
- Milić, A., & Čičkarić, L. (1998). *Generacija u protestu*. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja.
- Nugin, R. (2010). Social time as the basis of generational consciousness. *Trames Journal of the Humanities and Social Sciences*, 4, 342–366. <https://doi.org/10.3176/tr.2010.4.04>
- Stanojević, D., & Petrović, J. (2021). „The Balkan Paradox“ Young People in Conventional Politics: Between Ideals and Instrumental Goals. In J. Bliznakovski (Ed.), *Political Clientelism in the Western Balkans* (pp. 13–36). Institute for Sociological, Political and Judicial Research, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje.
- Tomanović S., & Stanojević, D. (2015). *Young people in Serbia 2015*. Friedrich Ebert Stiftung and SeConS.
- Tomanović, S. (2019). Reconstructing Changes in Agency in the Young People's Social Biographies through Longitudinal Qualitative Research. *Young*, 27(4), 355–372. <https://doi.org/10.1177/1103308818793304>
- Tomanović, S., Stanojević, D., & Vlajić, M. (2025). *Framing the Social Movement: New Political Generation's View on Current and Past Protests in Serbia*. Rad predstavljen na Writers' Workshop „Protests and New Democratic Imaginaries in Serbia“, November 19–20, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu.
- Tomić, Đ. (2011). Od demokratije do socijalnog pitanja? Studentski protesti u Srbiji od početka devedesetih godina 20. veka do danas. U P. Atanacković, Ž. Klarić, & A. Veselinović (Eds.), *Izgubljeno u tranziciji* (pp. 332–359). Rosa-Luxemburg-Stiftung, Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu.
- Woodman, D. (2016). The sociology of generations and youth studies. In A. Furlong (Ed.), *Routledge Handbook of Youth and Young Adulthood* (pp. 36–42). Routledge.

Milica Vesković Anđelković¹
Univerzitet u Beogradu
– Filozofski fakultet

Originalni naučni rad
DOI: 10.21301/BloKADA.2025.03

MOBILIZACIJA DIJASPORE U VREME STUDENTSKIH PROTESTA

Osnovni cilj autorke ovog rada je da na osnovu analize društvenih mreža prikaže način delovanja srpske dijasporu u vreme studentskih protesta 2024/2025. godine i njenu potencijalnu ulogu u budućem političkim i društvenim dešavanjima. Koristeći metod kvantitativne analize sadržaja, analiziraju se objave dijasporskih organizacija od decembra 2024. do novembra 2025. godine, sa ciljem da se utvrde broj održanih protesta van Srbije, prostorna rasprostranjenost, međusobna koordinacija, ali i da se mapira kapital koji je dijaspora usmeravala ka matici. Polazi se od same definicije dijasporu koja u sebi, osim umreženosti pripadnika, podrazumeva mobilisajući momenat u vreme društvene krize u matici. Analiza pokazuje da je od trenutka kada su blokirani prvi fakulteti u Srbiji u svim zemljama gde se nalaze srpski državljani, njihovi potomci i svi oni koji Srbiju smatraju matičnom zemljom došlo do organizovanja i javnog demonstriranja podrške u gotovo svim krajevima sveta. Važno je napomenuti i da je dijaspora u značajnoj meri slala pomoć za studente, a nakon toga i za profesore kada su, usled represije režima, ostali bez primanja. Osim toga, mnogi od njih su radili na medijskom prikazivanju dešavanja u Srbiji, zatim organizovanom pisanju pisama i potpisivanju peticija akterima u Evropi i svetu. To je naročito značajno u zemljama u kojima su, zbog geopolitičkog odnosa i interesa tamošnje političke elite, građani ostali bez informacija o motivima i ciljevima studentskog protesta, ali i zbog evropskih zvaničnika koji ne mogu da ignorišu nezadovoljstvo u svojim državama. Ujedno, javlja se dodatno umrežavanje članova dijasporu, što rezultira i registracijom udruženja čiji je cilj dobrobit matice. Pokazalo se da je društvena kriza koja odavno u zemlji traje, ali je kulminirala usled otpora građana koji podržavaju studentske zahteve za pravdom, podstakla dijasporu da deluje u većoj razmeri i ukaže na to da je značajan resurs, ovog puta društvenog razvoja Srbije.

Ključne reči: studentski protesti, dijaspora, dijasporske organizacije, društvene mreže, društveno delovanje

1 mzandjel@f.bg.ac.rs

MOBILIZATION OF THE DIASPORA DURING STUDENT PROTESTS

The primary objective of this paper is to examine, through an analysis of social media, the modes of engagement of the Serbian diaspora during the 2024/25 student protests, as well as its potential role in future political and social developments. Employing a quantitative content analysis, the study analyzes posts published by diaspora organizations between December 2024 and November 2025 with the aim of identifying the number of protests organized outside Serbia, their spatial distribution, levels of coordination, and the types of resources mobilized and directed toward the homeland. The analysis is grounded in a conceptualization of diaspora that, beyond the networking of its members, encompasses a mobilizing capacity that becomes particularly salient during periods of social crisis in the country of origin. The findings indicate that from the moment the first university faculties in Serbia were occupied, organized forms of collective action and public demonstrations of support emerged across nearly all regions of the world where Serbian citizens, their descendants, and individuals who identify Serbia as their homeland reside. In addition to symbolic and political support, the diaspora provided substantial financial assistance, initially to students and subsequently to university professors who lost their income as a result of state repression. Furthermore, diaspora actors engaged in various forms of media advocacy, including efforts to raise international awareness of developments in Serbia, as well as organized letter-writing campaigns and petition initiatives addressed to political and institutional actors in Europe and beyond. These activities proved particularly significant in countries where, due to geopolitical relations and the interests of domestic political elites, public access to information regarding the motivations and objectives of the student protests was limited. They were also relevant in the context of European decision-makers, who are increasingly unable to ignore expressions of public dissatisfaction within their own societies. At the same time, intensified networking within the diaspora led to the establishment of new associations explicitly oriented toward the welfare of the homeland. Overall, the analysis demonstrates that the prolonged social crisis in Serbia—culminating in widespread civic resistance in support of students' demands for justice—has prompted the diaspora to act on a significantly larger scale, underscoring its role as an important resource for Serbia's social development.

Key words: Student Protests, Diaspora, Diaspora Organizations, Social Media, Social Engagement

„Kako je rekao Nikola Tesla – svi smo jedno i svi smo povezani nevidljivim silama. Studenti su uspeali nevidljivim silama i energijom na ulicama Srbije da i nas koji nismo fizički zajedno s njima povežu. I to su uspeali od Melburna do Njujorka i Toronta preko Evrope. Svi smo se povezali i stalno ih gledamo, i to su kao neka ljubavna videa. I ne možemo da prestanemo da ih gledamo, a suze nam same krenu na oči kada vidimo te kolone pčelica, koje idu neumorno, koračaju i pevaju.“

Dragica Obradović Sević, Nemačka
(Deutsche Welle, N1, 14. mart 2025)

Uvod

Cilj autorke ovog rada je da pokaže na koji način su dešavanja u Srbiji koja su, osim neosporno teške borbe dela društva, obeležena i jakim emocijama, doprinela prisnijem organizovanju članova dijaspore, njihovoj jačoj povezanosti sa društvom porekla i mobilizaciji u smislu usmeravanja resursa (emotivnih, finansijskih i socijalnih) ka pobunjenim studentima i građanima. Dijaspore, uglavnom zanemarena i, zahvaljujući neodgovornosti vladajućih elita, ostavljena van razvojnih procesa u Srbiji, sada je probuđena energijom mladih i počinje iznova da se povezuje sa maticom i da se čvršće organizuje radi borbe za pravednije i prosperitetnije srpsko društvo. Gotovo od samog početka, prateći dinamiku protesta u Srbiji, dešavaju se i protesti širom sveta, svuda gde ima građana koji Srbiju nazivaju svojom maticom. Osim toga što je cilj ovih protesta slanje podrške pobunjenom delu društva, njihova uloga je značajna i za prikaz političke i društvene krize koja je već dugo aktuelna u Srbiji, a koja ne odgovara onome što zvanični Beograd predstavlja globalnim elitama. Kao pojedinci ili kao grupa, ovi građani koji ne žive u Srbiji ostaju ambasadori dela građana u matičnoj zemlji i potencijalni lobisti² za interese grupe sa kojim dele iste vrednosti i ciljeve.

2 Posmatranje dijaspore kao ambasadora društva ili dela društva matične zemlje, a njenih članova kao potencijalnih lobista, vrlo je aktuelna i prilično zastupljena tema u oblasti međunarodnih odnosa i geopolitike migracija (Shain & Barth, 2003; Nye, 2004; Koinova, 2011). Dijaspore, po svojoj definiciji, koja podrazumeva povezanost sa maticom i usmeravanje na njen razvoj, mora se posmatrati kao interesna grupa koja svesno deluje u korist (ili protiv, ako je reč o opozicionoj dijaspori) interesa zemlje porekla (ili vladajućeg režima). U savremenoj istoriji nalazimo brojne primere uspeha lobističkog procesa dijasporskih zajednica, a najčešće se navodi značaj jevrejske dijaspore u SAD (Shain & Barth, 2003), jermenske u SAD i Francuskoj (Koinova,

U prvom delu rada će biti prikazano određenje samog pojma dijaspore kako bi se ukazalo na značaj međusobnog umrežavanja i prisnijeg povezivanja sa maticom za samu suštinu tog pojma. Takođe, cilj je i ukazati na resurse koje ova populacija poseduje, a koji se ne mogu svesti samo na monetarne doznake koje su jedino oduvek prepoznate. Nakon toga, koristeći podatke sa poslednjeg Popisa stanovništva 2022. godine, biće prikazana prostorna distribucija građana Srbije u svetu, što ćemo kasnije uporediti i sa brojem organizacija i protesta koji su održani u inostranstvu. Koristeći metod analize sadržaja i oslanjajući se na objave na društvenim mrežama, bavićemo se organizacijama koje su nastale motivisane aktuelnim dešavanjima, u smislu kvantitativne analize učestalosti njihovog okupljanja i prostorne raspoređenosti protesta. Osim toga, ukazaćemo i na resurse koje je ta grupa stanovništva usmerila ka studentima i ostalim grupama koje su protestovale protiv režima.

Evolucija pojma dijaspore – od migracija do mobilizacije

Pojam dijaspore, uprkos dugoj istoriji tog fenomena, postao je aktuelan u društvenim naukama tek od kraja prošlog veka (Anteby – Yemini & Berthomière, 2005, str. 262). Jedan od razloga koji se navodi jeste to što se za migracije pre 1960. godine nije ni vezivao pojam integracije već se isključivo govorilo o asimilaciji, što podrazumeva odricanje od etničkog identiteta i prihvatanje lokalnih normi (Shuval, 2003). U takvim okolnostima je bilo besmisleno istraživati i govoriti o povezanosti emigranata iz jedne zemlje i njihovim zamišljenim ili stvarnim vezama sa zemljom porekla. Sedamdesetih godina prošlog veka, kada se teorija asimilacije pokazala kao pogrešna i kada se polako uvodi pojam integracije migranata u društvo destinacije, što pruža slobodu pojedincu da sačuva identitet koji je zajednički za društvo porekla, i pojam dijaspore postaje vidljiv u sociologiji, pa je čak osamdesetih godina prošlog veka doživeo pravu ekspanziju. Tada su neki autori poput Džejmsa Kliforda (Clifford, 1994) pozvali naučnike da definišu taj pojam, kako bi se izbegla njegova neodređenost koja je na početku postojala, ali i da bi se razlikovao od pojmova i fenomena sa kojima se graniči³, a koji predstavljaju tekovinu modernog sveta.

2011), pa i albanske dijaspore u SAD i Zapadnoj Evropi za pitanje priznanja nezavisnosti Kosova (Koinova, 2011). Kada je reč o podeljenom društvu i lobiranju za interese jednog dela, najčešće se navode lobističke akcije za interese Kurda u Turskoj (Baser, 2015).

3 Ovde se prvenstveno misli na povlačenje granice između dijaspore i migracija iz razloga što je prvi pojam znatno uži, a njegova određenost ne čini samo njegovu suštinu već podrazumeva i aktivnosti njenih članova. Osim toga, razgraničenje pojma se

Pojam dijaspore se, za razliku od pojma rasejanja⁴, odnosio na migrante koji su sačuvali svoju tradiciju i osećaj pripadnosti nacionalnoj zajednici (Shuval, 2003). U skladu sa tim treba i razumeti jednu od prvih definicija tog pojma na osnovu tri kriterijuma: 1. očuvanje i razvoj kolektivnog identiteta pripadnika dijaspore; 2. postojanje organizovanosti njenih članova nezavisno od organizacija u zemlji porekla i zemlji destinacije i 3. značajna povezanost sa zemljom porekla – realni kontakti poput posećivanja zemlje porekla ili samo simbolička povezanost, poput vezanosti Jevreja za zamišljenu maticu pre konstituisanja Izraela (Sheffer, 1986). Ova definicija je kasnije dosta kritikovana i modifikovana, ali u svakoj narednoj je ostala suština njenog određenja – da dijaspora podrazumeva lica koja su se iselila iz zemlje porekla u neku drugu zemlju, da prepoznaju zemlju porekla kao svoju maticu, da su međusobno povezani i da su emotivno, ali i u smislu ulaganja resursa usmereni na maticu. Kako bi to rekao Ma Mung, ukoliko nema međusobne umreženosti i usmeravanja migracione populacije na zajedničku maticu, nije reč o dijaspori već o rasejanju (Ma Mung, 2004, str. 211).

Ta emotivna usmerenost na maticu motivisana zajedničkim identitetom članova, koju prate i ulaganja druge vrste, stoji u suštini određenja dijaspore. Ovakvo razumevanje tog fenomena utiče na to da se ta populacija više ni u teoriji ni u javnom diskursu ne posmatra kao prost odliv stanovništva i kao takva gubitak za zemlju porekla već da se razume i iz perspektive potencijalne dobiti. U skladu sa tim, *monetarne doznake* su potpuno prepoznate kao značajne za maticu. Novac koji dijaspora šalje, naročito ako je reč o zemljama sa periferije i poluperiferije svetskog sistema, uglavnom je usmeren na ličnu potrošnju članova domaćinstva koji direktno od njih primaju novac, a nešto ređe je taj novac usmeren u pokretanje nekog biznisa, što nadalje može imati i šire pozitivne efekte⁵ po ekonomiju cele matice. Međutim, važno je naglasiti da novac nije jedini resurs koji može biti značajan za zemlju porekla. Dijasporu čine ljudi različitih profila. Vrlo je veliki broj visokoobrazovanog i stručnog stanovništva koje učestvuje u migracionim tokovima, dosta je ljudi na rukovodećim položajima, onih

odnosi i na povlačenje granica sa transnacionalizmom, koji zahvaljujući modernim sredstvima komunikacije karakteriše umreženost ne samo migracione populacije već svih onih koji praktikuju bilo kakve aktivnosti koje prevazilaze granice jedne države (o tome više u Pries, 2005).

- 4 Ta dva pojma se vrlo često izjednačavaju usled etimologije reči dijaspora – korene vuče iz grčkog jezika, nastala je od reči διασπορά, što bukvalno znači rasejano seme.
- 5 Neki autori poput De Hasa (de Haas, 2005) smatraju i da je slanje doznaka porodici značajno za razvoj zemlje. Naime, oni taj novac troše na svakodnevne potrebe, na stanove, školovanje, a sve to utiče na količinu priliva novca u zemlju. Dobrim politikama čiji je cilj efektivno usmeravanje tog novca, i ti prilivi iz dijaspore mogu imati uticaj na domaći razvoj.

koji su uključeni u politički život zemlje destinacije, koji svi, zavisno od svojih afiniteta, čine posebne zajednice prakse i zajednice znanja (Vesko-
vić Anđelković, 2019). Život u inostranstvu im, s jedne strane, omogućava da steknu znanja iz različitih oblasti u različitim uslovima i kontekstima, čime se povećava njihov *humani kapital*, dok s druge strane, umreženost u pomenute zajednice i kontakti iz neposrednog okruženja utiču na akumulaciju *socijalnog kapitala*. Ta umreženost im tako daje mogućnost da steknu drugu vrstu kapitala, ali i da ujedno lobiraju za interese zemlje po-
rekla kao njeni najadekvatniji ambasadori.

Posmatrano u svetlu funkcionisanja savremenog sveta u čijoj su os-
novi razmena informacija i umrežavanje na globalnom nivou, članovi dijaspore usled pripadnosti više zajednica, što ih čini čvorištima (hub) višestrukih mreža (Burt, 1992; Lin, 2004), postaju važan faktor u međunarodnim odnosima i mogu imati odlučujuću ulogu u ishodima potencijalnih sukoba i kriza u matičnim zemljama. Kao katalizatori informacija, uz pronalaženje načina njihovog plasiranja koje je posledica poznavanja kulture zemlje u kojoj borave, članovi dijaspore imaju mogućnost transfera napetosti koja postoji u matici u zemlje destinacije u smislu mobilisanja tamošnje javnosti i ključnih aktera, i to u smeru podrške interesima koje zastupaju (Baser, 2015). Konflikt, definisan kao „društvena situacija u kojoj najmanje dva aktera (strane) teže da istovremeno ostvare pristup ograničenom skupu dostupnih resursa“ (Wallensteen, 2018, str. 18), podrazumeva borbu u kojoj su mobilisana sva raspoloživa sredstva na obe strane. S druge strane, konflikt stvara napetost koja podstiče i buđenje emocija koje su važan faktor mobilizacije. Što se tiče dijaspore, ta emotivna strana, koja stoji u njenoj suštini, predstavlja najznačajniji motivacioni faktor za usmeravanja resursa u razvoj zemlje.

Sudeći prema primerima iz istorije modernih međunarodnih odnosa, dijaspora je mnogo puta imala ključnu ulogu u razrešenju ili makar toku aktuelnih konflikata u njihovoj matičnoj zemlji. Tokom građanskog rata u Siriji, koji je počeo 2011. godine, na primer, sirijska dijaspora se organizovala na više nivoa, pokazujući izuzetnu sposobnost mobilizacije u kriznim uslovima. Njeno delovanje je obuhvatalo humanitarnu pomoć, politički aktivizam, medijsku vidljivost, lobiranje i jačanje civilnog društva (Baser & Halperin, 2018). Slično je bilo i sa dijasporom Albanije, Jermenije, sa čečenskom dijasporom tokom secesionističkih procesa (Koinova, 2011). Socijalni kapital, društveni položaj članova dijaspore, njihovi materijalni resursi, ali i humani i kulturni kapital često postaju ključni faktor u borbi za interese matične zemlje. Umreženost i sa stanovništvom u matici i sa vladajućim strukturama ojačava položaj države u međunarodnim odnosima. Situacija postaje znatno složenija kada je reč o unutrašnjim sukobima usled potencijalnog mimoilaženja sa delom stanovništva i vladajućim

strukturama. Zanimljivo je da se u tom slučaju konflikt iz matične zemlje uglavnom prenosi van granica u zemlje destinacije, pa postaje i uzrok podele dijasporskih zajednica (Baser, 2015).

Talasi emigracije iz Srbije: pravci i uzroci

Shodno konceptualnom određenju dijaspore, koja podrazumeva zajednicu identiteta uz prepoznavanje matice kao centra, srpskoj dijaspori ne pripadaju samo lica koja su otišla iz Srbije već i druga ili treća generacija iseljenika i lica koja imaju korene u okolnim državama gde su Srbi autohtono stanovništvo, pri čemu svi oni Srbiju prepoznaju kao matičnu zemlju. Slični kriterijumi su primenjeni i prilikom definisanja Zakona o dijaspori i Srbima u regionu, u kome se navodi da „srpsku dijasporu čine sva lica koja su državljani Republike Srbije a žive u inostranstvu kao i pripadnici srpskog naroda koji su iseljeni sa teritorije Republike Srbije i iz regiona i njihove potomke“ (RS, 2009, član 2, str. 1).

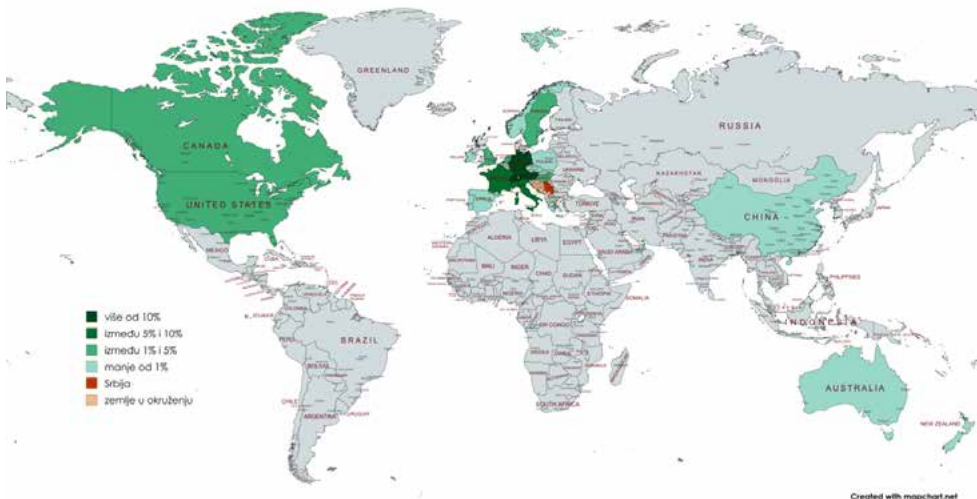
Pouzdanih podataka o brojnosti srpske dijaspore nema.⁶ Prema tvrdnjama nekih autora (Popić, 2020; Grečić, 2016), broj ljudi iz Srbije u inostranstvu se kreće između 3,5 i 5 miliona. Ako imamo u vidu da je prema poslednjem Popisu stanovništva 2022. godine procenjeno da u Srbiji živi ukupno 6.869.504 lica (RZS, 2022), možemo reći da se broj lica koja žive van Srbije polako približava broju onih koji žive u zemlji. S obzirom na nedostatak preciznijih podataka o njihovim zemljama destinacije, oslanjamo se na bazu koja je višestruko manja od tog procenjenog broja⁷, a koja

6 Postoji više načina prikupljanja podataka o građanima koji žive u inostranstvu: od statistike drugih zemalja, podataka koje daju međunarodne organizacije, pa do podataka koje prikuplja zemlja porekla. Broj emigranata se onda procenjuje na osnovu ukrštanja podataka tih izvora. Međutim, javlja se problem mogućnosti upoređivanja s obzirom na razilaženje u metodologiji, svrsi i vremenu prikupljanja podataka (Predojević Despić & Penev, 2012), pa se matične zemlje uglavnom oslanjaju na podatke koje same prikupe. Republika Srbija nema zadovoljavajućih statističkih podataka o međunarodnim migracijama građana iz Srbije (Despić, 2025, str. 125) ni kada je reč o aktuelnim migrantima, a još manje o drugoj ili trećoj generaciji. Od 1971. se popisima stanovništva obuhvataju i lica koja su na radu u inostranstvu, pa iako postoji svest o malom obuhvatu, ipak rezultate možemo koristiti kao dobar uzorak na osnovu kojeg možemo zaključivati o karakteristikama srpske dijaspore.

7 Ti podaci se mogu smatrati dobrim uzorkom uprkos možda problematičnoj metodologiji prikupljanja podataka. Što se tiče same metodologije, važno je napomenuti da se na popisima stanovništva prikupljaju podaci samo o licima koja su na boravku u inostranstvu, ali se smatraju građanima Srbije, a ne i o građanima koji su se iselili i promenili mesto prebivališta. Pri tome, podaci se prikupljaju samo o licima čiji su članovi porodica ostali u Srbiji pa mogu da daju podatke o onom ko je na privremenom radu u inostranstvu.

je formirana tokom prikupljanja podataka za potrebe popisa stanovništva. Na osnovu Popisa stanovništva 2022. godine kojim je obuhvaćeno ukupno 304.997 lica koja borave u inostranstvu (Despić, 2025, str.133), možemo reći da građani najviše odlaze u zemlje Zapada (najviše u Nemačku – 23,9% popisanih lica, zatim u Austriju – njih 19,9% i u Švajcarsku sa udelom od 16,2%). Međutim, kao što je prikazano na karti 1, primećujemo da je i značajan udeo njih na radu u Italiji i Francuskoj, zatim u skandinavskim zemljama i na severnoameričkom kontinentu. Zanimljivo je da se na osnovu poređenja sa podacima od prošlog popisa pokazalo da polako raste udeo građana iz Srbije u Ujedinjenim Arapskim Emiratima i nekim azijskim zemljama (Despić, 2025, str.133).

Karta 1. Destinacije boravka srpskih državljana prema podacima Popisa 2022.

Izvor: kreirano na osnovu podataka iznetih u Despić, 2025, str. 133.

O kvalitativnim podacima na osnovu kojih saznajemo o njihovom odnosu prema Srbiji i potencijalnim aktivnostima koje su usmerene na njen prosperitet zaključujemo na osnovu podataka prikupljenih u empirijskim istraživanjima koja su bila usmerena na potrebe i potencijale te populacije. Tako, istraživanja u čijem fokusu su bila visokoobrazovana lica (Tošić *et al.*, 2021; Vesković Anđelković, 2019) ukazuju na društvene i ekonomske probleme koji su u zemlji bili aktuelni decenijama, a koji su, osim boljih laboratorija i potrebe za radom u drugačijim uslovima sa vodećim naučnicima iz branše, bili glavni motivi odlaska iz zemlje. Važno

je istaći i da je degradacija nauke koja se ogleda u malim izdvajanjima za istraživanja i nepoštovanju struke, važan pokretač naučnika iz Srbije da rade i uče u drugim zemljama. Posmatrano šire, članovi dijaspore i drugih stepena obrazovanja (Vesković Anđelković *et al.*, 2022) ističu dugotrajnu društveno ekonomsku krizu, visok stepen korupcije i nepotizma u društvu kao važne razloge zbog kojih više ne žive u Srbiji. Međutim, iako je njihov odlazak u demografskom smislu veliki gubitak za zemlju, važno je istaći da ta populacija pokazuje priličnu vezanost za zemlju u smislu svakodnevnih kontakata sa onima koji su ostali ovde, potrebe za informisanjem o dešavanjima u Srbiji i, ako se za to stvore uslovi, spremnosti da učestvuju u projektima zarad njene dobrobiti. Stoga možemo reći da je dijaspora emotivno vrlo vezana za maticu i da, kao takva, uz brojne resurse koje poseduje, predstavlja važan resurs razvoja. S druge strane, sudeći prema stavovima o društvenoj situaciji u zemlji koje iznose, možemo zaključiti da su rezignirani sistemom, da imaju veliko nepoverenje u ovdašnje institucije i otpor prema aktuelnim političkim elitama. Stoga ne čudi njihova aktivnost zabeležena tokom protesta koji su usmereni upravo na te anomalije savremenog srpskog društva.

Metodološke napomene

Metodologija primenjena u istraživanju oslanja se prvenstveno na kvantitativnu analizu sadržaja digitalnih tragova koje su organizacije srpske dijaspore ostavile na Instagramu tokom protesta u Srbiji. Polazeći od shvatanja dijaspore kao transnacionalnog političkog aktera, u istraživanju se analizira kako se organizuje protestno angažovanje, prostorno raspoređuje i vremenski dinamizira izvan matične države (Adamson, 2013; Bauböck, 2010; Østergaard-Nielsen, 2003). Instagram je odabran kao primarni izvor podataka jer predstavlja jednu od ključnih digitalnih infrastruktura savremenog aktivizma, omogućavajući brzu cirkulaciju informacija, koordinaciju događaja i vidljivost kolektivne akcije u transnacionalnom prostoru (Gerbaudo, 2012; Earl & Kimport, 2011). U kontekstu migracionih studija, društvene mreže funkcionišu i kao sredstva održavanja veza u okviru dijaspore, ali i kao kanali političkog angažmana usmerenog prema zemlji porekla (Dekker & Engbersen, 2014).

Osnovni empirijski materijal čine javno dostupne objave na Instagram profilima dijasporskih organizacija, kojih je ukupno 63, a koje su nastale ili intenzivirale delovanje od kraja 2024. godine kada su protesti i započeli. Analizirane su sve objave koje su se našle na profilima organizacija počevši od decembra 2024. pa do 1. novembra 2025. Ukupno je

bilo 6.210 objava, pri čemu su se 4.284 odnosile isključivo na proteste organizovane van Srbije. Takođe, oslanjajući se na objave tih organizacija, analizirali smo i vrstu resursa koje su usmeravali ka studentima u Srbiji

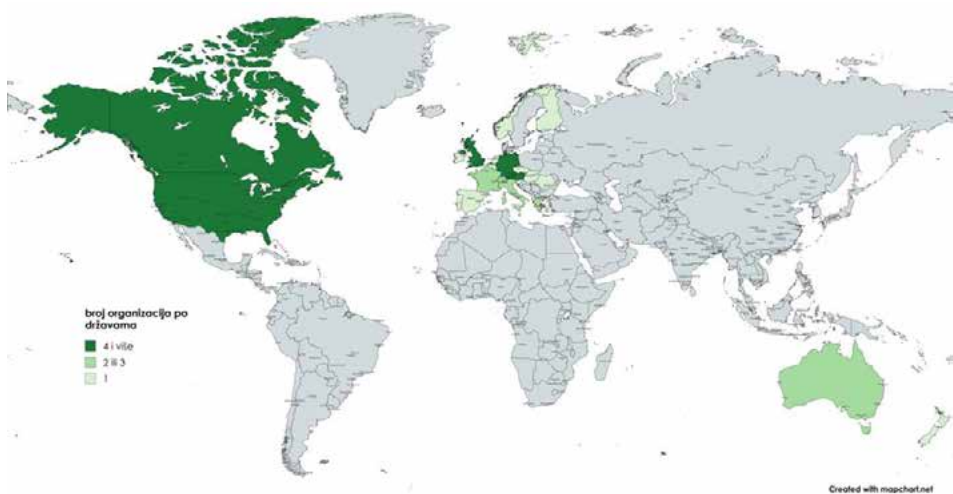
Podaci su sistematski kodirani prema unapred definisanim kategorijama: vreme nastanka organizacija, broj protesta, njihova prostorna lokacija i vremenska raspodela, finansijski resursi, afektivni kapital. Kodiranje je sprovedeno u skladu sa standardima kvantitativne analize sadržaja, čime su omogućeni deskriptivna statistička obrada i identifikovanje osnovnih obrazaca protestne mobilizacije dijaspore. Istraživanje je koncipirano kao desk analiza, bez direktne interakcije sa akterima, što je u skladu sa etičkim i metodološkim preporukama za analizu javno dostupnih digitalnih podataka. Iako se takav pristup suočava sa ograničenjima tipičnim za analizu društvenih mreža – poput selektivnosti objava ili neujednačenog intenziteta aktivnosti profila – on omogućava pouzdan uvid u obim, dinamiku i geografsku rasprostranjenost protestnih aktivnosti dijaspore. Time se doprinosi empirijskom razumevanju načina na koji savremene dijaspore koriste digitalne platforme za transnacionalnu političku mobilizaciju, ali se i potvrđuje delatni potencijal te grupe koji je značajan za zemlju porekla.

Rezultati i diskusija

Organizovanje dijaspore

Nakon blokiranja fakulteta svih univerziteta u Srbiji i masovne podrške građana studentima, što se videlo najpre na skupu na Trgu Slavija u Beogradu koji je održan krajem decembra 2024. godine, nezadovoljstvo je počelo da se širi i van zemlje. O tome svedoče brojni skupovi naše dijaspore širom sveta, ali i njihovo intenzivno pa i formalno organizovanje koje se može pratiti ili preko njihovih veb-sajtova ili Instagram stranica. Ti Instagram profili su nastajali kako bi pratili dešavanja u zemljama destinacije i uglavnom su kreirani nakon prvih održanih skupova u tim državama, odnosno gradovima. Kao što je napomenuto u metodološkom delu, ukupno su mapirana 63 profila, od kojih je 58 u periodu analize i dalje postavljalo objave, dok je ostalih pet poslednje objave imalo oko Vidovanskog skupa, u junu 2025. godine. Na osnovu karte 2 možemo reći da ih je bilo najviše u Evropi i Severnoj Americi, što je i očekivano s obzirom na brojnost dijaspore u zemljama tih kontinenata. Nazivi profila uglavnom ukazuju na teritorijalnu određenost – u nazivu je grad u kojem se održavaju skupovi, a ređe oblast ili država.

Karta 2. Zastupljenost Instagram profila dijasporskih organizacija prema državama

Izvor: izrada na osnovu analize profila organizacija

Osim udruživanja na lokalnom nivou, dijaspora je pokazala i organizaciju koja prevazilazi granice koja se ogleda u nastanku zvaničnih organizacija dijaspore koje okupljaju članove širom sveta. Neke od tih su *Dijaspورا za Srbiju*⁸, *Dijaspورا uz studente*⁹, *Podrška ne zna za granice*¹⁰ i *Skupština u rasejanju*¹¹. *Skupština u rasejanju*, na primer, nastala je kao direktan odgovor na trenutnu društvenu krizu u Srbiji i iz potrebe njenih članova osnivača da aktivno učestvuju u dešavanjima (Radar, 2025)¹². Cilj i misija te organizacije usmereni su na prosperitet Srbije u saradnji sa studentima i građanima. Osim Instagram profila, ona ima i internet stranicu koja pruža odgovore na pitanja o njenim aktivnostima, sekcijama i otvara mogućnost priključivanja. Već sad, ta organizacija okuplja članove sa svih kontinenata, različitih profila i interesovanja i ima plan dugoročnog umrežavanja i aktivnosti.

Neke od tih organizacija, kao *Palac gore Brisel*¹³, nastale su i ranije, podstaknute drugim krizama i ciljevima borbe građana protiv politike režima, ali se uviđa da su objave na mrežama postale češće nakon izbijanja

8 <https://www.instagram.com/dijaspورا.za.srbiju/>

9 <https://www.instagram.com/dijaspورا.uz.studente/>

10 <https://www.instagram.com/podrška.ne.zna.za.granice/>

11 https://skupstinaurasejanju.org/sr_latn/

12 <https://radar.nova.rs/tema/dijaspورا-za-srbiju/>

13 Više o organizaciji na: <https://palacgore.org/>

protesta. Takođe, organizacija *Dijaspora glasa* je postojala i pre, a nastala je radi boljeg informisanja dijaspore o načinu glasanja i organizaciji biračkih mesta van Srbije. To ukazuje na postojeću svest o važnosti izlaska na izbore u dijaspori, ali i na mapiranje brojnih nepravilnosti u izbornom procesu koje sada dolaze do izražaja. Njena vidljivost je u ovom trenutku, kada su studenti zatražili raspisivanje izbora, veoma važna zato što pruža podršku građanima sa pravom glasa u Srbiji koji žive u inostranstvu, da ih organizuju, koriste biračko pravo i kao podrška u svim drugim procesima neophodnim za smanjenje prostora za malverzaciju izbornim rezultatima¹⁴.

Važno je napomenuti da je, osim toga što je aktuelna društvena kriza pojačala emocije dijaspore, što ih je motivisalo na intenzivno umrežavanje, došlo je i do cepanja organizacija koje su ranije postojale. Organizacija srpskih studenata u inostranstvu (OSSSI) koja je nastala još krajem prošlog veka (1997) neprofitna je organizacija koja okuplja srpske studente iz celog sveta. Međutim, od početka protesta ona nije poslala jasnu podršku studentima u Srbiji niti je prenela pisma koja su slali studenti iz inostranstva, što su bila očekivanja i sugestije članova (Instagram, Blokada Beč). Razlog za prećutkivanje skoro jedinstvene podrške možemo pronaći u interesnoj povezanosti te organizacije sa režimom, o čemu svedoči i spisak glavnih sponzora i finansijera koji su javnosti dostupni na sajtu organizacije (OSSSI, 2025)¹⁵. Posledica nepostojanja zajedničkog cilja i interesa i razilaženja u pogledu smera u kojem treba da ide srpsko društvo bilo je izdvajanje raznih organizacija studenata. Ponovo, one su uglavnom teritorijalno određene, pa se tako, osim studenata koji studiraju u Beču, javno izdvajaju i studenti iz Slovenije. Iako se, za razliku od pomenutih, nisu odvojili nekom jasnom objavom, na Instagram nalozima se zapažaju i aktivnosti studenata u drugim zemljama (UK, Finska, Italija) koje se kose sa interesima OSSSI-ja, jer one, za razliku od te krovne organizacije, promovišu podršku studentima i građanima koji protestuju u Srbiji.

Skupovi u dijaspori i mobilizacija resursa

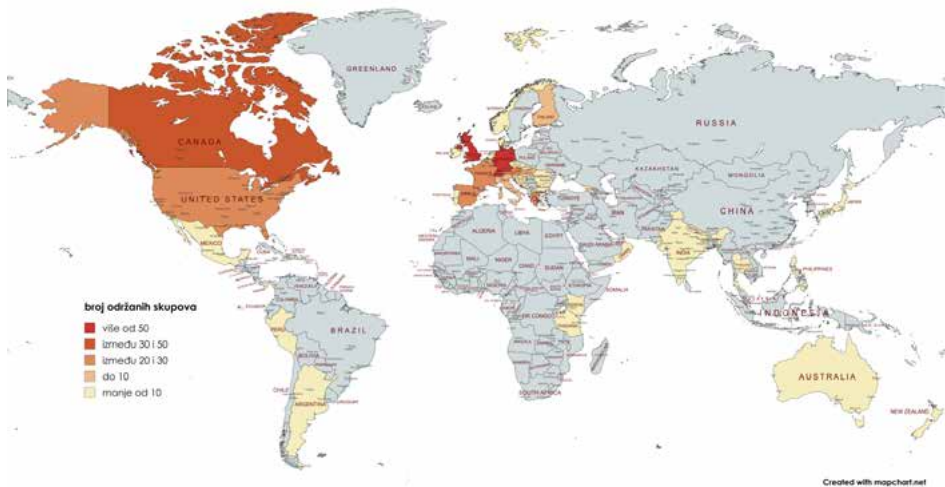
Uz prikazano umrežavanje kroz organizacije ili izdvajanje posebnih organizacija u skladu sa zajedničkim ciljevima, dijaspora počinje da se okuplja u većim gradovima širom sveta i da šalje podršku studentima u Srbiji, ali i poruke stanovništvu i predstavnicima vlasti u zemljama u kojima žive. Prema podacima koji su se našli na njihovim Instagram stranicama, prvi skupovi, još krajem 2024. godine, održani su u evropskim zemljama i gradovima gde je srpska dijaspora i najbrojnija – u Beču, Berlinu, Ljubljani, Kopru, Briselu, Parizu i Hagu. Ubrzo zatim, naročito nakon skupa na Trgu Slavija, koji je pokazao brojnost nezadovoljnih građana okupljenih u

14 Opširnije na <https://www.instagram.com/dijasporaglasa/>

15 OSSSI, <https://www.ossi.rs/>

Beogradu, ali i poslao poruku zajedništva i empatije među njima, potreba za okupljanjem dijaspore se javlja i u drugim zemljama. Od početka 2025. godine, dijaspora počinje da se okuplja i u većini ostalih evropskih zemalja, ali i u SAD i Kanadi, Australiji, na Novom Zelandu, u nekim zemljama Srednje i Južne Amerike i Azije. Do kraja marta 2025. godine skupovi podrške održani su na svim kontinentima, uključujući i Antarktiku, u 48 država, od kojih su 33 evropske. Skupovi podrške su održani u 158 gradova, od kojih 115 u Evropi, 26 u Severnoj Americi, šest u Australiji i na Novom Zelandu, četiri u Aziji, tri u Srednjoj i Južnoj Americi, tri u Africi i jedan na Antarktiku (Peščanik, 2025)¹⁶. Nakon skupa održanog 1. novembra 2025. godine, kada je u Novom Sadu obeležena godišnjica od tragedije¹⁷, prema podacima prikupljenim na Instagram stranicama, došli smo do broja od ukupno 528 održanih skupova. Kao što možemo videti na karti 3, najviše ih je bilo u evropskim zemljama, Kanadi i SAD.

Karta 3. Broj održanih skupova dijaspore po zemljama destinacije u periodu od 1. novembra 2024. do 1. novembra 2025.

Izvor: karta je napravljena na osnovu podataka prikupljenih na Instagram stranicama dijaspore

16 M. Pajvančić, Studentski i građanski protesti u Srbiji iz globalnog ugla, *Peščanik*, 2025, <https://pescanik.net/studentski-i-gradjanski-protesti-u-srbiji-iz-globalnog-ugla/>

17 Prvog novembra 2024. godine pala je nadstrešnica na železničkoj stanici u Novom Sadu kada je stradalo šesnaest ljudi. Taj događaj je bio povod okupljanja građana u celoj Srbiji kako bi odali poštu žrtvama. Uz to, cilj je bio i da se ukaže na svest o korupciji aktuelnog režima kao važnom faktoru nesreće i time pozovu akteri koji su učestvovali u renoviranju tog objekta na odgovornost. S obzirom na to da su poklonici i funkcioneri vladajuće nomenklature pokušali nasilno da zaustave taj vid protesta, prvenstveno napadom na studente FDU, studenti jednog po jednog fakulteta su stupali u blokadu, najpre u Beogradu, a kasnije na svim univerzitetima u Srbiji.

Kada analiziramo datume održavanja skupova, primećuje se međusobna koordinacija dijaspore iz različitih zemalja kao i njihovo umrežavanje i koordinacija sa studentima i građanima u Srbiji. To, s jedne strane, zaključujemo na osnovu činjenice da su se datumi održavanja skupova često poklapali u različitim gradovima u Srbiji i van nje¹⁸. S druge strane, same organizacije svojim objavama ističu koordinaciju u organizaciji skupova u više gradova. Prvi koordinisani skup se dogodio 9. februara 2025. godina kada je dijaspora protestovala u 20 gradova, uglavnom u Evropi, ali i u SAD i Kanadi.

O međusobnoj umreženosti članova dijaspore širom sveta i građana u Srbiji zaključujemo i na osnovu istih transparentata koje su okupljeni držali i objave kojom su građani pozivani na skupove. Tako je 1. marta održan skup pod motom „Ljubi se Sever i Jug“ u nekoliko gradova na severu Evrope. Taj skup je bio sinhronizovan sa skupom održanim u Nišu na koji su pozvali studenti. Istog dana su se organizovali i članovi dijaspore u Australiji i Novom Zelandu, a okupili su se i građani poreklom iz Srbije u Kanadi pod sloganom „I tetke i teče iz Kanade se sreću na Sretenje“.¹⁹ Slično se dogodilo i u vreme održavanja najvećeg protestnog skupa, koji se dogodio u Beogradu 15. marta. Zajednički moto tog skupa je bio „Ceo svet vas vidi“, pri čemu se prvenstveno mislilo na otkrivanje uzroka nesreće u Novom Sadu građanima i političkim akterima u zemljama u kojima živi dijaspora. Međutim, pošto su se pod istim motom održali skupovi i 16. marta, ovaj slogan se tumačio i drugačije – svetu su prikazana i dešavanja tokom najvećeg protesta, kao i reakcije režima koje su podrazumevale organizovanje paravojnog kampa ispred Narodne skupštine Srbije i upotrebu, za sada još zvanično nedokazanog, nedozvoljenog zvučnog oružja protiv demonstranata.

Poslednji skup koji je održan kao komemorativni na godišnjicu pada nadstrešnice 1. novembra svuda je najavljivan istim plakatom uz moto „Corruption kills, Serbia remembers“. Na osnovu praćenja objava i izveštavanja medija, tog dana se dijaspora okupila u više od 60 gradova u svetu (Danas, 2025)²⁰. Glavni cilj okupljanja, osim poruke građanima Srbije da

18 Ovde se misli na velike skupove u Kragujevcu 15. februara, Nišu 1. marta, Beogradu 15. marta i 28. juna i Novom Sadu 1. novembra.

19 Taj slogan, osim poziva na skup 15. februara, nosi još jednu poruku o korupciji u Srbiji. Naime, podseća na izjavu funkcionera režima Aleksandra Vulina o poreklu novca za kupovinu stana koji je opravdao poklonom tetke iz Kanade njegovoj supruzi (više o slučaju u KRIK, <https://www.krik.rs/hronologija-slucaja-tetka-iz-kanade/>)

20 Srpska dijaspora se okupila u više od 60 gradova: u Utrehtu održana izložba fotografija povodom pada nadstrešnice, *Danas*, 2025, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/srpska-dijaspora-se-okupila-u-vise-od-60-gradova-u-utrehtu-odrzana-izlozba-fotografija-povodom-godisnjice-pada-nadstresnice-u-novom-sadu/>

je dijaspora uz njih, bio je i da se dešavanja u Srbiji još više približe građanima gradova u kojima naši ljudi žive u svetu. To su učinili prikazivanjem izložbe sa protesta koja je bila deo programa skupova. Važno je istaći da je svaki održan skup pokazivao veliki stepen emotivne povezanosti i članova dijaspore i njihove povezanosti sa studentima i građanima u Srbiji.

Osim organizacije skupova, dijaspora je pokazala i veliki stepen solidarnosti sa nastavnicima i profesorima koji su ostali bez plata, što je bila vrsta kažnjavanja od režima. U prvo vreme, građani u inostranstvu su se organizovali za prikupljanje novca za potrebe studenta koji su boravili na svojim blokiranim fakultetima u Srbiji. Međutim, od trenutka kada je započelo kažnjavanje prosvete, dijaspora je prikupljala sredstva da pomogne i prosvetnim radnicima, tako da je veliki deo fonda usmeren na prosvetu poticao od dijaspore. Na gotovo svim Instagram profilima objavljene su instrukcije za uplatu u Fond Mreže solidarnosti, a često i u Fond Alek Kavčić. Na nekim Instagram stranicama je isticana i sakupljena suma, pretpostavljamo radi transparentnosti koja je osnov poverenja članova zajednice. Taj finansijski kapital je bio izuzetno značajan za aktivne i ugrožene pojedince.

Uz finansijsku pomoć, treba pomenuti i aktiviranje socijalnog kapitala dijaspore koji se jasno pokazao pokretanjem inicijative potpisivanja peticija koje su slate evropskim zvaničnicima (Danas, 2025)²¹. Istina je da, bar do trenutka pisanja ovog rada, te peticije nisu imale preveliki efekat, s obzirom na to da su reakcije međunarodnih aktera bile sporadične i bez ozbiljnog ugrožavanja aktuelnog režima, ali ti postupci svakako ukazuju na organizovanost i spremnost dijaspore da utiče na globalne aktere da budu solidarni sa studentima.

Zaključno razmatranje

Emocije koje ukazuju na visok stepen solidarnosti i empatije u srpskom društvu, što je u suprotnosti sa decenijskim propagiranjem podela, uticale su na umrežavanje i zajedničku borbu srpskog naroda nezavisno od granica. Borba za vrednosti i društvo u koje ovi aktivni građani veruju učinila je da, kako i slogan nastalih organizacija u dijaspori kaže, „podrška ne zna za granice“, a podrška je najglasnija bila tamo gde su građani poreklom iz Srbije najbrojniji. Dijaspora, dugo zanemarivana, pa i okrivljena od aktuelnog predsednika za krize u zemlji, kao što je to bilo za vreme

21 Predstavnici srpske dijaspore pisali UN povodom policijske brutalnosti u Srbiji, *Danas*, 2025, <https://www.danas.rs/svet/danas-saznaje-predstavnici-srpske-dijas-pore-pisali-un-povodom-policijske-brutalnosti-u-srbiji/>

pandemije kovida 19 (RTS, 2020)²², postaje aktivni saveznik građana u Srbiji koji ističu da se bore protiv korupcije i drugih anomalija srpskog društva. Skupovi podrške su pokazali njihovu povezanost i usmerenost na Srbiju, pokazali su emocije, ali i značaj te populacije za protok informacija o dešavanjima u zemlji ka svim delovima sveta, o čemu su pisali svetski mediji. Uz to, dijaspora je slala materijalne resurse, pisala pisma, potpisivala peticije i organizovala se zarad napretka kojem teži aktuelni studentski pokret. Dakle, dijaspora dokazuje da je potencijalni partner i da njeni članovi nisu rasuti.

Na kraju, važno je reći da su njihovi napori prepoznati od studenata i akademske zajednice. Prvo, o tome svedoči pismo koje su studenti poslali dijaspori, a koje je u nekim gradovima pročitano tokom komemorativnih skupova organizovanih na godišnjicu pada nadstrešnice. U samom pismu se, uz neizostavne reči zahvalnosti i pohvala za aktivnosti koje je dijaspora sproveda, potvrđuje jedinstvo onih u matici i dijaspori. Kako navode studenti, „*zajedno činimo glas koji je jači od straha i ravnodušnosti. Samo zajedništvom možemo izgraditi društvo u kome se niko ne gubi zbog nemara, gde pravda i odgovornost nisu luksuz, već norma. U ime studenata Srbije, hvala vam, ma gde god da ste*“ (N1)²³. Što se tiče akademske zajednice, ona se zahvalila postom na Instagramu u kojem se ističe da je dijaspora medijum informisanja javnosti o dešavanjima u Srbiji. Post sadrži i kartu na kojoj su obeleženi i ispisani gradovi koji su zastali u 11.52 tog 1. novembra 2025. godine, uz tekst: „*Hvala svetu što je stao!*“²⁴

Literatura

- Adamson F. B. (2013). Mechanisms of Diaspora Mobilization and the Transnationalization of Civil War. In J. Checkel (ed.), *Transnational Dynamics of Civil War* (pp. 63–88). Cambridge University Press., <https://doi.org/10.1017/CBO9781139179089.006>
- Anteby-Yemini, L. & Berthomière W. (2005). Diaspora: A Look Back on a Concept. *Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem* 16, 262–270. <http://journals.openedition.org/bcrfj/257>
- Baser, B. (2015). *Diaspora and Homeland Conflict. A Comparative Perspectives*. Ashgate.

22 Vučić: ako ne budemo disciplinovani, imaćemo italijanski scenario, RTS, 2020, <https://www.rts.rs/lat/vesti/koronavirus/koronavirus-u-srbiji/3897516/vucic-ako-nebudemo-disciplinovani-imacemo-italijanski-scenario.html>

23 N1. (2025) Studenti u otvorenom pismu dijaspori: Otišli ste zbog istih zidova – korupcije, nepravde, nebrige, vaš glas je deo našeg otpora, <https://n1info.rs/vesti/pismo-studenata-dijaspori/>

24 https://www.instagram.com/akademski_plenum/

- Baser, B. & Halperin A. (2019). Diasporas from the Middle East: Displacement, Transnational Identities and Homeland Politics. *British Journal Of Middle Eastern Studies*, 46(2), 215–221. <https://doi.org/10.1080/13530194.2019.1569308>
- Bauböck, R. (2010). Cold constellations and hot identities: Political theory questions about transnationalism and diaspora. In R. Bauböck & Faist, T. (eds.), *Diaspora and Transnationalism: Concepts, Theories and Methods* (pp. 295–322). Amsterdam University Press.
- Burt, R. (1992). *Structural Holes*. Harvard University Press.
- Clifford, J. (1994). Diasporas. *Cultural Anthropology*, 9(3), 302–338. <https://doi.org/10.1525/can.1994.9.3.02a00040>
- Dekker, R., & Engbersen, G. (2014). How social media transform migrant networks and facilitate migration. *Global Networks*, 14(4), 401–418. <https://doi.org/10.1111/glob.12040>
- Despić J. (2025). Stanovništvo Republike Srbije u inostranstvu. U V. Nikitović (ur.), *Stanovništvo Srbije – dinamike i strukture* (str. 125–144). Republički zavod za statistiku.
- De Haas, H. (2008). *Migration and Development: A Theoretical Perspective*. International Migration Institute, University of Oxford.
- Earl, J. & Kimport, K. (2011). *Digitally Enabled Social Change*. MIT Press.
- Gerbaudo, P. (2012). *Tweets and the Streets: Social Media and Contemporary Activism*. Pluto Press.
- Grečić, V. (2016). How Can the Serbian Diaspora Contribute Much More to the Development in the Home Country? *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 96(2), 65–82. <https://doi.org/10.2298/GSGD1602063G>
- Koinova, M. (2011). Diasporas and secessionist conflicts: the mobilization of the Armenian, Albanian and Chechen diasporas. *Ethnic and Racial Studies*, 34(2), 333–356. <http://dx.doi.org/10.1080/01419870.2010.489646>
- Lin, N. (2004). *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge University Press.
- Ma Mung, E. (2004). Dispersal as a Resource. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 13(2/3), 211–226. <https://doi.org/10.1353/dsp.2008.0001>
- Nye, J. (2004). *Soft Power: the Means to Success in World Politics*. Public Affairs.
- Østergaard-Nielsen, E. (2003). Transnational Politics: Turks and Kurds in Germany and the Netherlands. *Global Networks*, 1(3), 261–281. <https://doi.org/10.1111/1471-0374.00016>
- Popić, T. (2022). Diaspora Policies, Consular Services and Social Protection for Serbian Citizens Abroad. In J. M. Laflaut & Vintila, D. (eds.), *Migration and Social Protection in Europe and Beyond, a Focus on Non-EU Sending States* (pp. 319–333). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-51237-8_19
- Predojević Despić, J. & Penev G. (2012). Prostorni aspekti emigracije iz Srbije. Tri 'vruće' emigracione zone. *Stanovništvo*, 50(2), 35–64. <https://doi.org/10.2298/STNV1202035P>

- Pries, L. (2005). Configurations of geographic and societal spaces: a sociological proposal between 'methodological nationalism' and the 'spaces of flows'. *Global Networks*, 5(2), 167–190. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2005.00113.x>
- Republički zavod za statistiku (2022). Prvi rezultati Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova 2022. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/HtmlL/G20221350.html>, pristupljeno 24.10.2025.
- Shain, Y., & Barth, A. (2003). Diasporas and International Relations Theory. *International Organization*, 57(3), 449–479. <https://doi.org/10.1017/S0020818303573015>
- Sheffer, G. (1986). *Modern Diasporas in International Politics*. Saint Martin Press.
- Shuval, J. (2003). The dynamics of Diaspora: Theoretical implications of ambiguous concepts. In R. Münz and R. Ohliger (ed.), *Diasporas and Ethnic Migrants: Germany, Israel and Russia in Comparative Perspective* (pp. 188–205). Frank Cass.
- Tošić, M, Vesković Anđelković M. & Čokić V. (2021). *Akademski emigracija*. Fondacija za otvoreno društvo.
- Vesković Anđelković, M., Bobić M. & Janković S. (2022). *Rizici i šanse savremenih migracija*. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja. <https://isi.f.bg.ac.rs/rizici-i-sanse-savremenih-migracija-2022/>
- Vesković Anđelković, M. (2019). *Potencijalna uloga povratnika kao posrednika u partnerstvu države i visokoobrazovane dijaspore u Srbiji* [doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu]. NaRDuS. <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/11485>
- Zakon o dijaspori i Srbima u regionu, Službeni glasnik Republike Srbije br. 88/2009 (2009). <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-dijaspori-i-srbima-u-regionu.html>
- Wallensteen, P. (2018). *Understanding Conflict Resolution*. SAGE.

Stefan Aleksić¹

Univerzitet u Beogradu

– Filozofski fakultet, doktorand

Originalni naučni rad

DOI: 10.21301/BloKADA.2025.04

BORBA ZA ULICE: PROSTORNO PONAŠANJE I STUDENTSKI PROTESTI 2024/2025.

U ovom radu se analizira serija studentskih i građanskih blokada saobraćajnica u Srbiji 2024. i 2025. godine, prvenstveno fizički incidenti (nasrtaji vozilima na demonstrante) kao ključne tačke prelamanja savremenog urbanog poretka. Polazeći od teze da ulica u neoliberalnom sistemu nije neutralan prostor već primarni instrument cirkulacije kapitala, u radu se istražuje tenzija između prostora kao ekonomske infrastrukture i prostora kao infrastrukture političkog otpora.

Na osnovu sinteze teorija Anrija Lefevra o produkciji prostora, Pitera Nortona o istorijskoj konstrukciji pešačke delinkvencije (*jaywalking*), Stefana Guge o političkoj ekonomiji zagušenja, Marksa o cirkulaciji kapitala (i ostalih teoretičara) u radu se interpretira nasilje vozača nad demonstrantima kao manifestacija mobilizovanog subjekta regulativnog mehanizma, koji nastupa sa ciljem odbrane „reda“ te, posledično, i cirkulacija kapitala. Autor dalje analizira strateški potencijal blokada argumentujući da prekid saobraćajnih koridora predstavlja subverzivni čin koji suspenduje infrastrukturni suverenitet države i pretvara ulicu u autentičnu javnu sferu. Zaključak rada je da borba na pešačkim prelazima i magistralama nije samo borba za pravdu u konkretnim slučajevima već fundamentalni zahtev za reaproprijaciju prava na grad i suvereniteta građana nad prostorom.

Ključne reči: prostor, urbanizacija, politička ekonomija saobraćaja, protesti u Srbiji 2024–2025, neoliberalizam

The Battle for the Streets: The Student Movement 2024/2025 between the Archetypal and the Political

This paper analyzes a series of student and civic road blockades in Serbia during 2024 and 2025, focusing on physical incidents – specifically, vehicular assaults on protesters – as pivotal points of rupture in the contemporary urban order. Start-

1 Adresa za korespondenciju: lowspeedyoyo@gmail.com

ing from the premise that the street in a neoliberal system is not a neutral space but a primary instrument for the circulation of capital, the paper explores the tension between the space as economic infrastructure and the space as the infrastructure for political resistance.

Through a synthesis of Henri Lefebvre's theory on the production of space, Peter Norton's work on the historical construction of "jaywalking," Stefan Guga's political economy of congestion and Karl Marx's circulation of capital (and other), the paper interprets driver violence against protesters as a manifestation of the mobilisation of the subject into regulatory mechanism acting in defence of "order" and by extension of circulation of capital. Furthermore, the author analyzes the strategic potential of blockades arguing that the disruption of transport corridors constitutes a subversive act that suspends the state's infrastructural sovereignty and reclaims the street as an authentic public sphere. The paper concludes that the struggle on pedestrian crossings and highways is not merely a fight for justice in specific cases, but a fundamental demand for the reappropriation of the right to the city and the restoration of citizens' sovereignty over urban space.

Keywords: space, urbanisation, political economy of traffic, Serbian protests 2024-2025, neoliberalism

Blokade

Studentski protesti koji se odvijaju od kraja 2024. godine započeli su blokadama fakulteta i zahtevima za istragom o padu nadstrešnice 1. novembra 2024. godine kada je poginulo 16 osoba – ali za koje do sada nije bilo sudskog epiloga pa ni odgovornih. Studentski zahtevi su se ticali onoga što su akteri protesta identifikovali kao elementarnu pravdu, ali to su ignorisale sve institucije, pa su vrlo brzo dobili formu neke vrste građanske neposlušnosti (prvo građanska akcija „Zastani Srbijo“, koju je inicirala organizacija *ProGlas*, kojoj su se studenti pridružili, i petnaest minuta tišine, obično na raskrscima, pa zatim i pozivi na veća okupljanja počev od decembra 2024. godine) te su se i brzo preselili na ulice gradova u Srbiji i tek su u tom obliku radikalno dobili na masovnosti jer su se tada tom pokretu počeli znatno masovnije da pridružuju i građani.

Nas u ovom trenutku zanimaju prvenstveno incidenti koji su se događali u nekoliko prvih meseci blokada saobraćajnica u Beogradu i Novom Sadu (generalno, između decembra 2024. i marta 2025. godine, nakon čega je broj takvih saobraćajnih „nesreća“ iz različitih razloga opao – mada nisu potpuno nestale). Izgleda da je nekoliko saobraćajnih incidenata koji su se dogodili krajem prošle i početkom ove godine presudno uticalo na omasovljenje protesta. Podsetimo: prvi medijski praćeni slučaj bio je u Beogradu 29. novembra² (možda je upravo to i „najčistiji slučaj“

2 <https://www.youtube.com/watch?v=-b2isBouMVC>

jer se desio na jednoj od prvih akcija „Zastani Srbijo” i pre nego što su te petnaestominutne čutnje postale „prihvaćene“). Već 13. decembra jedan se automobil zaletio u masu, nakon čega su vozač i saputnici pokušali da učesnike protesta čak i fizički napadnu.³ Takođe, jedan automobil se 24. januara zaletio u studentsku kolonu u Novom Sadu,⁴ a 1. maja, opet u Novom Sadu, jedan je automobil pokušao da uleti među protestante, nakon čega su intervenisali redari i dve osobe su uhapšene.⁵

Slični su se incidenti intenzivnije dešavali i u Beogradu: možda je najdalekosežniji slučaj onaj koji je rezultovao i ikoničkom fotografijom suočavanja studenta Elektrotehničkog fakulteta i prolaznika – slučaj u kojem je muškarac agresivno nasrnuo na studentsku blokadu i studente u blokadi⁶ – započeo je kao *saobraćajni incident*. Naime, muškarac je izašao iz kola jer mu nije bilo omogućeno da prođe kolovozom, zbog čega je i nasrnuo na učesnike protesta (tokom tog sukoba je i nastala poznata fotografija bliskog sučeljavanja studenta i besnog vozača automobila koja se uzima kao simbolička reprezentacija sukoba neke „režimske“ javnosti i „protestne“ javnosti).⁷

A 16. januara je automobilom udarena studentkinja redarka u Beogradu, koja je obezbeđivala komemorativni skup na raskrsnici kod Pravnog fakulteta,⁸ što je izazvalo bes i studenata i građana i povodom čega je organizovana cela serija naknadnih građanskih protesta – taj slučaj je bio i ostao možda najprofilisaniji i medijski najpropraćeniji od svih sličnih incidenata. A samo nekoliko dana kasnije, 23. januara, gotovo isti incident se dogodio⁹ na Novom Beogradu (i to ni manje ni više nego na jednom od protesta čiji je povod bilo upravo udaranje studentkinje redarke 16. januara), nakon čega je usledila još jedna serija protesta. A moglo bi se dodati i da je jedan danas neizbežan element protesta formiran kao posledica upravo tih incidenata: motoristi su, naime, počeli da podržavaju pokret i obezbeđuju akcije pozicioniranjem motora *oko prostora na kojima se dešavaju protesti*, prvenstveno zbog takvih pokušaja.

Zapravo, neko vreme, posebno na samom početku protesta, pitanje namernog ili nenamernog (mada je ovo drugo poprilično teško i argumentovati) gaženja i/ili uletanja kolima u masu protestanata – bilo je gotovo centralno pitanje kojim su se intenzivno bavili većina medija i veliki

3 <https://www.youtube.com/watch?v=gYCBVLBsSYE>

4 https://www.youtube.com/watch?v=9vbg7W_aCUo

5 <https://www.youtube.com/watch?v=eLDOAVKBFMo>

6 <https://nova.rs/vesti/drustvo/incident-na-blokadi-kod-vuka-muskarac-napao-studente/>

7 <https://nova.rs/vesti/drustvo/incident-na-blokadi-kod-vuka-muskarac-napao-studente/>

8 https://www.youtube.com/watch?v=QZ_QqpcgZ_4

9 https://www.youtube.com/watch?v=9vbg7W_aCUo

deo javnosti. Naravno, njihov je argument bio da nasilni vozači sasvim svesno napadaju studente i građane koji iskazuju legitiman protest i imaju potpuno legitimne zahteve, te da je na kraju i njihova pobuna na granici građanske neposlušnosti (ali i dalje nenasilna) takođe potpuno *legitimna*.

U kristalizovanju i tumačenju fenomena javljale su se i različite narativne matrice. Generalna reakcija onog dela javnosti koji je podržavao proteste (tzv. nerežimska javnost) i studentskog pokreta bila je da tu pojavu tretira i često tumači i kao oblik koordinisanog i/ili planiranog i organizovanog pokušaja disrupcije protesta, zastrašivanja učesnika, demonstracije sile, usmerenog nasilja; zbog toga je ova strana često pokušavala da identifikuje vozače i njihove eventualne veze sa vladajućom partijom ili drugim strukturama moći.

Ali sa one strane političkog spektra koji se blokadama i protestima protivio, dakle sa „režimske strane“, iskristalisala se jedna drugačija matrica za tumačenje: takva ponašanja vozača tumačena su kao *demonstracije i prakse slobode kretanja*, dok su se blokiranja saobraćajnica tumačila kao kršenje zakona. Iz toga je proizišao i sistem kontraargumentacije (a najbezobzirnije je reprodukovano na tzv. režimskim televizijama), koji je često znao da dolazi i iz samog centra političke moći¹⁰: da upravo protesti ograničavaju jednu drugu slobodu kretanja, ovog puta *slobodu kretanja vozača*.¹¹

U tom kontekstu se kao ključna tačka sporenja – ukoliko ne ulazimo u nešto ozbiljnije kritike ovog drugog, „režimskog“, argumentacijskog sistema – ističe pitanje „dveju sloboda“ koje se nalaze u kontradiktornom odnosu i dolaze u sukob: slobode vozača da se automobilima kreću kolovozima i slobode građana da izvrše pritisak na političke strukture u kontekstu potpunog institucionalnog ignorisanja zahteva, pa i da koriste ulice i slobodne, urbane, javne prostore za političko delovanje i iskazivanje protesta.

Međutim, primećujemo da taj fenomen nije potpuno autohton Srbiji i studentskim/građanskim protestima 2024–2025, naprotiv. Jer potpuno slične okolnosti i medijska obrada mogli su se videti i na globalnom nivou. U tome su se istakli (mada nisu i jedini) incidenti na protestima pod nazivom „Just stop oil“ (nešto labavijeg pokreta koji je delovao od 2022. do 2025), čija je praksa iskazivanja protesta takođe često bila: organizovano blokiranje prvenstveno saobraćajnica i raskrsnica u urbanim sredinama i međugradskih puteva. Kampanja „Just Stop Oil“ započela je 2022. godine u Velikoj Britaniji, sa ciljem da prisili vladu da prekine sa svim novim dozvolama za istraživanje i proizvodnju fosilnih goriva. Jedan od glavnih

10 <https://www.danas.rs/vesti/politika/sta-je-vucic-rekao-o-nosenju-na-haubi/>

11 <https://n1info.rs/vesti/voznja-coveka-na-haubi-za-vucica-nije-prekrsaj-jeste-li-pri-vesti-umijte-se-hladom-vodom/>

modova delovanja u toj kampanji bila je građanska neposlušnost iskazana privremenim i organizovanim blokadama gradskih saobraćajnica, puteva i auto-puteva. Aktivisti bi sedeli na kolovozu ili ležali da bi zaustavljali ili sprečavali saobraćaj – upravo zbog toga što je „motorni saobraćaj“ jedna od neuralgičnih tačaka svih pokreta koji se zalažu za smanjenje upotrebe fosilnih goriva.

I u tim slučajevima se dešavalo nešto veoma slično onome što smo videli u gradovima Srbije: prilikom blokada, automobilisti su vrlo često bezobzirno pokušavali da prođu kroz protestante, fizički ih uklanjali, otvoreno iskazivali negodovanje, blokade su često izazivale bes i frustraciju vozača, a incidenti su vrlo često i snimani, deljeni i gledani (takoreći: „trendovali su“), stičući veliku publiku na društvenim mrežama.

Od poznatih incidenata izdvojili bismo onaj koji se dogodio u oktobru 2022. godine: incident na Ulici Bishopsgate u Londonu, kada su aktivisti „Just Stop Oil“ sedeli i stajali na ulici blokirajući saobraćaj.¹² Jedan vozač kombija izašao je iz vozila i, uz pomoć drugog prolaznika, počeo fizički da vuče i gura aktiviste sa kolovoza kako bi očistio put. Snimak incidenta je postao viralan na društvenim mrežama na kojima je vozač dobijao i podršku (zbog uklanjanja blokade) i kritike (zbog upotrebe fizičke sile) – taj incident je dobro oslikao rastuću napetost između demonstranata i dela javnosti koja se u tom trenutku razvijala. U drugom incidentu (takođe u Londonu), jedan od vozača je to uradio uzvikujući (i): „Idem na posao!“ Ti incidenti su pokrenuli žestoku debatu u Velikoj Britaniji o granicama prava na protest i pravu na kretanje – sasvim slično kao i u samoj Srbiji.

Sličnost između fenomena potpuno različitih političkih i ideoloških pozadina ponajviše je vidljiva u trenucima kada su ti incidenti medijski (i ideološki) obrađeni: na globalnoj mreži *YouTube* postoje čak četiri kompilacije incidenata pod identičnim nazivom „When Cars Dont Stop For Protesters“¹³ – koji su, uz to, veoma slično režiserski obrađeni i montirani. Reč je o video-kompilacijama koje su sastavljene od snimaka velikog broja incidenata veoma sličnih po karakteru. U svakom od tih slučajeva opisuju se povod blokade i lokacija, ali se ubrzo prelazi na snimak probijanja blokade uz pomoć automobila, uz hard rok muziku u pozadini, nakon čega sledi uglavnom podsmešljiv komentar na račun onih koji protestuju.

Sličnost tih incidenata zaslužuje pažnju jer fenomen dobija poseban sloj dodatnom obradom na društvenim mrežama gde je on uhvaćen u razgranatu mrežu digitalnog maskulinizma (takozvane *manosphere*) i savremenog onlajn konzervativnog pokreta. Ta i takva obrada ukazuje na direktnu i rodnu i političku i ideološku dimenziju. Pa tako komentari po-

12 <https://www.youtube.com/watch?v=sdFwmXktSts>

13 <https://www.youtube.com/watch?v=YucqgwaESJk>

stova (kada su zarobljeni u pomenutu sferu digitalnog maskulinizma i/ili u neku od rascvetalih desnih ideoloških i simboličkih mreža) najčešće rotiraju oko sledećih označitelja: protestuju neki *mekušci*, *slabići*, žene, *dangube*,¹⁴ „vegani“, ekolozi, a „raščišćavaju“ i „rasklanjaju“ ih „pravi“ i „racionalni“ ljudi,¹⁵ dakle najčešće muškarci, koji navodno „zaista rade“ oslobađajući saobraćajnicu, što je tipičan način na koji u komentarima na društvenim mrežama, posebno onim toksičnijim, te incidente obrađuju oni koji staju u odbranu vozača.¹⁶

Takođe valja primetiti da se prilikom krajnje legitimacije i ovog puta angažuje potpuno ista dilema i argumentacija slobode kretanja. Protestanti, naime, tvrde da praktikuju pravo na legitiman protest, a vozači (i oni koji ih „podržavaju“) tvrde da je protestima ugrožena njihova, takođe *legitimna*, sloboda kretanja (te, posledično, da vozači koji probijaju blokade iznova uspostavljaju poremećeni socijalni red). U takvoj raspravi postoji slepa tačka, koja je posebno izražena u onih koji se drže „na strani“ vozača, a to je da je uslov mogućnosti slobode korišćenja ulice kao infrastrukture za kretanje motornih vozila *uvek već* ukidanje slobode kretanja pešaka po njima.

Politike pešačkog prelaza

Imajući u vidu sve što je prethodno rečeno, uvodimo pojam i kratku istoriju „prelaženja van pešačkog prelaza“. „Prelaženje ulice van pešačkog prelaza“ (eng. *jaywalking*) odnosno dugotrajna borba za „korišćenje ulice“ – *ima* sopstvenu istoriju. Ona je u prvom redu nastala kao odgovor na potrebe automobilske industrije u njenim zaćecima, dvadesetih godina 20. veka. Piter Norton, tako, beleži konkretan istorijski proces u kojem je oštra regulacija korišćenja ulice (zabrana *hodanja van trotoara* ili pešačkog prelaza) zamenila prethodni egalitarniji pristup prema ulicama (Norton, 2008). Ulice su, naime, smatrane javnim dobrom, a pojava automobila

14 Nešto poznatiji komentar, takođe iz samog centra političke moći, jeste i „jutrić, kafića, cigarica, blokadica“ (<https://www.youtube.com/shorts/xI-Ppl1ao-Q>), kojim se upravo studenti koji protestuju predstavljaju kao *dangube*.

15 Sličnost sa takozvanim histerijskim diskursom ne bi trebalo da iznenadi: tako se u histerijskom diskursu navodno „neracionalna“ histerija protivstavlja „racionalnom“, uglavnom *muškom* subjektu.

16 No, rabljenje arhetipskih matrica uveliko je uslovljeno konkretnim političkim ciljevima: pa tako primećujemo da se u ovom primeru koristi i operacionalizuje matrica koja stoji u veoma oštrom kontrastu sa generalnom arhetipskom borbom između „prirode“ i „mašine“ (vid. Čolović, 1984).

se uzimala kao dolazak stranog tela. Masovnija upotreba automobila, a nakon toga i povećanje brzine automobila, uzrokovali su tada veliki broj nesreća, posebno dece, a praksa sudova u pravnim postupcima te praksa javnosti u javnom diskursu po pravilu je bila da su za nesreće krivim smatrani primarno vozači (Norton, 2007; 2008; 2016) jer oni upravljaju „smrtonosnom stvari“ (automobilom).

Ipak, time su interesi prodavaca automobila (industrije i maloprodajne mreže) bili ugroženi te su se upustili u diskurzivno oblikovanje pešaka koji se „neoprezno“ kreće ulicom: izmišljen je termin *jaywalking* (Norton, 2007; 2008; 2016) – *jay* bismo mogli da prevedemo kao derogativno „seljak“, „glupan“, „geak“, neko neobrazovan ili neopremljen elementarnim veštinama (u slučaju *jaywalking* – elementarnim veštinama korišćenja prostora u gradu). Dakle, pešak koji se nađe na ulici opisivan je kao neoprezan *glupak* koji oduševljeno, gledajući u svetla grada, i neoprezno izlazi na kolovoz i dovodi sebe u rizik – te je na kraju i primarno odgovoran za eventualnu nesreću.

Nortonova centralna teza je da je promena primarne funkcije ulice iz društvene u saobraćajnu bila rezultat organizovane političke i marketinške borbe, a ne „prirodne“ i autentične evolucije funkcije i uloge „ulice“. On detaljno opisuje kako su interesne grupe automobilske industrije (*American Automobile Association* – AAA, *National Automobile Chamber of Commerce* – NACC, proizvođači, lanci prodavaca automobila i njihovih delova te njihova udruženja, vlasnici benzinskih pumpi te njihova udruženja i slično), koje zajedno naziva „Motordom“, sprovele koordinisanu strategiju prebacivanja krivice za nesreće sa brzine (koja je bila inherentna automobilima) na nepromišljenost (*recklessness*) i pešake (*jaywalking*) i sa prevelikog broja automobila na „nedovoljan kapacitet puteva“ (*insufficient road capacity*). Norton navodi i fenomen finansiranja i legitimacije: u dogovoru sa saveznom državama, „Motordom“, kako Norton naziva auto-industrijski i auto-trgovački konglomerat, podržao je poreze na benzin (*gas tax*), ali pod uslovom da se ta sredstva namenski troše isključivo na izgradnju puteva za motorna vozila (Norton, 2007; 2008; 2016).

Time je stvorena ideološka osnova da se smatra da su puteve kupili i platili vozači motornih vozila, što je dalje legitimisalo njihovu primarnu namenu za automobile (Norton, 2007; 2008; 2016).

Taj proces je kulminirao formiranjem jednog gotovo *dispozitiva* u vidu standarda inženjeringa koji se uspostavljaju kroz institucije (*American Association of State Highway Officials* – AASHO, *American Association of State Highway and Transportation Officials* – AASHTO, *Department of Transportation* – DOT, *National Transportation Safety Board* – NTSB) i/ili velikim saveznom programima (kao što je bio *Interstate Highway Act*

1956), čime je *potpuno motorizovani kolovoz* konačno institucionalizovan kao primarna svrha ulice (Norton, 2007; 2008; 2016). Podsećamo, međutim, da je masovna automobilizacija ili, pre, „autoputizacija“ Sjedinjenih Američkih Država bila legitimisana i vojnostrateškim potrebama – potrebama za izgradnjom razgranate mreže auto-puteva ne bi li se omogućila strateška i operativna mobilnost vojnih formacija u slučaju eventualne invazije Sovjetskog Saveza.

Nortonov tekst pruža dokaze da su regulacija prostornog ponašanja (npr. *jaywalking*) i prioritizacija kolovoza kao prostora za automobile proizvod borbe klasnih interesa – s jedne strane interesa kapitala („Motordoma“), a s druge strane interesa *non-motoring majority* (pešaka, građana) (Norton, 2007; 2008; 2016). Naravno, neizbežno se primećuje i klasna komponenta: posedovanje automobila je bio veoma jasan klasni i socijalni označitelj s obzirom na to da su mogli da ga priušte samo najbogatiji slojevi.

Izdvađa se činjenica da je u celom tom problemu postojala i rasna dimenzija: i iz razloga koncentracije siromaštva u afroameričkim zajednicama, regulacija javnih prostora na taj način imala je neumereno više efekta i praktikovana je daleko više upravo nad pripadnicima afroameričke zajednice. Naravno, dodajmo da ni tada fenomen nije bio oslobođen *rodne* dimenzije, pa je preporuka saobraćajnoj policiji bila da žene posebno tretiraju, ne samo naplaćivanjem kazne već i fizičkim pomeranjem: naime, policajcima je preporučivano da žene podignu na svoja leđa (kolokvijalno: da ih „uprte“) i odnesu do trotoara – što je prevashodno smatrano uvredljivim i ponižavajućim, pa se verovatno stoga takva praksa i ohrabivala.

To sistematsko „sramoćenje“ („šejmovanje“) pešaka dalo je rezultate. U Kaliforniji su 1925, i nešto ranije u Sinsinatiju, doneti prvi zakoni kojima je regulisano kretanje ulicama u kontekstu motornog saobraćaja: ulice su primarno pripale automobilima, a samo njihov manji deo je bio rezervisan za pešake.

Da je u pitanju i istorijski fenomen, podsećamo da je bilo i alternativnih rešenja za problem „velikog umiranja“ (kako su mediji opisivali onaj period velikog broja saobraćajnih nesreća). Jedan je bio da se brzina vozila ograniči na 25 milja na sat, što je primarno bio interes pešaka. Drugi, očigledno daleko više u interesu automobilista a primarno i automobilske industrije, bio je dijametralno suprotan – da ni pešački prelazi ne budu nužno smatrani automatski domenom „pešaka“, s obzirom na predlog regulacije da pešaci moraju prvo da „zatraže“, podizanjem ruke, pravo na prelazak. Sve zajedno ukazuje na to da su pravila koja doživljavamo kao veoma prirodna zapravo proizvod političke borbe i istorijskog procesa spram kojeg su postojali ozbiljni i organizovani otpori.

Promena do koje je došlo prvenstveno je diskurzivna po svojoj prirodi i bila je potrebna ozbiljna investicija (finansijska i marketinška) za brzu i radikalnu promenu stava javnosti. Kombinovani rad regulativnih i kaznenih mehanizama i marketinške kampanje dao je rezultate u vidu dubinske naturalizacije pravila korišćenja ulica (koja su kasnije bez previše modifikacija usvajana u ostatku sveta) i interiorizacije regulativnog mehanizma.

Cirkulacija kapitala

No, iako Norton u svom radu beleži neposredan uticaj industrije i njenih neposrednih ekonomskih interesa za povećanje obima prodaje na formiranje „diskurzivnog prostora ulice“, mora se dodati i da je neophodno zabeležiti značaj fizičke infrastrukture za fundamentalno političko-ekonomsko funkcionisanje.

Sam centralni proces kapitalističke privrede, kako primećuje Marks u drugom tomu *Kapitala* (Marks, 1947b) – ključno zavisi od kompleksne cirkulacije kapitala, roba i radne snage. Pa ako cirkulacija samog kapitala kada se nalazi u novčanoj formi i nije toliko zavisna od infrastrukture zbog postojanja tehnologija – uopšteno rečeno – nematerijalnog transfera vrednosti („novca“ – u svojim različitim oblicima: metalni, papirni, elektronski), ona fizički zavisi od transporta roba i radne snage. U tom smislu potreba za *brzinom, ekspeditivnošću*, ne samo da vrši dobro prepoznati pritisak na radnike (za ubrzanje procesa rada, njegovo intenziviranje i simultano povećanje stepena eksploatacije), već i na samu infrastrukturu, a posredno i na državni aparat koji je gradi, održava i omogućava (Marks, 1947b).

U tom smislu, putna infrastruktura je deo šire transportne infrastrukture koja se nalazi pod stalnim i konstantnim pritiskom za povećanje kapaciteta i ubravanje tokova roba i radne snage. A kao takva, ona je i kritično bitan deo šire cirkulacije kapitala i strateški faktor koji omogućava njegovu oplodnju. Utoliko, svaka analiza koja se bavi – makar i nesumnjivo tačnim – konkretnim istorijskim procesima koji su doveli do formiranja regulacija infrastrukture, mora da zabeleži da su oni tek deo šireg i opštijeg procesa, te da na njih u krajnju ruku presudan uticaj ima strukturalna potreba za održavanjem stepena cirkulacije kapitala.

Važnost puteva, tako, nadilazi i same interese ove ili one industrije, ali i ovog ili onog političkog interesa – jer je njihova važnost strukturalno uslovljena potrebama same cirkulacije kapitala. U tom smislu, putevi funkcionišu i kao krvotok kapitalističke ekonomije, ali su u isto vreme i elementi koji uspevaju da budu aktivni činioци prostornog ponašanja. U tom smislu, regulacija prostornog ponašanja je uslov mogućnosti formi-

ranja i funkcionisanja tržišta, ne samo mesta za apstraktnu razmenu već primarno za *fizičku* razmenu, kao što je neophodna intervencija države u formiranje tržišta i uslova za njegovo postojanje. Ali je neophodna i konstantna investicija u disciplinovanje stanovništva radi uklapanja u tu infrastrukturu.

Naravno, to je posledica same prirode kapitalističkog oblika proizvodnje u kojem je primarni oblik proizvodnje ne za potrebe već za *razmenu*, pa su njihov transport i razmena, kao i fizička relokacija, uslov mogućnosti svih centralnih procesa. Jednostavno rečeno, putna infrastruktura je u izvesnom smislu uslov mogućnosti transporta roba i radne snage te cirkulacije kapitala (kao centralnog procesa u kapitalističkom načinu proizvodnje).

Infrastruktura *nije* isključivo i samo mreža koja se gradi na „površini“ društvene i prirodne stvarnosti, ona aktivno premrežava i prostor i društva, primarno putem regulacije kojom se uređuju individualni odnosi prema prostorima, te i oblici prostornog ponašanja.

Zato bismo možda mogli da upotrebimo metaforu crvotočine (*wormhole*), preuzetu iz astrofizike. „Crvotočina“ je, tako, teorijski model odnosa prostora i vremena (preciznije, u pitanju je model prostora) po kojem je moguće „spajanje“ dve odvojene tačke u prostoru, čime se hipotetički omogućava trenutno i veoma brzo kretanje sa jedne u drugu tačku prostora te time i „smanjivanje“ prostora i njegovo „kompresovanje“ u jednu tačku. Vrlo slično, auto-putevi i saobraćajna infrastruktura „smanjuju“ prostore tako što omogućavaju ubrzavanje te „sabijaju“ i „kompresuju“ prostore. A potreba za tim smanjivanjem i ubrzavanjem u potpunosti je posledica strukturne potrebe za konstantnim ubrzanjem cirkulacije kapitala.

Kao što je neoliberalizam uslovio ubrzavanje i intenziviranje procesa proizvodnje i razmene, tako se intenzivirala i potreba za ubrzavanjem fizičkog transporta, pa time i za intenzivnijom regulacijom transportne infrastrukture (o neoliberalizmu i urbanoj infrastrukturi vid. Harvi, 2006; 2012). U tom smislu, savremene politike regulacije saobraćajne (i svake druge) infrastrukture istorijski su kontingentne i *ne* predstavljaju aberaciju. One se zapravo i pojačavaju postajući strukturno nužne i neophodne u povećavanju intenziteta cirkulacije kapitala, odnosno neoliberalizma.

To je uslovalo dodatnu zavisnost od transporta i transportne infrastrukture (s obzirom na to da su neoliberalizam, tanjenje proizvodnih lanaca i njihovo razgranavanje strukturno zahtevali olakšanje cirkulacije roba i radne snage). Integralni je deo bila i izgradnja nove i bolje infrastrukture, ali i diskurzivna i zakonska regulacija te infrastrukture te povećanje količine nasilja – i fizičkog i diskurzivnog – u održavanju regula-

tivnih režima. A (više) antropološki pogled na društveni karakter nasilja (Graeber, 2011; Hall *et al.*, 1978; Nedeljković, 2010) bitan je za razumevanje načina na koji se reguliše prostor. Naime, regulacija urbanog prostora nije bila samo oblik te „saobraćajne“ regulacije već i znatno jasnije oblike klasne regulacije.

U centru problematike se posebno nalaze procesi savremene urbanizacije – jer upravo su gradovi te fokalne tačke kroz koje „prolazi“ ciklus kapitala na putu do valorizacije – koji su sve intenzivnije obeleženi odgovaranjem na potrebe investicionog kapitala koji ima veoma specifične zahteve koje ispostavlja aparatima savremenih država. Mina Petrović (2025) dokumentuje da se planski procesi ne koriste da bi se grad „uređio“ već da bi se legitimisali zahtevi investitora te se tako planovi formiraju, menjaju i modifikuju po potrebi (na primer, da bi se omogućila gradnja vanredno velikih kapaciteta). U taj se proces građani uključuju samo *formalno*, što sve zajedno Petrović naziva mekim neoliberalizmom (Petrović, 2025) i ukazuje na demontažu sistema urbanističkog planiranja, ali ne samo „demontažu“ već pre proces transformacije urbanističkog planiranja u proces koji primarno služi servisiranju potreba cirkulacije kapitala.

U tom smislu, regulacija kretanja, upotrebe prostora, mobilnosti i dostupnosti (i fizičke i „diskurzivne“ dostupnosti – u slučaju ovog potonjeg to je ono pitanje koje sebi ponekad možemo postaviti: „Pripadam li ja ovde?“) integralni su delovi savremene urbanizacije i urbanističkih procesa (vid. i: Weaver, 2016).

No, kad smo kod „diskurzivne dostupnosti“, odnosno „osećanja“ pripadanja nekoj urbanoj celini, dodajmo i da određeni broj autora primećuje da je zarad održavanja efektivnog regulativnog mehanizma neophodno u okviru tog mehanizma mobilisati i deo stanovništva koji bi pravila interiorizovao te time aktivno učestvovao u njegovoj daljoj produkciji i reprodukciji. Pa tako i Stefan Guga (2010) primećuje relativno jasnu instrumentalizaciju „saobraćaja“ te iznosi tezu da saobraćaj nije samo fenomen kojim se reguliše ne bi li se postigao neki određeni i željeni (potrebni) stepen optimizacije već svojevrsan alat regulatornog sistema. Jer kada se nađe na ulici dodeljenoj automobilima (ili, govorimo li o našim slučajevima, zaglavljene ispred blokade neke saobraćajnice), vozač počinje da deluje kao agens regulativnog mehanizma – na primer, tako što zahteva „red“, „brzinu“ i „čišćenje prepreka“ (ili, u slučajevima o kojima govorimo, kada vozač fizički pokušava da probije blokadu) da bi mogao da ostvari ono što on identifikuje kao sopstveno legitimno pravo. U tom smislu, vozači po sebi jesu agensi regulativnog mehanizma (čak i da ne pominjemo njihov profesionalni kontekst – kada su primorani zbog pritiska i obaveza zaposlenja).

Nešto tvrđa regulacija

No, diskurzivna regulacija zahteva i svoju *materijalnu* komponentu, odnosno realnu pretnju fizičkim nasiljem. S tim u vezi, jedan novinski članak se izdvaja po svojim dometima i snazi kojom je legitimisao – u konačnici neophodnu – upotrebu neumerene količine nasilja, policijske regulacije prostora i diskurzivne regulacije vlasništva nad prostorom u urbanim sredinama. I sve to, pritom, za slučajeve sasvim banalnih oblika prekršaja. Tekst u kojem je data skica za stvaranje savremenog grada u tranziciji je „Broken Window“ (Kelling & Wilson, 1982). U pitanju je novinski članak objavljen u magazinu *The Atlantic* 1982. godine, autora Džordža Kellinga i Džejmisa Vilsona, koji predlažu (tada) novu policijsku doktrinu u urbanim sredinama (Kelling & Wilson, 1982): defokusiranje sa „kriminala“ i fokusiranje na „nered“ (kršenje reda, sitne prekršaje). Ali pročitati li se nešto temeljnije, primetiće se da se kao „nered“ identifikuju ponašanja koja su makar donekle, ako ne i poprilično, uslovljena egzistencijalnom situacijom (ispijanje alkohola ispred prodavnica, na primer, provođenje vremena u parkovima noću, uriniranje van toaleta, *prelaženje van pešačkog*, ispisivanje grafita, „švercovanje“ [*jumping turnstils*] i sve što bi se moglo svrstati u različite forme „gluvarjenja“), čime se (policiji i drugim regulativnim mehanizmima) omogućava da se ova ponašanja tretiraju kao *kriminal* čime se kriminalizuje siromaštvo, te se na kraju i otvoreno legitimise neumerena upotreba *nasilja* u slučajevima potpuno banalnih prekršaja. Time se efektivno uskraćuje dostupnost nekih gradskih sredina socijalnim slojevima na društvenoj margini, čineći ih prostorom konstantnog nadzora i kontrole za one koji praktikuju neke oblike ponašanja (autori čak i eksplicitno navode da ne targetuju nikakve „nelegalne“ prakse).

Rasna, rodna i klasna optika zapravo je uvek već upisana u ove metode proizvodnje regulacije prostornog ponašanja: pošto su određene forme ponašanja koje autori identifikuju kao nered i „klicu svih ostalih zločina“ socijalno uslovljene, pa time i verovatnije za ove ili one grupacije, pomenute politike će se neumerenije primenjivati upravo na marginalizovane grupe.

U tom smislu, krajnji efekat i ovog članka (koji se jeste zaista uspešno transformisao u policijske doktrine širom sveta – taj se pristup danas smatra jednim od najprihvaćenijih i praktikovanijih doktrinarnih pristupa upotrebi policijskih snaga u urbanim prostorima) sasvim je kompatibilan sa politikama regulacije saobraćajne infrastrukture: smanjenjem dostupnosti urbanih prostora (što se odnosi i na centre gradova) pojedincima sa donjih delova socijalne lestvice i generalno siromašnijim članovima

društva. I to sve uz nešto sličnu logiku: kriminalizacija životnih strategija uslovljenih egzistencijalnom nužnošću i socijalnim i klasnim položajem koja se sakriva iza navodne čiste racionalnosti i/ili estetske „proizvodnje“ grada – jer se u članku predložena metodologija sasvim otvoreno legitimira kao *estetika* (Kelling & Wilson, 1982).¹⁷

Dodajmo tu i temeljno istraživanje Stjuarta Hoola koje beleži fenomen proizvodnje panike zbog navodnog problema „džeparenja“ – prema tom istraživanju (koje se uzima i kao jedno od temeljnih istraživanja kriminaliteta), glavni uzrok „problema džeparenja“ nije samo *džeparenje* već intenzivna mobilizacija regulatornih aparata i medija u funkciji proizvodnje određene psihologije „opsadnog stanja“ – konstantnog (i u tom smislu – veštačkog) javnog straha i pozornosti javnosti na *džeparenje*. Dakle, ponekad u centru problema nasilja nije samo fizičko ili nekakvo drugo nasilje već kapacitet regulatornih aparata da proizvedu senzitivnost javnosti na određeni (ponekad i neostojeći) problem (Hall *et al.*, 1978; Corman & Naci, 2005).

Nasilje, tako, i policijska regulacija dobijaju svoju nešto konkretniju ulogu – bez nasilja nema ekonomsko-hijerarhijskih odnosa kakve mi poznajemo (Graeber, 2011). Tako, za Dejvida Grebera, nasilje je integralni element formiranja države – posebno one „moderne“ (takođe vid. Fuko, 1995) – tržišta i monetarne razmene (Graeber, 2011), dok ga Harvi, opet, beleži kao integralni deo formiranja grada, urbanih sredina i neoliberalnih politika (Harvi, 2006; 2012).

Koncept javnog prostora

Onkraj pitanja istorijskog razvoja regulativnog mehanizma koji ulice delegira automobilima stoji i znatno fundamentalnije pitanje upotrebe javnih prostora: ulice su, osim toga što su koridori za vozila, i *javni prostori*. Javni prostor (engl. *public space*), tako, predstavlja temeljni koncept urbane sociologije, političke teorije pa na kraju i studija arhitekture. I on se ne definiše isključivo prema svojim fizičkim atributima već prvenstveno kroz funkciju, dostupnost i režime korišćenja prostora: u svom najširem smislu, javni prostor obuhvata sva mesta koja su *de jure* i/ili *de facto* dostupna svima, nezavisno od socioekonomskog statusa, rase, roda ili političkog opredeljenja. To bi, dakle, moglo da se odnosi na ulice, trgove, parkove, biblioteke, javne zgrade, prostore prirode i slično.

¹⁷ Uz to, u članku se tvrdi da je fokusiranje na kriminal bilo pogrešno te se predlaže povratak na „originalnu ulogu policije“, zagovara suverenitet stambene zajednice nad pravilima ponašanja u kvartovima i slično.

Naravno, javni je prostor i politički fenomen, budući da je on prostor razmene ideja i mišljenja (a u nešto modernijoj verziji i teren „političke tržišne utakmice“) te mesto političkog sporenja. Najuticajnija definicija pripada Jürgenu Habermasu (1989), koji je i uveo pojam javne sfere (*Öffentlichkeit*) koju je odredio kao prostor za racionalno-kritičku debatu između građana, posredujući između privatne sfere i države kao državnog aparata. No, mi dodajemo da iako Habermasova *javna sfera* prvenstveno označava diskurzivni i metafizički prostor (mediji, forumi, rasprave), njena fizička manifestacija je *neophodna* i neizbežna za artikulaciju političkih stavova.

Zbog toga je za razumevanje uloge javnog prostora u političkoj borbi ključno razumevanje materijalnosti, odnosno materijalne *infrastrukture političkog delovanja* i prostora u kojem i na kojem se može praktikovati političko delovanje. Tako za Lefevra materijalnost, odnosno *shvatanje materijalnosti prostora* samo po sebi potencijalno predstavlja subverzivni čin (Prodanović, Krstić; 2012). Lefevr, tako, tvrdi da prostor nije samo „dat“ već aktivno proizveden i to u funkciji primarnog oblika proizvodnje – pa definiše i tri savremena moda *proizvodnje* prostora: opaženi prostor (percepcija prostora i življeni prostor, prostor proizveden svakodnevnom upotrebom urbane sredine), koncipirani prostor (predstave prostora, prostor zamišljen i proizveden u trenutku projektovanja i zamišljanja, karakterističan za planere, urbaniste i, možda i najvažnije, političko-ekonomske strukture) te na kraju i prostor predstavljanja¹⁸ (opaženi, koncipirani i življeni). No ti prostori nisu sinhronizovana celina – dolaze u sukob jedan sa drugim, između njih postoje tenzije, posebno u trenucima kao što su radikalnija društvena gibanja (na primer, masovni protesti), odnosno u onim trenucima kada su uobičajena svakodnevica i „red“ destabilizovani. Tako se, za Lefevra, u shvatanju prostora i odnosu prema prostoru nalaze i specifični oblik hegemonije (ili kontrole), ali i oblici otpora hegemoniji.

Drugim rečima, javni prostor ipak nije ni samo harmonizovana i „pasisivna“ celina; to je arena tenzije, različitih mogućih tumačenja i političkog antagonizma i ta se tenzija kristališe u sukobu između neke navodne legitimne upotrebe i neke „nelegitimne“ disrupcije. One su tesno skopčane sa načinima na koje shvatamo prostor, pa ćemo, zavisno od toga kako ga shvatamo i koristimo, različitim načinima korišćenja prostora davati patinu legitimnosti.

Primarna tenzija nastaje između instrumentalne upotrebe kada se prostor tretira kao infrastruktura za cirkulaciju automobila (u tom kon-

18 Samo za ovu priliku dajemo i predlog alternativnog prevoda: prostori prakse, prostori regulacije i prostori otpora.

tekstu, ulice i saobraćajnice moraju biti optimizovane za efikasnost i brzinu, a svaka se blokada tog protoka stoga može tumačiti kao ekonomska šteta i/ili kao napad na društveni poredak – što je manje-više eksplicitno urađeno u pomenutim primerima) i simboličke upotrebe, kada se koristi kao prostor za političko delovanje.

Dodajmo i da, kako ističu Prodanović i Krstić (2012), javni prostor nije samo fizički lokalitet već ključni konstitutivni element slobodnog delovanja. Oslanjajući se na Fukoov koncept heterotopije koji Prodanović i Krstić ističu, studentske blokade možemo razumeti kao stvaranje privremenih praksi i praktikovanja drugosti u okviru jednog strogo i strukturno veoma *gusto* disciplinovanog urbanog tkiva. Pa tako dok saobraćajni sistem, kao vid fukoovske mikrofizike moći (jer su u njegovom funkcionisanju mobilisani objekti moći), nastoji da stanovnike i građane svede na funkciju i *agense* „reda“, ali u krajnjem i protoka kapitala, dotle, s druge strane, čin protesta temeljno destabilizuje regulatorni mehanizam te potencijalno i subjekte transformiše u slobodne agente. Sukob na ulici je, prema tome, sukob između disciplinske potrebe za redom (personalizovane nekad u policajcu koji uvodi red i služi kao krajnja pretnja, a ponekad i u vozaču) i lefevrovskog zahteva za prostorom u kojem se slobodno deluje kroz rekonceptualizaciju pa čak i kroz temeljno propitivanje ostavljenih diskurzivnih matrica (Prodanović, Krstić, 2012).

Drugim rečima, fizička blokada ulice, kao čin, nije samo obična i privremena smetnja već i oblik političke poruke pa i specifičan vid praktikovanja politike: ona fizički zaustavlja nešto što percipiramo kao „rutinu“ i nameće političke teme namesto nekakve „svakodnevice“, čime se ulica pretvara u *infrastrukturu* političkog delovanja.

Administracija, naravno, nastoji da reguliše i kodifikuje korišćenje javnog prostora zakonima, dozvolama i urbanističkim planovima. Ta regulacija je često maskirana neutralnim, tehničkim jezikom (npr. saobraćajni propisi ili čak „javni red i mir“), ali suštinski funkcioniše (i) kao politički regulativni mehanizam uskraćujući fizički prostor kao neophodan element političkog delovanja.

No, ta ideološka „okupacija prostora“ se kreće ne samo putem ovih tvrdih fizičkih metoda, dakle, izravnom zabranom i pretnjom silom – već i onim znatno mekšim. Upravo tu dolaze do izražaja metodi sa samog početka teksta, odnosno specifični vidovi obrade fenomena blokiranja ulica – karakterizacija osoba koje pribegavaju blokadama saobraćaja korišćenjem sopstvenih tela kao „mekušaca“ i, nasuprot njima, karakterisanje vozača kao maskulinih „pravih“ muških subjekata koji, pritom, oslobađaju neke začepljene protoke i ponovo uspostavljaju svakodnevni „red“.

Reaproprijacije?

Vidimo, dakle, da iza fenomena koji je naizgled samo jednodimenzionalan stoji čitava gusta šuma mogućih tumačenja i načina analize te da se kroz taj fenomen prelamaju fundamentalna pitanja regulacije, otpora, politike, manipulacije, urbanizacije i proizvodnje reda, pa čak i proizvodnje pristajanja na specifične modele i mehanizme regulacije ponašanja.

Analiza studentskih protesta 2024–2025. godine u Srbiji pokazuje da ulica u savremenom neoliberalnom poretku nije samo neutralna scenografija za političko izražavanje već primarni prostor sukoba između dve nepomirljive ontologije urbanog života. U tom smislu, incidenti u kojima su vozila uletala u protestne kolone ne smeju se posmatrati kao izolovani akti nasilja ili puke saobraćajne nesreće, pa čak bi bilo pogrešno identifikovati ih kao planske i organizovane oblike zastrašivanja i disrupcije – oni su pre *strukturni fenomeni* i oblici preloma koji razotkrivaju duboku strukturnu tenziju između ulice kao instrumenta cirkulacije kapitala i ulice kao prostora političkog delovanja, odnosno infrastrukture za cirkulaciju kapitala i infrastrukture političkog delovanja. I upravo tu leži ključ za razumevanje pojave ovakvog nasilja na protestima: agresivni vozač, čija je svest kolonizovana potrebama sistema, u demonstrantu ne vidi samo sugrađanina koji zahteva pravdu već prepreku uobičajenom redu, prepreku koju treba ukloniti, dok samoga sebe doživljava kao agensa koji deluje „u duhu“ održavanja elementarnog „reda“.

Stoga su ovakve „bitke za suverenitet nad ulicama“, bitke za apropijacije i reproprijacije ulica, zajedno sa ostalim oblicima javnih prostora, zapravo deo dosta širih političkih tenzija. Pitanje koje se svaki put iznova javlja – kad god se pokuša zauzeti ulica u službu nekog političkog protesta – jeste pitanje suvereniteta nad ulicama (veoma pojednostavljeno: da li ulica pripada automobilima ili pešacima, kapitalu ili političkom organizovanju, delovanju i artikulisanju?) i svaki put izaziva potencijalnu destabilizaciju centralnih i temeljnih obrazaca ponašanja i koncipiranja prostora. A pogledamo li nešto dublje, postavlja se i pitanje čiji je suverenitet nad ulicama i javnom infrastrukturom: da li je suvereno područje kapitala ili je pak područje nad kojim suverenitet drže građani kao politički subjekti?

U tom smislu i kontekstu valja čitati i fenomene kojima smo svedočili tokom studentskih protesta 2024–2025, kada je dolazilo do opisanih incidenata (studentski i građanski protesti nužno destabilizuju regulativni aparat koji uređuje prostorno ponašanje te time postaju neuralgične tačke). U tom kontekstu treba tumačiti i svaki otpor koji dobija oblik nekog blokiranja saobraćajnih koridora i/ili puteva: problem sa blokiranjem ulica u urbanim sredinama i regionalnih magistralnih pravaca *nije* primarno

politički već je (i) političko-ekonomski upravo zbog svog potencijala da uspori i/ili potpuno zaustavi kretanje roba i radne snage te time uspori cirkulaciju kapitala.

Strateški, opet, to znači i da je u pitanju jedan od veoma subverzivnih oblika koji neki politički otpor može da poprimi. Blokiranje puteva i kolo-voza, posebno onih koji su za totalnu cirkulaciju kapitala izraženije važni, kao što su pristupni i/ili tranzitni putevi, magistrale, urbani centri, ključ-
ne saobraćajnice i/ili saobraćajna čvorišta i raskrsnice¹⁹ – može biti veoma opasno za cirkulaciju kapitala te time ugroziti i samu administrativnu strukturu i/ili političku strukturu, jer se time proizvodi njena nemogućnost da upravlja regulacijom čiji je cilj da omogući i olakša cirkulaciju kapitala. Primer za to su protesti koji su (možda i potpuno neplanirano) upravo to uradili krajem 2022. godine kada su građani, koji su protestovali protiv rudarenja litijuma, blokirali pristupne saobraćajnice gradovima (najpoznatiji primer je blokada u Šapcu) nekoliko dana. Oni su rezultirali nečim što bismo mogli nazvati i uspehom uprkos okolnostima i uprkos percipiranoj moći političkih struktura: tada je, makar privremeno, odgođen projekat rudarenja litijuma i u pitanju je prvi veliki ustupak ovog režima.

Stoga valja imati u vidu: studentski protesti 2024–2025. su zapravo uspe-
li da iznova destabilizuju najtemeljnija politička pitanja, kao što je pitanje suvereniteta nad ulicama – što stoji kao signal veoma jakog političkog potencijala. Ali su istovremeno uspe-
li i da identifikuju (slučajno ili ne, nebitno je) veoma efikasnu političku strategiju koja ima potencijal ozbiljne političke destabilizacije i ozbiljne redemokratizacije čak i na onim najbazičnijim nivoima: propitivanjem i preispitivanjem procesa i tipa urbanizacije poslednjih decenija, suvereniteta nad urbanim prostorima, pa sve do temeljnijih: reaproprijacije i dekomodifikacije urbanih prostora te radikalnije redemokratizacije urbanih politika i politika regulacije prostora.

Literatura

- Brenner, N., Peck, J., & Theodore, N. (2009). Neoliberal urbanism: Models, moments, mutations. *SAIS Review of International Affairs*, 29(1), 49–66. <https://doi.org/10.1353/sais.0.0028>
- Čolović, I. (1984). *Divlja književnost: etnolingvističko proučavanje paraliterature*. Nolit.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Vintage Books.
- Graeber, D. (2011). *Debt: The first 5,000 Years*. Melville House.

19 Mada je zanimljivo da nije bilo ni brojnih ni dugotrajnih blokada auto-puteva i, koliko se moglo ispratiti, samo nekoliko puta je zaustavljen most Gazela, ali u okolnosti-
ma kada je ceo ostatak grada već bio potpuno zauzet protestima.

- Guga, S. (2010). *The political economy of traffic congestion: System, lifeworld and the production of space in Bucharest* [Master's thesis, Central European University]. CEU eTD Collection.
- Grbin, M. (2013). Lefevrova misao u savremenoj urbanoj sociologiji. *Sociologija*, 55(3), 475–492. <https://doi.org/10.2298/SOC1303475G>
- Haldeman, H. R. (1994). *H. R. Haldeman Diaries Collection*. National Archives and Records Administration. <https://doi.org/10.2307/20046969>
- Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J., & Roberts, B. (1978). *Policing the crisis: Mugging, the state, and law and order*. Macmillan Press.
- Harvey, D. (1989). From managerialism to entrepreneurialism: The transformation in urban governance in late capitalism. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 71(1), 3–17. <https://doi.org/10.1080/04353684.1989.11879583>
- Harvey, D. (2006). *Neoliberalizam i grad* [Neoliberalism and the city]. Diskrepancija.
- Harvey, D. (2012). *Kratka istorija neoliberalizma* [Brief history of neoliberalism]. Mediterran.
- Harvey, D. (2013). *Pobunjeni gradovi: Od prava na grad do urbane revolucije* [Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution]. Mediterran.
- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. MIT Press.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Blackwell.
- Marks, K. (1947a). *Kapital: I tom* [Capital: Vol. I]. Nolit. (Original work published 1867)
- Marks, K. (1947b). *Kapital: II tom* [Capital: Vol. II]. Nolit. (Original work published 1885)
- Nedeljković, S. (2010). *Antropologija nasilja*. Baštinik.
- Neducin, D., & Krklješ, M. (2017). Post-socialism and urban transition: Transforming the socialist city. *Facta Universitatis – Series: Architecture and Civil Engineering*, 15(3), 347–357. <https://doi.org/10.2298/fuace160817023n>
- Norton, P. D. (2007). Street rivals: Jaywalking and the invention of the motor age street. *Technology and Culture*, 48(2), 331–359. <https://doi.org/10.1353/tech.2007.0085>
- Norton, P. D. (2008). *Fighting traffic: The dawn of the motor age in the American city*. The MIT Press.
- Norton, P. D. (2016). Infrastructure: Streets, roads, and highways. In *Oxford Research Encyclopedia of American History*. Oxford University Press.
- Petrović, M. (2025). Pravo na grad: Od koncepta ka praksi. *Sociologija*, 67(2), 195–214. <https://doi.org/10.2298/SOC2502195P>
- Prodanović, S., & Krstić, P. (2012). Javni prostor i slobodno delanje: Fuko vs. Lefevr. *Sociologija*, 54(3), 423–438. <https://doi.org/10.2298/SOC1203423P>
- Weaver, T. (2016). By Design or by default: Varieties of neoliberal urban development. *Journal of World-Systems Research*, 22(2), 467–98. <https://doi.org/10.1177/1078087416683448>

Željka Manić¹
 Univerzitet u Beogradu
 – Filozofski fakultet

Originalni naučni rad
 DOI: 10.21301/BloKADA.2025.05

Aleksandra Marković
 Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

MOGUĆNOSTI PRIMENE BALESOVOG KLASIFIKACIJSKOG SISTEMA U POSMATRANJU PLENUMA STUDENATA FILOZOFSKOG FAKULTETA U BEOGRADU TOKOM BLOKADE 2024/2025. GODINE*

Američki sociolog Robert F. Bales definisao je pre 75 godina sada već klasičan sistem posmatranja delatnosti malih grupa. Balesov klasifikacijski sistem se sastoji iz 12 kategorija u koje se razvrstavaju svi oblici ponašanja posmatranih članova malih grupa, i verbalni i neverbalni. Klasifikacijski sistem čine dva osnovna područja: društveno-emocionalno područje se odnosi na pozitivna i negativna ponašanja članova grupe koja uslovljavaju njenu jedinstvenost i atmosferu u grupi, a područje zadatka na neutralna ponašanja koja su u neposrednoj vezi sa dolaskom do rešenja postavljenog zadatka. Predmet ovog rada je razmatranje mogućnosti primene Balesovog klasifikacijskog sistema u posmatranju funkcionisanja plenuma studenata Filozofskog fakulteta u Beogradu tokom blokade 2024/2025. godine. Cilj rada je da ustanovimo koliko je pogodan za prikupljanje podataka o toj vrsti grupe koja kolektivno rešava zadatke. Podatke na kojima počiva analiza prikupili su studenti istraživači, odnosno učesnici plenuma koji vrše i posmatranje, od kraja decembra 2024. do sredine februara 2025. godine. Zaključak je da su mogućnosti primene Balesovog klasifikacijskog sistema u posmatranju plenuma studenata Filozofskog fakulteta u Beogradu ograničene, ali da je nesumnjivo heuristički plodan za prikupljanje podataka posmatranjem te vrste grupe koja kolektivno rešava zadatke. Klasifikacijska shema je više omogućavala praćenje društveno-emocionalnog područja nego područja zadatka. Pre svega je njena

¹ Adresa za korespondenciju: zmanic@f.bg.ac.rs

* Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-137/2025-03/200163). Istraživanje ne bi bilo izvodljivo bez angažovanja studenata učesnika plenuma u prikupljanju podataka posmatranjem, kojima se i ovom prilikom zahvaljujemo na saradnji.

primena omogućila opažanje emocionalne klime na plenumu, odnosno promene u atmosferi tokom vremena, pružajući solidan okvir za identifikaciju ključnih aktera i tipova interakcija među učesnicima plenuma. S druge strane, zbog veličine grupe, dužine trajanja plenuma, kontinuiranog rešavanja određenih zadataka na više plenuma, ograničenog broja posmatrača i njihove uloge učesnika posmatrača klasifikacija nije bila potpuno primenjiva na posmatranje područja zadatka.

Ključne reči: Robert Bales, klasifikacijski sistem, posmatranje, plenum, Filozofski fakultet u Beogradu

Exploring the Applicability of Bales' Set of Categories to Observations of Student Plenums at the Faculty of Philosophy in Belgrade during the 2024/2025 Blockade

Seventy-five years ago, the American sociologist Robert F. Bales developed a now classic system for observing the activities of small groups. Bales' classification system consists of twelve categories used to classify all forms of behaviour exhibited by members of small groups, both verbal and nonverbal. Set of categories is divided into two main domains: the socio-emotional domain, which encompasses both positive and negative behaviours that shape the group's unity and atmosphere, and the task domain, which includes neutral behaviours directly related to solving the assigned task. This study investigates the applicability of Bales' set of categories in analysing the dynamics of student plenums at the Faculty of Philosophy in Belgrade during the 2024/2025 faculty blockade. The aim of this assessment is to evaluate the appropriateness of the system for the collection of data pertaining to that kind of group engaged in collaborative problem-solving activities. The data underpinning the analysis were gathered from the end of December 2024 to the middle of February 2025 by research students, that is, participants of the plenum who also conducted observation. The findings of the study indicate that although the applicability of Bales' set of categories for observing student plenums is constrained, it nonetheless possesses considerable heuristic value for the collection of observational data concerning that kind of task-oriented collective group. The classification system made it possible to monitor the social-emotional domain more than the task domain. First of all, its application enabled observation of the emotional atmosphere of the plenum, i.e. changes in the atmosphere over time, providing a solid framework for identifying key actors and types of interactions among the plenum participants. On the other hand, due to the size of the group, duration of plenum meetings, the continuous solving of certain tasks at several plenum meetings, the limited number of observers, and their role as participant observers the classification was not fully applicable to the observation of the task domain.

Keywords: Robert Bales, set of categories, observation, plenum, Faculty of Philosophy in Belgrade

Uvod

Ograničenja posmatranja kao postupka za prikupljanje podataka u sociološkim istraživanjima otežavaju postizanje epistemološke norme sistematičnosti prilikom proučavanja društvenih pojava, događaja i procesa. Nevelike razmere predmeta posmatranja doprinose sistematičnosti, to jest istraživanju malih grupa pred kojima je kolektivno rešavanje nekog zadatka. Američki sociolog Robert F. Bales razvio je pre 75 godina najpoznatiji sistem posmatranja delatnosti malih grupa (Bales, 1950a). Rezultat je njegove posvećenosti proučavanju ponašanja iako „nije postojao podsticaj za stvaranje sistema posmatranja opšte namene, jer se *tada* (a možda i *sada*) verovalo da istraživači mogu garantovati originalnost svog istraživanja samo korišćenjem sistema posmatranja sopstvenog dizajna“ (Strodbeck, 1984, str. 95). Klasifikacija je rezultat dugotrajnog izučavanja delatnosti malih grupa u eksperimentalnim uslovima, iako je primenjiva i u neeksperimentalnim uslovima, a vremenom se menjala po broju jedinica klasifikacije, koji je varirao od 85 do 12 (Milić, 1996). Proučavanja su vršena na Univerzitetu Harvard, gde je Bales bio profesor sociologije, u Laboratoriji za društvene odnose, u kojoj se bavio istraživačkim radom, postavši docnije i njen direktor.

U ovom radu se razmatra mogućnost upotrebe Balesovog klasifikacijskog sistema u posmatranju funkcionisanja plenuma studenata Filozofskog fakulteta u Beogradu tokom blokade 2024/2025. godine. Cilj je da ustanovimo koliko je ta klasifikacija pogodna za prikupljanje podataka o toj vrsti grupe koja kolektivno rešava zadatke, odnosno njene potencijale i granice. Razmatranje mogućnosti upotrebe Balesovog sistema posmatranja doprinosi i podsećanju zašto ima klasičnu poziciju u savremenoj sociologiji, izražavajući njegovu vanvremensku vrednost.

Podaci na kojima je zasnovana analiza prikupljeni su tokom dva meseca trajanja blokade, od kraja decembra 2024. do sredine februara 2025. godine. Prikupili su ih studenti istraživači, učesnici plenuma koji vrše i posmatranje.² Četvoro studenata istraživača je prethodno prošlo obuku i dobilo smernice za posmatranje plenuma zasnovane na Balesovoj klasifikacijskoj shemi. S obzirom na to da je angažovanje u istraživanju bilo dobrovoljno, na učestalost održavanja plenuma i njegovo višesatno trajanje, odnosno učešće nekih studenata istraživača u radnim grupama plenuma, posmatranje su vršili prema sopstvenim mogućnostima. Beleške se

2 Posmatranje plenuma deo je šireg istraživačkog projekta „Talas studentskog bunta u Srbiji: Blokade 2024/2025“, koji je realizovao tim istraživača/ica Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu od decembra 2024. do marta 2025. godine.

odnose na 18 održanih plenuma, s tim što su najčešće dostupne beleške jednog posmatrača sa jednog plenuma, što je onemogućilo poređenje opažaja različitih posmatrača. Osim toga, beleške posmatrača se međusobno razlikuju po iscrpnosti, to jest sadržinskoj potpunosti. To onemogućava izvođenje sistematičnih i pouzdanih zaključaka o funkcionisanju plenuma studenata Filozofskog fakulteta tokom blokade 2024/2025. godine, što nije ni cilj ovog rada, ali dozvoljava razmatranje mogućnosti primene Balesovog klasifikacijskog sistema u posmatranju te grupe koja kolektivno rešava zadatke. Plenum nije mala grupa ni po brojnosti članova ni po značenju koje Bales pridaje tom terminu te se nije očekivala doslovna primena klasifikacijskog sistema prilikom posmatranja već dobijanje uvida o granicama i potencijalima upotrebe.

Posmatranje

Neophodno je dati kratak osvrt na određenje posmatranja, njegove prednosti i ograničenja jer uslovljavaju mogućnost primene Balesovog klasifikacijskog sistema u posmatranju rada plenuma studenata. Posmatranje je, široko posmatrano, temelj svakog načina prikupljanja podataka, odnosno osnova empirijske nauke. „Razgovor je zasnovan na samoposmatranju; evidencija dobijena iz medija ili iz istorijskih izvora na posmatranju drugih i, u krajnjoj liniji, često (i) na njihovom samoposmatranju“ (Ilić, 2016, str. 9). To ne znači da se posmatranje može poistovetiti sa drugim istraživačkim postupcima zanemarujući njegove specifičnosti. Ono predstavlja način prikupljanja podataka za potrebe nauke na osnovu neposrednog čulnog opažanja (Milić, 1996), opterećen ličnim momentom subjekta koji posmatra (Novaković, 1984). Uvek je selektivno jer mu prethodi donošenje odluke o tome šta posmatrač treba da opaža (McCall, 1984).

Posmatranje karakterišu brojna poznata inherentna ograničenja. Podložni su mu samo aktuelni događaji koji se dešavaju istovremeno kada i prikupljanje podataka o njima (Milić, 1996). Dostupna su mu javna ponašanja, ali ne i ona koja su privatnog ili poverljivog karaktera. Podaci prikupljeni posmatranjem nemaju vremensku dubinu, onemogućavajući sticanje saznanja i o prošlosti i o budućnosti. Taj postupak omogućava prikupljanje podataka o spoljašnjim manifestacijama društvenog života, fizičkim aktima i lingvističkim znacima (Sjoberg & Nett, 1968), ali ne i o njegovom unutrašnjem aspektu, barem ne potpuno. Ograničenih je mogućnosti u proučavanju mišljenja posmatranih, posebno u poređenju sa direktnim postavljanjem pitanja (Mozer, 1962). Tempo prikupljanja iskusvenih podataka posmatranjem jednak je tempu odvijanja proučavanih

pojava, što onemogućava sticanje saznanja o dugotrajnim društvenim procesima (Milić, 1996). Osnovna slabost posmatranja u odnosu na anketna istraživanja i razgovor odnosi se na ograničavanje na iskustvenu građu koju pruža društveni život, što ga čini nepogodnijim za proveravanje teorijskih stavova jer njegova primena ne omogućava (uvek) aktivno stvaranje građe pogodne za testiranje hipoteza (Ilić, 2016).

Neosporne su i mnoge prednosti posmatranja. Njegovom primenom se stvaraju podaci potrebni za ispunjenje cilja naučnog istraživanja i u skladu sa normama naučnog saznanja. U arsenalu socioloških postupaka za prikupljanje podataka posmatranje je najneposredniji postupak, to jest načelno najjači zbog svojih epistemoloških svojstava, s obzirom na to da nema posrednika između predmeta proučavanja i iskustvenog podatka o njemu te se pretpostavlja da su podaci prikupljeni primenom posmatranja tačniji od onih dobijenih upotrebom drugih istraživačkih postupaka (Milić, 1996). Preimućstvo posmatranja je i sticanje realističnog utiska o predmetu proučavanja uz razvijanje primarnog iskustva istraživača. Posmatranje je demistifikujuće i „subverzivno po predstavu o društvenoj stvarnosti kakvu razvijaju različiti vidovi društveno-integrativne misli“ (Ilić, 2016, str. 133). Lakše je prilagoditi verbalne iskaze u procesu prikupljanja podataka društveno poželjnim oblicima ponašanja nego samo ponašanje. „Posmatranje obezbeđuje neposredne informacije o fenomenu, omogućava uvid u kontekst, sticanje informacija o neočekivanim dešavanjima i podesno je za prirodne, nestrukturisane, promenljive prilike“ (Ristić, 2016, str. 186).

Balesov klasifikacijski sistem

Bales je 1950. godine formulisao klasifikacijski sistem za proučavanje komunikacije i socijalnih interakcija u malim grupama i imenovao ga metodom analize procesa interakcije (*Interaction Process Analysis – IPA*) (Bales, 1950a), a njegove naznake je predstavio naučnoj javnosti tri godine ranije (Bales, 1947). „To je vrsta analize sadržaja u osnovnom smislu, ali tipa sadržaja koji opisuje grupni proces, a samim tim i faktore koji utiču na taj proces“ (Bales, 1950b, str. 258). Analiza sadržaja u Balesovom klasifikacijskom sistemu ima ulogu pomoćnog sredstva u analizi grupnog ponašanja (Berelson, 1952). Razmatranje razlika između metoda posmatranja i analize sadržaja prevazilazi okvire ovog rada, to jest dovoljno je ukazati na sličnost između strukturisanog posmatranja i analize sadržaja u beleženju podataka u prethodno izgrađen klasifikacijski okvir (Manić, 2017). O postojanju sličnosti svedoči i činjenica da su Klaus Krippen-

dorff i Mary Angela Bock u zbornik tekstova *The Content Analysis Reader* (2009a) uvrstili i odeljak iz Balesove knjige *Interaction Process Analysis: A Method For the Study of Small Groups* (1950a) da bi ilustrovali kako se može rešavati pitanje razlikovanja jedinica uzorkovanja, jedinica beleženja i jedinica konteksta u primeni analize sadržaja.

Klasifikacijski sistem koji je Bales izgradio podrazumeva konstantno posmatranje svih članova grupe na jednom mestu praćeno neprekidnim beleženjem opaženih akata (Bales, 1950a). Pod malom grupom podrazumeva osobe koje na jednom ili više sastanaka imaju međusobnu interakciju jedna sa drugom, nezavisno od broja osoba, odnosno grupu u kojoj je svaki član stekao utisak o drugom, koji može naknadno formulisati ili se barem setiti da je određeni član grupe prisustvovao sastanku. Posmatranje nije ograničeno samo na registrovanje verbalnih iskaza već i na opažanje neverbalnih poput gestova i facijalnih ekspresija, tačnije podrazumeva beleženje svih oblika uočenih ponašanja svakog člana grupe. „Bales naziva ovakve zabeleške pri kodiranju jedinica analize; on je tu u pravu, pošto je reč o jedinicama kodiranja, a ne posmatranja“ (Ilić, 2016, str. 64). Naime, komunikacija i njeno izražavanje ne svode se nužno na jedan akt, pa Bales poistovećuje opaženi čin sa interakcijom. Klasifikacijski sistem karakteriše vremensko uzorkovanje u jednodominantnim jedinicama. Na svaki minut koder dobije svetlosno upozorenje da bi mogao vremenski da locira opaženi čin. Time je Bales izbegao pretnju kodiranja van konteksta obučivši posmatrača da imaju u vidu šta je prethodilo intervalu na koji se odnosi zabeležena šifra (Krippendorff & Bock, 2009b). Posmatranje je, s obzirom na to da je razvijeno u proučavanju delovanja grupa u laboratorijskim uslovima, organizovano tako da je odnos između posmatrane grupe i posmatrača isključen, bez vidljive fizičke prisutnosti potonjeg.

Određenju Balesovog klasifikacijskog sistema su teorijsko usmerenje pružila shvatanja Georga H. Meada i Talcotta Parsonsa, sa kojima je saradivao u Laboratoriji za društvene odnose u periodu nastanka sistema posmatranja, a sa Parsonsom je objavljivao i koautorske studije. Predmet Balesove magistarske teze odbranjene 1940. godine bilo je razmatranje Meadovog shvatanja društvene situacije kao metodološkog oruđa (Strodbeck, 1984). Parsonsova teorija delanja predstavlja teorijsku osnovu Balesove klasifikacije, primenjenu na male grupe koje treba da reše zadatak kolektivno (Milić, 1996). Pretpostavka klasifikacijskog sistema je da grupa najpre mora što preciznije odrediti zadatak koji treba da reši. Zatim mora razviti zajedničko vrednosno stanovište na kojem će počivati traženje rešenja zadatka, što podrazumeva postizanje saglasnosti o ciljevima kojima teži, a onda i o načinu njihovog ostvarivanja. Istovremeno sa

rešavanjem zadatka grupa se mora posvetiti i unutrašnjoj koheziji, obezbeđujući što bolje međusobne odnose članova, to jest obuzdavajući izvore napetosti u grupi.

Prema Balesovom klasifikacijskom sistemu, opažena ponašanja članova grupe razvrstavaju se u 12 kategorija iz dva područja, koje su prikazane u tabeli 1. Društveno-emocionalno područje obuhvata ponašanja koja uslovljavaju atmosferu u grupi i njenu jedinstvenost (Bales, 1950a). Čine ga tri tipa ponašanja, koja se beleže u obliku pozitivnih ili negativnih reakcija, zavisno od toga kako utiču na jedinstvo grupe, a posledično i na rešavanje zadatka. Drugo je područje zadatka koje obuhvata ponašanja u neposrednom odnosu sa njegovim rešavanjem. Takođe ga čine tri tipa ponašanja, u obliku dve grupacije reakcija, u zavisnosti od odnosa prema rešavanju zadatka, da li član grupe predlaže rešenja ili postavlja pitanja o načinu rešavanja. Analiza prikupljenih podataka podrazumeva pravljenje profila o svakom članu grupe, kao i o grupi kao celini, na osnovu zastupljenosti određenog oblika ponašanja. George J. McCall smatra da je Balesov pristup sistematskom terenskom posmatranju zasnovan na elementima ponašanja, što je jedna od tri paradigme koju istraživači primenjuju, uz pristup zasnovan na varijablama ponašanja i konstruktivistički pristup (McCall, 1984).

Tabela 1. Balesov klasifikacijski sistem

Društveno-emocionalno područje: pozitivne reakcije		Pokazuje solidarnost, podiže ugled drugih, pruža pomoć, nagrađuje	f
		Pokazuje oslobađanje od napetosti, šali se, smeje se, izražava zadovoljstvo	e
		Slaže se, pasivno prihvata, razume, saglasan, povinuje se	d
Područje zadatka: neutralne reakcije	Predlaganje odgovora	Daje sugestije, smernice, podrazumeva autonomiju drugih	c
		Iznosi mišljenje, ocenu, analizu, izražava osećanje, želju	b
		Daje orijentaciju, informacije, ponavlja, razjašnjava, potvrđuje	a
	Pitanja	Traži orijentaciju, informaciju, ponavljanje, potvrdu	a
		Traži mišljenje, ocenu, analizu, izražava osećanje	b
		Traži predlog, smernicu, moguće načine delovanja	c
Društveno-emocionalno područje: negativne reakcije		Ne slaže se, pokazuje pasivno odbijanje, formalnost, uskraćuje pomoć	d
		Pokazuje napetost, traži pomoć, povlači se	e
		Pokazuje antagonizam, umanjuje ugled drugih, brani se ili ističe sebe	f

Izvor: Bales, 1950a: 9 (a – problemi komunikacije, b – problemi ocenjivanja, c – problemi kontrole, d – problemi odlučivanja, e – problemi smanjenja napetosti, f – problemi reintegracije)

Prednosti Balesovog klasifikacijskog sistema posmatranja su višestruke. Prevažadno doprinosi povećanju sistematičnosti posmatranja. Poistovećivanjem opaženog čina sa interakcijom povećava se ne samo sistematičnost već i preciznost posmatranja (Ilić, 2016), odnosno veoma je iscrpno beleženje ponašanja članova grupe. Upotrebljiv je za izučavanje širokog spektra tema u proučavanju grupnog procesa interakcije. „Kao sistem opštih kategorija, korišćen je za kodiranje interakcije u eksperimentalno konstruisanim grupama, psihoterapijskim grupama, dečjim grupama za igru, parovima hipnotizer-subjekt i porodičnim diskusijama“ (Waxler & Mishler, 1966, str. 28). Uočena je i upotreba Balesovog klasifikacijskog sistema izvan primene posmatranja, tačnije za analizu podataka zabeleženih na traci i transkripata.

Balesov klasifikacijski sistem ima i nedostataka. Kategorije klasifikacije su prilično apstraktno određene, što zahteva stručnog posmatrača sa razvijenom sposobnošću tumačenja smisla koji imaju opaženi različiti oblici ponašanja članova male grupe (Milić, 1996). Posmatrača mora karakterisati i brzo reagovanje, s obzirom na to da se opažaju sitni vremenski iseći. „Kako se sva ponašanja razvrstavaju vrlo apstraktno, prema svom osnovnom funkcionalnom smislu, a ne konkretnom sadržaju, klasifikacijska shema nije podesna za opisivanje konkretnog toka grupne delatnosti nego samo za ispitivanje nekih unutargrupnih odnosa“ (Milić, 1996, str. 452). Samim tim, primeni klasifikacije u krajnjem slučaju pretil opasnost zapadanja u formalizam ili bar nemogućnost da se iskoriste svi njeni potencijali za prikupljanje podataka.

Plenum kao osnovna jedinica studentskog samoorganizovanja

Pre nego što razmotrimo domete primene Balesovog klasifikacijskog sistema u posmatranju plenuma studenata Filozofskog fakulteta u Beogradu za vreme blokade 2024/2025. godine, neophodno je da predstavimo unutrašnju arhitekturu studentskog samoorganizovanja. Cilj i obim ovog rada ograničavaju na prikaz osnovnih obeležja plenuma te se nećemo dublje baviti (kritičkom) analizom studentskog samoorganizovanja i načina odlučivanja (više u Marković, 2025). Struktura studentskog protesta i organizovanja oslanja se na tri osnovna stuba: plenum, radne grupe i redarske službe (Grahek i Lazarević, 2017)³. Plenum je centralna platforma

3 Dok je plenum osnovna organizaciona forma za artikulaciju studentskih interesa i zahteva u širim protestima, radne grupe su uspostavljene kao specijalizovane jedinice zadužene za različite segmente rada i organizacije (poput strategije, logistike,

kolektivnog odlučivanja, diskusije i koordinacije studenata tokom blokade fakulteta, zasnovana na principima direktne demokratije, ravnopravnosti i transparentnosti. Kao vaninstitucionalni oblik organizacije, plenum funkcioniše prema horizontalnom modelu u kome nepostojanje hijerarhije i lidera omogućava ravnopravno učestvovanje svih studenata. Prisutni studenti imaju jednaka prava u diskusiji i formulisanju odluka, koje se donose neposredno, bez delegiranja ili bilo kakvog zastupanja. Taj model direktnodemokratskog odlučivanja podrazumeva da je plenum otvoren za sve zainteresovane studente, a odluke se donose većinskim glasanjem, pravilom „jedan student, jedan glas“, uz težnju ka postizanju konsenzusa.

Plenum studenata Filozofskog fakulteta u Beogradu tokom blokade 2024/2025. godine dozvoljavao je prisustvo zaposlenih, ali bez prava da učestvuju u diskusiji ili glasanju. Zahvaljujući atmosferi poverenja, omogućeno je prikupljanje istraživačke građe neposredno i u realnom vremenu,⁴ što je retkost u istraživanjima takvih samoorganizovanih pokreta, pa njihova analiza najčešće počiva na analizi sekundarnih podataka⁵. Na plenumu je zabranjeno snimanje i fotografisanje. Rasprave se odvijaju shodno jasno definisanim pravilima koja određuju tok debate. Moderator plenuma, birani po rotirajućem principu, upravljaju diskusijom, vodeći računa da svi zainteresovani dobiju priliku za izlaganje. Dodatni moderator se stara o vremenu i redosledu javljanja, dok zapisničar beleži događanja sa ciljem uspostavljanja transparentnosti i memorije kolektivnog procesa. Rotirajuće funkcije predstavljaju mehanizam sprečavanja koncentracije moći i jačanja participacije. Uspostavljena su i jasna vremenska ograničenja za izlaganja i protokol govora (puna reč, replika i ukazivanje na tehničke greške), a različiti neverbalni znaci koji označavaju slaganje, neslaganje, protivljenje ili tehničke prigovore dodatno olakšavaju komunikaciju i smanjuju mogućnost prekidanja govornika. Plenum ima ovlašćenje da izglasavanjem nepoverenja sankcioniše one koji ne postupaju u skladu sa kolektivnim principima ili zloupotrebljavaju svoj položaj, a to je ključni mehanizam za očuvanje horizontalizma i sprečavanje pojave liderstva (Marković, 2025).

Tok plenuma sledi ustaljenu proceduru koja obezbeđuje jasnoću, legitimnost i kontinuitet procesa kolektivnog odlučivanja. Uobičajeni redosled

donacija, komunikacije sa medijima, bezbednosti). Redari koji su članovi radnih grupa najčešće imaju vidljiva obeležja po kojima ih je moguće raspoznavati (kao što su prsluci, tračice u određenim bojama i sl.).

4 Plenum studenata Filozofskog fakulteta je dao saglasnost za realizaciju istraživanja u okviru projekta „Talas studentskog bunta u Srbiji: Blokade 2024/2025“.

5 Grahek i Lazarević (2017) su na osnovu analize sekundarnih podataka pisale o studentskom Zboru Filozofskog fakulteta u Beogradu, koji je postojao tokom blokade fakulteta 2014. godine.

aktivnosti počinje usvajanjem dnevnog reda, nakon čega sledi potvrđivanje zapisnika sa prethodnog plenuma. Potom se pristupa glasanju o nastavku blokade fakulteta i izboru moderatora za naredni plenum. Slede ritualizovani oblici zajedničkog sećanja kao što su čitanje imena stradalih u padu nadstrešnice na železničkoj stanici u Novom Sadu 1. novembra 2024. godine i minut ćutanja, čime se izražavaju kolektivno saosećanje i žaljenje. Takvi simbolički gestovi funkcionišu kao društveno priznati načini izražavanja žalosti i solidarnosti, ali i kao mehanizmi reafirmacije zajedničkih moralnih vrednosti i osećaja pripadnosti grupi (Vasiljević, Sladeček & Petrović Trifunović, 2015). U nastavku plenuma se razmatraju pojedinačne tačke dnevnog reda, koje se najčešće odnose na izveštaje radnih grupa i tekuća pitanja o kojima plenum mora neposredno da glasa. Svaka radna grupa predstavlja svoj izveštaj, bilo da je reč o logistici, komunikaciji, finansijama ili drugim aspektima blokade i protesta, nakon čega se učesnici izjašnjavaju o predlozima. Plenum se obično završava tačkom razno, koja omogućava dodatne inicijative i predloge van formalnog dnevnog reda.

Za razliku od malih grupa koje najčešće karakterišu neposrednije interakcije i veća uzajamna emocionalna povezanost članova, plenum predstavlja specifičan oblik velike, deliberativne grupe, pri čemu interakcija nije direktna među svim prisutnima već se odvija u vidu javnih diskusija, usmerenih govora i većinskih glasanja. Prostor u kojem se održava plenum je amfiteatar fakulteta i organizovan je tako da vizuelno i simbolički podržava principe kolektivnosti, transparentnosti i participacije koji čine osnovu tog oblika studentskog organizovanja. Mesto za moderatora i tehničku opremu zauzima centralni deo prostorije, dok su učesnici raspoređeni u polukružnom amfiteatarskom rasporedu, što omogućava vizuelni kontakt i ravnopravno učešće u diskusiji.

Mogućnosti primene Balesovog klasifikacijskog sistema u posmatranju plenuma studenata

Empirijska saznanja dobijena posmatranjem funkcionisanja plenuma studenata Filozofskog fakulteta u blokadi 2024/2025. godine omogućavaju uočavanje mnogih problema u primeni Balesovog klasifikacijskog sistema. Pre svega, plenum ne odgovara Balesovom određenju male grupe jer „prema ovoj definiciji, veći broj osoba koje nikada nisu međusobno komunicirale ne čini malu grupu“ (Bales, 1950a, str. 33). Brojnost učesnika plenuma ne omogućava da svaki student tokom sastanka bude u interakciji sa svakim drugim studentom u dovoljnoj meri da bi mogao steći utisak o njemu. Time je onemogućeno da posmatrač zabeleži opažaj o odnosu sva-

kog člana grupe prema drugom članu, to jest doslovna primena Balesovog klasifikacijskog sistema, a samim tim i analiza prikupljenih podataka izradom profila o svakom članu grupe i o grupi kao celini. Jednominutno vremensko uzorkovanje nije ni uzeto u razmatranje pre primene posmatranja imajući u vidu dužinu trajanja plenuma, odnosno zahtevnost takvog načina beleženja opaženih akata.

Već je ukazano na to da u inherentna ograničenja posmatranja kao istraživačkog postupka spada to što se može upotrebljavati za prikupljanje iskustvenih podataka samo tokom trajanja pojava koje su predmet interesovanja (Milić, 1996). Plenumi studenata Filozofskog fakulteta su, zavisno od broja i kompleksnosti tema na dnevnom redu, trajali i po četiri i po sata tokom sprovođenja posmatranja. Dužina trajanja plenuma uticala je na mogućnost prikupljanja podataka usled zamora istraživača. Jedan od studenata istraživača je kao zabeležku naveo lični utisak nakon plenuma koji je trajao četiri sata: *Šteta što me je umor savladao posle druge pauze*. Uočljiva je potreba za angažovanjem većeg broja posmatrača koji bi se smenjivali tokom trajanja plenuma, što otvara druge probleme, poput nepoznavanja konteksta, odnosno onoga što je prethodilo događajima koje posmatrač nije neposredno čulno opažao.

Izveštaji studenata istraživača plenuma ne sugerišu da veći broj posmatrača treba angažovati samo zbog dugotrajnosti plenuma već i radi njihovog raspoređivanja po posmatranom prostoru. Ranije je navedeno da se plenumi studenata Filozofskog fakulteta održavaju u amfiteatru, najvećoj slušaonici na fakultetu, koja može da primi okvirno četiri stotine osoba. Reč je o posmatranju masovnog događaja, što otežava idealnu situaciju za stvaranje iskustvene evidencije, a to je potpuni posmatrački obuhvat (Ilić, 2016). Zavisno od pozicije na kojoj se posmatrač nalazi, usled veličine prostora, velikog broja prisutnih, žamora, posmatrač ne može ni videti ni čuti sve što se na plenumu događa. O tome svedoče beleške jednog od studenata posmatrača: *Jednom su se nasmejali na neku šalu koju je odvalio kolega iz njihovog reda, ali koju nisam mogao da čujem jer sam se nalazio na skroz suprotnom kraju amfiteatra*.

Problem u vezi sa potrebom angažovanja većeg broja posmatrača za opažanje grupne interakcije na plenumu počiva u tome što se ne zna veličina osnovnog skupa koji se formira prilikom njegovog održavanja, a samim tim ni osobine osnovnog skupa. To otežava stvaranje plana posmatranja osnovnog skupa, a eventualno i različitih grupa učesnika plenuma, što ne znači da ga je nemoguće postići. U periodu primene posmatranja broj prisutnih studenata na plenumu je varirao između 50 i 350. Balesov model jeste razvijen za posmatranje malih grupa, ali se može prilagoditi posmatranju plenuma studenata sa nekoliko desetina ili stotina učesnika povećanjem broja posmatrača i njihovim adekvatnim raspoređivanjem.

Sa ograničenim brojem posmatrača masovnog događaja kao što je plenum fokus opažaja često ostaje na istaknutim govornicima, moderatorima i radnim grupama, dok su ostali manje aktivni učesnici plenuma i manje vidljivi u zabeleženim opažajima. U vezi sa posmatranjem javnih događaja Vesna Vučinić Nešković uočava da predmet opserviranja može biti događaj u celini, ponašanje određene grupe učesnika događaja ili pojedinca koji nosi nekoliko važnih uloga u događaju (Vučinić Nešković, 2013). Studenti posmatrači su povremeno beležili opažaje koji se odnose na plenum kao celinu: *Plenum je saslušao plan i odobravao ono što je kolega* (prim. aut. sa drugog fakulteta prilikom izlaganja plana javne akcije u njihovoj organizaciji) *istakao kao važno*. Opservacije studenata posmatrača plenuma su ipak, mahom, umesto na događaj u celini, bile usmerene na grupe ili pojedince, uz ukazivanje da nisu svi učesnici podjednako aktivni: *Javljale su se većinski iste osobe kao i uvek*, odnosno učesnici ne doprinose ravnomerno ni društveno-emocionalnom ni području zadatka. Beleške dobijene posmatranjem ukazuju na nezanemarljivu ulogu moderatora u (ne)poštovanju pravila rada: *S obzirom da su praznici i dalje u toku, težilo se da se na plenumu održi veoma opuštenu i neformalnu atmosferu, čak i po cenu nepoštovanja određenih pravila funkcionisanja plenuma, moderiranja i slično, što je ponovo bilo omogućeno zahvaljujući socijalnom kapitalu jedne moderatorke*. Izbor moderatora utiče i na atmosferu na plenumu: *Moderatorski tim je vešto vodio plenum (što je bilo olakšano razvijenim ličnim kontaktima i harizmom koje poseduje moderator, koje su mu omogućile duhovite upade, koji su smanjivali napetost plenuma, ali drugi moderator bi zbog istih potencijalno bili opomenuti usled „neprofesionalnosti“), rekordno nizak broj opomena, upadanja u reč i dijaloga*. Beleške učesnika posmatrača ukazuju i na važnost samih pravila funkcionisanja plenuma, i u vezi sa društveno-emocionalnim područjem i u vezi sa područjem zadatka: *Usvojen novi model moderiranja za sada veoma dobro funkcionise, plenumi nisu tenzični, više se poštuje redosled javljanja, koja su ograničena na 5 po tački, kako bi se izbegli dijalozi, brže se dolazi do poente i glasanja*.

Prilikom razmatranja mogućnosti primene Balesovog klasifikacijskog sistema bitno je imati u vidu i različite uloge posmatrača u njegovim istraživanjima i u proučavanju funkcionisanja plenuma studenata. Balesovi posmatrači nisu učestvovali u događajima istraživanjem u laboratorijskim uslovima, a njihova fizička prisutnost nije bila vidljiva posmatranim članovima male grupe. Zadatak posmatrača je bio isključivo da beleže opažaje na osnovu detaljno razrađenih procedura, sa kojima su temeljno upoznati tokom iscrpne obuke. Ako se na umu ima čuvena tipologija Raymonda L. Golda i Buforda H. Junkera po kojoj se prema stepenu participacije u posmatranoj sredini razlikuju čist posmatrač, posmatrač-česnik, učesnik-

posmatrač i potpuni učesnik (Gold, 1958), studenti posmatrači angažovani u posmatranju funkcionisanja plenuma bili su u ulozi učesnika posmatrača. Značajno je primetiti njihov zamor, nedostatak resursa, i vremenskih i mentalnih, da istovremeno obavljaju ulogu učesnika plenuma i posmatrača te ostale uloge tokom studentskih blokada, koje prevazilazile okvire delovanja samo na plenumu, kao i problem njihove emocionalne uključenosti u funkcionisanje plenuma. „Osnovni merni instrument u posmatranju je *posmatrač*“ (Fajgelj, 2010, str. 348). Zabeleženi empirijski podaci zbog tih problema sadrže određenu dozu fragmentiranosti i selektivnosti, a po obimu su ponekad veoma sažeti, to jest beleške studenata posmatrača se razlikuju prema sadržinskoj potpunosti i iscrpnosti. Angažovanje članova posmatrane zajednice kao istraživača donosi i druge probleme poput toga da „oni kao učesnici nemaju dovoljno distance prema posmatranom, neke stvari i ne primećuju, ili ih smatraju očiglednim“ (Branković, 2009, str. 194). To ilustruje jedna od beležaka studenta posmatrača: *Ovogodišnja posmatranja s učestvovanjem strukturisana su u traženu formu na osnovu pomalo šturih beležaka, pa na nekim mestima izostaju pojedine informacije. Takođe, mene su lično u jednom momentu uhvatili talasi pesimizma, pa ne mogu da kažem da su izveštaji objektivni*. Beleške učesnika posmatrača otkrivaju karakteristična ograničenja „unutrašnje“ perspektive, zbog kojih podrazumevane norme i odnosi moći često ostaju neizgovoreni i neprimećeni, dok emocionalna uključenost utiče na ritam i strukturu beleženja.

Kada je reč o društveno-emocionalnom području Balesove klasifikacijske sheme, studenti posmatrači je trebalo da beleže pozitivne i negativne reakcije članova grupe, odnosno prisutnih na plenumu, imajući u vidu događaj u celini. Uputstva su nalagala da beleže sledeće pozitivne reakcije učesnika plenuma: ko je i koliko pokazivao solidarnost, ko podiže moral grupe, pomaže, nagrađuje, motiviše, doprinosi popuštanju napetosti, smeje se, ko i koliko se slaže, samo pasivno prihvata, popušta. Kao pozitivni aspekti društveno-emocionalnog područja koje su studenti posmatrači beležili, jasno su prepoznati činovi podizanja morala, solidarnosti, humora, smirivanja tenzija i podrške. U beleškama sa jednog plenuma student posmatrač je zapisao: *Apeluje se na međusobnu podršku i ohrabrivanje*. Opaženo je i nastojanje da se učesnici plenuma motivišu za preuzimanje određenih zadataka: *Napomenula je, najverovatnije kako bi nas motivisala i podigla moral, da je nemoguće da tolika masa nije u stanju da sakupi šačicu ljudi koji bi hteli da idu da budu delegati i kako se moramo probuditi*. Zabeleženo je i izražavanje slaganja kroz neverbalnu komunikaciju rukama: *Nekoliko puta je veći deo prisutnih dizao „jazz hands“ kako bi se složio sa izrečenim*, iako se opažaji skoro isključivo odnose na verbalne oblike ponašanja učesnika plenuma. Beleška studenta posmatrača sa jednog

plenuma glasi: *Plenum nije imao ozbiljnije nesuglasice, uglavnom oko po-dele rada i dužnosti radnih grupa.* Beleška drugog studenta posmatrača sa drugog plenuma pokazuje sličnu situaciju, ali i da ona nije uobičajena: *Nije bilo neslaganja niti naročitih suprotstavljenih reči, mišljenja. Ovakva slika nije karakteristična za plenum FF, obično jesu prisutne nesuglasice.*

Negativne reakcije učesnika plenuma koje su bile predmet beleženja u društveno-emocionalnom području Balesovog klasifikacijskog sistema su: ko i koliko pokazuje antagonizam, ko demotiviše grupu, brani se, ko se reklamira, pokazuje napetost, traži pomoć, povlači se, ko i koliko se ne slaže, pasivno odbija, formalistički se ponaša, ne pomaže. Beleške studenata posmatrača o negativnoj komponenti društveno-emocionalnog područja sadrže primere antagonizma, napetosti i povlačenja. Uočena je pasivnost učesnika plenuma uz druge prateće probleme: *Studenti su pasivniji i umorni, javljaju se problemi u koordinaciji sa drugim fakultetima.* Opažene su i tenzije tokom trajanja plenuma: *Sve više ljudi napušta plenum dok on još traje, atmosfera je tenzična i ne postižu se dogovori.* U vezi sa situacijom izglasavanja nepoverenja članu plenuma student posmatrač je zabeležio: *Pokušavao je da se odbrani, premda neuspešno, od svih optužbi koje su mu upućene.* Uočene negativne reakcije učesnika plenuma u društveno-emocionalnom području odnose se i na izražavanje nepoverenja prema akterima van plenuma: *Učesnici plenuma su veoma skeptični po pitanju konkretnijeg uključivanja različitih grupacija u blokade.*

Uprkos činjenici da su posmatračke beleške bile relativno sažete i neujednačene, da studenti posmatrači nisu potpuno kontinuirano pratili uzastopne plenuma, da više njih nije učestalo pratilo iste plenuma tokom celokupnog perioda posmatranja, analiza prikupljenog materijala pokazuje da je Balesova klasifikacija bila primenljiva za registrovanje i interpretaciju društveno-emocionalne klime plenuma i da omogućava praćenje promena u atmosferi tokom vremena, poput opadanja motivacije, rast umora i pojava frakcija. Među beleškama studenata posmatrača je i sledeća: *Opala je energija na plenumu, ljudi su manje zainteresovani za diskusiju tako da se odluke donose brže, ali se oseća apatija.*

Za posmatranje područja zadatka iz Balesove klasifikacije studenti posmatrači su dobili uputstva da se po svom izboru odluče za jednu od tema kojom se plenum bavi i beleže konstruktivni pristup temi: ko i kako, na koji način predlaže rešenja, da li podržava autonomiju ostalih, ko i kako iznosi mišljenja, diskutuje i analizira, ko i kako rezimira, razjašnjava. Studenti posmatrači su zabeležili neke predloge rešenja, razjašnjavanja, rezimiranja i podršku autonomiji učesnika, na primer prilikom razmatranja izveštaja radnih grupa, dogovora o strategiji, apelovanja na solidarnost i razradi planova akcija. Jedan od predloga rešenja za jačanje podrške is-

punjenju zahteva studentskog protesta podrazumevao je *apel na ljude koji tokom praznika idu van Beograda da u svojim lokalnim zajednicama šire svest o blokadama, protestima i zahtevima, kako bismo dobili veću podršku ljudi širom Srbije i zadržali momentum blokada*. U vezi sa strateškim delovanjem je opažena *izražena orijentisanost prema dugoročnijem planiranju i sagledavanju svih potencijalnih implikacija koje određene aktivnosti i postupci mogu imati po blokade, kako Filozofskog, tako i drugih fakulteta*. Kada je reč o organizaciji pešačenja do Kragujevca 15. februara 2025. godine, učesnik posmatrač je zabeležio da: *Kolega 4. je ustao i rekao kako treba podržati ovakav plan jer je šetnja do Novog Sada kroz mala mesta bila pravi uspeh studentskog pokreta*.

U okviru područja zadatka Balesovog klasifikacijskog sistema studenti posmatrači su imali zadatak da beleže i preispitujući pristup temi: ko i kako, na koji način preispituje i problematizuje temu, postojeće predloge, kritikuje, ko i kako traži analizu, mišljenje, ko i kako traži dodatna obaveštenja, orijentaciju, ponavljanje, potvrdu. Registrovani su momenti kritike, problematizacije, traženja dodatnih informacija i „đavoljeg advokata“, poput sumnje u legitimnost odluka, preispitivanje predloga i izražavanje zabrinutosti zbog mogućih posledica, ali i izostanak preispitujućeg pristupa temi. Beleške sa jednog plenuma pokazuju da su studenti *najviše kritikovali to što se ponovo spominje radikalizacija bez konkretnih načina na koje ona treba da se sprovede uz jedino obrazloženje da „to treba dodatno razraditi“*. Zabeleženo je i oklevanje da se donese jedna od odluka bez sadržinski potpunih informacija: *Kolega iz medija (nap. aut. radne grupe za medije) kritikovao je predlog uz komentar da nema dovoljno informacija i objašnjenja. Ako više ljudi kaže da nema dovoljno informacija, onda ne treba glasati još uvek za ovakav predlog*. Traženje dodatnih obaveštenja je, prema beleškama studenata posmatrača, učestalo karakterisalo funkcionisanje plenuma: *Drugi članovi plenuma (koji nisu u nekoj od ovih radnih grupa) pomno su slušali obe strane i postavljali pitanja kako bi bolje, to jest sasvim razumeli situaciju i doneli zaključak*.

Balesova klasifikacija se pokazala pogodnom za uočavanje i konstruktivnih i preispitujućih pristupa prilikom donošenja odluka plenuma studenata, ali su aspekti iz područja zadatka usled dugotrajnijeg procesa donošenja odluka od trajanja jednog plenuma registrovani u manjoj meri nego opažaji u vezi sa društveno-emocionalnim područjem. Beleška sa jednog plenuma se svodi na rečenicu: *Pomeranje svih odluka za sutradan zbog podrške ispred Pravnog*. U jednoj od beležaka studenta posmatrača stoji da je drugi student posmatrač prokomentarisao da neće beležiti dešavanja na plenumu *budući da su skoro sve bitne odluke pomerene za ponedeljak nakon što se ljudi vrate iz Kragujevca*. I povremeno nekontinuirano posmatranje uzastopnih plenuma uslovalo je manji broj beležaka u vezi sa područjem zadatka.

Važno je primetiti i to da su neki studenti posmatrači vremenom odustali od beleženja opažaja prateći Balesovu klasifikacijsku shemu te su izveštaje dostavljali u vidu labavije strukturisanih beležaka i utisaka. Stanislav Fajgelj takvu situaciju naziva posmatračkim pomakom koji podrazumeva da posmatrači „tokom posmatranja menjaju definicije ponašanja iz protokola i na kraju počinju primenjivati vlastite definicije“ (Fajgelj, 2010, str. 351). Takav prelaz je odražavao adaptaciju istraživačkog metoda specifičnim uslovima terenskog rada. Primena strogo strukturirane klasifikacije može predstavljati zahtevno opterećenje za posmatrače, a pogotovo za učesnike posmatrače, posebno tokom prikupljanja podataka koje je dugotrajnije. Beleške studenata posmatrača ukazuju na potrebu za fleksibilnošću da bi se zabeležile nijanse, kontekstualni i simbolički aspekti koji nisu lako podložni kategorizovanju. Osim toga, složenost i nepredvidljivost plenumske interakcije, sa višestrukim i često istovremenim tokovima komunikacije i emocija, nisu potpune obuhvaćene rigidnom podelom Balesovih kategorija, a naročito kada nije primenjeno vremensko uzorkovanje posmatranja.

Zaključak

Balesu je svojevremeno klasifikacijski sistem posmatranja doneo „reputaciju vodećeg bihevoriste u istraživanju malih grupa“ (Morgan, 1975, str. 430). Treba imati u vidu da je u vreme objavljivanja klasifikacijskog sistema istraživanje malih grupa bilo veoma zastupljena tema u sociologiji i psihologiji. U periodu od 1950. do 1953. godine, odnosno neposredno nakon pojave Balesove knjige *Interaction Process Analysis* 1950. godine, uočeno je 610 objavljenih referenci u vezi sa izučavanjem malih grupa (Strodtbeck & Hare, 1954). Primera radi, broj referenci je bio više nego duplo manji u prethodnom petogodištu (1945–1949), a skoro četiri puta manji u petoletki koja je prethodila (1940–1944). Bales je u trenutku kada je bilo izraženo interesovanje naučne zajednice za izučavanje malih grupa ponudio univerzalan klasifikacijski sistem širokih mogućnosti primene, koji se i dalje „smatra za uzoran na planu beleženja pri primeni sistematskog posmatranja“ (Ilić, 2016, str. 200).

Uprkos činjenici da plenum kao velika deliberativna grupa ne odgovara standardnim kriterijumima za primenu Balesovog klasifikacijskog sistema i njegovoj metodi analize procesa interakcije, nastojali smo da ispitamo potencijale i granice primene u ovom kontekstu. Pristup nismo birali zbog očekivanja potpune strukturalne usklađenosti sa vrstom grupnog okupljanja koja odlikuje studentski plenum već pre kao vid eksperimenta

u sagledavanju dometa kategorija klasifikacije i mogućnosti njihove adaptacije posmatranoj pojavi. Na taj način smo zastupali jedan refleksivan epistemološki stav prema istraživačkom procesu, kojim se metode istraživanja ne posmatraju kao nepromenljivi okviri već kao dinamični alati čija se prilagodljivost i relevantnost testiraju u empirijskim saznanjima i zastupljenosti na samom terenu. Primena Balesovog sistema kategorija je u ovom slučaju više imala funkciju eksplikacije i kritičkog preispitivanja jer smo želeli da damo doprinos metodološkoj pluralizaciji pristupa proučavanju kompleksnih društvenih fenomena kao što je plenum, da podsetimo na značaj posmatranja koje je kao istraživački postupak potisnuto u savremenoj sociologiji i na neprolaznu vrednost tog klasifikacijskog sistema posmatranja malih grupa.

Nema sumnje da je, kao što je već uočeno (Krippendorff & Bock, 2009b; Ilić, 2019), zamisao koju je Bales izneo pre 75 godina i dalje metodološki relevantna. Preneto na slučaj posmatranja plenuma studenata Filozofskog fakulteta tokom blokade 2024/2025. godine, pokazalo se da je klasifikacijska shema omogućavala više praćenje emocionalne klime plenuma, društveno-emocionalnog područja u Balesovoj klasifikaciji, odnosno promene u atmosferi tokom vremena, uzrokovane unutrašnjim aspektima studentske blokade i spoljašnjim društvenim dešavanjima. Uz sva ograničenja primene sistema posmatranja, pružio je solidan okvir za identifikaciju ključnih aktera i tipova interakcija među učesnicima plenuma. S druge strane, zbog dužine trajanja plenuma, veličine grupe, ograničenog broja posmatrača, njihove uloge učesnika posmatrača, povremeno nekontinuiranog praćenja plenuma, klasifikacija nije bila potpuno primenjiva na posmatranje područja zadatka. Upotreba klasifikacijskog sistema je pokazala i da, zbog veličine grupe i ograničenog broja posmatrača, fokus posmatrača na dominantne govornike može marginalizovati registrovanje pasivnijih ili alternativnih glasova na plenumu, što je inherentan izazov u velikim grupama koji Balesova klasifikacija samo delimično može da adresira. Ukazivanje na te probleme ne znači da klasifikacijski sistem ne može biti perspektivno potpuno primenjiv na posmatranje područja zadatka već da je nužno angažovanje većeg broja posmatrača koji bi bili planski raspoređeni radi postizanja potpunog posmatračkog obuhvata plenuma, i to u ulozi čistog posmatrača, uz kontinuirano prikupljanje podataka na svakom održanom plenumu i uz primenu prostornog i vremenskog uzorkovanja. Sumarno, mogućnosti primene Balesovog klasifikacijskog sistema u posmatranju plenuma studenata Filozofskog fakulteta u Beogradu za vreme blokade 2024/2025. godine jesu ograničene, ali je taj sistem heuristički plodan za prikupljanje podataka posmatranjem ove vrste grupe koja kolektivno rešava zadatke.

Literatura

- Bales, R. F. (1947). Interaction Content Analysis. In Preliminary Report on the First National Training Laboratory on Group Development. *National Education Association and Research Center for Group Dynamics Bull*, 1.
- Bales, R. F. (1950a). *Interaction Process Analysis: A Method For the Study of Small Groups*. Addison-Wesley Press.
- Bales, R. F. (1950b). A Set of Categories for the Analysis of Small Group Interaction. *American Sociological Review*, 15(2), 257–263.
- Berelson, B. (1952). *Content Analysis in Communication Research*. The Free Press of Glencoe.
- Branković, S. (2009). *Metodi iskustvenog istraživanja društvenih pojava*. Megatrend univerzitet.
- Fajgelj, S. (2010). *Metode istraživanja ponašanja*. Centar za primenjenu psihologiju.
- Gold, R. L. (1958). Roles in Sociological Field Observations. *Social Forces*, 36(3), 217–223.
- Grahek, N. i Lazarević, A. (2017). Organizacione forme za realizaciju studentskih interesa u kontekstu blokade. U Filipović, B. i Jovanović, N. (ur.), *Blokada Filozofskog fakulteta 2014. godine*. Institut za sociološka istraživanja.
- Ilić, V. (2016). *Posmatranje i analiza sadržaja*. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet.
- Krippendorff, K., & Bock, M. A. (Eds.). (2009a). *The Content Analysis Reader*. SAGE.
- Krippendorff, K., & Bock, M. A. (2009b). Part 2: Unitizing and Sampling. In Krippendorff, K., & Bock, M. A. (Eds.) *The Content Analysis Reader*. SAGE.
- Manić, Ž. (2017). *Analiza sadržaja u sociologiji*. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, Čigoja štampa.
- Marković, A. (2025). Glas iz amfiteatra – plenumi kao oblik studentskog organizovanja, str. 187–215. U Spaić, B. (ur.). *Protest je ispit: profesorski zapisi o studentskim protestima 2024/25*. Biblioteka XX vek.
- McCall, G. J. (1984). Systematic Field Observation. *Annual Review of Sociology*, 10, 263–282.
- Milić, V. (1996). *Sociološki metod*. Zavod za udžbenike.
- Morgan, W. R. (1975). Bales' Role Theory: An Attribution Theory Interpretation. *Sociometry*, 38(4), 429–444.
- Mozer, C. A. (1962). *Metodi anketiranja u istraživanju društvenih pojava*. Kultura.
- Novaković, S. (1984). *Hipoteze i saznanje*. Nolit.
- Ristić, Ž. (2016). *Objedinjavanje kvantitativnih i kvalitativnih istraživanja*. Evropski centar za mir i razvoj (ECPD), Univerzitet za mir Ujedinjenih nacija.
- Sjoberg, G. & Nett, R. (1968). *A Methodology for Social Research*. Harper & Row.
- Strodtbeck, F. L. (1984). Cooley-Mead Award 1983: Robert F. Bales. *Social Psychology Quarterly*, 47(1), 95–101.

- Strodtbeck, F. L. & Hare, A. P. (1954). Bibliography of Small Group Research (From 1900 Through 1953). *Sociometry*, 17(2), 107–178.
- Vasiljević, J., Sladeček, M. & Petrović Trifunović, T. (ur.) (2015). *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*. Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Zavod za udžbenike.
- Vučinić-Nešković, V. (2013). *Metodologija terenskog istraživanja u antropologiji*. Srpski genealoški centar, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Waxler, N. E. & Mishler, E. G. (1966). Scoring and Reliability Problems in Interaction Process Analysis: A Methodological Note. *Sociometry*, 29(1), 28–40.

STUDENTSKI PROTEST
U RALJAMA JAVNOSTI

Lucija Gegić Stanić¹
Institut za razvoj i
međunarodne odnose, Zagreb

Originalni naučni rad
DOI: 10.21301/BloKADA.2025.06

BORBA ZA JAVNI DISKURS: IZVJEŠTAVANJE RTS-a O STUDENTSKIM PROSVJEDIMA

Studentski prosvjedi u Srbiji traju od studenog 2024. godine te su iz prvotnog odgovora na tragediju koja se dogodila u Novom Sadu prerasli u širi društveni pokret koji je artikulirao duboko ukorijenjeno nezadovoljstvo političkom situacijom u zemlji, radom institucija te načinom na koji se informacije prikazuju u javnosti. Dio borbe studenata bio je usmjeren i na javni medijski servis – Radio-televiziju Srbije – koji, iako je zakonski i načelno nezavisan, funkcionira kao sredstvo kontrole i plasiranja političkog narativa. Studenti su više puta prosvjedima i blokadama ukazivali na nejednak tretman i izostanak objektivnosti u izvještavanju te na instrumentalizaciju javnog servisa u korist vladajuće strukture, ali je RTS, paradoksalno, kritizirala i sama vladajuća stranka.

Osnovno pitanje kojim sam se vodila u ovom istraživanju jest kako su studentski prosvjedi i akcije prikazani u središnjoj informativnoj emisiji RTS-a, *Dnevniku 2*. U radu istražujem način izvještavanja u *Dnevniku* u danima ključnih prosvjeda i studentskih akcija od pada nadstrešnice do prosvjeda 15. ožujka 2025. te tijekom dva tjedna blokade RTS-a u travnju, pri čemu analiziram trajanje priloga, diskurs o studentima i vladajućoj strukturi. Rad temeljim na teorijskim radovima Chomskog i Hermana o propagandnom modelu, Entmanovom pojmu uokvirivanja (*framing*), kao i na literaturi o zarobljavanju medija (*media capture*) te radovima o političkoj ekonomiji medija.

Ovaj rad doprinosi raspravi o medijskoj neovisnosti, posebice u postsocijalističkim zemljama, pokazujući kako se borba za legitimitet i demokratski diskurs ne odvija samo na ulicama već i u simboličkom prostoru javnog informiranja. Analizom medijskog sadržaja, u radu se otkrivaju složeni odnosi moći koji oblikuju izvještavanje o prosvjedima te uloga medija u oblikovanju političke realnosti, ali i postavlja pitanja o odgovornosti, demokratičnosti i društvenoj ulozi javnog servisa.

Ključne riječi: studentski prosvjedi, javni servis, uokvirivanje, zarobljavanje medija, propaganda

1 lucija.gegic.stanic@irmo.hr

The Struggle for Public Discourse: RTS Reporting on Student Protests

Student protests in Serbia have been ongoing since November 2024. Initially a response to the tragedy that occurred in Novi Sad, they have since grown into a broader social movement expressing deeply rooted dissatisfaction with the political situation in the country, the functioning of institutions, and the way information is presented in public. Part of the students' struggle has been directed at the public broadcasting service – RTS – which, although legally and formally independent, operates as a tool for controlling and promoting political narratives. Through protests and blockades, students have repeatedly pointed out unequal treatment and the lack of objectivity in reporting, as well as the instrumentalisation of the public broadcaster in favour of the regime. Paradoxically, RTS has also been criticised by the ruling party itself.

The main question guiding this research was how the student protests and actions were portrayed in RTS's main news program, *Dnevnik* (The Daily). The paper explores the reporting style in *Dnevnik* during key days of demonstrations and student actions – from the roof collapse incident to the March 15 protest, including two weeks of the RTS blockade. It analyses the duration of segments, the discourse surrounding students and the regime. The research draws on theoretical works by Herman and Chomsky on the propaganda model, Entman's concept of framing, as well as literature on media capture and the political economy of media.

This study contributes to the debate on media independence, particularly in post-socialist countries, showing that the fight for legitimacy and democratic discourse takes place not only in the streets but also in the symbolic space of public information. Analysis of media content reveals complex power relations that shape protest coverage and the role of media in constructing political reality, while also raising questions about responsibility, democracy, and the societal role of public broadcasting.

Keywords: student protests, public broadcaster, framing, media capture, propaganda

Uvod

Studentski prosvjedi koji su započeli u Srbiji u studenome 2024. godine predstavljaju jedan od najdugotrajnijih i najorganiziranijih oblika studentskog otpora u novijoj povijesti zemlje. Iako su prvotno izbili kao reakcija na urušavanje nadstrešnice na željezničkom kolodvoru u Novom Sadu, gdje je život izgubilo šesnaestero ljudi, te na fizički napad na studente Fakulteta dramskih umetnosti tijekom mirnog odavanja počasti žrtvama, prosvjedi su ubrzo prerasli u širi društveni pokret koji je artikulirao

duboko nezadovoljstvo građana političkom situacijom, radom institucija i načinom na koji se informacije prikazuju u javnosti. Studenti su, osim zahtjeva za institucionalnom odgovornošću, otvorili brojna pitanja, uključujući pitanje slobode medija, a posebno uloge javnog servisa Radio-televizije Srbije (RTS).

RTS, kao javni medijski servis koji bi trebao služiti interesu građana, postao je simbol šire borbe za javni diskurs i pravo na istinito informiranje. Tijekom prosvjeda studenti su kritizirali uređivačku politiku javnog servisa zbog neobjektivnog i selektivnog izvještavanja te zahtijevali veću transparentnost i profesionalnu odgovornost. U središtu njihova nezadovoljstva, između ostalog, našlo se i djelovanje RTS-a kao instrumenta političke kontrole i propagande, umjesto kao neovisnog javnog servisa.

U takvom kontekstu, medijski prostor postaje središnje mjesto borbe za legitimitet. Dok studenti nastoje afirmirati vlastiti glas i zahtjeve, javni servis svojim izvještavanjem doprinosi oblikovanju načina na koji javnost doživljava te prosvjede – neki kao opravdani društveni otpor, a drugi kao prijetnju postojećem stanju stvari. U tom se „medijskom ratu“ ne sukobljavaju samo različiti narativi, nego i različite vizije demokracije i javne odgovornosti.

U ovom se radu istražuje kako je RTS, u svojoj središnjoj informativnoj emisiji, *Dnevniku 2*, prikazivao studentske prosvjede između studenoga 2024. i travnja 2025. godine te na koji je način to izvještavanje doprinijelo oblikovanju javnog diskursa o legitimnosti studentskog pokreta. Polazeći od teorijskih okvira propagandnog modela (Herman i Chomsky), teorije uokvirivanja (Entman) i literature o zarobljavanju medija (Schiffrin i drugi), u radu se analizira kako struktura i sadržaj informativnog programa javnog servisa reflektiraju odnose moći u suvremenoj Srbiji.

Cilj mi je u ovom radu pokazati da borba za medijsku objektivnost nije samo pitanje profesionalnih standarda nego i temeljno političko pitanje – pitanje tko ima pravo govoriti u javnom prostoru, tko oblikuje dominantni diskurs o ključnim društvenim pitanjima i kako se u medijima oblikuje kolektivno razumijevanje društvene stvarnosti.

Teorijski okvir

U ovom sam se istraživanju vodila literaturom o političkoj ekonomiji medija, kako bih razumjela kako javni servisi funkcioniraju u okviru struktura moći, posebice tijekom trenutaka političkih prijevora. Također sam koristila i Hermanov i Chomskyjev propagandni model, Entmanovu

teoriju uokvirivanja (*framing*) te literaturu o zarobljavanju medija (*media capture*). Ti pristupi zajedno pružaju sveobuhvatan okvir za analizu načina na koji je RTS pokrivaio vijesti o studentskim prosvjedima u Srbiji, pokazujući se ne kao neutralni izvjestitelj, već kao institucija koja je strukturno i ideološki usklađena s vladajućom strukturom.

Politička ekonomija odbacuje shvaćanje medija kao neutralnog prijenosnika informacija. Umjesto toga, ispituje materijalne uvjete i odnose moći koji određuju tko posjeduje, financira i kontrolira medije te kako to oblikuje medijske sadržaje i pristup medijima. Kako objašnjava Vincent Mosco (Mosco, 2009, str. 2), u praktičnom smislu to je „proučavanje društvenih odnosa, osobito odnosa moći, koji međusobno određuju proizvodnju, distribuciju i potrošnju resursa, uključujući komunikacijske resurse“. On također navodi da bi općenitija definicija bila „proučavanje kontrole i preživljavanja u društvenom životu“ (Mosco, 2009, str. 3), pri čemu se kontrola promatra kao politički proces jer utječe na društvene odnose, dok je preživljavanje prvenstveno ekonomski proces usmjeren na proizvodnju i reprodukciju.

Kako su Murdock i Golding (Murdock & Golding, 1974) istaknuli, mediji služe kao primarni izvor informacija i interpretacija društvenih i političkih procesa². Kao takvi, masovni mediji imaju ključnu ulogu u oblikovanju različitih vrsta svijesti i načina na koje se ljudi ponašaju i izražavaju. Stoga temeljita analiza raspodjele moći i procesa legitimizacije mora obuhvatiti i proučavanje masovnih medija.

U svojoj knjizi *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, Edward Herman i Noam Chomsky navode da

[d]emokratska pretpostavka glasi da su mediji neovisni i posvećeni otkrivanju i izvještavanju istine te da ne odražavaju svijet samo onako kako moćne skupine žele da bude percipiran. Medijski čelnici tvrde da se njihov odabir vijesti temelji na nepristranim profesionalnim i objektivnim kriterijima, a za tu tvrdnju imaju potporu i u intelektualnoj zajednici. Ako, međutim, moćnici mogu nametnuti početne pretpostavke diskursa, odlučivati o tome što će opća populacija smjeti vidjeti, čuti i o čemu će smjeti razmišljati te ‘upravljati’ javnim mnijenjem putem redovitih propagandnih kampanja, tada je uobičajena predodžba o tome kako sustav funkcionira u ozbiljnom neskladu sa stvarnošću. (Herman & Chomsky, 2002, lix)

Ova ideja ujedno razotkriva i određeni paradoks – mediji se prikazuju kao neutralni i objektivni entiteti koji služe javnosti, no njihova institucionalna ovisnost često rezultira usklađivanjem s dominantnim strukturama moći i interesima. Taj se sukob između normativnog očekivanja autonomije medija i stvarnosti sistemskog utjecaja nalazi u središtu njihove

2 Ti se procesi odvijaju u okviru onoga što Habermas (1991) naziva „javna sfera“.

vog propagandnog modela. Prema mišljenju autora, ono što se prikazuje kao objektivno novinarstvo vrlo je često strukturirani sustav filtriranja koji marginalizira neslaganje i promiče konsenzus. Propagandni model prikazuje kako novac i moć filtriraju vijesti koje dopiru do javnosti. Autori identificiraju pet filtera koji oblikuju sadržaj vijesti, a to su vlasništvo, oglašavanje, izvori, „flak“, odnosno negativne reakcije usmjerene prema medijima, i ideologija.

Iako je originalno konstruiran prema američkom tržištu, propagandni model je primjenjiv i na medije povezane s državom u poluautoritarnim kontekstima³. Kada javni medijski servisi djeluju pod nominalnom neovisnošću, ali materijalnom i političkom ovisnošću, ti se filteri ostvaruju kroz političke, a ne tržišne kanale. U slučaju RTS-a možemo vidjeti kako ti mehanizmi funkcioniraju kroz politička imenovanja na ključnim uredničkim i upravljačkim pozicijama, ovisnost o državnom financiranju, isključivo oslanjanje na službene izvore te diskurzivno (ili u ovom slučaju i strukturno) oblikovanje u skladu s narativima vladajuće strukture. U ovoj će analizi biti prikazano kako se izvještavanje RTS-a strukturno usklađuje s narativima vladajuće strukture. Taj okvir poslužit će kao vodič za daljnju analizu izvještavanja RTS-a o studentskim prosvjedima, naglašavajući kako se filteri očituju i u strukturiranju sadržaja i u oblikovanju okvira vijesti.

Još jedna teorija koja pomaže u analizi za potrebe ovog teksta jest koncept uokvirivanja (*framing*) Roberta Entmana. On navodi da

uokviriti znači odabrati određene aspekte percipirane stvarnosti i učiniti ih vidljivijima u komunikacijskom tekstu, na način da se promovira određena definicija, uzročna interpretacija, moralna procjena i/ili preporuka za postupanje u vezi s opisanim predmetom (Entman, 1993, str. 52).

Prema Entmanovom shvaćanju, okviri služe za definiranje problema, dijagnosticiranje uzroka, donošenje moralnih sudova i predlaganje rješenja (Entman, 1993). On također naglašava važnost kulture kao „rezerve često korištenih okvira“ (Entman, 1993, str. 53) te napominje da „[o]kviri ističu određene dijelove informacija o predmetu komunikacije, čime ih čine istaknutijima“ (Entman, 1993, str. 53). Okvir utječe na ono čemu ljudi pridaju pažnju, kako tumače i pamte pitanje te kako ga prosuđuju ili odlučuju odgovoriti. Okvir uglavnom oblikuje percepciju širokog dijela publike, iako njegov utjecaj nije potpuno uniforman ili univerzalan.

3 Politički sustavi koji ne mogu biti okarakterizirani ni kao demokratski, ni kao autokratski, u kojima formalno postoje demokratske institucije, ali je njihovo djelovanje u praksi ograničeno političkom kontrolom ključnih institucija (vidjeti Ottawa, 2002; Levitsky & Way, 2010).

Dok se Entman prvenstveno fokusira na jezik i diskurzivne strategije, ovo istraživanje obraća pažnju i na ono što se može opisati kao *strukturno uokvirivanje* – vrsta konstrukcije značenja upisana ne u ono što se izriče, nego u način na koji se informacije organiziraju i distribuiraju. Na RTS-u *uokvirivanje* djeluje manje u riječima, a više u uredničkim odlukama, poput redoslijeda, trajanja i/ili izostavljanja. Strateško pozicioniranje priča koje se tiču studenata na određenom dijelu vijesti, opseg njihovog izvještavanja i izostanak njihovih glasova doprinose efektu uokvirivanja koji marginalizira studentsko neslaganje bez otvorenog diskurzivnog napada na njih. Ova strukturna pristranost posebno je snažna jer održava iluziju neutralnosti, a istovremeno suptilno jača legitimnost vladajuće strukture.

Zarobljenost medija (*media capture*) definira Alina Mungiu-Pippidi (Mungiu-Pippidi, 2012, str. 40–41, prema Schiffrin, 2018, str. 1034) kao situaciju u kojoj su mediji „kontrolirani ili izravno od strane vlada, ili od strane političkih interesa“. Schiffrin (Schiffrin, 2018) navodi da postoje brojni slučajevi u kojima je medijska zarobljenost proizašla izravno iz političkih tranzicija ili pojave interneta, iako su te sile u početku smatrane čimbenicima koji će demokratizirati i osloboditi medije. Ona tvrdi da je zarobljenost medija ključna za razumijevanje odnosa između represivne vladajuće strukture i medija, ali i mehanizama kojima vlade održavaju kontrolu nad javnošću. Schiffrin opisuje različite oblike medijske zarobljenosti, uključujući blagu i državnu kontrolu i cenzuru, korporativno vlasništvo i utjecaj te kognitivnu zarobljenost, oslanjajući se na širok spektar postojeće literature (za pregled vidjeti Schiffrin, 2018).

Kada se razmatraju novi izazovi za medijsku slobodu u političkim tranzicijama, Schiffrin citira Milosavljeviča i Poler, koji su se bavili zarobljenošću medija na Balkanu, navodeći da se glavni problem javnog servisa vidi u „nedostatku uredničke neovisnosti, što se ogleda u politički pristranim, pro-vladinim vijestima (...)“ (Milosavljevič & Poler, 2018, prema Schiffrin, 2018, str. 1038). Te su dinamike posebno relevantne za razumijevanje funkcioniranja javnih servisa u poluautoritarnim kontekstima, gdje formalna neovisnost često prikriva strukturno usklađivanje s vladajućim elitama. U ovom radu RTS će biti analiziran kao primjer kako se zarobljenost medija očituje u okviru javnog servisa.

Ove teorije pružaju višerazinski okvir za analizu načina na koji se strukturne i institucionalne sile spajaju u oblikovanju javnog mnijenja putem državnih medija.

Metodologija

Tijekom istraživanja, analizirala sam 151 *Dnevnik 2*, počevši od dana pada nadstrešnice, 1. studenog 2024. do velikog prosvjeda u Beogradu 15. ožujka 2025. te dva tjedna blokade RTS-a, od 14. do 28. travnja 2025. godine. Od 151 središnje informativne emisije, odabrala sam 28 reprezentativnih emisija za detaljnu analizu, a taj sam odabir temeljila na ključnim događajima u zadanom periodu, poput najvećih prosvjeda (blokada Auto-komande, blokada tri mosta u Novom Sadu, Sretenje u Kragujevcu itd.), napada na studente, blokade RTS-a i sl. To je omogućilo da analiziram dnevnik za vrijeme pojačanih političkih prijevora i medijske pozornosti te da uspostavam relevantan i tematski bogat korpus za interpretaciju.

U ovom istraživanju primjenjujem kvalitativni pristup studije slučaja i interpretativnu analizu sadržaja. Analiza je fokusirana na otkrivanje kako se narativni i urednički obrasci manifestiraju tijekom trenutaka medijskog izvještavanja o situaciji prijevora u društvu. Centralni objekt analize, *Dnevnik 2*, tretiran je kao ključno mjesto na kojem se prepliću politička moć, institucionalna ovisnost i simbolička kontrola.

U analizi se primjenjuje propagandni model kao makroanalitički okvir koji usmjerava odabir pokazatelja i pomaže u razumijevanju kako se politički utjecaj odražava u uređivačkim praksama *Dnevnika 2*, bez zasebnog kvantificiranja pojedinih filtera. Na mikrorazini koristi se teorija uokvirivanja (Entman, 1993), pri čemu se uz jezične elemente razmatra i strukturno uokvirivanje kroz trajanje, pozicioniranje i izostavljanje vijesti. Koncept zarobljavanja medija omogućuje smještanje nalaza u institucionalni kontekst javnog servisa čija formalna neovisnost prikriva strukturnu ovisnost o političkoj moći.

Iako je opseg istraživanja ograničen na pojedine emisije *Dnevnika 2*, taj uski fokus omogućuje dubinsku analizu uredničkih obrazaca u najutjecajnijem segmentu programa RTS-a.⁴ Iako je RTS u drugim formatima osim *Dnevnika 2* posvetio dio svog programa trenutnoj političkoj situaciji, fokusirala sam se isključivo na centralne informativne emisije. Kao centralni dnevni informativni program kojem je cilj informirati i obavještavati javnost, *Dnevnik 2* nosi najveća očekivanja u pogledu novinarske objektivnosti i nosi jednu od ključnih uloga u oblikovanju javnog mnijenja.

Za svaku analiziranu emisiju *Dnevnika 2* sustavno sam bilježila sljedeće varijable: ukupno vrijeme emitiranja dodijeljeno predstavnicima vlasti i institucijama naspram studentskih prosvjednika; položaj segmenta u

4 Buduća istraživanja mogla bi imati koristi od proširenja uzorka kako bi uključila i druge formate, poput političkih *talk-show* emisija (npr. *Takovska 10*, *Oko* ili drugih formata), gdje se mogu koristiti drugačije diskurzivne ili retoričke strategije.

emisiji (početak, sredina, kraj); prisutnost ili odsutnost izravnih studentskih glasova; jezik koji se koristi, osobito u pogledu atribucije, agencije ili vokabulara koji delegitimira te praksu citiranja izvora (npr. oslanjanje na službene institucije, korištenje analitičara umjesto sudionika prosvjeda).

Korištena metodologija integrira i empirijsko praćenje sadržaja i interpretativnu analizu diskursa, nastojeći razumjeti koliko je o prosvjedima rečeno na RTS-u, ali i kako su prosvjednici i njihovi zahtjevi jezično uokvireni, (de)legitimirani te kontekstualizirani u narativu vodećeg javnog servisa. Cilj je istražiti kako se pristranost operacionalizira kroz strukturno oblikovanje i uredničke odluke.

Vaše pravo da sve znate – Naše pravo da sve znamo: RTS i studentski prosvjedi

Javni servis ima ključnu ulogu u demokratskim društvima. On treba služiti javnom interesu osiguravajući pluralizam, odgovornost i pristup raznolikim informacijama. On nije samo kanal informacija nego i centralna institucija u oblikovanju javnog mnijenja i posredovanju između građana i vlasti (Habermas, 1991). RTS, iako formalno definiran kao javni servis, sve se češće opisuje kao medij koji služi interesima vladajuće strukture, i među studenatima i među medijskim profesionalcima te organizacijama civilnog društva (CRTA, 2025b). Ovaj primjer pokazuje nesklad između pravne definicije i stvarne prakse: RTS formalno djeluje kao neovisni javni servis, ali u praksi pokazuje obilježja državnog medija⁵, posebno svojom uredničkom politikom, načinom imenovanja i financiranja.

Prema Zakonu o javnim servisima (2014), RTS je definiran kao javni servis, s načelima istinitosti, nepristranosti, potpunog i pravovremenog informiranja, neovisnosti uredničke politike, neovisnosti o izvorima financiranja, zabrani cenzure i nezakonitog utjecaja te poštivanja međunarodnih standarda, ljudskih prava i profesionalnih normi. Ipak, sam institucionalni okvir omogućuje politički utjecaj. RTS nadzire Regulatorno telo za elektronske medije (REM), čiji postupci imenovanja često nisu transparentni i percipiraju se kao politički pristrani (Dragojlov, 2025). Upravni odbor RTS-a imenuje Narodna skupština na prijedlog REM-a, a on potom imenuje generalnog direktora, čime se omogućuju centralizacija i politička instrumentalizacija programa.

Iako je zakonom zabranjen politički utjecaj na sadržaj, ne postoje učinkoviti mehanizmi da se to spriječi, pa RTS formalno ostaje javni servis, a u praksi je pod snažnim utjecajem trenutne vlasti. Javnost je

5 Usporediti definicije *Public Service Broadcasting* i *State Media* u Chandler & Munday, 2019.

potrebno informirati u skladu s pluralizmom i interesom građana, no medijska analiza pokazuje da vladajuća većina zauzima više od 90% vremena u glavnim vijestima (CRTA, 2025b).

RTS bi zakonski trebao biti financijski neovisan, financiran najvećim dijelom iz naknada, manjim dijelom iz državnog proračuna te iz komercijalnih prihoda i drugih izvora, no i dalje je ovisan o državnim subvencijama. To, zajedno s politički kontroliranim imenovanjima, stvara uvjete za medijsku kontrolu, kako pokazuju podaci izvještaja Mapping Media Freedom (Mapping Media Freedom, 2020).

Medijski pejzaž u Srbiji karakteriziraju ozbiljan pad slobode medija, rast političkog utjecaja, pritisci na nezavisne medije i ograničen pluralizam (Milutinović, 2024). Novim zakonima o javnim informacijama i elektronskim medijima iz 2023. godine legalizirana je već postojeća kontrola, primjerice omogućujući državnom Telekomu da indirektno osniva medije (Dragojlov, 2025).

Unatoč problemima i ograničenjima, RTS ostaje najmanje problematična opcija među nacionalnim novinarskim televizijama i zadržava najveću gledanost u Srbiji (RTS, 2024). RTS se nalazi na granici između javnog i državnog servisa, što je još jedan u nizu problema koje studenti ističu u svojim akcijama. Obrtanje službenog slogana RTS-a u „Naše pravo da sve znamo“, studenti ističu ulogu koju RTS treba imati, naglašavajući njegovu nemogućnost da ispuni zakonske i demokratske obaveze prema javnosti, što je u skladu s općim zahtjevima studenata za vladavinu prava, institucionalnu odgovornost i demokratsko društvo.

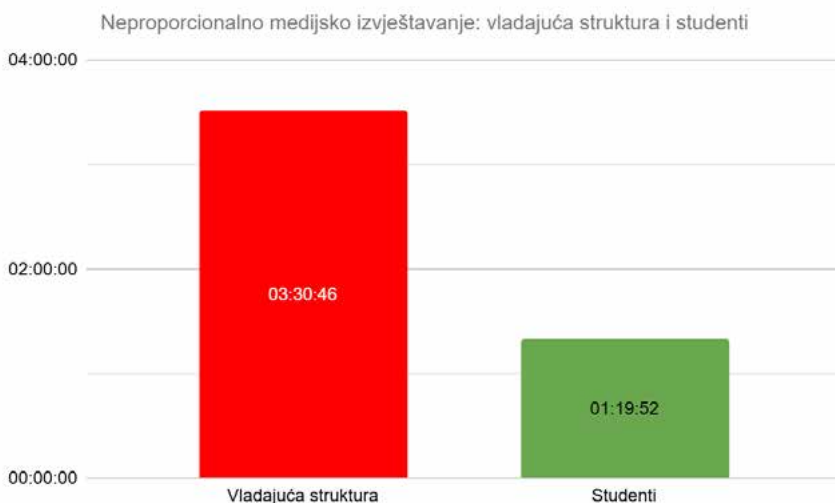
Cilj istraživanja bio je vidjeti kako RTS u svojoj središnjoj informativnoj emisiji *Dnevnik 2* izvještava o studentskim prosvjedima i političkom kontekstu u Srbiji između 1. studenog 2024. i 15. ožujka 2025. te između 14. i 28. travnja 2025. godine. Cilj je utvrditi koliko je minutaže dodijeljeno vladajućoj strukturi u usporedbi sa studentima te kako strukturalna organizacija dnevnika može doprinijeti konstruiranju određenih narativa ili ušutkavanju protivničkih glasova.

U prvom dijelu istraživanja provela sam analizu sadržaja emisija *Dnevnika 2* u razdoblju od 1. studenog 2024. do 15. ožujka 2025. godine. Odabrala sam vijesti koje se izravno odnose na studentske prosvjede i povezane događaje ili sadrže bilo kakve reference na političku situaciju povezanu s prosvjedima, čak i ako to nije bila glavna tema priloga. Za svaku vijest bilježila sam trajanje izvještaja (u sekundama) te jesu li glavni akteri u izvještaju bili vladajuća struktura (vladini dužnosnici, državne institucije, predstavnici vladajuće stranke) ili studenti i organizatori prosvjeda. Nisam analizirala cijele emisije *Dnevnika 2* minutu po minutu niti sam sustavno ocjenjivala tonaliteta (pozitivan, negativan ili neutralan) svakog

izvještaja. Ipak, pratila sam redosljed pojavljivanja vijesti, što je važno za razumijevanje strukturnog uokvirivanja vijesti.

Između 1. studenog 2024. i 15. ožujka 2025. godine u odabranim emisijama *Dnevnika 2* ukupno vrijeme posvećeno vladajućoj strukturi bilo je 3 sata, 30 minuta i 46 sekundi, a studentima 1 sat, 19 minuta i 52 sekundi. To je u prosjeku 2,64 naprema 1 u korist vladajuće strukture.⁶ Ti podaci ukazuju na značajnu razliku u vremenu izvještavanja, što sugerira da vladajuća strukutra održava dominantnu prisutnost u medijskom narativu. Rezultati su u skladu s nalazima *Medijskog monitoringa političkog pluralizma* (2025a) koji je provela CRTA, u kojem se navodi da „[u] gotovo 2/3 (62 odsto) ukupnog vremena posvećenog političkim akterima, predstavnici vladajuće većine nalaze se u aktivnoj ulozi, direktno se obraćajući publici. Nasuprot tome, opozicija ima prilike za takvo obraćanje u samo jedan odsto vremena“.

Grafikon 1. Ukupno vrijeme emitiranja dodijeljeno akterima vladajuće strukture nasuprot studentskim prosvjednicima u *Dnevniku 2* (izabrani dnevnik 1. studenog 2024 – 15. ožujka 2025)

Izvor: izračun autorice

Pozicioniranje izvještaja o studentskim prosvjedima u *Dnevniku 2* nije fiksno već ovisi o fazi i intenzitetu prosvjeda. Tijekom razdoblja bez značajnijih prijevora, kada su se događale samo redovne manje akcije po-

⁶ *Dnevnik 2* RTS-a u prosjeku traje oko 42 minute.

put blokiranja prometa na 15 ili 16 minuta dnevno, izvještaji o prosvjedima obično su bili smješteni u sredini emisije, često neposredno prije međunarodnih vijesti, što implicira niži prioritet. S druge strane, tijekom značajnih događaja, poput blokade RTS-a ili većih prosvjednih akcija, RTS je izvještaje o studentima ponekad postavljao kao prvu vijest, ali većinom u prvoj trećini ili do sredine *Dnevnika 2*, čime im se davala veća vidljivost i prividno veći značaj. Osim toga, pri najavi priloga u kojima se pojavljuju predstavnici vladajuće strukture, voditelji/ce često daju sažeti komentar ili kontekst koji uokviruje nadolazeći izvještaj, dok segmenti o studentima obično dobivaju samo kratak, faktografski uvod bez dodatne interpretacije ili kontekstualizacije. Ta razlika u stilu uvoda u vijesti doprinosi oblikovanju percepcije gledatelja, dajući veću narativnu koherenciju i autoritet porukama vladajuće strukture, dok se studentske akcije prikazuju kao izolirani događaji bez šire važnosti.

Također je važno napomenuti da su izvještaji o studentskim prosvjedima u većini slučajeva bili „okruženi“ izvještajima koji predstavljaju glas vladajuće strukture. Ta struktura ne samo da omogućuje vladajućoj strukturi da indirektno odgovori na studentske zahtjeve i kritike, nego često i izravno reagira putem vijesti o sudskim ili zakonodavnim aktivnostima, kao, na primjer, izvještaji o podignutim optužnicama protiv počinitelja ili donošenju zakona koji povećavaju proračun za visoko obrazovanje⁷. Na taj način RTS oblikuje narativ koji umanjuje legitimnost studentskih zahtjeva i stavlja ih u „pravni“ i „institucionalni“ okvir kontrole, dok istovremeno promiče stabilnost i autoritet vladajuće strukture. Štoviše, u velikoj većini slučajeva, kad se opozicija uključila u akcije blokiranja ili ometanja rada Skupštine, ti su događaji odmah povezivani ili smješteni blizu izvještaja o studentskim prosvjedima, stvarajući implicitnu povezanost i jačajući percepciju koordiniranog ometanja.

Jezik korišten u nekim izvještajima *Dnevnika 2* ponekad suptilno diskreditira studentske prosvjede. Na primjer, u emisijama se često ističe da je samo dio studenata blokirao ulice, što umanjuje opseg i jedinstvo prosvjeda. Nadalje, RTS ponekad neusklađeno prikazuje događaje. Kada su studenti bili napadnuti automobilima, u izvještajima se ponekad navodi da je „automobil uleteo na trotoar i udario studentkinju“⁸, kao da je bilo slučajno, dok se u drugim slučajevima navodi da se vozačica „kolima zaletela na studente“⁹. Taj način izvještavanja suptilno

7 *Dnevnik 2*, 6. veljače 2025. <https://www.rts.rs/lat/tv/rts1/5645981/ispunjenje-zahteva.html>.

8 *Dnevnik 2*, 16. siječnja 2025. <https://www.rts.rs/lat/tv/rts1/5629404/osudjivan-sedam-puta.html>.

9 *Dnevnik 2*, 14. siječnja 2025. <https://www.rts.rs/lat/tv/rts1/5636299/odredjeno-zadržavanje-do-48-sati.html>.

Važno je napomenuti kako je nakon prvog napada automobilom ispred RTS-a održan prosvjed baš zbog načina izvještavanja o napadu.

prebacuje krivnju na prosvjednike ili stvara nejasnoću o odgovornosti za nasilje. Ta strategija uokvirivanja služi za potkopavanje legitimnosti prosvjeda. To je jasan primjer uokvirivanja izostavljanjem (*omission framing*), gdje RTS selektivno izostavlja važan kontekst kako bi oblikovao narativ. Ne navodeći jasno što se dogodilo i koristeći nejasan jezik, medijski servis stvara suptilan prijenos odgovornosti i umanjuje položaj studenata kao žrtava.

Općenito, struktura *Dnevnika 2* prati standardni format: otvara se najnovijim vijestima dana, međutim, od samog početka vijesti su dominantno usmjerene na predstavnike vladajuće strukture ili aktivnosti državnih institucija, čime se odmah uspostavlja okvir državne kontrole i učinkovitosti. Nakon toga slijede izvještaji o međunarodnim događajima, koji su gotovo isključivo fokusirani na geopolitičke sukobe i ratove. Taj odabir tema nije neutralan. Uporno naglašavanje ratova i globalnih kriza može poslužiti za jačanje narativa o važnosti i stabilnosti vladajuće strukture u Srbiji, prikazujući ga kao branitelja mira i sigurnosti. Završni segment emisije posvećen je lokalnim pričama, kulturi, sportu i vremenskoj prognozi, što je uobičajeno za balansiranje sadržaja, ali dodatno učvršćuje emisiju kao alat za legitimaciju postojećeg poretka prikazujući „normalan život“ zemlje. Ukupna struktura *Dnevnika 2* također ilustrira koncept izvora u produkciji vijesti. Većina vijesti u prvoj trećini ili prvoj i drugoj trećini emisije prikazana je dominantno iz perspektive vladajuće strukture. To je vidljivo u tome što su službeni predstavnici vlade i državne institucije gotovo uvijek primarni izvori u tim izvještajima. Oslanjanjem na takve službene glasove, RTS oblikuje dnevni red vijesti na način koji jača narativ vladajuće strukture i marginalizira alternativne stavove. Ta selektivna upotreba izvora služi održavanju hegemonijskog diskursa, ograničava predstavljanje glasova neslaganja i doprinosi ukupnoj ideološkoj funkciji programa vijesti. Tijekom blokade RTS-a od 14. do 28. travnja, format i fokus vijesti primjetno su se promijenili zbog utjecaja blokade. Emisije su postale kraće, često bez voditelja i fragmentiranije nego obično. Značajan dio vremena posvećen je izvještavanju o samoj blokadi, ali fokus se premjestio sa studenata i njihovih zahtjeva na RTS kao instituciju pod opsadom. Glavni studentski zahtjev bio je da se najavi novi poziv za izbor Saveta REM-a ili da se RTS ugasi. Iako je ovo drugo bilo jasno retoričko pretjerivanje, RTS je taj zahtjev više puta naglašavao na način koji je prikazivao studente kao prijeteće i neprijateljski nastrojene. Tijekom izvještavanja o blokadi, RTS je prethodno relativno „neutralni“ stav zamijenio otvoreno kritičkom pozicijom prema studentima, a u nekim slučajevima i prema vlastitim zaposlenicima koji su otvoreno govorili o odgovornosti RTS-a.

„U dnevnicima i ostalim informativnim emisijama nemamo običaj da komentarišemo nečije izjave i stavove. To je manir nekih drugih televizija kojima vest i slika često nisu dovoljni, pa moraju putem političkih pamfleta da svake večeri dodatno uveravaju svoje gledaoce. Zbog toga se mesecima i ne osvrćemo na mnoge laže izrečene o RTS-u, pogotovo što najčešće dolaze od ljudi čiji su javni profili i karijere zapravo prazan list hartije, a svoju slavu traže isključivo po društvenim mrežama. Večeras, nevoljno, moramo da se kratko osvrnemo na izjave nekih naših kolega koji su postali poznati i značajni novinari tek kada su izašli ispred RTS-a i pridružili se, po sopstvenom priznanju, blokadi kuće u kojoj rade. I odmah zavredili znatnu minutažu na drugim televizijama. Zbog vas koji nam i u ovim uslovima dajete veliku podršku i poverenje, moramo da ponovimo – ovaj dnevnik i program ne rade nikakvi cenzori, istomišljenici niti uzurpatori. Rade ga u izuzetno teškim uslovima novinari, ljudi iz tehnike, snimatelji, montažeri i tonci koji vole svoju kuću i ne pristaju na nezakonitu, nasilnu i necivilizacijsku blokadu RTS-a i najavljeno gašenje programa. Ljudi koji misle da je osnov svake normalne države i ispravne politike takmičenje u civilizovanosti i pristojnosti, a ne mržnji bez obzira na to sa koje političke strane dolazi. Među nama ima ljudi sa potpuno različitim političkim uverenjima, ali svi zajedno smatramo da se radni učinak meri pre svega radom za svoju kuću, čak i u ovakvim nehumanim uslovima.“ (*Dnevnik 2*, 27. travanj 2025)

Studentski glasovi gotovo su potpuno izostali iz emitiranja tijekom tog razdoblja. Umjesto izravnih intervjua ili izjava, RTS je često prenosio objave studenata na društvenim mrežama, dodatno marginalizirajući njihove perspektive i sposobnost djelovanja. Snimke vezane uz blokadu često su prikazivale manji broj ljudi ispred zgrade RTS-a. Nije jasno je li cilj tog izbora bio prikazati blokadu kao djelo manje marginalne skupine, kao čin diskreditacije, međutim, ako je zaista bilo tako malo prosvjednika da su mogli onemogućiti rad javnog servisa tijekom dva tjedna, to paradoksalno postavlja pitanja o ranjivosti RTS-a kao institucije i širim implikacijama za njegovu operativnu i simboličku vlast.

Vijesti su sve više prikazivale blokadu kao napad na sam RTS, umjesto da se fokusiraju na prosvjed ili studentske zahtjeve. RTS je usvojio izražen diskurs viktimizacije, više puta naglašavajući servis kao „našu kuću“ i prikazujući zaposlenike kao da izdržavaju najteže radne uvjete od kada je NATO bombardirao Srbiju. Taj narativ otpornosti korišten je strateški kao okvir emisija, potičući simpatije publike i jačajući institucionalni legitimitet RTS-a u krizi. Dodatno, politički događaji poput formiranja nove vlade dobivali su značajan prostor, ali su bili smješteni nisko u hijerarhiji vijesti, što odražava njihov smanjeni značaj u strukturi. Ove promjene ilustriraju kako je RTS iskoristio blokadu za konsolidaciju svoje ideološke funkcije te je prešao s implicitne pristranosti na otvorenu kritiku studentskog pokreta i marginalizaciju glasova neslaganja te samim time i jačanje legitimnosti vladajuće strukture.

Izvjestavanje RTS-a o studentskim prosvjedima, posebno u *Dnevniku 2*, ilustrira ključne mehanizme identificirane teorijom okvirivanja i propagandnim modelom. RTS često oblikuje izvještaje naglašavajući perspektive vladajuće strukture i marginalizirajući glasove studenata, često kroz selektivne izvore i pozicioniranje vijesti. Na primjer, izvještaji o prosvjedima često su okruženi vijestima u kojima vladajuća struktura ima značajnu ulogu, što omogućuje indirektno ili izravne odgovore koji potkopavaju legitimnost prosvjeda, poput sudskih ili zakonodavnih informacija koje ponovno potvrđuju državnu kontrolu. Jezikom u izvještajima RTS-a prosvjedi se dodatno delegitimiziraju, ističući da je samo „deo studenata“ sudjelovao u blokadama. Tijekom blokade RTS-a, izravni glasovi studenata nestali su iz izvještavanja i zamijenjeni su isječcima s društvenih mreža, dodatno utišavajući neslaganje. Strukturno, *Dnevnik 2* privilegira vijesti povezane s vladajućom strukturom u najistaknutijim terminima, dok se studentski prosvjedi često pojavljuju kasnije ili u manje vidljivim segmentima, smanjujući njihov percipirani značaj. Taj strateški način organizacije priloga u vijestima jača dominantne narative, promovirajući stabilnost i kontrolu vladajuće strukture. Opetovano naglašavanje geopolitičkih sukoba služi jačanju nacionalističkih okvira koji legitimiziraju vladajuću strukturu u vrijeme unutarnjih prijevora. Generalno gledajući, izvještavanje RTS-a pokazuje kako prakse uokvirivanja i izvora funkcioniraju da javni servis postane ideološki aparat države (Althusser, 1971).

Iako su vladajuća Srpska napredna stranka (SNS) i predsjednik Vučić povremeno kritizirali RTS, uključujući izravne uvrede prema novinarima, te kritike više djeluju kao prikaz pluralizma nego dokaz stvarne neovisnosti. Unatoč tome, strukturni obrasci u izvještavanju RTS-a, uključujući selektivne izvore, narativno uokvirivanje i marginalizaciju glasova neslaganja, pokazuju da RTS funkcionira kao ideološki aparat države, aktivno oblikujući javni diskurs u skladu s interesima vladajuće strukture.

Zaključak

Analiza izvještavanja RTS-a o studentskim prosvjedima u Srbiji između studenoga 2024. i travnja 2025. godine pokazuje kako javni servis, iako formalno definiran kao neovisna institucija, u praksi djeluje u skladu s interesima vladajuće strukture. Kroz strukturno uokvirivanje vijesti, selektivni odabir izvora, pozicioniranje priloga i marginalizaciju studentskih glasova, RTS oblikuje narativ koji potvrđuje legitimitet vlasti i umanjuje društvenu važnost prosvjeda. U tom kontekstu, mediji ne predstavljaju neutralan kanal informacija već ključni prostor u kojem se vodi borba za politički i društveni legitimitet.

Rezultati istraživanja potvrđuju teorijske postavke propagandnog modela i koncepta uokvirivanja: dominantni akteri, u ovom slučaju vlast i državne institucije, kontroliraju raspodjelu pozornosti i oblikovanje značenja, dok se alternativni glasovi marginaliziraju ili izostavljaju. Studenti, unatoč svojoj vidljivoj prisutnosti na ulicama i organiziranju blokada RTS-a, u medijskom narativu ostaju marginalizirani, a njihovi zahtjevi i motivacije često su reinterpetirani kroz prizmu stabilnosti i autoriteta vladajuće strukture.

Ovaj slučaj ilustrira širu dinamiku medijske zarobljenosti u poluautoritarnim društvima, gdje formalna neovisnost javnog servisa skriva strukturnu ovisnost o političkoj moći. Istovremeno, iskustva studenata pokazuju da se borba za javni diskurs i medijsku objektivnost ne vodi samo na ulicama već i u simboličkom prostoru informiranja, gdje je sposobnost oblikovanja narativa jednako važna za legitimaciju društvenih pokreta.

Zaključno, analiza RTS-a kao javnog servisa u kontekstu studentskih prosvjeda pruža vrijedan uvid u odnose moći između medija, politike i društva, naglašavajući potrebu za snažnijom institucionalnom zaštitom neovisnosti medija i povećanjem participacije građana u oblikovanju javnog diskursa. Borba za demokratsku transparentnost i objektivno informiranje ostaje otvoreno i aktualno pitanje u suvremenoj Srbiji.

Literatura

- Althusser, L. (1971). Ideology and ideological state apparatuses. U *Lenin and philosophy and other essays* (pp. 85–127). Monthly Review Press.
- Chandler, D., & Munday, R. (2020). *A Dictionary of Media and Communication* (3. Izd.). Oxford University Press.
- Herman, E. S., & Chomsky, N. (2002). *Manufacturing consent: The political economy of the mass media*. Pantheon Books.
- CRTA (2025a). *Medijski monitoring političkog pluralizma: Vlast u fokusu, opozicija gotovo nevidljiva*. <https://crta.rs/monitoring-medija-2024-vlast-u-fokusu-opozicija-gotovo-nevidljiva/>
- CRTA (2025b). *Earshot izvještaj o dešavanjima 15. marta: Zvučni napad na tiho odavanje počasti*. <https://crta.rs/earshot-izvestaj-o-desavanjima-15-marta/>
- Dragojlov, A. (2025). Influence of political clientelism on media freedom under Vucic and the Progressive Party. *Nationalities Papers*, 1–17.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>
- Habermas, J. (1991). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. MIT Press.

- Levitsky, S., & Way, L. A. (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge University Press.
- Mapping Media Freedom. (2020). *Serbia's public TV 'is being used against the public'*. <https://www.mappingmediafreedom.org/2020/01/10/serbias-public-tv-is-being-used-against-the-public/>
- Milutinović, I. (2024). *Monitoring media pluralism in the digital era – Serbia report 2024*. European University Institute, Centre for Media Pluralism and Media Freedom.
- Mosco, V. (2009). *The Political Economy of Communication*. SAGE.
- Murdock, G., & Golding, P. (1973). For a political economy of mass communications. U R. Miliband & J. Saville (ur.), *The Socialist Register 1973* (pp. 205–234). Merlin Press.
- Ottaway, M. (2002). *Democracy Challenged: The Rise of Semi-Authoritarianism*. Carnegie Endowment for International Peace.
- Schiffirin, A. (2018). Introduction to Special Issue on media capture. *Journalism*, 19(8), 1033–1042. <https://doi.org/10.1177/1464884917725167>
- Zakon o javnim medijskim servisima, *Službeni glasnik Republike Srbije* 83/14, 103/15, 108/16 (2014). https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_javnim_medijskim_servisima.html.

Branka Matijević¹

Institut društvenih nauka, Beograd DOI: 10.21301/BloKADA.2025.07

Marija Todorović

Univerzitet u Beogradu

– Filozofski fakultet, doktorantkinja

Sofija Ljubišić

Institut društvenih nauka, Beograd

Originalni naučni rad

DVA LICA SRBIJE: POLARIZACIJA JAVNOG MNJENJA U KONTEKSTU STUDENTSKIH I GRAĐANSKIH PROTESTA*

Protesti, kao oblik političkog izražavanja, često postaju tačka razdvajanja – za jedne predstavljaju legitimnu borbu za pravdu i promene, dok su za druge destruktivan čin ili pokušaj destabilizacije. Takva polarizacija posebno dolazi do izražaja u trenucima društvenih kriza, poput krize koja je došla do izražaja nakon urušavanja železničke stanice u Novom Sadu 1. novembra 2024. godine, nakon čega su usledili masovni studentski i građanski protesti. Cilj ovog rada je da ispitamo da li se dve društvene grupe – jedna koja podržava proteste i druga koja ih osporava – razlikuju u tonu komunikacije, argumentaciji i obrascima narativa koji oblikuju društveni dijalog. Kombinacijom kvalitativne i kvantitativne analize sadržaja istraženo je kako se stavovi formiraju i izražavaju u digitalnoj sferi. Analizom komentara prikupljenih putem ankete „Studentski i građanski protesti u Srbiji: motivi, uzroci i ciljevi“ Instituta društvenih nauka, kao i analizom reakcija korisnika na objavu kojom je ta anketa oglašena na društvenim mrežama (pre svega na *Facebook*-u), rad je fokusiran na razumevanje načina na koji različite grupe tumače iste društvene izazove i predložena rešenja. Finalni rezultati pokazuju da su komentari na *Facebook* objavama češće odraz negativnog stava prema protestu, uz nešto oštrij i napadniji ton u poređenju sa komentarima ostavljenim u samoj anketi koji češće odražavaju pozitivan stav prema protestu u nešto mirnijem tonu.

Ključne reči: polarizacija, javno mnjenje, digitalna sfera, analiza sadržaja, studentski protesti

1 Adresa za korespondenciju: bmatijevic@idn.org.rs

* Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2025. godinu, koji podržava Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

Two Faces of Serbia: Polarization of Public Opinion in the Context of Student and Civic Protests

Protests, as a form of political expression, often become a point of division – viewed by some as a legitimate struggle for justice and change, and by others as a destructive act or an attempt at destabilization. This polarization becomes especially evident during periods of social crisis, such as the one triggered by the collapse of the canopy at the Novi Sad Railway Station on November 1, 2024, which led to mass student and citizen protests. This paper aims to examine whether two social groups – those who support the protests and those who oppose them – differ in their tone of communication, argumentation, and narrative patterns that shape public discourse. Through a combination of qualitative and quantitative content analysis, the study explores how opinions are formed and expressed within the digital sphere. By analyzing comments collected via survey “Student and Civic Protests in Serbia: Motives, Causes, and Goals” provided by Institute of Social Sciences, as well as user reactions to the social media post promoting the survey (primarily on Facebook), the paper focuses on understanding how different groups interpret the same societal challenges and proposed solutions. The final results show that comments on Facebook posts more often reflect a negative attitude toward the protest and feature a somewhat sharper and more aggressive tone compared to comments left within the survey itself, which more frequently express a positive attitude toward the protest with a calmer tone.

Keywords: polarization, public opinion, digital sphere, content analysis, student protests

Uvod

Politička polarizacija u savremenim društvima neretko predstavlja društvenu krizu koja ozbiljno izaziva demokratiju. Umesto pluralizma ideja i racionalnog dijaloga, javni prostor postaje arena moralnog sukoba između „nas“ i „njih“, gde svaka strana drugu doživljava kao neprijatelja, a ne kao legitimnog političkog aktera. Srbija, kao zemlja s dugotrajnim institucionalnim krizama i zemlja koja dosledno pokazuje nizak nivo političkog poverenja u poređenju s ostalim evropskim zemljama (Bešić, 2021), predstavlja posebno pogodan kontekst za proučavanje tog fenomena. Niz društvenih tragedija prethodnih nekoliko godina: od masovnih pučnjava do infrastrukturnih katastrofa, dodatno produbljuje društvene podele i otvara pitanje: da li su krize postale katalizator homogenizacije društva ili, naprotiv, njihova linija razdvajanja?

Tragedija urušavanja nadstrešnice železničke stanice u Novom Sadu 1. novembra 2024. godine, u kojoj je poginulo 16 ljudi, a jedna osoba teško

povređena, bila je direktan povod za talas masovnih studentskih i građanskih protesta. Do početka marta 2025. godine, protesti su organizovani u više od 400 naselja širom Srbije², sa tendencijom kontinuiranog širenja. Međutim, paralelno s fizičkim okupljanjima na ulicama, u društvenoj sferi razvila se izražena retorička podela između onih koji proteste vide kao autentičan izraz građanske odgovornosti i onih koji ih tumače kao pokušaj destabilizacije države. Jaka polarizacija stavova i interpretacija protesta stvaraju sliku duboko podeljenog društva, što se dodatno pojačava organizacijom kontraprotesta od vladajuće stranke (Lončar & Spasojević, 2022, str. 241). Takav obrazac nije nov – slična dinamika je bila vidljiva i na protestima „Bukom protiv diktature“, koji su održani u više gradova Srbije na proleće 2020. godine, u vreme vanrednog stanja uvedenog zbog pandemije kovida 19 (Lončar & Spasojević, 2022).

Autorke ovog rada polaze od pretpostavke da digitalna sfera nije izolovani prostor već polje u kojem artikulisani stavovi dobijaju stvarnu moć. Digitalna sfera je faktor koji oblikuje i usmerava stavove u stvarnosti, utičući na to kako se određene teme doživljavaju. Analizom komentara prikupljenih u anketi „Studentski i građanski protesti u Srbiji: motivi, uzroci i ciljevi“ i reakcija korisnika na društvenim mrežama, u radu nastojimo da razumemo stavove ispitanika prema protestima. Dalje, cilj je da razumemo na koji način su ti stavovi artikulisani u odnosu na percepciju o trenutnom stanju obrazovnog sistema i, na kraju, da li postoji razlika u odnosu na pol. Polne razlike se javljaju kao ključne u digitalnoj sferi, gde ne postoji mnogo drugih informacija o pojedincima. Razlike u polu uočavaju se u obrascima komunikacije i participacije. Istraživanja pokazuju da se stilovi komunikacije muškaraca i žena razlikuju i da su ti obrasci relativno stabilni u vremenu. Muškarci češće zauzimaju dominantne, konfrontacione i vidljive pozicije u diskusijama, dok žene češće koriste relacione, kooperativne i ublažene komunikacione stilove, što utiče na njihovu vidljivost i percepciju autoriteta u digitalnim prostorima (Kanai & Dobson, 2016). Obrazovanje tretiramo kao institucionalni indikator šire krize legitimiteta. Percepcija obrazovnog sistema (kao funkcionalnog ili urušenog) reflektuje poverenje u javne institucije i normativna očekivanja o tome kako ‘država treba da radi’. Zbog toga očekujemo da se stavovi prema obrazovanju povezuju sa stavovima prema protestu, koji je oblik vaninstitucionalne političke akcije. Uopšte, cilj rada je da se utvrdi da li ton komunikacije, teme i stavovi ispitanika odražavaju društvene podele koje pretpostavljamo da postoje u Srbiji. Ovim radom nastojimo da doprinesemo širem razumevanju fenomena političke polarizacije u Srbiji – ne samo kao političke podele već i

2 “Archive: There Are Protests in 400 Places in Serbia.” Vreme, 9. mart 2025, <https://vreme.com/en/vesti/arhiv-u-srbiji-se-protestuje-u-400-mesta>

kao društvenog procesa kojim se menja sama priroda javnog dijaloga, transformišući neslaganje u moralno neprijateljstvo i gubeći prostor za zajedničko razumevanje stvarnosti. Istovremeno, ukazivanjem na te mehanizme i obrasce komunikacije otvara se mogućnost za razvijanje međusobnog razumevanja, promišljeniji dijalog i stvaraju se uslovi za smanjenje polarizacije u javnom prostoru, što ovu temu čini vanvremenski aktuelnom u kontekstu svakog društva koje teži demokratskoj kulturi dijaloga.

Komunikacija u digitalnoj sferi

Onlajn javna sfera se definiše kao transformisana javna sfera prilagođena digitalnom, umreženom društvu, u kojoj se javni diskurs ne odvija više prvenstveno u tradicionalnim masovnim medijima već na internetu, društvenim mrežama i digitalnim platformama. To je prostor u kojem privatni građani mogu aktivno učestvovati u javnoj raspravi, proizvoditi sadržaj i javno izražavati stavove, a ne samo pasivno konzumirati informacije. Komunikacija zavisi od tehničkih, organizacionih i kulturnih karakteristika konkretne platforme. Različite platforme nude različite komunikacione alate (komentari, lajv prenosi, kratke poruke, multimedijalni sadržaji), što direktno oblikuje način izražavanja stavova i intenzitet interakcije (Dojčinović & Dojčinović, 2024).

Komunikacija u digitalnoj sferi je snažno kontekstualno uslovljena, ali se taj kontekst ne formira prostorno ili situaciono, kao u interakciji licem u lice, već kroz tehnološke i društvene karakteristike same platforme. Marwick i Boyd (2010) pokazuju da društvene mreže, poput Twittera, proizvode fenomen kolapsa konteksta (*context collapse*), u kome se različite društvene publike, prijatelji, porodica, kolege, politički istomišljenici i nepoznati posmatrači stapaju u jedinstven komunikacioni prostor. Zbog nemogućnosti jasnog razdvajanja publika, pojedinci prilagođavaju način izražavanja zamišljenoj publici (*imagined audience*), koja se konstruiše na osnovu percepcije normi, očekivanja i potencijalnih sankcija. Posledično, način komunikacije varira zavisno od platforme: na nekim platformama se podstiču oprez, autocenzura i neutralizacija stavova, dok druge omogućavaju direktniji, emotivniji ili konfliktniji diskurs. Autori naglašavaju da komunikaciono ponašanje nije izraz stabilnih ličnih osobina već rezultat dinamične interakcije između tehnoloških platformi, društvenih normi i percepcije publike, što potvrđuje da je komunikacija u digitalnoj sferi suštinski kontekstualna i situaciona (Marwick & Boyd, 2011). U takvom komunikacionom okruženju politički sukobi se mogu dodatno intenzivirati, budući da arhitektura platformi doprinosi eskalaciji konflikta i jačanju

grupne polarizacije (Sunstein, 1999, Stray *et al.*, 2023). Zbog toga je analiza polarizacije u Srbiji nerazdvojiva od načina na koji se ona artikuliše u digitalnoj javnoj sferi.

Polarizacija kao poseban tip političkog sukoba u kontekstu Srbije

U literaturi se izdvajaju dva glavna toka razumevanja društvene polarizacije: (1) polarizacija kao ideološka distanca i (2) polarizacija kao društveni sukob. Jedan od najznačajnijih autora prve teorijske tradicije jeste Đovani Sartori, koji je 1976. godine polarizovani pluralizam definisao u kontekstu partijskog sistema. On je tvrdio da neumerena polarizacija i jaki centrifugalni efekti destabilizuju partijski sistem i u krajnjoj liniji demokratiju (Sartori, 1976).

Koncept „pogubne polarizacije“ (*pernicious polarization*) odnosi se na proces u kojem se političko takmičenje pretvara u društveni konflikt. Formiraju se dva moralno suprotstavljena tabora, „mi“ i „oni“ i ta podela postaje osnovni rascep društvene i političke sfere. Posledice su slabljenje institucionalnih mehanizama, opadanje poverenja u medije i pravosuđe, a kompromis postaje politički nepoželjan. Iako polarizacija može imati konstruktivne efekte (npr. artikulacija novih društvenih interesa), ona postaje pogubna kada akteri prestanu da priznaju legitimnost političkih neistomišljenika (McCoy & Somer, 2019).

Klasičan predstavnik drugog, savremenijeg toka definisanja polarizacije jeste Andreas Schedler. Pema njegovom mišljenju, polarizacija je poseban tip političkog sukoba koji ugrožava demokratiju (Schedler, 2023). U savremenoj političkoj nauci fenomen polarizacije nije dovoljno definisati samo kao rast ideološke distance između partija ili birača. Pravi sadržaj polarizacije leži u transformaciji političkog pluralizma u moralno neprijateljstvo (Schedler, 2023).

Ključni faktor političke polarizacije jeste netolerancija, koja se pojavljuje u dva oblika: ideološkom i socijalnom. Ideološka netolerancija se odnosi na sukobe zasnovane na idejama, vrednostima i političkim principima. Socijalna (ili afektivna) netolerancija ima drugačiju logiku. Ona ne počiva primarno na sadržaju političkih ideja već na odnosu između društvenih grupa. Ovde je u fokusu emocionalna i moralna distanca između „nas“ i „njih“. Kada građani jedni druge prestaju da vide kao legitimne neistomišljenike već kao pretnju, dolazi do afektivne polarizacije i razaranja demokratske kulture. U ovom delu važno je naglasiti možda najvažniju osu polarizacije: slom poverenja u demokratske institucije. Kada polari-

zacija biva produbljena i konsolidovana, dovodi se u pitanje konsolidacija demokratije. Schedler (2023) zaključuje da polarizacija lako može postati mehanizam erozije demokratije jer uništava temeljne norme uzajamnog poštovanja, dijaloga i poverenja u institucije.

Odgovore na izazov smanjenja polarizacije daje nam tradicionalna teorija političke nauke koja je dugo, zahvaljujući empirijskim istraživanjima američkih predsedničkih debata krajem XX veka, smatrala da krize izazivaju homogenizaciju i smanjuju polarizaciju. To je posledica činjenice da ljudi postaju solidarniji i da se okupljaju oko autoriteta. U literaturi je taj efekat poznat kao efekat *rally-round-the-flag* (Mueller, 1973).

Međutim, savremena empirijska istraživanja pokazuju da se u mnogim slučajevima događa suprotno: krize samo učvršćuju već postojeća uverenja i dodatno povećavaju političke podele (Alesina i dr., 2020; Kranton, 2016; Cook & Lewandowsky, 2016; Lewandowsky i dr., 2012). Značajan naučni doprinos Briscese, Grignani i Stapleton (2022) ogleda se upravo u razlikovanju konteksta u kojem kriza ujedinjuje, odnosno deli zajednicu. Autori navode da „tajming krize“ postaje presudan: ako se šok dogodi u fazi visokog institucionalnog poverenja, kriza može privremeno ujediniti društvo, a ako se dogodi u vreme niskog poverenja, ista kriza može izazvati snažnu polarizaciju i eroziju legitimiteta. Autori zaključuju da krize menjaju stavove građana uglavnom onda kada su krizom direktno pogođeni.

Taj okvir je naročito koristan za razumevanje recentnih protesta u Srbiji, gde se krizni događaj nadovezao na već oslabljen institucionalni legitimitet i duboko nepoverenje. Studentski protesti 2024–2025. godine mogu se razumeti kao odgovor na duboku krizu poverenja u institucije, nastalu nakon tragičnog događaja u Novom Sadu i načina na koji su nadležni organi reagovali (ili nisu reagovali). Taj napad je podstakao širenje studentske pobune, koja je ubrzo obuhvatila više od 60 fakulteta i visokih strukovnih škola širom Srbije. Blokade fakulteta, protestne šetnje i simbolički repertoar otpora razvijali su se u kontekstu produžene institucionalne neodgovornosti, selektivne primene pravde i pojačanih političkih pritisaka na akademsku zajednicu. Upravo takvo društveno-političko okruženje doprinelo je tome da se studentski protest ne zadrži na nivou pojedinačnog zahteva već da preraste u širi pokret koji artikuliše generacijsko nezadovoljstvo, moralni revolt i zahtev za odgovornošću, pravdom i dostojanstvom u javnom prostoru (Zvijer, Marković & Radoman, 2025).

Društvo je, nakon tragedije, jasno definisalo liniju podele ilustrovanu rečenicom „Ko ne skače, taj je ćaci“, koja nosi simboličku i ironičnu distinkciju od suprotnog tabora. U Srbiji ne svedočimo klasičnoj ideološkoj polarizaciji već onome što McCoy i Somer (2019) definišu kao *pernicious*

polarization, polarizacija koja se pretvara u sukob između dve moralno suprotstavljene grupe. U proptestnom narativu moralnost se gradi na kategorijama pravde, odgovornosti i građanske vrline: protest se prikazuje kao legitimna reakcija na nepravdu i kao čin solidarnosti, pri čemu studenti funkcionišu kao simbol moralne obnove društva. Nasuprot tome, u antiprotestnom narativu moralnost se gradi na kategorijama državnog poretka, lojalnosti i stabilnosti: protest se kodira kao pokušaj destabilizacije ili kao neautentična mobilizacija (obojena revolucija, strani uticaj), čime se protivni tabor delegitimiše kao opasan po državu i društveni red. U oba tabora je uočljiva moralna dihotomija mi/oni koja prevodi političko neslaganje u sukob legitimnih i nelegitimnih aktera, a to je centralni mehanizam pogubne polarizacije (McCoy & Somer, 2019). U ovom slučaju, linija podele nije ekonomska, religijska ni kulturna već moralno-politička: na jednom polu su vladajuća stranka i njene pristalice, a na drugom polu pripadnici studentskog i građanskog pokreta koji deluju van institucionalnog okvira.

U zajednici imamo vertikalnu društvenu podelu između vlasti i građana okupljenih oko studenata, u kojoj se suprotstavljene strane uzajamno delegitimišu, a politički proces postaje moralni rat. Takva dinamika ne znači samo demokratsku krizu: ona pokazuje slom osnovnog demokratskog poverenja, o čemu pišu i McCoy & Somer (2019) i Schedler (2023).

U skladu sa time, pretpostavljamo da:

H1: *U digitalnoj sferi postoje dve međusobno suprotstavljene grupe: ona koja proteste podržava i ona koja ih osporava.*

H2: *Ton komunikacije zavisi od konteksta/platforme (izvora komentara): komentari ispod Facebook objave češće su negativni i agresivniji su prema protestu.*

H3: *Pol ispitanika se javlja kao presudan faktor za stav prema protestima.*

H4: *Percepcija obrazovnog sistema povezana je sa stavom prema protestima: pozitivna evaluacija obrazovanja biće povezana sa podrškom protestima.*

Metod

Analizirani komentari su prikupljeni u istraživanju „Studentski i građanski protesti u Srbiji: motivi, uzroci i ciljevi“ koje je sproveo Institut društvenih nauka. Istraživanje je trajalo od 14. do 24. marta 2025. godine, a metod prikupljanja podataka je kompjuterski podržano onlajn anketiranje (*Computer-Assisted Web Interviewing* – CAWI). Ciljna populacija je obuhvatala punoletne građane Republike Srbije i anketu je popunilo ukupno 11.110 ispitanika. Ispitanici su regrutovani putem internet oglašavanja na digitalnim kanalima komunikacije (*Facebook, Instagram*).

U ovom radu su analizirani komentari proistekli iz dva izvora. Prvi izvor komentara ispitanika jesu oni dobijeni popunjavanjem ankete. Na samom kraju ankete, u formi pitanja otvorenog tipa, ostavljeno je polje za komentare i sugestije. Opšta otvorena pitanja na kraju upitnika imaju nekoliko prednosti. Prvo, imaju potencijal da povećaju stopu odgovora, da omoguće ispitanicima da detaljnije objasne svoje odgovore na zatvorena pitanja i da identifikuju nova pitanja koja nisu obuhvaćena zatvorenim pitanjima (O’Cathain and Thomas, 2004; McColl *et al.*, 2001). Ona su naročito važna prilikom pilotiranja upitnika jer ti odgovori mogu da uvere istraživača da su sve važne teme obuhvaćene. Osim toga, odgovori mogu pomoći da se istaknu problemi sa određenim pitanjima (Moser and Kalton, 1971). Od ukupnog broja ispitanika koji su popunili upitnik do kraja (11.110 ispitanika), 2.321 je ostavio neki komentar.

Drugi izvor komentara su oni postavljeni na samoj *Facebook* objavi koja je oglašavala anketu (uz link i propratni tekst). Iako su objavljene dve odvojene³ reklame/objave, u ovom radu su dobijeni komentari posmatrani objedinjeno. Ukupno je zabeleženo 320 komentara. Ovaj izvor podataka se razlikuje od prethodnog jer ispitanici koji komentarišu nisu anonimni – osoba koja komentariše stoji iza svog profila, sa svim informacijama koje su javno dostupne na društvenoj mreži. Na kraju, važno je napomenuti da ostavljanje komentara ne znači da je ispitanik popunio anketu – naprotiv, pretpostavlja se da većina osoba koje su komentarisale objavu nije ni pristupila linku (to pretpostavljamo na osnovu slabe povezanosti sadržaja komentara na *Facebook*-u i ankete).

Autorke rada su nastojale da razmotre načine na koje različite grupe interpretiraju iste društvene izazove i predložena rešenja, i to na osnovu analize komentara. Poseban fokus je na razumevanju načina komunikacije i načina argumentacije koji oblikuju društveni dijalog između dve grupe – one koja podržava proteste i one koja ih osporava. Klasifikacijom komentara nastojimo da identifikujemo obrasce mišljenja, ton komunikacije i dominantne teme koje se pojavljuju u odgovorima.

U skladu sa navedenim, nastojimo da odgovorimo na sledeća istraživačka pitanja:

- Da li proteste u Srbiji ispitanici (korisnici društvenih mreža) percipiraju kao legitiman oblik društvene borbe?
- Kako ispitanici (korisnici društvenih mreža) izražavaju svoj stav prema protestima u onlajn komentarima, a kako na kraju ankete? Da li se ton komunikacije razlikuje u odnosu na izvor komentara?

3 Autorke rada ne osporavaju da bi se između ta dva tipa objave mogla napraviti određena vrsta poređenja koja bi ukazala na razliku u tipu komentara, ali u ovom radu takvu vrstu komparacije nećemo sprovesti.

- Postoji li razlika u stavu o protestu zavisno od pola ispitanika?
- Da li je percepcija trenutnog stanja obrazovnog sistema povezana sa stavovima za ili protiv protesta?

Positivan stav prema obrazovanju identifikovan je u komentarima u kojima se obrazovni sistem i njegovi akteri (pre svega studenti, ali i profesori) prikazuju kao nosioci društvenih vrednosti, moralnog integriteta i potencijala za društvenu promenu. Nasuprot tome, negativan stav prema obrazovanju operacionalizovan je identifikovanjem komentara koji obrazovni sistem ili njegove aktere predstavljaju kao izvor problema, društvene nestabilnosti ili političke manipulacije. Obrazovanje se u takvim komentarima ne percipira kao javno dobro već kao urušena ili kompromitovana institucija čije delovanje doprinosi društvenim podelama, a ne njihovom prevazilaženju.

U istraživanju je primenjen metod analize sadržaja. Analiza sadržaja je sociološki istraživački postupak pomoću kojeg se sređuju podaci kojima se nastoji izgraditi systemska iskustvena evidencija o društvenoj komunikaciji (Manić, 2017). Jedinica analize jeste *tema* komentara. U te svrhe je formiran okvir za kodiranje kako bi se opisao tematski sadržaj komentara. Okvir za kodiranje primenila su ručno dva kodera kako bi se testirala pouzdanost dodeljivanja kodova (Fink and Kosecoff, 1996). Analizu smo započeli klasifikacijom komentara prema njihovom tonu – da li su pozitivni, negativni ili neutralni. Nakon toga, sledili smo preporuke O’Cathain i Thomas (2004) za sprovođenje analize sadržaja opštih otvorenih pitanja i preduzeli sledeće korake: čitanje svih komentara, izrada okvira za kodiranje radi opisivanja tematskog sadržaja komentara, dodeljivanje kodova svim komentarima. Na taj način je omogućeno dublje razumevanje značenja i konteksta komentara, kao i identifikacija glavnih tema koje se pojavljuju u odgovorima ispitanika. Analiza je sprovedena u softveru *MAXQDA24*, koji je omogućio klasifikaciju komentara prema tematskim oblastima i kvantifikaciju njihove učestalosti.

Nalazi i diskusija

Rezultati analize prikupljenih komentara strukturirani su tako da pruže odgovor na postavljena istraživačka pitanja. Rezultati su prikazani u nizu tabela i grafikona koji obuhvataju raspodelu stavova prema protestima, razlike u odnosu na izvor komentara, pol autora komentara i narativ povezan s obrazovanjem kao simboličkim okvirom u kojem se protesti (de)legitimišu. Poseban fokus je stavljen na prepoznavanje mogućih obrazaca političke polarizacije javnog mnjenja. Od ukupno 2.651 komentara⁴,

4 Komentari koji su isključeni iz analize najčešće su se odnosili na stikere, smajlije, komentare na samu anketu i slične sadržaje.

u analizu au uključena 1.752 komentara koja se odnose na trenutno društveno-političko stanje u Srbiji. Od toga, 1.448 komentara je prikupljeno putem ankete, dok su 304 komentara zabeležena na *Facebook* objavi.

Na tabeli 1 je predstavljena distribucija komentara prema kategorijama stavova o studentskim i građanskim protestima. Tema studentski i građanski protesti pomenuta je ukupno 811 puta, od čega je 569 (70,2%) izražavalo podršku protestima, dok se u 159 (19,6%) komentara iskazuje nepodržavanje. Neutralnih ili ambivalentnih komentara bilo je 83 (10,2%).

Tabela 1. Frekvencija pominjanja teme studentskih i građanskih protesta i njenih potkategorija

Tema	Kategorije	Broj pominjanja	Ukupan broj pominjanja
Studentski i građanski protesti	Podržavanje	569	811
	Nepodržavanje	159	
	Neutralno/ambivalentno	83	

Ovakva raspodela komentara ukazuje na dominaciju pozitivnog stava prema protestima u analiziranom uzorku (tabela 1). Najčešće korišćeni izrazi u komentarima koji odražavaju pozitivan stav prema protestu kao što su „pumpaj“ (232) i „dinstaj“ (42) funkcionišu kao simboli kolektivne solidarnosti i međugeneracijskog identiteta, čime se protesti pozicioniraju kao oblik zajedničkog društvenog delovanja, a ne kao izolovani politički čin. Analiza pokazuje da građani koji pružaju podršku proteste pretežno doživljavaju kao moralno opravdanu reakciju na postojeće društvene okolnosti, što dodatno naglašava njihovu simboličku i vrednosnu dimenziju. Istovremeno, značajan, iako manji udeo komentara sa negativnim (159) ili neutralnim (83) stavovima ukazuje na neslaganje i različitost mišljenja u javnoj debati. Komentari koji izražavaju podršku, čiji su primeri prikazani u nastavku, naglašavaju nadu, osećaj odgovornosti i generacijsku promenu.

Studentski protesti su nešto najlepše što se desilo Srbiji. Vratili su nadu, veru, patriotizam, empatiju, solidarnost...

Pumpajte, deco! Kreirajte svoju budućnost jer ste vi budućnost, a ne mi koji smo pustili da nam slepci pokazuju put.

Hvala studentima što su nas oslobodili straha, ujedinili i pokazali put.

Na dobrom smo putu za oslobađanje Srbije. Samo treba istrajati. Studentima skidam kapu.

Vratimo demokratiju u Srbiju i pomozimo mladima u borbi za bolju i pravedniju budućnost!

Nasuprot tome, u komentarima u kojima se osporavaju protesti dominantno se koristi okvir političke instrumentalizacije, tvrdnje da su protesti „u službi opozicije“ ili da „narušavaju društvenu stabilnost“. U takvim

komentarima se protesti najčešće predstavljaju kao oblik manipulacije ili narušavanja javnog reda:

Na stanju je trenutno pokušaj obojene revolucije. Pokušaj opozicije da dođe na vlast bez izbora jer narod ih neće.

Ne interesuju me ni studenti ni profesori. Hoćemo da hodamo ulicama i da bagra više ne blokira ulice.

Razočarani, pukli ste večeras, išli ste protiv države, predsednik vam pokazao kako se štiti država.

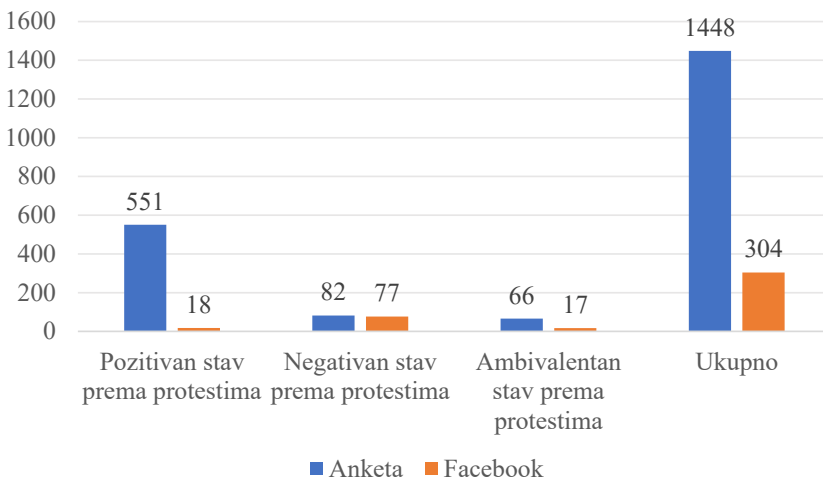
Taj narativ se zasniva na diskreditaciji protesta kroz prizmu lojalnosti državi i stabilnosti sistema. To ukazuje na postojanje moralno-političkog rascepa, u kojem pozitivan odnos prema vlasti postaje ključni kriterijum društvenog legitimiteta. Neutralni komentari su ređi i odražavaju ambivalentnost i zbunjenost sagovornika. U njima se izražavaju skepticizam prema efektima protesta i distanca od suprotstavljenih pozicija:

Sad su svi ćaci, ovi šetali bez veze, bez cilja, zanima me koja je bila svrha.

Čak sam u jednom trenutku mislio da se stvarno nešto dobro dešava, a na kraju razočaranje.

Na grafikonu 1 prikazane su razlike u stavovima prema studentskim i građanskim protestima zavisno od izvora komentara. Ovakav prikaz omogućava uvid u to kako različiti konteksti komunikacije (kao što su komentari na objave u odnosu na komentare na kraju ankete) oblikuju ton, intenzitet i smer javnog mišljenja o posmatranim društvenim pojavama.

Grafikon 1. Komparacija stavova prema protestima u odnosu na izvor komentara (komentar na anketu i na Facebook objavu)

Može se primetiti da ton i sadržaj komentara značajno variraju u odnosu na kanal putem kojeg su iskazani (grafikon 1). U anketnim komentarima preovlađuju pozitivni stavovi prema protestima (551), protest se ističe kao *legitiman izraz građanske odgovornosti, solidarnosti i moralnog buđenja društva*. Ovi komentari često sadrže elemente emocionalne identifikacije sa protestima, uz izraze zahvalnosti i podrške mladima.

Hvala Studentima što su nas oslobodili straha, ujedinili, i pokazali put. I na tom' da ostane.

HVALA VAM STUDENTI!!!! P. S. A neće na tome ostati... Pumpanje do kraja.

Nadam se u pobjedu studenata... da istraju do ispunjenja svojih zahteva... PUMPAJ.

Suprotno tome, na *Facebook*-u je distribucija znatno ujednačenija: broj negativnih komentara (77) gotovo je jednak broju pozitivnih (18) i ambivalentnih (17) zajedno, što ukazuje na oštriji, polarizovaniji diskurs u digitalnoj sferi. U tim komentarima dominira narativ o političkoj instrumentalizaciji protesta, pri čemu se protesti predstavljaju kao pokušaj destabilizacije države ili „opoziciona manipulacija“. Tipični primeri takvih komentara su:

Ustaško-komunjarska revolucija, da se uništi svako postojanje Srbije u državnim i etničkom pogledu!!! Kakvi su profesori, takvi su i ovi nazovi đaci i studenti, bez nacionalne svesti, duboko ukorenjene titoističko-komunjarske svesti!!!

Propala vam žuta revolucija.

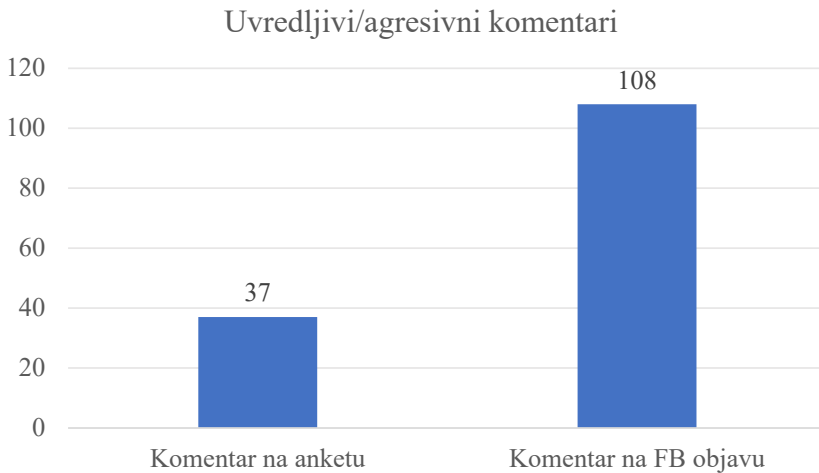
OBOJENA REVOLUCIJA, SA CILJEM DEGRADACIJE SRBIJE I DOVOĐENJE MARIONETA STRANOG UTICAJA NA VLAST. ŠTA NIJE JASNO???

Pokušaj obojene revolucije malog broja ljudi i velikog upliva stranog novca koji su primili ti tzv. revolucionari i koji moraju da ga opravdaju ne birajući niti način niti sredstva.

Dodatna analiza pokazuje da je procenat agresivnih/uvredljivih komentara znatno veći ispod *Facebook* objava (32,7%) nego na kraju ankete (1,6%) (grafikon 2). Veća stopa agresivnih komentara ispod objava verovatno proizilazi iz ličnijeg i emotivnijeg karaktera tih sadržaja – objave se često doživljavaju kao lična izjava autora, pa se napadi na sadržaj lako pretvaraju u napade na osobu.

Komentari na *Facebook* objavama, koji su javno dostupni i potpisani imenom i prezimenom korisnika, češće su uvredljivi, dok su komentari u anketama, gde su učesnici anonimni, uglavnom mirniji i konstruktivniji.

Grafikon 2. Distribucija uvredljivih/agresivnih komentara prema izvoru (komentar na anketu i na Facebook objavu)

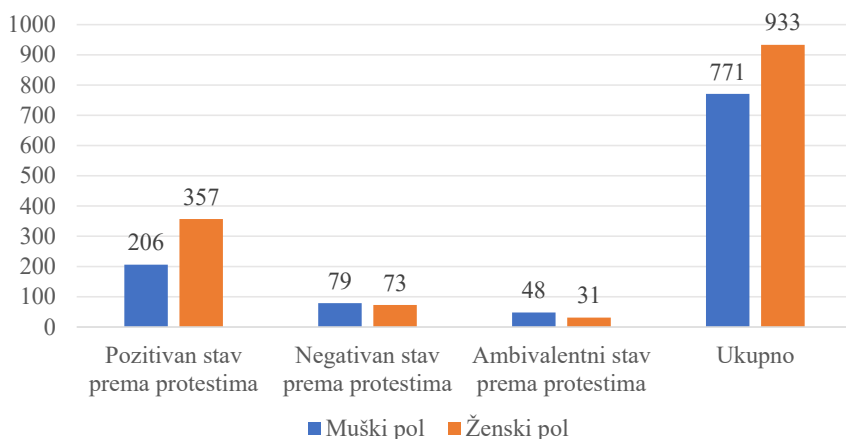

Postavlja se pitanje kako to da javna dostupnost komentara i činjenica da korisnici nastupaju pod imenom⁵ ne deluju kao ograničavajući faktor već često podstiču veću agresivnost i sukob mišljenja. Takav obrazac sugerise da javnost i vidljivost komunikacije ne garantuju pristojnije ponašanje već da priroda samog sadržaja ima presudan uticaj na ton interakcije. Umesto da otvorenost komunikacije podstakne odgovornost i kulturu dijaloga, ona neretko ohrabruje korisnike da brane svoje stavove po svaku cenu, pretvarajući diskusiju u sukob i potrebu da se „bude u pravu“. Nasuprot tome, u anonimnim komentarima u anketama, iako su lišeni lične identifikacije, manje je uvredljivosti i viši je stepen samokontrole, što ukazuje na to da kada korisnici nisu izloženi javnom sudu i ne osećaju potrebu da „brane“ svoj profil ili reputaciju, komunikacija postaje mirnija, fokusiranija na sadržaj i konstruktivnija.

Na sledećem grafikonu predstavili smo razliku u stavu o protestu zavisno od pola ispitanika (grafikon 3). Od ukupnog broja komentara (1.704), 771 potiče od muškaraca, a 933 od žena. Rezultati pokazuju da pol nije pretežno značajan faktor u razlikovanju pozitivnog i negativnog stava prema protestima. Drugim rečima, stavovi prema protestima nisu bitno određeni polom već verovatnije zavise od drugih faktora.

⁵ Autori nemaju pretenziju da tvrde da je svaki profil na *Facebook*-u autentičan. Ipak, čini nam se da metodološki nije ispravno jednako tretirati komentare koji su sasvim anonimni (anketa) i komentare koji ipak imaju neki oblik identifikacije (ime, prezime, slika).

Grafikon 3. Stavovi prema studentskim i građanskim protestima zavisno od pola ispitanika

Iako razlike nisu dovoljno izražene da bi ukazivale na jasnu rodnu podjelu u percepciji protesta, ipak se može uočiti da žene nešto češće izražavaju pozitivan stav – ukupno 357 u poređenju sa 206 muškaraca. Ta razlika može delimično proisteci iz vrednosnih obrazaca u kojima žene češće naglašavaju solidarnost i moralnu dimenziju društvenog angažmana, dok muškarci češće zauzimaju distanciraniji, racionalniji ton. U pogledu negativnih stavova prema protestu razlika je minimalna (79 kod muškaraca naspram 73 kod žena), dok su ambivalentni stavovi neznatno češći kod muškaraca (48) nego kod žena (31). Takva raspodjela pokazuje da rod nije presudan faktor u oblikovanju stava prema protestima, ali ukazuje na blagu, ali doslednu tendenciju veće podrške protesta među ispitanicama.

U tabeli 2 prikazana je raspodjela komentara koji se odnose na trenutno stanje obrazovnog sistema u okviru šireg diskursa o studentskim i građanskim protestima. Od ukupno 341 pominjanja, najzastupljenija kategorija se odnosi na studente, učenike i mlade (260 ili 76,2%), profesori i nastavnici pomenuti su u 50 komentara (14,7%), a stanje obrazovnog sistema u celini u 31 komentaru (9,1%).

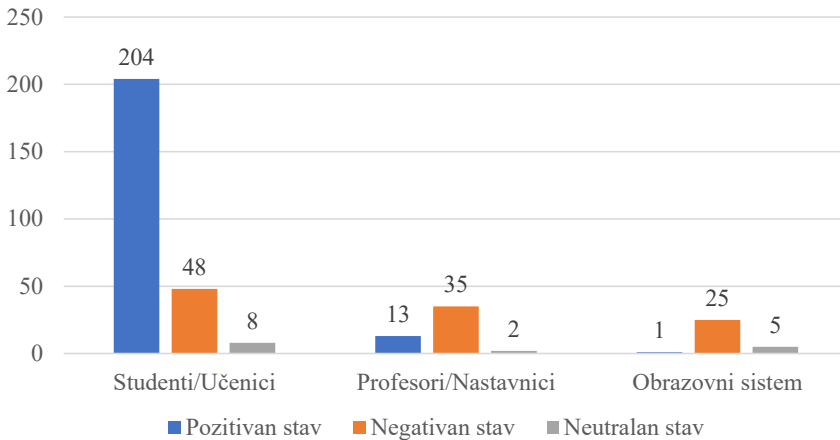
Tabela 2. Frekvencija pominjanja teme stanja obrazovnog sistema i njenih potkategorija

Tema	Kategorije	Broj pominjanja	Ukupan broj pominjanja
Trenutno stanje obrazovnog sistema	Studenti/učenici/mladi	260	341
	Profesori/nastavnici	50	
	Obrazovni sistem (ostalo)	31	

Takva struktura (predstavljena u tabeli 2) pokazuje da su u onlajn diskursu o protestima mladi prepoznati kao centralni akteri i nosioci društvene promjene. Visoka frekvencija pominjanja studenata i učenika upućuje na to da obrazovanje funkcioniše kao ključni okvir pomoću kojeg se protesti interpretiraju, ne samo kao politički čin već i kao moralna reakcija akademske zajednice.

Detaljnije rezultate možemo videti na grafikonu 4, gde je prikazan vrednosni stav ispitanika prema pomenutim akterima protesta. Analiza komentara pokazuje da su studenti uglavnom predstavljeni u izrazito pozitivnom svetlu, kao simboli promene, nade i moralne snage. S druge strane, profesori su u znatno manjem broju komentarisani u pozitivnom tonu (13).

Grafikon 4. Vrednosni stavovi komentara prema kategorijama: studenti/učenici, profesori/nastavnici i obrazovni sistem (ostalo)

Od ukupno 260 pominjanja, 204 komentara izražavaju pozitivan stav, 48 negativan, a osam neutralan (grafikon 4). Ispitanici često naglašavaju zahvalnost studentima i veru u njihov potencijal da doprinesu društvenim promenama.

Optimističan sam po pitanju budućnosti Srbije po prvi put u poslednjih 10+ godina.

Studentski protesti su nešto najlepše što se desilo Srbiji. Vratili su nadu, veru, patriotizam, poštovanje državnih obeležja, empatiju i solidarnost.

Prvi komentar odražava ličnu emocionalnu reakciju i vrednosno odobravanje promena koje su se desile ili koje su u toku. U drugom se ističu patriotizam, empatija, solidarnost i vera – sve pozitivne društvene vrednosti. Dakle, oba stava naglašavaju dozu optimizma, što sugeriše da je ko-

mentar deo šireg narativa o pozitivnom društvenom preokretu. Nasuprot tome, manji broj komentara iskazuje negativan stav prema studentima, uglavnom u kontekstu blokada i ometanja javnog života, uz optužbe da su studenti „zloupotrebjeni“ od profesora. Jedan od tipičnih komentara glasi:

Za Srbiju je najbolje da deca uče! Plenumi, bez imena ljudi koji ih vode, nešto su najgore što može da snađe neko društvo. Ovako, može ko god hoće da skupi desetinu ljudi, proglasi plenum i radi šta hoće.

Danas, kad mi neki nepoznati građani ili kako sebe nazivaju studenti ne dozvoljavaju da dođem do svog radnog mesta na fakultetu, verovatno neću dobiti ni platu, osećam BES i poniženje činjenicom da ti isti dozvoljavaju strancima da borave na našim fakultetima. Još veći bes osećam kad ti građani se kriju iza odluka plenuma, jednostavno ne podnosim kukavice.

Svako ima pravo na protest i svoje mišljenje, ali ovo je otišlo predaleko i već mesecima se svakodnevno brutalno krši moje pravo na slobodu i kretanje. Zbog šupljoglavih „studenata“ i opozicije i njihovih blokada, ja gubim poslove i sad već dovodimo u pitanje likvidnost firme.

Kada je reč o profesorima i nastavnicima, ton komentara je pretežno negativan – od ukupno 50 pominjanja, 35 komentara ima negativnu konotaciju, 13 pozitivnu. Svega dva komentara imaju neutralnu ocenu. Pozitivni komentari o profesorima i nastavnicima najčešće su izraženi u kontekstu podrške studentima i učenicima tokom protesta. U negativnom kontekstu, profesori se često predstavljaju kao osobe koje imaju moć i zloupotrebljavaju je kako bi manipulisale učenicima i studentima. U tom smislu, građani smatraju da država treba da reaguje.

Profesori i nastavnici u svim školama se kriju iza studenata i đaka. Tvrdi da su nebezbedni po zakonu o bezbednosti i zdravlju na radu, pa su zato obustavili nastavu.

Država treba da zaštiti decu od nastavnika koji odbijaju da ih uče...

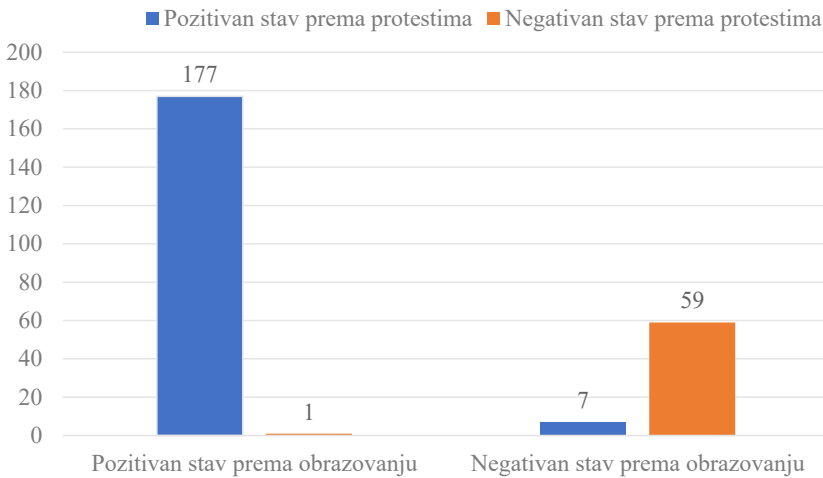
Osuđujem profesore što su zloupotrebili svoje učenike. Politika u školi je za mene neprihvatljiva. Za položaj u kojem su, profesori su velikim delom sami krivi. Odavno se ne trude oko vaspitanja mladih, očekuju da im neko drugi obezbedi autoritet. Poštovanje se ne može propisati. Zaslužiš ga svojim stavom, zalaganjem, predavanjima koja na učenike deluju tako da gutaju svaku reč... Godinama otaljavaju svoj posao, a žele poštovanje i učenika i roditelja. Od mene dovoljno.

Na kraju, komentari koji se odnose na stanje obrazovnog sistema pretežno su negativno intonirani. Od ukupno 31 pominjanja, 25 komentara sadrži negativne stavove, pet neutralne, a samo jedan ima pozitivnu konotaciju. Građani su stanje obrazovnog sistema uglavnom okarakterisali negativno, opisujući ga kao urušeno i zanemareno, uz naglašenu potrebu da mu se povрати ugled većim ulaganjima i sistemskim reformama.

Studenti su najčešće konstruisani kao nosioci pozitivnih društvenih vrednosti i legitimni akteri promena, dok su profesori i širi obrazovni sistem podvrgnuti kritici, što ukazuje na eroziju poverenja u institucionalne strukture.

Sprovedena je dodatna analiza sa ciljem da se bolje razume da li je percepcija obrazovnog sistema u javnom diskursu o protestima višeslojni simbol koji reflektuje vrednosne, moralne i političke orijentacije građana. Rezultati su predstavljeni na grafikonu 5.

Grafikon 5. Odnos stava prema protestima i stava prema stanju obrazovnog sistema

Grafikon 5 prikazuje međusobni odnos između stava prema obrazovanju, odnosno obrazovnom sistemu i stava prema studentskim i građanskim protestima. Analiza pokazuje jasnu povezanost između pozitivnog stava prema obrazovanju i podrške protestima: ispitanici koji izražavaju pozitivan stav prema obrazovanju ujedno u najvećoj meri podržavaju proteste (177 slučajeva), dok se negativan stav prema obrazovanju češće povezuje sa negativnim stavom prema protestima (59). Samo mali broj ispitanika sa negativnim stavom prema obrazovanju (7) istovremeno pokazuje pozitivan odnos prema protestima, dok je kombinacija negativnog stava prema protestima i pozitivnog stava prema obrazovanju gotovo zanemarljiva – svega jedan slučaj. Ti nalazi potvrđuju da tema obrazovanja u onlajn komentarima funkcioniše kao mehanizam društvene identifikacije i da postoji polarizacija stavova prema protestima.

Zaključak

Analizom komentara uspeli smo da odgovorimo na pitanje da li ispitanici proteste u Srbiji percipiraju kao legitimni ili nelegitimni oblik političke borbe. Stavovi ispitanika uglavnom odražavaju oba stava, što pokazuje da postoji podela u percepciji protesta. Većina doživljava proteste ili kao oblik građanske angažovanosti ili kao moguću platformu za političku manipulaciju, što ukazuje na složenost javnog mišljenja u kontekstu političke polarizacije.

Prva hipoteza je potvrđena: u digitalnoj sferi su identifikovane dve suprotstavljene interpretativne zajednice – proprotestna i antiprotestna – koje proteste uokviruju u različite moralno-političke narative (pravda i odgovornost naspram destabilizacije i instrumentalizacije). Kada se razmatra pitanje kako ispitanici izražavaju svoj stav prema protestima u onlajn komentarima, a kako na kraju ankete i da li se ton komunikacije razlikuje prema izvoru komentara, primećuje se jasna razlika u tonalitetu. Druga hipoteza je potvrđena: kontekst/platforma značajno oblikuje način izražavanja stavova, pri čemu su komentari na *Facebook* objavama češće negativno intonirani i oštrijeg tona nego komentari ostavljeni u anketi, koji su češće pozitivni i smireniji. Dobijeni nalazi se mogu razumeti upravo kroz okvir „pogubne polarizacije“ koji nude McCoy i Somer (2019) i konceptualizaciju polarizacije kao specifičnog oblika političkog sukoba kod Schedlera (2023). Nalazi potvrđuju da posle novosadske tragedije nije došlo do efekta *rally-round-the-flag* (Mueller, 1973) već do onoga što novija empirijska literatura prepoznaje kao produbljivanje već postojećih uverenja i linija podele (Briscese i dr., 2022). Kriza je nastupila u kontekstu već niskog poverenja u institucije (Bešić, 2021), što, u skladu sa Briscesevom tezom o „tajmingu krize“, povećava verovatnoću da će imati centrifugalni efekat.

Treća hipoteza nije potvrđena, rodne razlike postoje, ali su skromne, neznačajne i ne menjaju ukupnu sliku.

Posebno je indikativna uloga obrazovanja kao simboličkog polja na kojem se prelamaju vrednosne orijentacije. Četvrta hipoteza je potvrđena, povezanost pozitivnog stava prema obrazovanju sa podrškom protestima i negativnog stava prema obrazovanju sa osporavanjem protesta sugerišu da se obrazovni sistem ne doživljava samo kao tehnička politika javnog sektora već kao moralni indikator toga „na čijoj je strani društvo“. U tom smislu, studenti se u pozitivnim komentarima pojavljuju kao nosioci „ispravne“ moralne pozicije i budućnosti zajednice, dok se profesori i obrazovni sistem, kada su negativno ocenjeni, povezuju sa zloupotrebom, indoktrinacijom ili raspadom normi.

Istraživanje, naravno, ima ograničenja. Uzorak CAWI nije reprezentativan i ne omogućava inferenciju na populaciju. Zbog toga rezultate treba čitati kao indikativne obrasce, a ne kao dosledne procene za populaciju.

U celini, u radu je pokazano da se „dva lica Srbije“ ne nalaze samo u podeljenim stavovima već u samoj infrastrukturi javne komunikacije: različiti kanali amplifikuju različite emocije, okvire i norme. Razumevanje te medijalizovane dinamike ključno je za očuvanje prostora demokratskog neslaganja koji ne prelazi u moralno neprijateljstvo i za izgradnju minimalnog političkog poverenja bez kojeg javna rasprava ne može biti održiva.

Literatura

- Alesina, A., Miano, A., & Stantcheva, S. (2020). *The polarization of reality*. Harvard University, Department of Economics. <https://scholar.harvard.edu/stantcheva/publications/polarization-reality>
- Bešić, M. (2021). *Measuring the trust in the European Values Study and the European Social Survey*. *Sociologija*, 63(2), 419–439. <https://doi.org/10.2298/SOC2102419B>
- Briscese, G., Grignani, M., & Stapleton, S. (2022). *Crises and political polarization: Towards a better understanding of the timing and impact of shocks and media*. arXiv preprint arXiv:2202.12339. <https://arxiv.org/abs/2202.12339>
- Cook, J., & Lewandowsky, S. (2016). Rational irrationality: Modeling climate change belief polarization using Bayesian networks. *Topics in Cognitive Science*, 8(1), 160–179. <https://doi.org/10.1111/tops.12186>
- Dojčinović, M., & Dojčinović, N. (2024). Onlajn javna sfera – karakteristike i potencijal. *Balkanske sinteze: časopis za društvena pitanja, kulturu i regionalni razvoj*, XI(1), 37–47. <https://doi.org/10.46630/bs.1.2024.03>
- Fink, A., & Kosecoff, J. (1996). *How to conduct surveys. A step by step guide*. Sage Publications.
- Kanai, A., & Dobson, A. S. (2016). Digital media and gender. In A. Wong, M. Wickramasinghe, R. C. Hoogland, & N. A. Naples (Eds.), *The Wiley Blackwell encyclopedia of gender and sexuality studies*. Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118663219.wbegss653>
- Kranton, R. (2016). Identity economics 2016: Where Do Social Distinctions and Norms Come From? *American Economic Review*, 106(5), 405–410. <https://doi.org/10.1257/aer.p20161038>
- Lewandowsky, S., Gignac, G. E., & Oberauer, K. (2013). The role of conspiracist ideation and worldviews in predicting rejection of science. *PLOS ONE*, 8(10), e75637. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0075637>
- Lončar, J., & Spasojević, D. (2022). Bukom protiv diktature: borba za simboličko predstavljanje. *Sociologija*, 64(2), 227–247. <https://doi.org/10.2298/SO-C2202227L>

- Manić, Ž. (2017). *Analiza sadržaja u sociologiji*. Čigoja i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Marwick, A. E., & Boyd, d. (2011). I tweet honestly, I tweet passionately: Twitter users, context collapse, and the imagined audience. *New Media & Society*, 13(1), 114–133. <https://doi.org/10.1177/1461444810365313>
- McColl, E., Jacoby, A., Thomas, L., Soutter, J., Bamford, C., Steen, N., Thomas, R., Harvey, E., Garratt, A., & Bond, J. (2001). Design and use of questionnaires: a review of best practice applicable to surveys of health service staff and patients. *Health Technol Assess*, 5(31), 1–256. <https://doi.org/10.3310/hta5310>
- McCoy, J., & Somer, M. (2019). Toward a theory of pernicious polarization and how it harms democracies: Comparative evidence and possible remedies. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 681(1), 234–271. <https://doi.org/10.1177/0002716218818782>
- Moser, C.A., & Kalton, G. (1971). *Survey methods in social investigation*. Dartmouth Publishing Company. <https://doi.org/10.4324/9781315241999>
- Mueller, J. E. (1973). *War, presidents, and public opinion*. John Wiley & Sons.
- O’Cathain, A., & Thomas, K.J. (2004). “Any other comments?” Open questions on questionnaires – a bane or a bonus to research?. *BMC Med Res Methodol*, 4(25). <https://doi.org/10.1186/1471-2288-4-25>
- Sartori, G. (1976). *Parties and party systems: A framework for analysis*. Cambridge University Press.
- Schedler, A. (2023). *Rethinking Political Polarization*. *Political Science Quarterly*, 138(3), 335–360. <https://doi.org/10.1093/psquar/qqad038>
- Sunstein, C. R. (1999). The law of group polarization. *Journal of Political Philosophy*, 10(2), 175–195. <https://doi.org/10.1111/1467-9760.00148>
- Stray, J., Iyer, R., & Puig Larrauri, H. (2023). *The algorithmic management of polarization and violence on social media*. Knight First Amendment Institute at Columbia University.
- Zvijer, N., Marković, A. & Radoman M (2025) Svi u blokade! Analiza parola tokom studentskih blokada u Srbiji 2024/2025. *Sociologija*, 67(4), 589–613. <https://doi.org/10.2298/SOC2504589Z>.

POZICIONIRANJE SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE I PRAVOSLAVNOG BOGOSLOVSKOG FAKULTETA PREMA STUDENTSKIM PROTESTIMA (2024/2025): HRONOLOGIJA TUMAČENJA DRUŠTVENIH KRETANJA

U radu je korišćena teorija simboličkih granica Mišel Lamon (Michèle Lamont), uz pozive na autore/ke poput Pjera Burdijea (Pierre Bourdieu), Čarlsa Tejlora (Charles Taylor), Ernsta Lakloa i Šantal Muf (Ernst Laclau & Chantal Mouffe), kako bi se ispitala uloga Srpske pravoslavne crkve (SPC) i Pravoslavnog bogoslovske fakulteta Univerziteta u Beogradu (PBF) u oblikovanju javnog diskursa o studentskim protestima i blokadama u Srbiji 2024–2025. godine. Kroz ovaj okvir, koji pokazuje kako institucije na osnovu moralnih, kulturnih i istorijskih kriterijuma konstruišu granice između „mi“ i „oni“, u radu se rasvjetljavaju načini na koje akteri (crkveni klir i profesori teologije) artikulišu proteste kao prijetnju društvenom poretku, tradiciji i nacionalnom jedinstvu. Metodološki pristup je zasnovan na kritičkoj diskursnoj analizi zvaničnih govora, medijskih nastupa i teoloških tekstova. U radu su istaknuta tri međusobno povezana mehanizma: prvi otkriva kako se protesti označavaju kao narušavanje poslušnosti i stabilnosti, gdje se gest otpora proglašava pokušajem potkopavanja crkvenog autoriteta i društvenog mira; drugi pokazuje kako se državni politički narativi preuzimaju, prilagođavaju i upotrebljavaju u teološkim argumentima da bi se potvrdile ekskluzivne pozicije SPC i PBF, a treći se ogleda u samopozicioniranju SPC i PBF kao neospornih čuvara tradicije narodno-crkvenog identiteta. Značaj rada leži u pružanju empirijskog uvida u krizu SPC i PBF u susretu sa građanskim aktivizmom i upozoravanju na dugoročne rizike od instrumentalizacije simboličkih granica u službi održavanja vlasti, kao i za kritičku samorefleksiju teološkog diskursa u postautoritarnim promjenama, što može unaprijediti autentičnost i inkluzivnost javne sfere u religijskim zajednicama.

Ključne riječi: simboličke granice, Srpska pravoslavna crkva, studentski protesti, Pravoslavni bogoslovski fakultet, politički narativ

1 njegosvujadinovic@gmail.com

The Positioning of the Serbian Orthodox Church and the Faculty of Orthodox Theology Towards Student Protests (2024/2025): A Chronology of Interpretations of Social Movements

The paper utilizes Michèle Lamont's theory of symbolic boundaries, and draws upon authors such as Pierre Bourdieu, Charles Taylor, and Ernst Laclau & Chantal Mouffe, to examine the role of the Serbian Orthodox Church (SOC) and the Faculty of Orthodox Theology (FOT) of the University of Belgrade in shaping the public discourse surrounding student protests and blockades in Serbia during 2024–2025. Through this framework, which demonstrates how institutions construct boundaries between „us“ and „them“ through moral, cultural, and historical criteria, the paper illuminates how actors (clergy and professors of theology) articulate the protests as a threat to social order, tradition, and national unity. The methodological approach is based on critical discourse analysis of official speeches, media appearances, and theological texts. The paper reveals three interconnected mechanisms: the first, which shows how the protests are framed as a violation of obedience and stability, where the gesture of resistance is declared an attempt to undermine Church authority and social peace; the second, which demonstrates how state political narratives are adopted, adapted, and employed in theological arguments to affirm the exclusive positions of the SOC and FOT; and the third, reflected in the self-positioning of the SOC and FOT as the undisputed guardians of the tradition of ethno-ecclesiastical identity. The significance of the paper lies in providing empirical insight into the crisis of the SOC and FOT in their encounter with civil activism, as well as warning about the long-term risks of instrumentalizing symbolic boundaries in the service of maintaining power. Furthermore, it advocates for the critical self-reflection of theological discourse within the framework of post-authoritarian changes, which can enhance the authenticity and inclusiveness of the public sphere within religious communities.

Keywords: symbolic boundaries, Serbian Orthodox Church, student protests, Faculty of Orthodox Theology, political narrative

Uvod

Pad betonske nadstrešnice u Novom Sadu 1. novembra 2024. godine ukazao je na duboku društveno-političku krizu, čije će se razmjere pokazati u kasnijem periodu. Društveni i politički život u Srbiji 2024. i 2025. godine obilježen je masovnim studentskim protestima i blokadama fakulteta univerziteta u Beogradu, Novom Sadu, Kragujevcu, Nišu i Novom Pazaru. Protesti su brzo prerasli u jedan od najznačajnijih izazova za aktuelnu političku strukturu, predstavljajući ne samo politički već i generacijski i kulturni potres. U tom kontekstu, Srpska pravoslavna crkva (SPC), kao institucija

sa dubokim istorijskim korijenima, ogromnim simboličkim kapitalom i tradicionalno visokim stepenom povjerenja u javnosti, našla se (ne)voljno pred imperativom da artikulira stav (Gajić, 2025, str. 121). Zvanične izjave jednog dijela klirika i teologa predstavljale su složenu i višeslojnu operaciju simboličke borbe, čiji je cilj bio ne samo da diskvalifikuje studentski bunt nego i blokade kao metod borbe i da reafirmira svoj poljuljani autoritet². U radu se, tako, polazi od hipoteze da je pokušaj institucionalne SPC da povuče jasnu simboličku granicu prema studentskim protestima doživio paradoksalan ishod. Umjesto da ojača svoj autoritet i homogenizuje sopstvene redove, SPC je svojom reakcijom katalizovala i učinila javnim već postojeće, duboko unutrašnje neslaganje. Protesti su, dakle, poslužili kao svojevršno ogledalo u kojem je, možda jasnije nego ikada prije, SPC ugledala sopstvene ideološke, teološke i generacijske podjele.

Problem i predmet istraživanja

Centralni problem ovog rada je razumijevanje načina na koji SPC i PBF učestvuju u procesu konstituisanja simboličkih granica u kontekstu studentskih protesta i blokada 2024–2025. godine. Umjesto da se taj proces posmatra isključivo kao svjesna i namjerna strategija delegitimizacije društvenog otpora, polazi se od šireg poimanja diskurzivne prakse kao kombinacije manifestnih intervencija i latentnih efekata institucionalne logike i retoričkih navika koje SPC i PBF koriste u javnom prostoru. Postoje iskazi koji čak, i kada ne pretenduju na političku instrumentalizaciju, učvršćuju moralne i kulturne granice predstavljajući otpor kao pitanje neposlušnosti, izdaje tradicije i sl. Problem istraživanja je teorijsko razumijevanje kako religijske institucije u postautoritarnim društvima proizvode, održavaju i gube simboličke granice u uslovima društvenih kriza i kako se u tom procesu prepliću svjesne strategije i nenamjerne posljedice (up. Gajić, 2025, str. 127–128).

Cilj istraživanja

Shodno postavljenom problemu, cilj nam je da ovim radom ukažemo na mehanizme pomoću kojih pojedini predstavnici SPC i PBF u javnom

2 Važno je navesti da su se čuli i drugačiji glasovi u SPC i PBF: Eparhija njemačka (2025, 28. februar). Poziv za poštovanje studenata, odgovorno izražavanje i izveštavanje. Eparhija nemačka. <https://eparhija-nemacka.com/poziv-na-postovanje-studenata-odgovorno-izrazavanje-i-izvestavanje/>; Udruženje Irmos (2025, 15. april). *Studenti Pravoslavnog bogoslovskeg fakulteta SPC BU u blokadi – Do deteta treba uzrast!* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=BGTIMDBKReE>

diskursu stvaraju značenja o studentskim protestima i blokadama kao prijetnji društvenom poretku, nacionalnom jedinstvu i moralnoj tradiciji. Posebna pažnja je posvećena identifikovanju i analizi tri međusobno povezana diskurzivna mehanizma. Prvi se ogleda u moralnoj diskvalifikaciji protesta, koji se predstavlja kao odraz neposlušnosti i odstupanja od crkvenog autoriteta. Drugi je ideološka diskvalifikacija putem preuzimanja državnih političkih narativa, prije svega o „obojenoj revoluciji“, koji su integrisani u teološku retoriku i na taj način dobili kvazireligijski legitimitet. Treći mehanizam je kulturna diskvalifikacija, u kojoj se SPC pozicionira kao (jedini) autentični čuvar tradicije i identiteta, a kritika se tumači kao odstupanje od kolektivnog i nacionalnog bića. Ovdje naglašavamo važnost jezičkih iskaza koji dolaze od institucija sa visokim simboličkim kapitalom i javnog uticaja koje ti iskazi imaju. To je zbog toga što riječi ne možemo shvatiti samo kao retorički manevar u društvenom diskursu jer one u stvari mogu produbiti i učvrstiti već postojeće društvene podjele, ojačati nepovjerenje u institucije i dodatno uzdrmati poljuljane temelje društva.

Teorijsko-konceptualni okvir

Moralne granice i simbolička moć

U osnovi društvene kategorizacije leži proces povlačenja simboličkih granica. Kako Lamont (Lamont, 1994) definiše, to su „konceptualne distinkcije koje pravimo kako bismo kategorisali objekte, ljude, prakse, pa čak i prostor i vrijeme“ (Lamont, 1994, str. 9). One su ključni alat kojim grupišemo i razumijemo svijet i njihova funkcija je daleko od neutralne jer podrazumijevaju dijadu ideološkog, kulturnog, simboličkog, odnosno „čistog“ i „nečistog“, stvarajući podjelu na „mi“ i „oni“ (Lamont, 1994, str. 10). Možemo govoriti o tri ključna tipa granica: moralne, socioekonomske i kulturne (Lamont, 1994, str. 4). U radu se baziramo samo na moralnim granicama budući da smatramo kako se granice između predstavnika SPC i studenata strukturišu upravo na tom nivou, pošto se one temelje na procjenama o karakteru (iskrenost, integritet, radna etika i vrijednosni sistemi) (Lamont, 1994, str. 4). Sadržaj tih granica nije univerzalan, on zavisi od konteksta i „generalnog repertoara kulture“ u kojem grupe žive i koje su oblikovane strukturnim uslovima, tradicionalnim vrijednostima i karakteristikama datog društva (Lamont, 1994, str. 7). Stvaranje vrijednosno afirmativne slike ne stoji u vakuumu već uvijek za kontrast koristi „drugog“, stvarajući klimu „ja sam bolji u odnosu na tebe“ na moralnom ili nekom drugom osnovu (Lamont, 1994, str. 7). Mi konstantno učestvujemo u stvaranju granica koje već postoje kao prekonstruisane u društvima

u kojima se rađamo, a zavise od „dostupnih kulturnih resursa i prostornih, geografskih i društveno-strukturalnih ograničenja“ (Lamont, 1994, str. 11). Na makrosociološkom planu, simboličke granice imaju funkciju obnavljanja reda u zajednici jer naglašavanjem zajedničkih normi i vriednosti one pomažu u ostvarivanju opšteg osjećaja smisla. Istovremeno, stvaraju se snažne veze u grupi, koje se temelje na zajedničkim emocijama, pogledima na svijet i jasnom stavu prema onima koji ta pravila krše (Lamont, 1994, str. 12). Konačno, kulturni i moralni kriterijumi u strukturisanju granica posebno su važni za grupe čiji se profesionalni doprinos ne mjeri primarno ekonomskim mjerilima (Lamont, 1994, str. 152). Pod tim mislimo na kulturne radnike, sveštenike, psihologe i naučnike, čija profesionalna dostignuća nisu lako mjerljiva profitom.

Dok Lamont pruža mapu društvenih podjela, Pjer Burdije (Bourdieu, 1991a) u djelu *Language and symbolic power* objašnjava kako se te granice aktivno proizvode, nameću i legitimišu. On odbacuje ideju jezika kao neutralnog i autonomnog sredstva komunikacije. Jezik je za njega društvena praksa neraskidivo povezana sa odnosima moći, a svaki „zvanični“ jezik, pa tako i teološki, rezultat je konstantne borbe za monopol nad proizvodnjom važećeg jezika, konstrukcije važećih setova moralnih i vriednosnih kvalifikacija (Bourdieu, 1991a, str. 37, 46).

Efikasnost govora ne zavisi od njegove gramatičke ispravnosti već od autoriteta onoga ko govori jer da bi riječi imale efekat – da bi bile saslušane i da bi im se vjerovalo – govornik mora biti društveno prepoznat kao „ovlašćen“ da govori (Bourdieu, 1991a, str. 66). Takav govor ne bi imao nikakvu težinu ukoliko ne bi imao recipijente koji prepoznaju svojevrstan autoritet u takvom govoru. Taj autoritet ne dolazi iznutra, iz samih riječi, već spolja, od institucije koja preuzima pravo na govor. Kada predstavnici institucija, poput crkve, javno govore, njihove riječi nisu samo znakovi koje treba razumjeti već „znakovi autoriteta, namijenjeni da im se vjeruje i potčini“ (Bourdieu, 1991a, str. 75). Kada ukazuje na njihovu performativnost, Burdije (Bourdieu, 1991a) to čini imajući u vidu institucionalni okvir (crkva, država, predstavnici grupa, zajednica i sl.), budući da je to jedini mehanizam kojim oni proizvode konkretne posljedice jer su opskrbljeni legitimitetom sopstvenih recipijenata (Bourdieu, 1991a, str. 75). Bitno je navesti i ono što Burdije (Bourdieu, 1991a) naziva strategijom snishodljivosti (*strategy of condescension*), čime objašnjava kako političke i društvene okolnosti utiču na narativ koji koristimo i specifične riječi koje biramo sa ciljem da dobijemo određene koristi (simboličke, kulturne, ekonomske) (Bourdieu, 1991a, str. 76). Specifičnije, „...ukoliko neko u okviru određenog polja želi uspješno produkovati diskurs, potrebno je da posmatra i poznaje oblike i specifičnosti tog polja“ (Bourdieu, 1991a, str. 20). To

služi da objasni zašto se određeni jezički kodovi koriste ili čak preuzimaju iz šireg društvenog miljea kada analiziramo odnos SPC prema studentskim protestima. Čin imenovanja je na neki način i akt komunikacije drugačije vrste; ono „nameće nekome šta je njegov identitet... izražavajući ga pred svima... tako ga na autoritativan način obavještavajući šta on jeste i šta mora biti“ (Bourdieu, 1991a, str. 121). Ta moć nametanja vizije svijeta je simbolička moć. To je, kako Burdije (Bourdieu, 1991a) kaže, „nevidljiva moć koja se može ostvariti samo uz saglasnost onih koji ne žele da znaju da su pod njenom moći ili čak da je oni sami ostvaruju“ (Bourdieu, 1991a, str. 164). Simbolička moć se, dakle, ne temelji na fizičkoj prisili već na specifičnijim i nijansiranim odnosima u kojima oni sa manjom količinom kapitala (ekonomskog, simboličkog, kulturnog) pristaju na pravila igre, prihvatajući postojeće odnose, ali ne shvatajući da su takvi odnosi arbitrarni (Bourdieu, 1991a, str. 164). Ona se temelji na vjeri u legitimitet institucije i njenih predstavnika. Kada se takva moć koristi u nametanju sistema klasifikacija, koji određene društvene odnose predstavljaju kao prirodne i neupitne, to se naziva simboličko nasilje (Bourdieu, 1991a, str. 169). Ideološki efekat se sastoji u tome da se trenutni politički i društveni poredak percipira kao prirodan, možda čak i jedino mogući u već postojećim društvenim strukturama (Bourdieu, 1991a, str. 169). Konačno, Burdije (Burdieu, 1991b) ističe da religija ima ključnu društvenu funkciju „legitimacije arbitrarnog“ (Burdieu, 1991b, str. 14). Ona na neki način opravdava postojeće stanje, čineći društvene nejednakosti naizgled prirodnim i vječnim. Uspostavljanjem korespondencije između kosmološkog i društvenog poretka, religiozna ideologija „naturalizuje“ odnose moći (Burdieu, 1991b, str. 16).

U tom kontekstu, crkva djeluje kao ključni agent stabilizacije društveno-političkog poretka, pri čemu njena uloga nije ograničena na pasivno podržavanje postojećih struktura već na aktivno reprodukovanje njihove legitimnosti pomoću simboličkih mehanizama (Burdieu, 1991b, str. 31; up. Veković, Kovačević & Arandelović, 2025, str. 12). Na taj način se složena društvena stvarnost pojednostavljuje i prevodi u seriju binarnih opozicija koje su u isto vrijeme kognitivno bliske i hijerarhijski organizovane: visoko/nisko, desno/lijevo, dobro/loše, moralno/nemoralno. Rezultat tog procesa je konstituisanje jedne elementarne forme logičke nužnosti (Bourdieu, 1991b, str. 32). Tako se istorijski uslovljene društvene strukture predstavljaju kao apsolutne i nepromjenljive, a svaki bunt protiv njih tumači se kao udar na sam kosmički poredak. Konačno, taj mehanizam povlačenja granica ne funkcionise samo prema spolja već i u okviru samog religioznog polja.

Ideološka diskvalifikacija i hegemonijska artikulacija

Nakon što je uspostavljena moralna granica i obezbijeđen institucionalni autoritet, treći korak u analizi zahtijeva razumijevanje kako se te pozicije operacionalizuju u konkretnom društvenom kontekstu. Da bismo razumjeli kako se taj prevod ostvaruje, koristićemo se konceptima artikulacionih praksi, hegemonije, čvornih tačaka i lanca ekvivalencije Ernesta Laclaua i Šantal Muf (Laclau & Mouffe, 2001) iz njihovog djela *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. Autori polaze od toga da društvena stvarnost nije fiksirana, zatvorena i objektivna. Umjesto toga, ona predstavlja polje artikulacionih praksi, odnosno „svaki društveni identitet postaje mjesto susreta artikulacionih praksi, od kojih su mnoge antagonističke“ (Laclau & Mouffe, 2001, str. 139). To je jedino moguće ukoliko imamo plutajuće pojmove ili elemente, koji su zbog svoje višeznačnosti, zamagljenosti i neodređenosti predmet stalne društvene i političke borbe (Laclau & Mouffe, 2001, str. 136). To ćemo najbolje objasniti na pojmu „obojene revolucije“ koji je, u ovom kontekstu, preuzet iz šireg državnog, političkog narativa i unijet u crkveni rječnik činom najvišeg autoriteta³.

Dakle, postoje pojmovi koji su dovoljno široki za različita i nekad antagonistička tumačenja, koji se zatim popunjavaju dodatim značenjima u skladu sa ciljevima artikulacije. Time dolazimo do ključnog termina, pojma hegemonije. Laclau i Muf (Laclau & Mouffe, 2001) objašnjavaju kako je cilj svake ideološke borbe uspostavljanje hegemonije (Laclau & Mouffe, 2001, str. x). Hegemonija nije puka dominacija; to je politički odnos ili proces do kojeg se dolazi onda kada određena društvena snaga preuzme (na sebe) predstavljanje totaliteta (Laclau & Mouffe, 2001, str. x). Taj proces hegemonijske artikulacije oslanja se na dva ključna alata.

Prvi alat je uspostavljanje „čvorne tačke“. Kako Laclau i Muf (Laclau & Mouffe, 2001) navode, „svaki diskurs se konstituiše kao pokušaj dominacije nad poljem diskurzivnosti... za konstrukciju centra“ (Laclau & Mouffe, 2001, str. 112). Čvorne tačke djelimično fiksiraju značenje, odnosno one sidre značenje svih ostalih elemenata u jedan narativ (Laclau & Mouffe, 2001, str. 113, 136). Umjesto da značenje pluta, ono se sada vezuje za tu centralnu tačku, koja služi kao tačka kondenzacije društvenih odnosa. Čvorna tačka u tom kontekstu jeste pojam obojena revolucija, polufiksirani termin koji služi kao okosnica diskriminacije suprotne strane. Taj pojam je čvorište kojem će kasnije gravitirati i ostali pojmovi, što

3 „Masovni protesti, pored nacionalnih obilježja (crvene, plave i bijele boje), nosili su i obilježje religioznosti“ (Gajić, 2025, str. 123).

nas dovodi i do stvaranja drugog alata homogenizacije. Jednom kada je čvorna tačka uspostavljena, ona omogućava stvaranje drugog alata – lanca ekvivalencije (Laclau & Mouffe, 2001, str. 131). Lanac ekvivalencije (*chain of equivalence*), onako kako ga objašnjavaju Laclau i Muf (Laclau & Mouffe, 2001), zajedno sa antagonističkim silama, označava proces u kojem se niz „antagonističkih pojmova, grupa i zahtjeva povezuje u jedan lanac ukoliko sa druge strane postoji zajednički neprijatelj“ ili suštinski drugi koji ni na koji način ne pripada prvobitnoj zajednici (Laclau & Mouffe, 2001, str. 125, 136). Važno je napomenuti da lancu ekvivalencije ne pripadaju samo pojmovi nego i konkretne društvene grupe, pojedinci, koji u konkretizovanju zajedničkog spoljašnjeg „neprijatelja“ ulaze u jednu vrstu ekvivalencije među sobom, odnosno imaju zajednički imenitelj.

Sekularno doba i odbrana poretka

Da bismo razumjeli dubinsku motivaciju koja stoji iza reakcije SPC na društvene izazove poput studentskih protesta, neophodno je ući u sferu onoga što Čarls Tejlor (Charles Taylor, 2007) naziva „genealogijom savremenog duhovnog stanja“ u kapitalnom djelu *A Secular Age*. On nudi alternativu unilinearnim teorijama sekularizacije koje predviđaju stalno povlačenje religije, tvrdeći da modernost ne uništava vjeru već fundamentalno mijenja uslove vjerovanja (Taylor, 2007, str. 461). Taj okvir je stoga ključan jer nam omogućava da reakciju Crkve ne tumačimo kao izolovan slučaj već kao simptomatičan i strukturalno neizbježan odgovor jedne institucije koja više nema apsolutni monopol nad društveno-političkim procesima. To se dešava usljed nebrojeno mnogo pogleda na svijet, vrijednosnih uvjerenja, filozofskih pravaca, ličnih samoodređenja (Taylor, 2007, str. 491). Tejlor (Taylor, 2007) radikalno redefiniše pojam sekularnosti. Za njega ključna karakteristika sekularnog doba nije nestanak religije već gubitak njene samoočiglednosti (Taylor, 2007, str. 522). U predmodernom, začaranom svijetu, vjera u Boga bila je podrazumijevani okvir stvarnosti; društveni život je bio neodvojivo ukorijenjen u transcendentnom, a poređak u kosmosu je davao smisao i svrhu ljudskom postojanju. Modernost, međutim, uvodi ono što Tejlor naziva „imanentnim okvirom“ – zatvoreni sistem u kojem se svijet može potpuno objasniti sopstvenim, unutrašnjim zakonima, bez potrebe za pozivanjem na božansko (Taylor, 2007, str. 542). Taj proces raščaravanja svijeta omogućio je uspon ekskluzivnog humanizma kao održive alternative vjerovanju, što je stvorilo potpuno novu situaciju. Posljedica je da vjera prestaje da bude neupitna istina i postaje jedna od mnogih opcija na pluralističkom „tržištu“ ideja.

Ta promjena stvara fundamentalnu egzistencijalnu nesigurnost za institucije poput crkve. Njen glavni izazov postaje ideološki pluralizam koji relativizuje njenu pretenziju na apsolutnu istinu. Čak i kada zadrži kulturnu hegemoniju, kao što je slučaj sa nacionalnim crkvama, ta hegemonija nastavlja da oblikuje poglede ljudi, ali bez nekadašnje kontrolne uloge. Vjerovanje postaje odvojeno od pripadanja (*believing without belonging*), a religija se iz kolektivne, društveno ugrađene prakse, pretvara u individualni izbor (Taylor, 2007, str. 514; up. Gajić, str. 127). Kao odgovor na izazove imanentnog okvira, crkva se povlači na svoju posljednju i najjaču liniju odbrane – poziciju čuvara svetog i garanta civilizacijskog opstanka. Duboko je ukorijenjeno uvjerenje da je hrišćanska vjera od suštinskog značaja za održavanje civilizacijskog poretka i da bez nje prijeti raspad samog temelja morala i društva. Taj stav je sažet u maksimi koju Tejlor (Taylor, 2007) citira: „Društvo bi se raspalo bez morala, moral je nemoguć bez religije, a religija bi nestala bez crkve“ (Taylor, 2007, str. 471). Takav narativ generiše društveni fantazam u kojem je red stabilan samo dok slijedi Božji plan, a ugrožen je čim se od njega odstupi (Taylor, 2007, str. 457). To je posebno izraženo u kontekstima u kojima se vjerski identitet istorijski stopio sa nacionalnim, služeći kao bedem protiv spoljnih prijetnji (Taylor, 2007, str. 488). U takvim okolnostima, Bog (p)ostaje centralna tačka političke identifikacije. Trougao koji čine porodica, religija i država funkcioniše kao sistem međusobne podrške: religija daje vrijednosti, porodica ih njeguje, a država ih ostvaruje i štiti (Taylor, 2007, str. 506). Sukob između crkve i modernog svijeta kulminira u onome što Tejlor naziva dobom autentičnosti. To je kulturni imperativ, osnažen kulturnom revolucijom šezdesetih godina XX vijeka, koji nalaže pojedincu da pronađe sopstveni, autentični put, da bude vjeran sebi, čak i ako to znači odbacivanje spoljnih autoriteta (Taylor, 2007, str. 505). Taj ekspresivni individualizam je u direktnoj suprotnosti sa tradicionalnim religioznim modelom koji se temelji na poslušnosti, hijerarhiji i prihvatanju unaprijed datog puta spasenja. U zaključku, Tejlorov teorijski okvir pruža nam dubinsko razumijevanje motivacije koja stoji iza crkvenog djelovanja. U teorijskom okviru koji nam on pruža, reakcija SPC nije samo dnevnopolitička odluka već proizvod dubokog istorijskog osjećaja ugroženosti u sekularnom dobu. Suočena sa pluralizmom, individualizmom i krizom tradicionalnih autoriteta, ona se povlači na svoju posljednju liniju odbrane, poziciju jedinog i neospornog čuvara moralnog, civilizacijskog i nacionalnog poretka (up. Veković *et al.*, 2025, str. 11; Gajić, 2025, str. 121–122). Iako se čini da se religija povlači, njen diskurs će, kako primjećuje i sam Tejlor citirajući H. Kazanovu (José Casanova), ostati veoma uočljiv u javnom prostoru jer demokratija zahtijeva da svaka grupa govori jezikom koji joj je najznačajniji (Taylor, 2007, str. 532).

Metod istraživanja

Metodološki pristup je zasnovan na kritičkoj analizi sadržaja, sa jasnim osloncem na kritičku analizu diskursa. Taj metod omogućava istraživanje načina na koji jezik funkcioniše kao sredstvo moći, legitimacije i simboličkog isključivanja, posebno kada dolazi od institucija sa visokim društvenim autoritetom. Korpus analize čine javni diskurzivni iskazi predstavnika SPC i PBF koji se neposredno ili posredno odnose na studentske proteste i blokade fakulteta u Srbiji u periodu od 6. novembra 2024. do 24. septembra 2025. godine. Analizirana građa obuhvata zvanična saopštenja, propovijedi, javne govore, intervjuue, medijske nastupe te teološke i publicističke tekstove objavljene u institucionalnim i poluinstitucionalnim kanalima komunikacije. Izvori su preuzeti sa: zvaničnih sajtova SPC i PBF, iz tradicionalnih medija (štampani i elektronski mediji sa nacionalnom pokrivenošću), crkvenih medija i portala, javnih nastupa prenijetih putem televizije i društvenih mreža. Autori analiziranih iskaza su, s jedne strane, episkopi i sveštenstvo, i profesori i nastavnici PBF, s druge strane. Institucionalna pozicija aktera ključni je razlog njihovog uključivanja u korpus, budući da njihovi iskazi posjeduju visok simbolički kapital i realan uticaj na oblikovanje javnog diskursa. Kriterijum za uključivanje sadržaja u korpus bio je eksplicitan ili implicitan odnos prema studentskim protestima, blokadama, društvenoj krizi i pitanjima poslušnosti, poretka, tradicije i nacionalnog jedinstva. Namjerni uzorak je formiran na osnovu sljedećih kriterijuma: institucionalni autoritet govornika – u analizu su uvršteni isključivo akteri čiji govor ima zvanični status i čije izjave funkcionišu kao reprezentativne za širu institucionalnu poziciju; javna vidljivost iskaza – birani su tekstovi i javni nastupi koji su bili široko distribuirani i dostupni javnosti; diskurzivna relevantnost – iskazi koji artikulišu proteste u moralnim, ideološkim i kulturnim kategorijama; hronološka relevantnost – građa je ograničena na period intenziviranja protesta, kako bi se uhvatila dinamika institucionalne reakcije.

Takva selekcija omogućava dubinsku analizu mehanizama simboličkog razgraničenja, bez pretenzija na iscrpnost i potpunu reprezentativnost u smislu ukupnog broja izjava. Analiza je sprovedena u sljedećim koracima: identifikacija ključnih diskurzivnih jedinica (iz korpusa su izdvojeni pojmovi, metafore, kvalifikacije i narativni obrasci koji se ponavljaju u različitim iskazima; kontekstualizacija iskaza (svaki iskaz je analiziran u odnosu na širi društveno-politički i institucionalni kontekst); analiza simboličkih granica; identifikacija mehanizama legitimizacije (analizirano je preuzimanje državnih i političkih narativa u teološki diskurs, kao i njihova transformacija u moralno-duhovne argumente).

Analiza rezultata

Uspostavljanje moralnih granica

Mehanizam stvaranja simboličkih i moralnih granica je već uočen u javno izrečenoj besjedi 6. novembra, gdje se svijet dijeli na one koji „veruju u Boga“ i one koji vjeruju u „lažne bogove“. U ovom pogledu „mi“ (vjerujući) smo „smetnja“ i „višak“ onima koji hoće da „organizuju život bez Hrista“, a čiji je princip „čovjek je čoveku vuk“ (Eparhija bačka⁴, 2024). Iako te riječi nisu direktno upućene studentima, one uspostavljaju fundamentalni moralni okvir podjele.

Studentski otpor se stoga ne tumači kao legitiman politički čin već kao moralni pad: oni se uče „anarhiji umesto smirenju“, optužuju se da prihvataju „bunt demonski“ i zadobijaju „um satanski“. Njihovi zahtjevi za odgovornošću se odbacuju kao farisejski jer se usuđuju da „polaganje računa tražite Saborima“, dok se njihovi oblici djelovanja (plenumi) diskvalifikuju kao „nezakoniti skupovi“ koji sprovode „bezakonje i teror“ (mitropolit Fotije, 2025a⁵; Milojkov⁶, 2025b). Tako se studenti i, u tom konkretnom slučaju, oni teolozi koji ih podržavaju označavaju kao „izazivači tenzija koji Srbiji prete opštim haosom“, kao „gorski zduhači“ koji „drežde po ulicama“, pa čak i kao „srpske ustaše“ i novi „zlodusi Lubjanke“. Oni koji su reagovali na takve kvalifikacije odbacuju se kao „osvetnici, krivokletnici, tužitelji i podmetači spinova“ koji pletu „paučinom svojih spinova i sofizama“ (mitropolit David⁷, 2024; 2025⁸). Umjesto da se protest posmatra kao društveni fenomen, on se prevodi u teološku ravan: otpor vlasti i vlast plenuma izjednačavaju se sa grijehom. To se vidi u tvrdnjama da je „svaka vlast dopuštena od Božje strane“ i da se „onaj koji se protivi vlastima protivi... Božjim zapovestima“, čime uzima „greh na sebe“ koji „rađa duhovnu smrt“ (mitropolit David, 2024).

Imajući u vidu Burdijeov naglasak na legitimnom prepoznavanju i recipiranju zvaničnog govora predstavnika crkve, u jednom izvoru se i eksplicitno navodi da „ko želi da čuje glas crkve, treba najpre da ima poverenja u crkvu... Pripadnost crkvi je preduslov da glas crkve prihvatimo“ (Žive Reči, 2025⁹).

4 <https://eparhijabacka.info/2024/11/06/saopstenje-za-javnost-31/>

5 <https://www.eparhijazt.com/sr/news/vijesti-iz-eparhije/pesme-episkopa/7957.mitropolit-fotije---smirenje.html>

6 <https://www.suncanik.info/post/sta-se-desava-na-pravoslavnom-bogoslovskom-fakultetu>

7 <https://www.eparhijakrusevacka.com/pdf/790.pdf>

8 <https://www.eparhijakrusevacka.com/pdf/806.pdf>

9 <https://www.youtube.com/watch?v=1nSw7WXNg4Q>

Kada su se studenti teologije pridružili protestima, institucija je povukla unutrašnju granicu, pozivajući ih na „blagovremeni povratak poslušanja“ i da „saobrazite svoj život ustrojstvu svete Crkve“. Svaka kritika koja dolazi iznutra, a koristi javne kanale, diskvalifikuje se kao napad „preko neznabožačkih i anticrkvenih kanala komunikacije“ ili kao „planiran, naručen“ čin (Milojkov, 2025a¹⁰). Time se kritičari simbolički izbacuju iz „mi“ grupe, a njihova teologija se označava kao opasno „drugopravoslavlje“ koje predstavlja „stalno kvarenje crkvene doktrine“ i „podrivanje kanonske discipline“ (Dragutinović, 2025¹¹; Saopštenje nastavnčkog kolegijuma PBF, 2025; mitropolit David, 2024).

Uspostavljanje „čvorne tačke“ i lanca ekvivalencije

Drugi nivo reakcije podrazumijevao je upotrebu politički konotiranih termina radi diskreditacije. Ključni momenat u analizi jeste izjava patrijarha Porfirija u Moskvi, koji je, u zvaničnom razgovoru sa ruskim predsjednikom V. V. Putinom i ruskim patrijarhom Kirilom, eksplicitno imenovao događaje u Srbiji kao „obojevu revoluciju“, povezujući ih direktno sa „centrima moći sa Zapada“ koji, kako je rekao, „žele da raskinu identitet srpskog naroda“ (Transkript sastanka predsednika Putina sa srpskim i ruskim patrijarhom¹², 2025). Taj čin je odmah legitimizovan u crkvenim medijima. Prva emisija podkasta¹³ Patrijaršije, od 19. maja 2025. godine, ponijela je upravo naziv „obojevu revolucija“, u kojoj protojerej-stavrofor prof. dr Velibor Džomić¹⁴ navodi da je ona „realan i tačan izraz“ i da je patrijarh u Moskvi rekao „suštu istinu“ (Pravoslavlje – Podkast Srpske Patrijaršije, 2025)¹⁵. Time je termin fiksiran. Pojam obojevu revolucija nema

10 <https://www.suncanik.info/post/aleksandar-milojkov-medijska-manipulacija-protiv-spc-u-vezi-sa-studentskim-protestima>

11 <https://www.spc.rs/sr/news/aktuelno/14405.biblijom-protive-crkve.html>

12 <https://teologija.net/transkript-sastanka-predsednika-putina-sa-srpskim-i-ruskim-patrijarhom/>

13 <https://www.youtube.com/watch?v=ZM7EfeEO-1w>

14 „Najnovija reakcija SPC, izazvana rastućim pritiskom javnosti, bila je objavljivanje prve epizode podkasta Arhiepiskopije beogradske-karlovačke, pod nazivom „Obojevu revolucija – ili medijski napadi na Crkvu“. Tokom podkasta, govornici su naglašavali ono što su opisali kao neprijateljsku medijsku kampanju opozicionih medija usmjerenu na Srpsku pravoslavnu crkvu (SPC) i patrijarha Porfirija. Istovremeno, predstavili su Crkvu kao neutralnu instituciju koju političari pokušavaju da iskoriste zbog njene široke javne podrške. Paradoksalno, dok su tvrdili da su neutralni i da izbjegavaju političko svrstavanje radi očuvanja duhovnog jedinstva, govornici su nedavnu posjetu patrijarha Moskvi uokvirili kao značajan diplomatski gest, tvrdeći da je ona rasteretila srpsku državu geopolitičkog pritiska tako što je simbolički preuzela teret duhovnih i političkih veza sa Rusijom“ (Gajić, 2025, str. 127).

15 Nešto kasnije, u jednom drugom gostovanju, 31. maja 2025. godine, Džomić je naveo da je obojevu revolucija „opšti termin kao što je država, partija, Skupština, Vla-

jasne demarkacione linije značenja, višeznačan je i zamagljen. Stoga se u ovom kontekstu koristi kao artikulaciona praksa dominantnih struktura radi diskreditacije druge strane.

Dakle, pojmovi kao što su „obojena revolucija“, „studenti“, „protesti“, „blokade“ ulaze u taj lanac ekvivalencije. Oni postaju ekvivalentni ne zato što su suštinski isti već zato što ih je vladajući diskurs definisao u opoziciji prema jednom zajedničkom, spoljašnjem akteru, u ovom slučaju, studentima. Taj lanac se zatim popunjava nizom drugih ideoloških diskvalifikacija. Mitropolit David je u svom tekstu „Zduhači, manitoši i ljudi od veresije“ direktno povezo aktere protesta sa „ajvanli-pašama koji ih obučavaju kako da postanu ‘srpske ustaše’ i novi ‘zlodusi Lubjanke’“.

Isti autor je „revolucije raznih boja“ eksplicitno povezo i sa drugim ideologijama, poput „anarhizma“ i „globalizma“ (mitropolit David, 2024). Lanac se dalje proširuje ideološkim etiketama koje dolaze sa zvaničnih crkvenih kanala. U tekstu Dušana Stokanovića, objavljenom na sajtu SPC, prekid Svetosavske akademije u Matici srpskoj označen je kao „antisvetosavski, antihrišćanski i antisrpski narativ“ (Stokanović¹⁶, 2025), dok će ispred Eparhije bačke biti okarakterisani i kao „politički motivisan i nasilan“ (Eparhija bačka, Saopštenje za javnost, 2024). Kasnije je mitropolit Fotije tom lancu dodao i mističnu dimenziju, uvodeći pojam „Duhovni Majdan“, opisujući studente na blokadama kao djecu „pod uticajem neke magije“ (mitropolit Fotije¹⁷, 2025e).

To je dodatno potvrđeno i u njegovim tekstovima u naredna dva mjeseca, u kojima su negativne kvalifikacije, iako nisu slične po prirodi, uzajamno povezane. U tekstu *NJET-TEOLOZI*, on povezuje unutarcrkvene opONENTE sa „Varlaamom Kalabrijskim“, „darvinizmom“ i „duhovnim čedima“ darvinizma – „nacizmom i komunizmom“ (mitropolit Fotije, 2025b¹⁸) i ističe da „teolozima oslobođenja nisu strane ni revolucije ni obojene revolucije, ni prevrati ni pučevi u državi“ (mitropolit Fotije, 2025d¹⁹). Dakle, vidimo čitav splet negativnih konotacija koje se sve zajedno udružuju u jednu cjelinu pod krovim terminom „obojena revolucija“.

da“, više puta je ponovio da „od onog ko je formulisao početne zahtjeve, oni su bili definisani na način koji ukazuje obojenost u svemu tome“ i postavio pitanje: „Kako biste vi ovo nazvali kad su nejasni lideri, nevidljivi lideri, nejasni ciljevi?“ (Balkan Info – Zvanični kanal, 2025).

16 <https://spc.rs/sr/news/patrijarh/-/12403.paralelni-univerzumi-ili-doprinos-studentskih-protesta-savremenoj-nauci.html>

17 <https://www.youtube.com/watch?v=EWqjNwYcvoC>

18 <https://www.eparhijazt.com/sr/news/vijesti-iz-eparhije//8012.mitropolit-fotije--njet-teolozi.html>

19 <https://www.novosti.rs/c/vesti/kolumne/1518960/autorski-tekst-nasi-teolozi-oslobodjenja>

Sekularno doba i odbrana poretka

Treći nivo analize ukazuje na percepciju Crkve kao jedinog garanta opstanka nacije. Jereji Stevan Jovanović i Aleksandar Milojkov prognoziraju da će se uticaj crkve vremenom uvećavati. Razlog vide u „ulozi crkve koja je formirala srpski identitet, utemeljila državnost... koja je uvek imala više manje korektne odnose sa državom“ (Žive Reči, 2025).

Mitropolit Fotije je izjavio: „Znači oni vode generalno borbu protiv pravoslavlja. Protiv naše svetinje, protiv naših običaja crkvenih, protiv naše liturgije, protiv svega što je naše... Dakle, tu gde god ima pravoslavlje – tu je stradanje. I tu se pokušava progoniti ono što je pravoslavlje“ (mitropolit Fotije, 2025f²⁰). Episkop Sergije će zbog toga moći da objavi: „Zbog toga je naše vrijeme doba obmane, jer stvarnost se ne događa, već se ona medijski kreira, da bi se postiglo ono što se odavno želi – istrgnuti Crkvu iz narodnih njedara, a narod bez Crkve nije ništa drugo do lađa koja besciljno pluta na uzburkanim talasima ovoga svijeta“ (episkop Sergije, 2025²¹).

Iz te perspektive, studentski protesti se ne mogu percipirati kao legitiman politički čin. Oni se tumače kao odstupanje od poretka koje prijeti da uruši cjelokupnu društvenu građevinu. Taj ideološki spoj najdirektnije je izrazio mitropolit Fotije, koji je studente u Beogradu nazvao „nesretnicima“ koji „ruše svoju crkvu i državu“ (mitropolit Fotije, 2025f; 2025c²²). Istovremeno, zvanični susreti, poput sastanka patrijarha sa novim predsjednikom Vlade, koriste se za potvrđivanje tog jedinstva, gdje se ističe „značaj očuvanja duhovnih i kulturnih vrednosti“ i „očuvanje identiteta i jedinstva“ (Srpska pravoslavna crkva, 2025b²³). Ta uloga Crkve kao stabilizatora društva naglašena je u Božićnoj poslanici, koja poziva na prestanak „rečnika u kome se drugi prvo naziva strancem, zatim protivnikom, onda neprijateljem“ i apeluje da budemo „dostojni naslednici Svetog Save mitrotvorca... a ne naslednici Kaina, prvog bratoubice“ (Srpska pravoslavna crkva, 2025a²⁴).

Studentski protesti su empirijska manifestacija doba autentičnosti, o čemu nam svjedoči i Zvanično saopštenje Nastavničkog kolegijuma PBF-a. U njemu se apeluje na studente da se vrate „poslušanju koje ste slobodno

20 <https://www.youtube.com/watch?v=6VJ06sLGJPg>

21 <https://www.eparhijabihackopetrovacka.org/episkop-sergije-krst-njegove-svetosti/>

22 <https://www.eparhijazt.com/sr/news/vijesti-iz-eparhije/izjave/7983.autorski-tekst-mitropolita-fotija-u-%E2%80%9Evecernjim-novostima%E2%80%9C.html>

23 <https://spc.rs/sr/news/aktuelno/14191.patrijarh-porfirije-razgovarao-sa-premierom-dr-durom-macutom.html>

24 <https://www.spc.rs/sr/news/patrijarh/-/12293.bozicna-poslanica-srpske-pravoslavne-crkve.html>

i dobrovoljno preuzeli“ i da „saobrazite svoj život ustrojstvu svete Crkve“ (Saopštenje nastavničkog kolegijuma, 2025). U tom saopštenju, Fakultet se ne definiše kao mjesto akademske razmjene već kao „jedinstveni liturgijski prostor“ u kojem su svi, i nastavnici i studenti, „klirici koji vrše poslušanje“ (isto). Taj sukob se vidi i u tekstu jereja Stevana Jovanovića, koji „duh akademizma“ na PBF-u određuje kao negativnu pojavu jer su odbacili duh „pravoslavne pobožnosti“ i, što je još važnije, odbacili su „strah Božiji“, a istovremeno se iskazuje „negativan stav prema: monaštvu, postu, molitvi, podvigu, poslušanju“ (Jovanović, 2025²⁵).

Vrhunac tog sukoba artikulisan je u tekstu prof. Predraga Dragutinovića, koji individualnu potragu za pravdom (autentičnost) proglašava nelegitimnom ako se okrene protiv institucije. On navodi da je „upotrebljavati Bibliju protiv Crkve... apsurd – Biblija je crkvena knjiga... svojina Crkve“ i da, za razliku od „medijski eksponiranih teologa“ koji koriste „neznabožačke i anticrkvene kanale komunikacije“, Sveti oci „nisu pribegavali buntu protiv Crkve, već su se potčinjavali njenoj volji“ (Dragutinović, 2025). Taj sukob stvara osjećaj da je Crkva napadnuta grupa vjernih, što, kako Tejlor primjećuje, „čini gotovo nemogućim pronalaženje jezika“ za dijalog (Taylor, 2007, str. 494)²⁶. Njena reakcija je, dakle, izraz fundamentalnog sukoba između dva nespojiva moralna zamišljena poretka – predmodernog, koji se temelji na kolektivnom autoritetu, i modernog, koji afirmiše individualnu autentičnost.

Diskusija rezultata

Analiza javnog djelovanja SPC i PBF tokom studentskih protesta 2024–2025. godine, sprovedena u ovom radu, otkrila je složenu i višeslojnu strategiju odbrane institucionalnog autoriteta. Imajući u vidu ograničenja rada, prikazali smo ukupno 25 direktnih izvora. Polazeći od širokog korpusa arhijerejskih besjeda, eparhijskih i saopštenja PBF, prazničnih enciklika, autorskih tekstova, podkasta, emisija i pjesama, u ovom radu su identifikovana tri ključna, ali međusobno isprepletana, diskurzivna mehanizma kojima su te institucije pokušale da konstruišu i delegitimišu građanski aktivizam. Pokazalo se da je reakcija dejstvovala na tri povezana nivoa. Prvi mehanizam je, u skladu sa teorijama Lamon i Burdijea, uspostavio temeljnu moralnu granicu. On je studentske proteste i blokade

25 <https://www.suncanik.info/post/veronauka-protesti-i-iskusenja-akademske-teologije>

26 Važno je istaći, radi korektnosti, da je patrijarh Porfirije bar formalno uputio poziv na dijalog (Patrijarh Porfirije, 2025). <https://spc.rs/sr/news/aktuelno//14592.patrijarh-porfirije-nista-nije-dragocenije-od-mira-i-bratske-ljubavi.html>

izmjestio iz političke u teološku ravan, redefinišući ga kao moralni pad, grijeh i čin „demonskog bunta“ i neposlušnosti, a ne kao legitiman zahtjev za odgovornošću. Time se postiže efekat koji Burdije (Bourdieu) naziva simboličko nasilje: nametanje sopstvene klasifikacije svijeta kao jedine prirodne i legitimne. Kada se protest protiv vlasti izjednači sa „griehom“ i „umom satanskim“, politički čin se izmješta u sferu sotiriologije (spase-nja), čime se svaka rasprava čini nemogućom jer se oponentu ne priznaje legitimitet sagovornika već status moralnog otpadnika.

Drugi mehanizam je tu moralnu diskvalifikaciju ideološki pojačao. U analizi, u kojoj je korišćen teorijski aparat Ernsta Laklaura i Šantal Muf, pokazano je kako su preuzeti državni narativi, poput „obojene revolucije“, i postavljeni kao „čvorna tačka“. To je omogućilo stvaranje lanca ekvivalencije kojim su različiti oblici kritike – bilo da dolaze od studenata, medija ili unutarcrkvenih oponentata – povezani sa istorijskim i aktuelnim prijetnjama, od anarhizma i globalizma do najtežih istorijskih optužbi. Oni nisu povezani stvarnim ideološkim sličnostima već činjenicom da su označeni kao neprijatelji poretka.

Konačno, treći mehanizam je, oslanjajući se na Čarlsa Tejlora, otkrio dubinsku motivaciju za tu rigidnu reakciju. Ona je locirana u osjećaju egzistencijalne ugroženosti institucije u sekularnom dobu. Suočena sa pluralizmom i „dobom autentičnosti“, Crkva se povukla na svoju posljednju liniju odbrane: poziciju jedinog garanta nacionalnog identiteta i društvenog poretka, potvrđujući ideološki spoj crkve i države. Iz te perspektive, svaki čin individualne autentičnosti tumači se kao direktan napad na poslušanje i samo ustrojstvo Crkve.

Zaključak

Sprovedena analiza diskurzivnih praksi Srpske pravoslavne crkve i Pravoslavnog bogoslovskeg fakulteta tokom studentskih protesta 2024–2025. godine ukazuje na fundamentalnu transformaciju uloge religijske institucije u savremenom srpskom društvu. U ovom radu je pokazano da reakcija crkvenih vlasti nije bila sporadična ili isključivo reaktivna već strukturiran pokušaj simboličkog zatvaranja institucije pred izazovima pluralizma i kritičkog mišljenja. Osnovni nalaz rada ogleda se u tome da su SPC i PBF, u susretu sa građanskim nezadovoljstvom, aktivirali mehanizme moralne i ideološke diskvalifikacije, preuzimajući političke narative („obojena revolucija“) sakralizujući ih teološkim rječnikom. Time je izvršena instrumentalizacija teologije, koja je pretvorena u sredstvo za održavanje društvenog statusa kvo. Oslanjajući se na teorijske uvide Čarl-

sa Tejlora, takav odbrambeni stav može se tumačiti kao simptom duboke nesigurnosti institucije u „sekularnom dobu“, u kojem se gubitak samorazumljivog autoriteta pokušava nadomjestiti rigidnim povlačenjem granica između „poslušnih“ i „neprijatelja poretka“. Međutim, ta strategija nosi dugoročne rizike. Umjesto da djeluje kao integrativni faktor i moralni korektiv društva, Crkva se svojim svrstavanjem uz vladajuće političke narative i odbacivanjem dijaloga sa studentskom populacijom pozicionirala kao jedan od sukobljenih političkih aktera. Time se, paradoksalno, ugrožava upravo onaj simbolički kapital i sakralni status koji je institucija pokušala da zaštiti. Konačno, ovo istraživanje otvara prostor za dalje preispitivanje odnosa teologije i politike u postautoritarnim društvima. Ono sugerise da religijske zajednice, ukoliko ne pronađu jezik koji uvažava „doba autentičnosti“ i legitimnost individualne moralne odgovornosti, rizikuju ne samo društvenu irelevantnost već i suštinsku desakralizaciju sopstvene misije. Studentski protesti su, u tom smislu, poslužili kao lakmus papir koji je razotkrio granice trenutnog crkvenog diskursa i njegovu nemogućnost da artikuliše autentičan odgovor na krizu savremenog društva.

Literatura

- Bourdieu, P. (1991a). *Language and symbolic power*. Polity Press.
- Bourdieu, P. (1991b). Genesis and structure of the religious field. In C. Calhoun (Ed.), *Comparative social research Vol. 13* (pp. 1–44). JAI Press Inc.
- Gajić, N. (2025). Symbolic resistance and ecclesiastical silence: The SOC and the 2024–25 student protests. *Contemporary Southeastern Europe*, 12(1), 120–130. <https://doi.org/10.25364/02.12:2025.1.10>
- Laclau, E., & Mouffe, C. (2001). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics* (2nd ed.). Verso.
- Lamont, M. (1994). *Money, morals, and manners: The culture of the French and the American upper-middle class*. University of Chicago Press.
- Lolić, M. (2007). Stvaranje Beogradskog univerziteta i sporovi oko teološkog fakulteta 1905–1920. *Filozofija i društvo*, 18(2), 121–149. <https://doi.org/10.2298/FID0702121L>
- Taylor, C. (2007). *A secular age*. Harvard University Press.
- Veković, M., Kovačević, D., & Arandžević, D. (2025). Rational silence: Explaining the Serbian Orthodox Church's response to protests in Serbia (2016–2025). *Journal of Church and State*, 67(4), 1–14. <https://doi.org/10.1093/jcs/csaf050>

PSIHOLOŠKI ASPEKTI
STUDENTSKOG PROTESTA

Maja Matejić Originalni naučni rad
Fakultet za medije i komunikacije, DOI: 10.21301/BloKADA.2025.09
Univerzitet Singidunum, studentkinja osnovnih studija

*Irina Đorđević*¹
Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum,
studentkinja osnovnih studija

Miljana Glogovac
Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum,
studentkinja osnovnih studija

Nevena Ostojić
Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum,
studentkinja osnovnih studija

Nikolina Milosavljević
Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum,
studentkinja osnovnih studija

Aleksandra Popović
Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum,
studentkinja osnovnih studija

Vida Vekić
Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum,
studentkinja osnovnih studija

KORELATI ANGAŽOVANOSTI STUDENATA U STUDENTSKIM BLOKADAMA

Angažovanost u studentskim blokadama predstavlja važan oblik kolektivne akcije, ali je nedovoljno istraženo na koji način su mnogi poznati psihološki konstrukti (stavovi, afektivne komponente, kolektivni identitet, socijalna podrška, osećaj efikasnosti, politički cinizam i moralna obaveza) povezani sa njom. Primenjen je kvantitativni, neeksperimentalni, korelaciono-regresioni dizajn. Korišćen je instrument

1 Adresa za korespondenciju: irina9012003@gmail.com

koji je konstruisan za potrebe istraživanja. Upitnik su validno završila 974 studenata. Većinu uzorka su činile studentkinje (71,6%), studenti su činili 27,3% uzorka, a 1,1% ispitanika je označilo opciju „Drugo“, dok je prosečan uzrast ispitanika bio 22,13 godina. Višestruka regresiona analiza pokazala je da određeni korelati objašnjavaju značajan procenat varijanse angažovanosti ($R^2 = .39$). Statistički značajni prediktori bili su: stavovi prema blokadama, afektivne komponente, osećaj efikasnosti, moralna obaveza i politički cinizam, dok se kolektivni identitet i socijalna podrška nisu pokazali značajnim. Rezultati ukazuju na to da su moralna obaveza, stavovi i percepcija efikasnosti značajni korelati studentskog aktivizma. Pronađeno je da politički cinizam ima inhibirajući efekat, moguće kao rezultat percepcije blokada kao besmislenih i neautentičnih oblika građanskog otpora. Nalazi ove studije se mogu koristiti u budućnosti kao osnova za organizovanje blokada i protesta.

Ključne reči: studentske blokade, angažovanost, stavovi

CORRELATES OF STUDENT ENGAGEMENT IN STUDENT-LED BLOCKADES

Engagement in student blockades represents an important form of collective action, however it remains insufficiently explored how various well-known psychological constructs (attitudes, affective components, collective identity, social support, sense of efficacy, political cynicism, and moral obligation) are related to it. A quantitative, non-experimental, correlational-regression design was applied. An instrument constructed for the needs of the research was used. The questionnaire was validly completed by 974 students. The majority of the sample was female students (71.6%), male students made up 27.3% of the sample, and 1.1% of respondents marked the option “Other,” while the average age of the respondents was 22.13 years. Multiple regression analysis showed that certain correlates explain a significant percentage of the variance in engagement ($R^2 = .39$). Statistically significant predictors were: attitudes toward blockades, affective components, sense of efficacy, moral obligation, and political cynicism, while collective identity and social support did not prove to be significant. The results indicate that moral obligation, attitudes, and perceptions of efficacy are significant correlates of student activism. Political cynicism was found to have an inhibiting effect, possibly as a result of the perception of blockades as meaningless and inauthentic forms of civil resistance. Findings of this study can be used as a base for organizing blockades and protests in the future.

Keywords: student blockades, engagement, attitudes

Uvod

Društvena nepravda je polazište gotovo svakog društvenog protesta jer se pojedinci moraju osetiti deprivirano i osvestiti pogoršanje položaja da bi se pobunili (Kelloway *et al.*, 2007, prema Mesić, 2009). Deprivacije

moгу varirati od opštijih, poput društvene nejednakosti, depriviranosti u odnosu na budućnost i sigurnu zaposlenost (Mesić, 2009; Van Stekeleburg, 2013), pa do konkretnijih, kao što su netransparentnost vlade, neadekvatni uslovi studiranja ili zanemarivanje mišljenja mladih od političkih aktera (Ilišin, 2014, Zafirović i Lazarević, 2014). Takva deprivacija često vodi do različitih vrsta otpora, uključujući ekonomski, kulturni, građanski, politički i intelektualni (Petronijewić, 1998).

Petronijewić tvrdi da je intelektualni otpor najvažniji oblik otpora (ne teži samo fizičkoj manifestaciji nezadovoljstva već i dekonstrukciji vladajuće ideologije) i da se zbog toga studentski protesti posebno izdvajaju u odnosu na druge oblike protesta (Petronijewić, 1998). Studenti predstavljaju prepoznatljivu skupinu mlade populacije, sklonije aktivizmu i mobilizaciji od ostalih, tim više što su strukturalno slobodni da se angažuju (Ilišin, 2014). Novije generacije su efikasnije u organizaciji protesta i uspevaju da privuku velike mase, zahvaljujući izgradnji kolektivnog identiteta putem digitalnih mreža (Cummings, 2015).

Prvi studentski protest u Jugoslaviji započeo je izbijanjem protesta na većim univerzitetima u Beogradu, Sarajevu, Ljubljani i Zagrebu 1968. godine. Tadašnji zahtevi studenata su bili primarno orijentisani na opšte društvene probleme. Usled razočaranja zbog izneverenih obećanja, mladi se sedamdesetih godina potpuno povlače iz političkog aktivizma, dok se osamdesetih udaljavaju i od institucija političkog sistema i okreću neformalnom socijalnom aktivizmu (Resanović, 2017). Tek od 1991. godine o mladima, pre svega studentima, počinje da se govori kao o radikalnoj političkoj generaciji (Resanović, 2017). Već 1996. i 1997. godine usledili su protesti kao odgovor studenata na pokušaj poništavanja rezultata lokalnih izbora i kršenja načela demokratije (Petronijewić, 1998). Početkom dvehiljaditih godina, studentski protesti postaju sporadični, a zahtevi specifičniji, kritikujući uslove studiranja, visinu školarine i komercijalizaciju obrazovanja uvođenjem Bolonjskog sistema i intenzivnijim povlačenjem države iz finansiranja obrazovanja (Resanović, 2017). Isti problemi su doveli i do blokade Filozofskog fakulteta u Zagrebu 2009. godine (Mesić, 2009) na osnovu čijeg je priručnika – *Blokadne kuharice* – delom funkcionisala i blokada Filozofskog fakulteta u Beogradu 2014. godine (Grahek i Lazarević, 2014).

Angažovanost u studentskim blokadama

U opštem smislu, angažovanost definišemo kao rad i učešće osobe u određenim aktivnostima (Ćosić, 2008). Angažman u studentskim blokadama se prevashodno odnosi na blokadu samog fakulteta, čime se vrši

direktan pritisak na državne strukture zadužene za normalan rad institucija (Mesić, 2009). Prema uputstvima iz *Blokadne kuharice*, mogu se izdvojiti tri glavne aktivnosti u sklopu studentskog organizovanja: **plenum** (sastanak studenata na kojem se donose odluke), **radne grupe** (specijalizovane sekcije za specifične probleme) i **redari** (služba za fizičku kontrolu prostora fakulteta) (Grahek i Lazarević, 2014).

Drugi vidovi angažovanja obuhvataju potpisivanje peticija, protestne akcije i okupiranje javnih prostora (Petronijević, 1998; Resanović, 2017). Studentski protesti 1996/1997. godine u Beogradu bili su obogaćeni i raznovrsnim studentskim performansima, kao spojevima umetnosti i simboličke akcije (Petronijević, 1998). Česti motivi su i pažljivo osmišljeni slogani te akcije pravljenja grafita ili transparentata koji bi prenosili poruke otpora koristeći simbole protesta i/ili maskote (Dragičević Šešić, 2001).

Samoorganizovanje studenata u blokadi je dosta strukturirano pa, osim isključivo fizičkih akcija, obuhvata i debate, tribine, javna predavanja, čitalačke sekcije i pisanje tekstova (Resanović, 2017), ujedno koristeći medijsku kulturu za širenje informacija (Babović *et al.*, 2017).

Korelati angažovanosti u kontekstu protesta

U našem istraživanju je korišćeno sedam korelata angažovanosti: stav prema studentskim blokadama, afektivne komponente, kolektivni identitet, socijalna podrška, efikasnost, politički cinizam i moralna obaveza.

Stavovi su relativno trajne i stabilne organizacije emocija, vrednovanja i reakcija prema određenom objektu i mogu uticati na ponašanje (Jonjić, 2017). Teorija planiranog ponašanja pretpostavlja tri komponente: stav prema ponašanju, subjektivne norme i percipiranu kontrolu ponašanja, i potvrđena je u različitim kontekstima (Armitage & Conner, 2001; Ajzen & Driver, 1992; Ajzen *et al.*, 2018; Baber, 2020; Lihua, 2022; Fielding *et al.*, 2008), gde su specifični stavovi značajno doprineli predviđanju ponašanja (Wallace *et al.* 2005).

Odluke o učestvovanju u kolektivnim akcijama često su vođene i **afektivnim komponentama**. U okviru njih, definisaćemo ih kao uzbuđena stanja organizma usmerena na dati objekat, izazvana spoljnim ili unutrašnjim doživljajima, koja se manifestuju u obliku subjektivnog emocionalnog doživljaja, ponašanja i fizioloških promena u organizmu (The Science of Emotion, 2019). U svom istraživanju, koje je podržalo dokaze prethodnih radova (Van Troost *et al.*, 2013, prema Asún *et al.*, 2022; Jasper, 2011, prema Asún *et al.*, 2022; Sabucedo & Vilas, 2014), Asun i saradnici (Asún *et al.*, 2022) ističu da su emocije besa, straha, zabrinutosti,

nade, radosti i ponosa značajne za učešće u protestima. Za potrebe istraživanja, a u skladu sa preporukama (Asún *et al.*, 2022), lista će biti proširena tako da obuhvati optimizam, altruizam i empatiju.

Ipak, dugoročnije angažovanje često zahteva razvijanje **kolektivnog identiteta**. Poleta i Jasper (Polletta & Jasper, 2001) definišu kolektivni identitet kao kognitivnu, moralnu i emocionalnu povezanost pojedinca sa širom zajednicom i percepciju zajedničkog statusa ili odnosa koji se može zamisliti, pre nego direktno doživeti, i razlikuje se od ličnog identiteta, iako može biti njegov deo. Deljenje sudbine i emocija sa članovima identifikacione grupe utiče na razvoj lojalnosti prema odlukama i spremnost da se žrtvuje lična dobrobit (Polletta & Jasper, 2001). Istraživanje Kastro-Abrila i saradnika (Castro-Abril *et al.*, 2021) pokazalo je da su učesnici u protestima izveštavali o većoj identifikaciji sa demonstrantima i nižoj identifikaciji sa vladom.

Socijalna podrška se odnosi na način na koji pojedinac doživljava stavove pripadnika svoje zajednice o određenom pitanju (Van Zomeren *et al.*, 2008, prema Bäck *et al.*, 2018). Podrška porodice i prijatelja, njihovo učestvovanje u pokretu, ali i podrška institucija, igraju ključnu ulogu u mobilizaciji mladih (Maher & Earl, 2017; Smith & Frigolett, 2021). Prethodna istraživanja su pokazala da visoka politizacija i odobravanje protesta od socijalnih mreža pozitivno utiču na angažovanje (Walgrave & Wouters, 2022). Zanimljivo je da niska do umerena socijalna podrška može povećati osećaj odgovornosti za učešće, dok visok nivo smanjuje motivaciju (Bäck *et al.*, 2018). To može biti rezultat fenomena koji nazivamo *difuzija odgovornosti*, odnosno posledica očekivanja pojedinaca da će drugi ljudi preuzeti inicijativu umesto njih (Aronson *et al.*, 2013; Olson, 1965 prema Bäck *et al.*, 2018).

Verovanje u sopstvenu sposobnost uticaja na pozitivan ishod, samostalno ili kroz kolektivnu akciju, naziva se **efikasnost** (Bäck *et al.*, 2018). Percepcija efikasnosti protesta, uključujući i potencijal pojedinca da utiče na međugrupna i unutargrupna, individualna i šira društvena pitanja, ima značajnu ulogu u motivaciji za učešće (Hornsey *et al.*, 2006). Slični nalazi su potvrđeni i u istraživanju u Hong Kongu, koje se odnosilo na percepciju efikasnosti pokreta „Okupiraj centar” (*eng. Occupy movement*) (Chan, 2016).

Politički cinizam, kao nepoverenje, pre svega u institucije, i stav da politički sistem ne odražava stvarne interese građana (Punda, 2019) može doprineti angažmanu, pogotovo kada postoji i osećaj nepravde i kolektivnog besa (Van Stekelenburg, 2013). Van Stekelenberg smatra da su cinični pojedinci skloniji nekonvencionalnim oblicima aktivizma (Van Stekelenburg, 2013), koji se mogu naći u studentskim protestima: blokadama, građanskoj neposlušnosti i bojkotu.

Konačno, **moralna obaveza** se odnosi na unutrašnju motivaciju koja podstiče kolektivnu akciju vođenu uverenjem da je ispravna, bez obzira na moguće negativne posledice (Sabucedo *et al.*, 2018; Vilas & Sabucedo, 2012). U protestnim kontekstima, moralna obaveza se pokazala kao najvažniji prediktor učešća, ali uz variranje u uslovima visokog subjektivnog rizika (Sabucedo *et al.*, 2018; Uysal *et al.*, 2022)

Odnos korelata i angažovanosti u studentskim blokadama

Prema nivou angažovanosti studenata u protestnim akcijama, možemo ih podeliti na blokadere (aktivno učestvovanje u blokadama), antiblokadere (mišljenja protivna blokadi fakulteta) i pasivne studente (Resanović, 2017).

Visoka angažovanost je povezana sa mnogim konstruktima, uključujući grupnu efikasnost, politički cinizam, posedovanje kolektivnog identiteta i društvene integrisanosti (Bäck *et al.*, 2018; Mesić, 2009; Resanović, 2017; Van Stekelenburg, 2013). Učestvovanje u protestu može biti i samopotkrepljujuće, stvarajući osećaj ponosa, te blokaderi sebe mogu da vide u pozitivnijem svetlu u odnosu na neaktivne vršnjake (Mesić, 2009).

S druge strane, antiblokaderi izražavaju negativno mišljenje o blokadama, percipirajući ih kao nasilne i neadekvatne načine pobune, ali i o samim blokaderima, ističući da svojim ponašanjem, blokadom fakulteta i sprečavanjem nastave, rade na uštrb ostalih studenata. Oni smatraju da studentska prava zavise isključivo od institucija, što pokazuje da imaju poverenje u političku efikasnost i vladu (Mesić, 2009; Resanović, 2017; Van Stekelenburg, 2013).

Treću grupu čine pasivni i suzdržani studenti, koji su, u situacijama ugroženih vrednosti, pre demonstracija pravila nego izuzetka (Van Stekelenburg, 2013). Potencijalni razlozi neangažovanja su osećaj nekompetentnosti, nezainteresovanost, fokus na druge aspekte života, manjak vere u promenu, nedostatak solidarnosti, percepcija politike kao nepoštene, nedostatak iskustva u organizaciji protesta, strah od posledica i gledanje ličnog interesa (Ilišin, 2014; Mesić, 2009).

Ajzenova (1991) teorija planiranog ponašanja može da pomogne da se razume odnos angažovanosti i predloženih korelata, iznoseći da je namera osobe da se ponaša na određeni način najbolji prediktor tog ponašanja. Namera nastaje kao kombinacija tri ključna faktora: stavova, subjektivnih normi i percipirane kontrole ponašanja (Ajzen, 1991). U skladu sa prethodnim istraživanjima (Anton & Lawrence, 2016), protestne akcije se mogu pred-

vidati na osnovu tog modela, gde pozitivniji stavovi prema pokretu i veći osećaj normativne podrške koreliraju sa većim angažovanjem u njemu.

Istraživačko pitanje, cilj istraživanja i hipoteze istraživanja

Osnovno istraživačko pitanje ovog rada jeste da utvrdimo da li su korelati angažovanosti povezani sa nivoom angažovanosti u studentskim blokadama. Cilj istraživanja je da se istraži odnos između izabranih sedam korelata i konstrukta angažovanosti kod pojedinaca u studentskim blokadama. Korelati su izabrani u skladu sa već postojećom, pomenutom literaturom koja se bavi protestima.

H1: Osobe koje imaju pozitivnije stavove prema blokadama imaju viši nivo angažovanosti, a osobe koje imaju negativnije stavove prema blokadama niži nivo angažovanosti.

H2: Viši nivo afektivnih komponenti pozitivno će predviđati veći nivo angažovanosti.

H3: Viši nivo kolektivnog identiteta pozitivno će predviđati viši nivo angažovanosti.

H4: Viši nivo efikasnosti pozitivno će predviđati viši nivo angažovanosti.

H5: Viši nivo socijalne podrške će pozitivno predviđati viši nivo angažovanosti.

H6: Viši nivo političkog cinizma pozitivno će predviđati viši nivo angažovanosti.

H7: Viši nivo moralne obaveze pozitivno će predviđati viši nivo angažovanosti.

Metod

U svrhe istraživanja korišćen je neeksperimentalni, korelaciono-regresioni metod.

Uzorak

Nakon brisanja podataka koji nedostaju, uzorak u istraživanju su činila 974 prigodno odabrana ispitanika (266 muškaraca i 697 žena, prosečnog uzrasta od 22,13 godina). Ispitanici su bili studenti od prve godine osnovnih studija do doktorskih studija. Od ukupnog broja ispitanika, većina (64,7%) nije u radnom odnosu. Samofinansirajuće studente čini

52,9% uzorka, a budžetski se finansira 46,5% ispitanika. U istraživanju su mogli da učestvuju samo ispitanici koji imaju status aktivnog studenta na visokoškolskoj obrazovnoj ustanovi Republike Srbije u 2024/2025. godini. Ispitanici su bili prikupljeni putem onlajn platforme SoSci,² metodom snežne grudve.

Varijable

Korelati angažovanosti

Prediktorske varijable u ovom istraživanju predstavljaju korelati angažovanosti: stav prema studentskim blokadama, afektivne komponente, kolektivni identitet, socijalna podrška, efikasnost, politički cinizam i moralna obaveza.

Za svaki korelat dobijen je skor koji predstavlja zbir proseka ajtema te komponente. Ajtemi su prikazani u tabeli 1.

Stav prema studentskim blokadama

Stavovi su stabilne organizacije emocija, vrednosti i reakcija prema određenom objektu koje mogu uticati na ponašanje u različitim situacijama (Jonjić, 2017). Taj konstrukt meren je pomoću devet ajtema: ajtemi 1–3, koji predstavljaju podržavajuće stavove, ajtemi 4–6, koji se odnose na suprotstavljene stavove, i ajtemi 7–9, koji obuhvataju pasivne stavove ($\alpha = 0,86$).

Afektivne komponente

Emocije su uzbuđena stanja organizma izazvana spoljnim ili unutrašnjim doživljajima (The Science of Emotion, 2019). Tu komponentu smo merili indikatorima besa, ponosa, nade, optimizma, altruizma, empatije, radosti i straha (ajtemi 10–17) ($\alpha = 0,83$).

Kolektivni identitet

Kolektivni identitet je osećaj pripadnosti grupi, zasnovan na zajedničkom statusu ili vezi, koji nije nužno doživljen već može biti i zamišljen (Polletta & Jasper, 2001). Taj konstrukt je razmatran kroz zajednički cilj, emocionalnu povezanost, identifikaciju sa grupom, pritužbu i solidarnost (ajtemi 18–22) ($\alpha = 0,86$).

Socijalna podrška

Socijalna podrška se odnosi na način na koji pojedinac percipira stavove članova svoje zajednice o određenom pitanju (van Zomeren *et al.*,

2 <https://www.soscisurvey.de/en/index>

prema Bäck *et al.*, 2018). Obuhvaćena je indikatorima podrške porodice, podrške prijatelja, podrške šire javnosti i donacija (ajtemi 23–26) ($\alpha = 0,63$).

Efikasnost

Osećaj grupne efikasnosti predstavlja uverenje da kolektivno delovanje i protest mogu da izazovu promene (Bäck *et al.*, 2018). Obuhvata indikatore koji se odnose na mogućnost promene, uviđanje prilike za akciju te grupnu i ličnu efikasnost (ajtemi 27–30) ($\alpha = 0,71$).

Politički cinizam

Politički cinizam se odnosi na uverenje da politički sistem ne zastupa istinske interese građana (Punda, 2019), te kao takav može da bude snažan podsticaj angažovanosti jer osećaj nepravde i nepoverenje u institucije mogu podstaći na kolektivnu akciju. Politički cinizam ćemo meriti pomoću dva ajtema (ajtemi 31 i 32) ($\alpha = 0,65$).

Moralna obaveza

Moralna obaveza je unutrašnji podsticaj za kolektivnu akciju zasnovan na uverenju o njenoj ispravnosti, što može uticati na konačnu odluku o delovanju (Vilas & Sabucedo, 2012; Sabucedo *et al.*, 2018). U svrhe istraživanja koristili smo prilagođenu verziju skale moralne obaveze koju su razvili Sabucedo i saradnici (2018), koja meri doživljaj moralne obaveze u vezi sa učešćem u kolektivnim akcijama. Umesto originalnih pet, odabrali smo četiri ajtema koji mere osećaj obaveze, nelagodnost, žrtvovanje i autonomiju (ajtemi 33–36). Izbačen ajtem iz originalne skale je uklonjen zbog njegovog preklapanja sa konstruktom ponosa, koji je meren u okviru varijable afektivne komponente ($\alpha = 0,89$).

Angažovanost u studentskim blokadama

Angažovanost je kriterijumska varijabla u ovom istraživanju, a odnosi se na bihevioralni intenzitet i emocionalni kvalitet aktivnog učešća osobe tokom obavljanja zadatka (Reeve *et al.*, 2004). U našem slučaju, ti zadaci predstavljaju delovanje studenata u okviru studentskih blokada. U tabeli 2 prikazan je instrument kojim je meren nivo angažovanosti u studentskim blokadama. Skor angažovanosti smo računali kao zbir proseka svih ajtema iz upitnika ($\alpha = 0,85$).

Sociodemografske varijable

Tokom istraživanja su prikupljeni i sociodemografski podaci o svakom ispitaniku, odnosno o uzrastu, polu, visokoškolskoj ustanovi koju po-

hađaju, partnerskom statusu, načinu finansiranja studija, radnom statusu, mestu stanovanja i vrsti smeštaja u kojem borave.

Instrument

Za potrebe istraživanja konstruisan je instrument kojim je ispitivan odnos korelata i angažovanosti studenata u blokadama, a bio je sastavljen od dve skale – skale korelata angažovanosti i skale angažovanosti. Ajtemi su osmišljeni i odabrani na osnovu racionalno-logičke analize, sa ciljem da što bolje obuhvate i reprezentuju mereni konstrukt. Pouzdanost instrumenta je proverena je pilot studijom i pokazala se zadovoljavajućom (tabela 6). Podaci pilot-studije su objedinjeni sa glavnim istraživanjem.

Skala korelata (tabela 1) sadrži 36 ajtema, a ispitanici su odgovore davali odabirom jedne od ponuđenih vrednosti na petostepenoj skali Likertovog tipa, izražavajući stepen slaganja sa navedenim tvrdnjama³ ili stepen zastupljenosti određene afektivne komponente za učešće u protestima.⁴

Tabela 1. Ajtemi koji ispituju korelate angažovanosti

1. Studentske blokade doprinose osnaživanju zajednice.
2. Smatram da su zahtevi studenata u blokadi opravdani.
3. Studentske blokade su legitiman način da se izvrši pritisak na institucije.
4. Smatram da studentske blokade nisu primeren način pobune.
5. Radije bih da se trenutno odvija nastava.
6. Mislim da već postojeće institucije bolje mogu da reše problem u društvu nego blokade fakulteta.
7. Smatram da pametnije mogu da iskoristim svoje vreme od učešća u blokadama.
8. Pošto je veliki broj studenata aktivan u blokadama, moj trud nije neophodan.
9. Nema razloga da učestvujem u blokadama jer se ništa neće promeniti.
Molimo vas da procenite u kojoj meri vas svaka od navedenih emocija motiviše da učestvujete u protestima.
10. Bes
11. Ponos
12. Nada
13. Optimizam
14. Altruizam (briga za druge)
15. Empatija
16. Radost
17. Strah
18. Motivise me to što učesnici u blokadama imaju isti cilj.

3 1 – uopšte se ne slažem, 2 – delimično se ne slažem, 3 – nisam siguran/na, 4 – delimično se slažem, 5 – potpuno se slažem

4 1 – nimalo, 2 – malo, 3 – umereno, 4 – jako, 5 – izuzetno jako

-
19. Osećam emocionalnu povezanost sa studentima koji učestvuju u blokadama.
 20. Identifikujem se sa obeležjima i načelima pokreta studenata u blokadi.
 21. Smatram da su se studenti okupili oko društvene nepravde koja se dogodila.
 22. Osećam jaku solidarnost sa članovima studentskih blokada.
 23. Moja porodica odobrava studentske blokade.
 24. Moji prijatelji su uključeni u studentske blokade.
 25. Smatram da studentske blokade imaju podršku šire javnosti.
 26. Motivise me kada vidim donacije od sugrađana.
 27. Studenti u blokadi poseduju moć da se izbore za svoje zahteve.
 28. Nezavisno od okolnosti smatram da uvek postoji prilika za angažman.
 29. Grupnim delovanjem imamo moć da se izborimo za promenu u društvu.
 30. Ja, kao pojedinac, posedujem moć da se izborim za promenu u društvu.
 31. Verujem da politički sistem ne uzima u obzir stvarne interese građana.
 32. Smatram da institucije neće doneti značajne promene bez pritiska građana.
 33. Osećam moralnu odgovornost da učestvujem u protestima.
 34. Osećao/la bih krivicu ako ne bih učestvovao/la u blokadama.
 35. Smatram da je bitno da učestvujem u blokadama, čak i ako to može dovesti do sukoba sa bliskim osobama.
 36. Bez obzira na tuđa mišljenja, verujem da treba da učestvujem u blokadama.
-

Druga skala (tabela 2) obuhvata 12 ajtema i meri angažovanost studenata u blokadama u različitim oblicima učešća: fizička blokada fakulteta, prisustvo plenumima, rad u grupama, potpisivanje peticija, protestne akcije, performansi, izrada transparenta, učešće u slobodnim aktivnostima (debatama, tribinama, filmskim večerima i sl.) i promocija blokada na društvenim mrežama. Ispitanici su učestalost angažmana procenjivali na petostepenoj Likertovoj skali.

Tabela 2. Ajtemi koji mere angažovanost ispitanika

-
1. Aktivno učestvujem u fizičkoj blokadi neke, za ovaj pokret, bitne institucije.
 2. Dolazim na plenum.
 3. Aktivno sam angažovan član u jednoj radnoj grupi.
 4. Aktivno sam angažovan član u više radnih grupa.
 5. Potpisujem peticije koje podržavaju studente u blokadi.
 6. Dolazim na petnaestominutne pomene.
 7. Učestvujem često na protestnim šetnjama (uključujući i 24-časovne blokade).
 8. Učestvovao sam u međugradskim šetnjama.
 9. Učestvujem u studentskim performansima (hor, glumački performansi...).
 10. Pravim transparente za proteste.
 11. Učestvujem u slobodnim aktivnostima studenata u blokadi.
 12. Koristim medije i društvene mreže da promovišem blokade.
-

Ajtemi koji su merili sociodemografske varijable obuhvataju stavke vezane za pol, starost, pohađanje visokoškolske ustanove (univerzitet ili visoka škola) i usmerenje te stavke koje nam daju informacije o godini studija, načinu finansiranja, radnom i partnerskom statusu, mestu prebivališta i vrsti smeštaja.

Procedura

Odobrenje za sprovođenje istraživanja dobijeno je od Etičke komisije Fakulteta za medije i komunikacije Univerziteta Singidunum. Pilot-studija sprovedena je od 19. do 21. marta 2025. godine radi provere pouzdanosti upitnika. Prikupljeno je 110 odgovora, od čega je 108 bilo validno. Podaci su prikupljeni putem onlajn upitnika koji se delio studentskim kanalima.

Nakon pilot-studije sprovedeno je i glavno istraživanje, u periodu od 31. marta do 20. aprila 2025. godine. Upitnik je popunilo 1178 ispitanika, a validan uzorak je činilo 866 ispitanika. U svrhu provere hipoteza, uzorak iz pilot-istraživanja je spojen sa uzorkom glavnog istraživanja. Link je distribuiran putem društvenih mreža, flajera sa QR kodom, studentskih grupa i komunikacijom putem mejla sa fakultetima.

Popunjavanje upitnika je trajalo 10–20 minuta. Pre nego što su ispitanici pristupili rešavanju samog upitnika, zatražena je saglasnost u vidu informisanog pristanka koji ih je obaveštavao o ciljevima istraživanja i pravima učesnika, čime im je zagarantovana potpuna anonimnost.

Prikaz i interpretacija rezultata

Nakon što predstavimo deskriptivnu statistiku demografskih varijabli i konstruisanih skala korelata i angažovanosti, proverićemo pouzdanost i navedene hipoteze.

Deskriptivna statistika demografskih podataka

U ukupnom uzorku ispitanika ($n = 974$), prosečna starost iznosi 22,13 godina i čine ga studenti prve (14,3%), druge (22,4%), treće (27,3%), četvrti (21,8%), pete (3,9%) i šeste godine osnovnih studija (4,9%), kao i studenti master (4,4%) i doktorskih studija (0,6%). Deskriptivna statistika ostalih demografskih varijabli data je u tabeli 3.

Tabela 3. Rezultati deskriptivne statistike osnovnih demografskih varijabli

		Frekvencija	Procenat (%)
Pol	Muško	266	27,3%
	Žensko	697	71,6%
	Drugo	11	1,1%
Partnerski status	U partnerskom odnosu	443	45,5%
	Nije u partnerskom odnosu	531	54,5%
Način finansiranja	Budžet	453	46,5%
	Samofinansiranje	515	52,9%
	Drugo	6	0,6%
Radni status	Puno radno vreme	99	10,2%
	Honorarno	104	10,7%
	<i>Part-time</i> posao	141	14,5%
	Nezaposlen/a	630	64,7%
Mesto stanovanja	Isto mesto gde i studira	704	72,3%
	Različito mesto od onog gde studira	253	26%
	Nedostaju podaci	17	1,7%
Vrsta smeštaja	Sa porodicom	477	49%
	U studentskom domu	81	8,3%
	U iznajmljenom stanu/sobi	221	22,7%
	U sopstvenom stanu	104	10,7%
	Nedostaju podaci	91	9,3%
Ukupan broj ispitanika		974	100%

Osim osnovnih demografskih varijabli, prikupili smo i podatke o visokoškolskim obrazovnim ustanovama koje ispitanici pohađaju u akademskoj 2024/25. godini. Za svrhe istraživanja, bilo nam je značajno da uzorak sačinjava što više studenata sa različitih univerziteta, odnosno fakulteta (tabela 4).

Tabela 4. Deskriptivni prikaz univerzitetskih institucija u Republici Srbiji

	Frekvencija	Procenat
Univerzitet u Beogradu	462	47,4%
Univerzitet u Kragujevcu	43	4,4%
Univerzitet u Nišu	16	1,6%
Univerzitet u Novom Sadu	101	10,4%
Univerzitet umetnosti u Beogradu	7	0,7%
Kriminalističko-policijski univerzitet u Beogradu	1	0,1%
Alfa BK univerzitet, Beograd	2	0,2%
Univerzitet Educons u Sremskoj Kamenici	1	0,1%

Univerzitet Metropolitan, Beograd	13	1,3%
Univerzitet Privredna akademija, Novi Sad	2	0,2%
Univerzitet Singidunum	216	22,2%
Univerzitet Union	12	1,2%
Univerzitet Union – Nikola Tesla	15	1,5%
Visoke škole	83	8,5%
Ukupan broj ispitanika	974	100%

Osim pomenutih, prikupljeni su i podaci za studente koji pohađaju visoke škole širom Republike Srbije (tabela 5).

Tabela 5. Deskriptivni prikaz akreditovanih visokih škola u Republici Srbiji za 2024/25. godinu

	Frekvencija	Procenat
Visoka škola strukovnih studija – Beogradska politehnika	3	3,6%
Visoka škola likovnih i primenjenih umetnosti	1	1,2%
Visoka turistička škola strukovnih studija	1	1,2%
Visoka poslovno-tehnička škola strukovnih studija, Užice	2	2,4%
Visoka poslovna škola strukovnih studija, Valjevo	10	12,0%
Visoka zdravstvena škola strukovnih studija, Beograd	19	22,9%
Visoka škola strukovnih studija za informacione i komunikacione tehnologije, Beograd	2	2,4%
Visoka škola elektrotehnike i računarstva strukovnih studija, Beograd	23	27,7%
Visoka tehnološka škola strukovnih studija, Aranđelovac	1	1,2%
Visoka tekstilna strukovna škola za dizajn, tehnologiju i menadžment	5	6,0%
Visoka građevinsko-geodetska škola strukovnih studija, Beograd	2	2,4%
Akademija poslovnih strukovnih studija, Beograd	1	1,2%
Akademija tehničkih strukovnih studija, Beograd	1	1,2%
Visoka zdravstveno-sanitarna škola strukovnih studija „Visan”, Beograd	1	1,2%
Visoka škola strukovnih studija za informacione tehnologije – ITS, Beograd	3	3,6%
Akademija za humani razvoj	8	9,6%
Ukupan broj ispitanika	83	100%

Analiza pouzdanosti skala

Rezultati analize pouzdanosti skala korelata i angažovanosti pilot studije se nalaze u tabeli 6. U tabeli 7 se nalaze isti podaci koji se odnose na glavno istraživanje.

Tabela 6. Prikaz aritmetičke sredine, varijanse i koeficijenta pouzdanosti pilot studije

	M	S ²	Kronbah alfa (α)
Angažovanost	2,60	0,57	0,84
Stav	2,79	0,20	0,91
Afektivne komponente	3,67	0,78	0,88
Kolektivni identitet	4,39	0,76	0,93
Socijalna podrška	4,22	0,85	0,83
Efikasnost	4,07	0,61	0,75
Politički cinizam	4,57	1,04	0,94
Moralna obaveza	4,35	1,20	0,95

Tabela 7. Prikaz aritmetičke sredine, varijanse i koeficijenta pouzdanosti glavnog istraživanja

	M	S ²	Kronbah alfa (α)
Angažovanost	2,85	0,64	0,85
Stav	4,23	0,63	0,86
Afektivne komponente	3,79	0,57	0,83
Kolektivni identitet	4,45	0,53	0,86
Socijalna podrška	4,33	0,47	0,63
Efikasnost	4,21	0,54	0,71
Politički cinizam	4,71	0,40	0,65
Moralna obaveza	4,47	0,73	0,89

U glavnom istraživanju najmanji koeficijenti pouzdanosti se mogu uočiti kod skala socijalne podrške i političkog cinizma ([SocPo] α = 0,63, [PolCin] α = 0,65), dok je najveći skor Kronbah alfe zabeležen kod skale moralne obaveze (α = 0,89). Standardna devijacija (*SD*), odnosno varijansa (*SD*²), u svim slučajevima je ispod vrednosti 1,00, što ukazuje na malu grešku merenja.

Višestruka linearna regresija

Na osnovu rezultata višestruke linearne regresije, dolazi se do zaključka da je model značajan na nivou $p < .001$ i da prediktori objašnjavaju značajan procenat varijanse angažovanosti u studentskim blokadama ($R^2 = .39$, $F = 86.510$). Kao značajni prediktori izdvojili su se stav prema studentskim blokadama, afektivne komponente, efikasnost, moralna obaveza i politički cinizam. Na osnovu rezultata utvrđeno je da su hipoteze 1, 2, 4 i 7 potvrđene. Navedeni rezultati su detaljnije predstavljene u tabeli 8.

Tabela 8. Rezultati linearne regresije

	Beta	SE	95% CI		β	p
			LL	UL		
Stav prema studentskim blokadama	.09	.03	.03	.15	.09	.002*
Afektivne komponente	.09	.04	.01	.17	.08	.032*
Kolektivni identitet	.09	.05	-.02	.19	.08	.101
Socijalna podrška	.03	.04	-.06	.11	.02	.580
Efikasnost	.12	0.4	.03	.20	.11	.006*
Moralna obaveza	.36	.04	.27	.44	.38	.000**
Politički cinizam	-.95	.04	-.17	-.02	-.07	.018*

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$ = nivoi značajnosti

Diskusija

Sažetak rezultata

Cilj studije je bio da se ispita da li i u kojoj meri svaki od pretpostavljenih korelata predviđa angažovanost studenata u blokadama. Hipoteze su se odnosile na to da će viši nivoi afektivnih komponenti (*H2*), kolektivnog identiteta (*H3*), efikasnosti (*H4*), socijalne podrške (*H5*), političkog cinizma (*H6*) i moralne obaveze (*H7*) predviđati viši nivo angažovanosti. Što se tiče stavova (*H1*), pretpostavili smo da će osobe koje imaju pozitivnije stavove prema blokadama imati viši nivo angažovanosti u njima, dok će za one sa negativnijim stavovima biti obrnuto.

Ove hipoteze su bile potvrđene, budući da je višestruka regresivna analiza pokazala da predloženi skup korelata angažovanosti značajno objašnjava angažovanost studenata u blokadama, pri čemu model objašnjava 39% ukupne varijanse ($R^2 = .39$). Značajan doprinos su dali: stavovi prema blokadama, afektivne komponente, osećaj efikasnosti, moralna obaveza i politički cinizam, što potvrđuje *H1*, *H2*, *H4* i *H7*, dok *H3* i *H5* ostaju nepotvrđene. Politički cinizam je imao mali, ali značajan negativni uticaj.

Interpretacija rezultata

Pozitivna veza između stavova (*H1*) i angažovanosti potvrđuje teoriju planiranog ponašanja (Ajzen *et al.*, 2018), pokazujući da specifični stavovi pouzdano predviđaju ponašanje tokom blokada (Wallace *et al.*, 2005; Ajzen & Fishbein, 1970). Komponenta stava je jedna od tri ključne u toj

teoriji, tako da u kombinaciji sa subjektivnim normama i percipirane kontrole koje su delimično predstavljene u drugim skalama pokazuju snažnu osnovu u skladu sa teorijskim okvirom (Ajzen *et al.*, 1991). Potvrda ove hipoteza u kontekstu protestnih akcija je u skladu i sa prethodnim istraživanjima u ovoj oblasti, kao što je slučaj kod Antona i Lorenca (Anton, & Lawrence, 2016).

Afektivne komponente (*H2*) omogućavaju prelazak od namere ka delovanju (Sabucedo & Vilas, 2014) i značajno predviđaju angažovanost. Prema preporuci Asuna i saradnika (2022), u istraživanje su uključeni altruizam, optimizam i empatija, što je omogućilo dublje razumevanje afektivnih pokretača studentskog aktivizma. U skladu sa njihovim istraživanjima protesta u Čileu (Asún *et al.*, 2022), pronađeno je da pozitivne afektivne komponente igraju relevantnu ulogu u objašnjenju angažovanosti i da neemocionalni kontrukti pod okriljem afektivnih komponent bitno utiču na spremnost za učešće u takvim akcijama.

Slično prethodnim nalazima (Chan, 2016; Bäck *et al.*, 2018; Vilas & Sabucedo, 2012; Sabucedo *et al.*, 2018; Uysal *et al.*, 2022), efikasnost (*H4*), odnosno uverenje da će akcija biti uspešna, predstavlja značajan prediktor angažovanosti, zajedno sa uverenjima o moralnoj obavezi (*H7*). Moralna obaveza se specifično pokazuje kao najvažniji prediktor učešća, osim u slučajevima visokog subjektivnog rizika (Sabucedo *et al.*, 2018; Uysal *et al.*, 2022), što je prikazano u korišćenoj skali. Percipirana efikasnost kao snažan prediktor angažovanja je u skladu sa prethodnim kroskulturalnim istraživanjima (Chan, 2016).

Suprotno našoj hipotezi, politički cinizam (*H6*) se pokazao kao negativan prediktor, što odstupa od prethodnih nalaza (Van Stekelenburg, 2013). Smatramo da mladi u Srbiji sa izraženijim političkim cinizmom blokade doživljavaju kao besmislene ili kao produžetak korumpiranih mehanizama, pa ih ne smatraju autentičnim oblikom građanskog otpora. Najnovija istraživanja ukazuju na to da dezinformacije dodatno podstiču političku pasivnost ciničnih pojedinaca (Ahmed, Masood, Deng, & Malviya, 2025).

Kolektivni identitet (*H3*) i socijalna podrška (*H5*) nisu se pokazali značajnim za angažovanost u studentskim protestima. To može biti posledica slabije razvijenog osećaja pripadnosti studentskoj zajednici, dok je socijalna podrška možda kompromitovana jer je merenje vršeno tokom blokada, kada su studenti okruženi vršnjacima, a ne porodicom i prijateljima. Moguće je i da podršku percipiraju kao performativnu, a ne istinsku. Takođe, zbog primene metode snežne grudve, ispitanici su mogli pripadati sličnim društvenim krugovima, što je smanjilo raznolikost stavova i iskustava.

Ograničenja, snage i preporuke za buduća istraživanja

Iako istraživanje pruža vredne uvide u faktore koji utiču na studentski aktivizam, postoji nekoliko ograničenja koja treba uzeti u obzir.

Istraživanje koristi prigodan uzorak, što ograničava reprezentativnost i generalizaciju rezultata. Zatim, podaci su prikupljeni metodom samoprocene, što može uticati na davanje socijalno poželjnih odgovora ili subjektivna iskrivljavanja stavova i iskustava ispitanika. Takođe, korelaciono-regresioni dizajn ne omogućava zaključke o uzročno-posledičnim vezama, a eksperimentalno sprovođenje istraživanja bi bilo teško iz praktičnih i etičkih razloga. Dodatno, kvantitativni pristup ograničava uvid u lična iskustva i specifične razloge za učešće ili neangažovanost studenata.

Instrument je kreiran specifično za potrebe ovog istraživanja i ne predstavlja standardizovan instrument, a mogućnosti za proveru eksterne validnosti su ograničene. Ipak, u analizi podataka posebna pažnja je posvećena proceni pouzdanosti instrumenta, kako bi se osigurale što veća unutrašnja konzistentnost i istraživačka vrednost u datom kontekstu. Pouzdanost većine skala bila je zadovoljavajuća ($\alpha = 0,83-0,89$), a niži koeficijenti Kronbahove alfe zabeleženi su samo kod skala socijalne podrške ($\alpha = 0,63$), efikasnosti ($\alpha = 0,71$) i političkog cinizma ($\alpha = 0,65$).

Još jedna slaba tačka istraživanja jeste to što pruža samo poprečan presek u jednoj tački u vremenu, a rezultati su specifični za trenutni sociopolitički kontekst Srbije, što zahteva oprez u tumačenju i uzimanje u obzir kulturoloških specifičnosti.

Sprovedeno istraživanje pruža važne uvide u psihološke konstrukte koji su povezani sa studentskom angažovanošću u protestnim socijalnim situacijama, čime doprinosi političkoj i socijalnoj psihologiji. Dobijeni nalazi ukazuju na obrasce koji mogu biti relevantni studentima, akademskoj zajednici i organizatorima kolektivnih akcija i poslužiti za unapređenje organizacionih strategija, razvoj efikasnijih metoda agitacije i povećanje studentske participacije. Takođe, i samim ispitanicima mogu da pruže bolje razumevanje mehanizama koji oblikuju njihovu odluku.

Buduće studije mogu unaprediti nedostatke sadašnje, tako što bi podaci bili prikupljeni u više navrata tokom i nakon blokada, omogućavajući preciznije praćenje dinamike korelata i angažovanosti.

Preporučujemo sprovođenje obuhvatnog longitudinalnog istraživanja, radi preciznijeg sagledavanja promena u povezanosti između varijabli tokom vremena, uz uključivanje onih koje su izostale u ovom istraživanju, a pokazale su se relevantnim u srodnim oblastima.

Zaključak

U ovom istraživanju smo ispitivali korelate angažovanosti (stav prema studentskim blokadama, afektivne komponente, kolektivni identitet, socijalna podrška, efikasnost, politički cinizam i moralna obaveza) i kako su oni povezani sa angažovanošću studenata u studentskim blokadama. Višestruka regresiona analiza je pokazala da pojedinci koji imaju pozitivan stav prema blokadama, izraženije ispitivane afektivne komponente, osećaj efikasnosti, moralnu obavezu i politički cinizam pokazuju veću angažovanost. Pomoću saznanja dobijenih u ovom istraživanju možemo razumeti kako su različiti činioci povezani sa angažovanošću studenata u blokadama i protestima, što se može koristiti u budućnosti kao osnova za organizovanje i pravljenje strategija u vezi sa blokadama i protestima.

Literatura

- Ahmed, S., Masood, M., Deng, R., & Malviya, S. (2025). Why cynics disengage: the nexus of political cynicism, misinformation, and online political participation. *Asian Journal of Communication*, 35(5), 381–402.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Ajzen, I., & Driver, B. L. (1992). Application of the theory of planned behavior to leisure choice. *Journal of Leisure Research*, 24(3), 207–224. <https://doi.org/10.1080/00222216.1992.11969889>
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1970). The prediction of behavior from attitudinal and normative variables. *Journal of Experimental Social Psychology*, 6(4), 466–487. [https://doi.org/10.1016/0022-1031\(70\)90057-0](https://doi.org/10.1016/0022-1031(70)90057-0)
- Ajzen, I., Fishbein, M., Lohmann, S., & Albarracín, D. (2018). The influence of attitudes on behavior. In D. Albarracín & B. T. Johnson (Eds.), *The handbook of attitudes: Volume 1: Basic principles* (2nd ed., Vol. 1, pp. 197–255). Routledge.
- American Psychological Association. (n.d.). *Motivation*. In *APA dictionary of psychology*. <https://dictionary.apa.org/motivation>
- Anton, C. E., & Lawrence, C. (2016). The relationship between place attachment, the theory of planned behaviour and residents' response to place change. *Journal of Environmental Psychology*, 47, 145–154. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2016.05.006>
- Armitage, C. J., & Conner, M. (2001). Efficacy of the theory of planned behaviour: A meta-analytic review. *British Journal of Social Psychology*, 40(4), 471–499. <https://doi.org/10.1348/014466601164939>

- Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M. (2013). *Socijalna psihologija* (5. izd.; D. Spasovski, prev.). Mate.
- Asún, R. A., Rdz-Navarro, K., Zúñiga, C., & Louis, W. (2022). Modelling the mediating effect of multiple emotions in a cycle of territorial protests. *Social Movement Studies*, 21(3), 315–333. <https://doi.org/10.1080/14742837.2021.1917117>
- Baber, H. (2020). Intentions to participate in political crowdfunding: From the perspective of civic voluntarism model and theory of planned behavior. *Technology in Society*, 63, 101435. <https://doi.org/10.1016/j.tech-soc.2020.101435>
- Babović, M., Bajčeta, S., Veličković, K., Petrović, D., Stefanović, S., & Cvejić, S. (2017). *Da li Like-uješ protest*. SeCons.
- Bäck, E. A., Bäck, H., & Sivén, D. (2018). Why engage in collective action? The conditional effect of social support and efficacy on protest participation. *Basic and Applied Social Psychology*, 40(1), 49–59. <https://doi.org/10.1080/01973533.2017.1393488>
- Castro-Abril, P., Da Costa, S., Navarro-Carrillo, G., Caicedo-Moreno, A., Gracia-Leiva, M., Bouchat, P., Cordero, B., Mendez, L., & Páez, D. (2021). Social identity, perceived emotional synchrony, creativity, social representations, and participation in social movements. *Frontiers in Psychology*, 12, 764434. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.764434>
- Chan, M. (2016). Psychological antecedents and motivational models of collective action. *Social Movement Studies*, 15(3), 305–321. <https://doi.org/10.1080/14742837.2016.1147430>
- Ćosić, P. (2008). *Rečnik sinonima i tezaurus srpskog jezika*. Kornet. <https://doi.org/10.1080/14742837.2016.1147430>
- Cummings, P. M. (2015). Democracy and student discontent. *Journal of Politics in Latin America*, 7(3), 49–84.
- Dragičević-Šešić, M. (2001). The street as political space. *New Theatre Quarterly*, 17(1), 74–86. <https://doi.org/10.1017/S0266464X00014666>
- Fielding, K. S., McDonald, R., & Louis, W. R. (2008). Theory of planned behaviour, identity and intentions to engage in environmental activism. *Journal of Environmental Psychology*, 28(4), 318–326. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.03.003>
- Grahek, N., & Lazarević, A. (2014). *Organizacione forme za realizaciju studentskih interesa u kontekstu blokade*. <https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2019/03/Blokada-2014.pdf>
- Hornsey, M. J., Blackwood, L., Louis, W., Fielding, K., Mavor, K., Morton, T., O'Brien, A., Paasonen, K. E., Smith, J. R., & White, K. M. (2006). Why do people engage in collective action? Revisiting the role of perceived effectiveness. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(7), 1701–1722.
- Ilišin, V. (2014). *Studenti i politika: pragmatizam bez iluzija*. Institut za društvena istraživanja.

- Jonjić, V. (2017). *Stavovi i stereotipi* (Završni rad). Sveučilište u Splitu. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:164:878368>
- Lihua, D. (2022). An extended model of the theory of planned behavior. *Frontiers in Psychology, 12*, 627818. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.627818>
- Maher, T. V., & Earl, J. (2017). Pathways to contemporary youth protest: The continuing relevance of family, friends, and school for youth micromobilization. In *Social movements and media* (pp. 55-87). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S2050-206020170000014001>
- Mesić, M. (2009). Hrvatski studentski pokret. *Politička misao, 46*(4), 79–101.
- Petronijewić, E. (1998). Streets of protest. *Polish Sociological Review, 267*–286.
- Polletta, F., & Jasper, J. M. (2001). Collective identity and social movements. *Annual Review of Sociology, 27*(1), 283–305. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.283>
- Punda, J. (2019). *Politički cinizam u Republici Hrvatskoj: dispozicijske i ponašajne odrednice* (Doctoral dissertation, University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Sociology).
- Reeve, J., Jang, H., Carrell, D., Jeon, S., & Barch, J. (2004). Enhancing students' engagement by increasing teachers' autonomy support. *Motivation and emotion, 28*(2), 147–169.
- Rekola, E. P. M. (2001). The theory of planned behavior in predicting willingness to pay for abatement of forest regeneration. *Society & Natural Resources, 14*(2), 93–106.
- Resanović, M. (2017). Mogućnost solidarnosti između profesora i studenata u protestu. *Blokada Filozofskog fakulteta 2014. godine, 73*–93.
- Sabucedo, J. M., & Vilas, X. (2014). Anger and positive emotions in political protest. *Universitas Psychologica, 13*(3), 829–838.
- Sabucedo, J. M., Dono, M., Alzate, M., & Seoane, G. (2018). The importance of protesters' morals: Moral obligation as a key variable to understand collective action. *Frontiers in psychology, 9*, 418.
- Smith, E. M., González, R., & Frigolett, C. (2021). Understanding change in social-movement participation. *Political Psychology, 42*(6), 1037–1051.
- The Science of Emotion: Exploring the Basics of Emotional Psychology*. (June 27, 2019). UWA. Retrieved March 7, 2025, from <https://online.uwa.edu/news/emotional-psychology/>
- Uysal, M. S., Acar, Y. G., Sabucedo, J. M., & Cakal, H. (2022). 'To participate or not participate, that's the question': The role of moral obligation and different risk perceptions on collective action. *Journal of Social and Political Psychology, 10*(2), 445–459.
- Van Stekelenburg, J. (2013). The political psychology of protest. *European Psychologist, 18*(4), 237–247.
- Vilas, X., & Sabucedo, J. M. (2012). Moral obligation. *Revista de Psicología Social, 27*(3), 369–375.

- Walgrave, S., & Wouters, R. (2022). How social ties support protest participation. *Social Problems*, 69(4), 997–1024.
- Walgrave, S., Van Laer, J., Verhulst, J., & Wouters, R. (2013). Why do people protest? comparing demonstrators' motives across issues and nations. *Media, movements and politics*, 1–42.
- Wallace, D. S., Paulson, R. M., Lord, C. G., & Bond Jr, C. F. (2005). Which behaviors do attitudes predict? Meta-analyzing the effects of social pressure and perceived difficulty. *Review of general psychology*, 9(3), 214–227.
- Zafirović, J., & Lazarević, A. (2014). Blokada u kontekstu bolonjskih reformi. In B. Filipović & N. Jovanović (Eds.), *Blokada Filozofskog fakulteta 2014* (pp. 29–53). Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore; Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

*Filip Preočanin*¹ Originalni naučni rad
Fakultet za medije i komunikacije, DOI: 10.21301/BloKADA.2025.10
Univerzitet Singidunum, student osnovnih studija

Ana Vojinović Fakultet za medije i komunikacije,
Univerzitet Singidunum, studentkinja osnovnih studija

Sara Atanasković Fakultet za medije i komunikacije,
Univerzitet Singidunum, studentkinja osnovnih studija

Marija Kukoljac Fakultet za medije i komunikacije,
Univerzitet Singidunum, studentkinja osnovnih studija

CRTE LIČNOSTI I SOCIJALNA PODRŠKA KAO PREDIKTORI PROTESTNOG PONAŠANJA STUDENATA U SRBIJI 2024/2025.

U ovom istraživanju se ispituje prediktivna moć bazičnih crta ličnosti (Velikih pet plus poštenje) i socijalne podrške u odnosu na protestno ponašanje i radikalne namere u kontekstu studentskih protesta u Srbiji 2024–2025. Budući da su crte ličnosti stabilne dispozicije za ponašanje, u istraživanju je ispitivano u kojoj meri se na osnovu njih mogu predvideti protestno ponašanje i radikalne namere na protestima u Srbiji. Imajući u vidu da dispozicije ne određuju ponašanje u potpunosti, dodatno je razmatrana i prediktivna moć socijalne sredine – putem procene socijalne podrške, odnosno percepcije podrške koju studenti osećaju da dobijaju od važnih društvenih grupa i bliskih osoba – kao mogućeg prediktora protestnog ponašanja. Istraživanje je sprovedeno na prigodnom uzorku od 956 studenata (667 ženskih, 277 muških i 12 nebinarnih), sa prosekom godina 22,22, putem onlajn upitnika. Istraživačko pitanje je kako se na osnovu crta ličnosti i socijalne podrške mogu *predvideti angažovanost u protestima* i spremnost na ekstremne političke akcije. Korišćen je korelaciono-regresioni nacrt i mere: Mini IPIP-6 – procena crta ličnosti, skala radikalnih namera, skala socijalne podrške i skala protestnog ponašanja. Lična radikalizacija se može značajno predvideti na osnovu crta ličnosti – savesnost negativno, a ekstraverzija pozitivno. *Grupna*

1 Adresa za korespondenciju: filip.preocanin.20221048@fmk.edu.rs

radikalizacija se najbolje predviđa na osnovu savesnosti, i to negativno. *Podrška fakultetskim blokadama* se može predvideti na osnovu poštenja, ekstraverzije i saradljivosti. Podrška generalnim protestima najbolje se predviđa putem saradljivosti. Socijalna podrška je značajan pozitivan prediktor svih ishoda: lične i grupne radikalizacije, podrške blokadama i opšte angažovanosti. Razlike između studenata koji su učestvovali i koji nisu učestvovali statistički se značajno izdvajaju po otvorenosti, saradljivosti i socijalnoj podršci.

Istraživanje pokazuje da su savesnost, ekstraverzija, saradljivost, poštenje i socijalna podrška značajno povezani sa protestnim angažovanjem i radikalnim namerama mladih te da otvaraju prostor za dalja istraživanja kolektivne akcije u kontekstu društvenih promena.

Ključne reči: protestno ponašanje, studenti, crte ličnosti, socijalna podrška, radikalne namere

Personality Traits and Social Support as Predictors of Student Protest Behavior in Serbia 2024/2025

The study examines the predictive power of basic personality traits (Big Five plus Honesty-Humility) and social support in relation to protest behavior and radical intentions, in the context of student protests in Serbia (2024/25). Given that personality traits represent stable behavioral dispositions, the research investigates the extent to which they predict protest behavior and radical intentions during student demonstrations. Considering that dispositions do not fully determine behavior, the study also explores the predictive power of the social environment—through the assessment of social support, i.e., the perceived support students feel they receive from significant social groups and close individuals—as a potential predictor of protest engagement. It was conducted on a convenience sample of 956 students (667 female, 277 male, and 12 non-binary), with an average age of 22.22, using an online questionnaire. The research question was how personality traits and social support predict engagement in protests and willingness to engage in extreme political actions. A correlational-regression design was used, with the following measures: Mini IPIP-6 (personality traits), Radical Intentions Scale, Social Support for Protest Scale, and Protest Behavior Scale. Personal radicalization was significantly predicted by personality traits—conscientiousness negatively, and extraversion positively. Group radicalization was best predicted by conscientiousness, also negatively. Support for university blockades was predicted by honesty-humility, extraversion, and agreeableness, while support for general protests was primarily predicted by agreeableness. Social support was found to be a significant positive predictor of all outcomes: personal and group radicalization, support for blockades, and overall protest involvement. Differences between students who participated and those who did not participate were statistically significant in openness, agreeableness, and social support.

The findings suggest that conscientiousness, extraversion, agreeableness, honesty-humility, and social support exhibit significant connection to youth protest engagement and radical intentions, offering a foundation for further research on collective action in the context of social change

Keywords: protest behavior, students, personality traits, social support, radical intentions

Uvod

Tragedija u Novom Sadu koja se dogodila 1. novembra 2024. godine u 11.52, kada je nadstrešnica na železničkoj stanici pala i usmrtila 16 osoba, označila je početak burnog perioda za srpsko društvo. Nedugo nakon nesreće, građani su počeli spontano da održavaju dnevne pomene u 11.52, u trajanju od 15 minuta, širom Srbije. Tokom jednog pomena ispred Fakulteta dramskih umetnosti, studenti i građani su napadnuti od lica za koja se sumnjalo da su bliska vlasti. Taj incident bio je povod blokada državnih i nekih privatnih univerziteta, čime su pokrenuti najveći i najduži studentski protesti u istoriji Srbije. Studenti su osnovali pokret „Studenti u blokadi“, organizovali plenuma, štrajkove i proteste širom zemlje, sa zahtevima za društveno-političke promene.

Tragedija je bila samo povod; nezadovoljstvo proizilazi iz dugogodišnjih problema, uključujući ulazak Rio Tinta, ekološke i proteste u vreme kovida 19, slučajeve korupcije i neadekvatne reakcije vlasti. Ovaj niz događaja je doveo do društvene reakcije, zbog koje, u trenutku pisanja rada, protesti i dalje traju.

Protesti u Srbiji, iako specifični po povodu i trajanju, mogu se razumeti u okviru šireg fenomena protestnog ponašanja, koje se javlja u različitim društvenim kontekstima. Protestno ponašanje je oblik kolektivne akcije i političke participacije čiji je cilj postizanje socijalnih i političkih promena. Gurr (1970) navodi da ono obuhvata neinstitucionalne oblike reagovanja kroz koje pojedinci ili grupe izražavaju političko nezadovoljstvo i postavljaju zahteve. Slično tome, Tilly (1978) protest vidi kao kolektivnu akciju „običnih ljudi“ usmerenu ka političkim akterima i elitama.

Istorijski, autori nude različite pristupe razumevanju masovnog ponašanja. Razni autori u svom radu ističu da je studentski aktivizam moćan vid socijalne akcije sa potencijalom za velike promene (Altbach, 1989 prema Nikolayenko, 2023; Boren, 2019 prema Nikolayenko, 2023). Blumer i Park vide gomile, kako nazivaju mase ljudi, kao pokretače socijalne promene, naglašavajući njihov progresivni potencijal (Blumer, 1969 prema Newburn, 2021; Park & Burgess, 1921 prema Newburn, 2021). Nikolajen-

ko nam u svom radu prikazuje da studentska populacija više učestvuje u protestima od svojih vršnjaka koji nisu studenti (Nikolayenko, 2023). Još jedno kros-nacionalno istraživanje nam govori da u populacijama gde ima više studenata ima više i protesta protiv vlade, kao i da oni teže da budu nenasilni (Ustyzhanin, Sawyer & Korotayev, 2023).

Iako se može pretpostaviti da protesti prvenstveno proizlaze iz nezadovoljstva, Mihajlović (1992) u svom istraživanju pokazuje da se veza između nezadovoljstva i protestnog ponašanja pojavljuje tek posredstvom niza drugih faktora, što sugerise da je protestno ponašanje kompleksniji fenomen nego što se intuitivno pretpostavlja.

Možemo zaključiti da je protestno ponašanje kompleksnije i od same veze nezadovoljstvo-protest. U ovom istraživanju mi se interesujemo za ostale varijable povezane sa protestnim ponašanjem i njihovu moć predikcije tog vida socijalnog ponašanja. Preciznije, ispitujemo prediktivnu moć crta ličnosti i socijalne podrške bliskih drugih u predikciji protestnog ponašanja. Time uključujemo i značajne unutrašnje faktore u vidu crta ličnosti, koje su direktno odgovorne za naše ponašanje, te socijalne faktore koji ga dodatno oblikuju. Osim protestnog ponašanja, istražujemo i moć predikcije tih varijabli na još jednu varijablu od interesa, radikalne namere. Iako su radikalne namere povezane sa protestima i buntom, one se u ovom radu ne posmatraju kao intenzivniji oblik protestnog ponašanja već kao poseban psihološki konstrukt koji se odnosi na spremnost pojedinca da podrži ili opravda upotrebu potencijalno nasilnih ili nelegalnih sredstava u ostvarivanju ciljeva grupe. Taj konstrukt je operacionalizovan u skladu sa modelom Moskalkenka i MekKaulija (Moskalkenko & McCauley, 2009).

Ličnost

Ličnost je temeljni pojam u psihologiji. Ona je ključna za razumevanje političkog ponašanja jer oblikuje način na koji pojedinci doživljavaju svet, razmišljaju i deluju u političkoj sferi, dok je istovremeno oblikovana iskustvima i društvenim okolnostima (Cottam, Dietz-Uhler, Mastors, & Preston, 2010). Jedan od najuticajnijih teorijskih okvira je model Velikih pet crta ličnosti (*Big Five*), koji obuhvata neuroticizam, ekstraverziju, saradljivost, savesnost i otvorenost kao iskustvu (McCrae & Costa, 2008). Neuroticizam se opisuje kao sklonost ka negativnim emocijama, ekstraverzija kao društvenost i energičnost, saradljivost kao empatija i spremnost na kompromis, savesnost kao organizovanost i odgovornost, dok otvorenost kao iskustvu podrazumeva kreativnost i intelektualnu radoznalost.

Osim modela *Big Five*, istraživanje uključuje i crtu poštenje (*Honesty-Humility*) iz modela *HEXACO*, koja obuhvata moralne osobine poput

iskrenosti i skromnosti (Ashton & Lee, 2008). Ti modeli omogućavaju razumevanje političkog ponašanja jer ličnost utiče na percepciju političke realnosti, vrednosti i društvenih odnosa, oblikujući stavove i kolektivni angažman (Cottam *et al.*, 2010).

Brojna istraživanja potvrđuju da crte ličnosti mogu biti značajni prediktori učestvovanja u društvenim pokretima. Otvorenost ka iskustvu posebno je povezana sa sklonošću ka uključivanju u različite oblike građanskog i političkog aktivizma (Brandstätter & Opp, 2014; Mađerčić & Vukasović Hlupić, 2020; Saleh, El Kahhal, & Abou Seif, 2011). Savesnost se u više istraživanja pokazala kao negativan prediktor učešća u protestima i oblicima aktivizma visokog rizika, budući da savesni pojedinci obično teže redu i poštovanju pravila (Gallego & Oberski, 2012; Mađerčić & Vukasović Hlupić, 2020; Mondak, Hibbing, Canache, Seligson, & Anderson, 2011). Ekstraverzija se povezuje sa višim nivoom političkog aktivizma jer ekstravertne osobe traže društvene interakcije i energično pristupaju ciljevima (Brandstätter & Opp, 2014; Saleh *et al.*, 2011). Nalazi o saradljivosti su manje konzistentni. Iako saradljivi pojedinci pokazuju empatiju i prosocijalnost, njihova težnja ka harmoniji može smanjiti spremnost na učešće u konfliktima i protestima koji podrazumevaju konfrontaciju (Brandstätter & Opp, 2014; Mađerčić & Vukasović Hlupić, 2020). Neurotizizam se povezuje sa nižim nivoom političke participacije jer emocionalna nestabilnost i percepcija rizika mogu obeshrabrili pojedince (Saleh *et al.*, 2011). Istraživanja pokazuju da su osobe sa višim poštenjem sklonije prosocijalnom ponašanju i moralnim odlukama, čak i kada to znači suprotstavljanje nepravdi ili autoritetu (Hilbig & Zettler, 2009).

Socijalna podrška

Socijalna podrška se definiše kao dostupnost i pružanje resursa koji osobi pomažu da se suoči sa stresom i životnim izazovima (Cohen, 2004). Pregled više od četrdeset korelacionih studija pokazao je da socijalna podrška ima zaštitnu funkciju – ublažava negativne psihološke posledice stresa, naročito kada je podrška „usklađena“ sa zahtevima situacije (Cohen & Wills, 1985, prema Cohen, 2004; Cohen & McKay, 1984; Cutrona & Russell, 1990, prema Cohen, 2004). Ključna je pretpostavka da percepcija dostupnosti podrške igra presudnu ulogu u zaštiti od negativnih ishoda – važnije je verovanje da će podrška biti pružena nego sama činjenica da je ona primljena (Wethington & Kessler, 1986, prema Cohen, 2004).

Socijalna podrška je značajan psihosocijalni faktor u razumevanju protesta i kolektivnog delovanja. Prisustvo i podrška članova porodice, prijatelja ili kolega utiče na odluku pojedinca da učestvuje u kolektivnim

akcijama. Percipirana podrška povećava spremnost za učešće, naročito kada pojedinac procenjuje kapacitet i efikasnost grupe; osobe koje veruju u podršku bliskih i sposobnost grupe da ostvari ciljeve verovatnije će učestvovati u protestima (Bäck, Bäck & Sivén, 2020).

González i saradnici (2015) ističu da se na osnovu prethodnog učešća roditelja u kolektivnim akcijama može predvideti angažman njihove dece, naglašavajući ulogu porodične podrške i prenosa društvenih normi. U ovom istraživanju, socijalna podrška se definiše kao subjektivna procena pojedinca o stepenu u kojem njegovo neposredno socijalno okruženje (važni drugi – porodica, prijatelji, kolege sa fakulteta, profesori...) pruža podršku njegovom učestvovanju u studentskim protestima. Ona je merena adaptiranom verzijom skale percipirane socijalne podrške koju su koristili Milošević Đorđević i Međedović (2023). U svom radu, autori su ispitivali psihološki profil osoba koje odgađaju ili odbijaju da se vakcinišu protiv kovida 19 i pokazali da je percipirana socijalna podrška od važnih drugih pozitivno povezana sa većom verovatnoćom buduće namere vakcinacije. Za potrebe ovog istraživanja, skala je prilagođena tako da stavke odražavaju kontekst studentskog protestnog angažmana. Neki autori naglašavaju da podrška drugih olakšava usaglašavanje ličnih uverenja sa očekivanjima grupe, povećavajući spremnost na dugoročne i održive oblike angažovanja (Thomas, McGarty & Mavor, 2012). Uprkos značaju socijalne podrške, i dalje su retka istraživanja njenog doprinosa protestnom ponašanju i radikalnim namerama u kombinaciji sa crtama ličnosti.

Radikalne namere

Radikalne namere označavaju psihološku spremnost pojedinca da podrži ili učestvuje u akcijama koje nisu u skladu sa dominantnim društvenim i političkim normama, uključujući i upotrebu nasilja ili nelegalnih sredstava radi ostvarivanja ciljeva grupe s kojom se identifikuje.
Sophia Moskalenko & Clark McCauley

Takve namere ne označavaju samo nasilje već latentnu dispoziciju ka prihvatanju ekstremnijih oblika političkog angažmana. Najčešće se mere putem *Radicalism Intention Scale* (RIS), dela šireg instrumenta *Activism and Radicalism Intention Scales* (ARIS) (Moskalenko & McCauley, 2009). RIS procenjuje stepen slaganja sa tvrdnjama koje predstavljaju podršku ili spremnost na upotrebu nasilnih i nelegalnih metoda u zastupanju interesa sopstvene grupe, čime omogućava razlikovanje između aktivističkog i radikalnog oblika političkog angažovanja.

Važan psihološki okvir za razumevanje tog fenomena predstavljaju crte ličnosti. Dosadašnja istraživanja pokazuju da određene crte mogu modulirati način na koji pojedinci reaguju na društvene nepravde. U svojoj studiji, Rotvajler i saradnici (Rottweiler *et al.*, 2022) pokazali su da efekat percipirane grupne uskraćenosti na sklonost ka ekstremizmu zavisi od profila ličnosti: osobe sa nižom savesnošću i višom otvorenošću prema iskustvu pokazuju izraženije radikalne namere u uslovima percipirane nepravde. Ti nalazi ukazuju na to da pojedine crte mogu povećati verovatnoću da osećaj frustracije preraste u podršku ekstremnim idejama.

Osim ličnosti, važnu ulogu u formiranju radikalnih namera ima i pomenuta percepcija socijalne podrške. Osećaj povezanosti sa drugima može ublažiti efekte socijalne nepravde, diskriminacije i frustracije, čime se smanjuje verovatnoća usvajanja ekstremnih ideja. Elis i saradnici (Ellis *et al.*, 2022) pokazali su da su ispitanici sa višim stepenom percipirane socijalne podrške imali značajno niže rezultate na merama podrške nasilnoj radikalizaciji, čak i u uslovima društvene diskriminacije. Slično, u drugoj studiji je pronađeno da socijalna podrška deluje kao protektivni faktor između socijalne adversnosti i simpatija prema nasilnoj radikalizaciji – studenti koji su doživljavali stres i osećaj marginalizacije, ali su imali stabilnu mrežu podrške, pokazivali su znatno manju sklonost ka radikalnim idejama (Rousseau *et al.*, 2019). Smatramo da je tip socijalne podrške koji koristimo u ovom istraživanju nešto drugačiji i specifičniji jer se direktno odnosi na podršku bliskih drugih studentskim protestima, što vidimo kao potencijalan podsticaj za tu vrstu ponašanja.

Razumevanje radikalnih namera zahteva razumevanje šireg okvira političke radikalizacije. Istraživači (McCauley & Moskalenko, 2008) navode da radikalizacija nije linearan proces već skup mehanizama na individualnom, grupnom i društvenom nivou. Iako mnogi doživljavaju nepravdu, većina ne prelazi u radikalizaciju, što ukazuje na ulogu psiholoških i socijalnih faktora, poput crta ličnosti i socijalne podrške, u objašnjenju individualnih razlika u spremnosti na ekstremne oblike angažmana.

Ciljevi

Cilj istraživanja je da ispitamo u kojoj meri se na osnovu crta ličnosti i socijalne podrške mogu predvideti protestno ponašanje i radikalne namere studenata u Srbiji te da utvrdimo razlike između učesnika protesta i onih koji to nisu. Budući da su crte ličnosti relativno stabilne, fokus je na njihovoj prediktivnoj ulozi, uz razmatranje socijalne podrške kao dodatnog faktora koji može uticati na sklonost ka protestima i radikalnim akcijama.

Istraživačka pitanja: Kako se na osnovu crta ličnosti i socijalne podrške mogu predvideti angažovanost u protestima i spremnost na ekstremne političke akcije, to jest radikalne intencije?

Da li se i kako razlikuju učesnici i neučesnici protesta prema crtama ličnosti i socijalnoj podršci?

Hipoteze u ovom istraživanju su konstruisane na osnovu prethodnih istraživanja na ovu temu, strukture kriterijumskih varijabli i pretpostavki autora.

Hipoteza 1 (H1): Na osnovu crta ličnosti može se predvideti protestno ponašanje (podrška generalnim protestima i podrška fakultetskim blokadama).

H2: Na osnovu crta ličnosti mogu se predvideti radikalne intencije (lična radikalizacija i grupna radikalizacija)

H3: Na osnovu socijalne podrške mogu se pozitivno predvideti oba vida protestnog ponašanja.

H4: Na osnovu socijalne podrške mogu se pozitivno predvideti radikalne intencije.

H5: Postoje razlike između učesnika i neučesnika protesta.

Značaj istraživanja

Značaj ovog istraživanja ogleda se u proširivanju znanja o fenomenu protesta i protestnog ponašanja kao kolektivne akcije u društveno-političkom kontekstu. Povezanost ličnosti i socijalne podrške sa ovim ponašanjem važna je za razumevanje unutrašnjih i spoljašnjih faktora koji ga oblikuju. Značajno nam je bilo da obuhvatimo i studente koji nisu učestvovali u protestnim akcijama kako bismo identifikovali faktore razlike između grupa. Ovo istraživanje vidimo kao priliku da približimo i prikazemo trenutnu situaciju u Srbiji, kroz psihološku prizmu. Takođe, kao učesnicima tih događaja, ovo istraživanje nam je od izuzetne lične važnosti.

Metod

U istraživanju je primenjen korelaciono-regresioni metod za ispitivanje veza između crta ličnosti, socijalne podrške i varijabli protestnog ponašanja i radikalnih namera. Sprovedene su deskriptivne analize prediktorskih i kriterijumskih varijabli, proverena pouzdanosti skala protestnog ponašanja i analiza Pirsonovog koeficijenta korelacije da bismo proverili vezu između crta ličnosti i socijalne podrške sa kriterijumskim varijablama. Koristili smo linearnu regresionu analizu radi ispitivanja prediktivne

moći crta ličnosti i socijalne podrške nad kriterijumskim varijablama. Na kraju smo uradili Man–Vitnijev U-test (*Mann-Whitney U test*) radi ispitivanja razlika između učesnika i neučesnika protesta.

Uzorak

Istraživanje je sprovedeno na studentskom uzorku sa fakulteta iz cele Srbije. U istraživanju je učestvovalo 956 studenata, od toga 667 ženskih (69,8%), 277 muških (29%) i 12 nebinarnih (1,2%). Prosečan uzrast uzorka je bio 22,2 godine ($SD = 3,49$), najmlađi ispitanik je imao 19, a najstariji 69 godina. Od 956 ispitanih studenata, 874 (91,4%) je učestvovalo u protestima i blokadama fakulteta, dok 82 (8,6%) ispitana studenta nisu. Uzorak nije reprezentativan.

Uzorak je prikupljen metodom snežne grudve u aprilu i maju 2025. godine. Sa plenuma studenata Fakulteta za medije i komunikacije kontaktirani su ostali fakulteti putem studentskih kanala komunikacije, nakon čega im je poslat link za istraživanje. Posebno smo pokušali da dođemo do studenata koji nisu učestvovali u blokadama i protestima, ali broj tih ispitanika nije bio velik.

Tabela 1. Pol, uzrast i učestvovanje

	N	%	M	SD	Min	Max
Pol	956		.31	.49	0	2
Muški	277	69,8				
Ženski	667	29				
Nebinarni	12	1,2				
Uzrast	956		22,22	3,49	19	69
Učestvovanje	956		.91	.29	0	1
Da	874	91,4				
Ne	82	8,6				
Total	956					

Napomena: *M* = aritmetička sredina; *SD* = standardna devijacija

Varijable

Jedna od dve prediktorske varijable su crte ličnosti merene Mini IPIP-6 skalom (Mededović & Bulut, 2017) koja sadrži 24 ajtema ocenjena Likertovom petostepenom skalom (1 – potpuno netačno; 5 – potpuno tačno). Meri Velikih pet crta ličnosti i poštenje iz modela HEXACO.

Druga prediktorska varijabla je socijalna podrška bliskih drugih konstruisana u skladu sa kontekstom, po uzoru na skalu Milošević Đorđević

i Međedovića (Milošević Đorđević i Međedović, 2023). Skala se sastoji od pet ajtema i operacionalizovana je petostepenom Likertovom skalom (1 – uopšte ne podržavaju; 5 – potpuno podržavaju). Primeri ajtema iz ove skale su „*Studenti sa mog fakulteta*“, „*Nastavnici sa mog fakulteta*“, „*Prijatelji (koji nisu studenti)*“, „*Roditelji*“, „*Ostali članovi rodbine*“, na koje ispitanici odgovaraju u kojoj meri pružaju podršku.

Prva kriterijumska varijabla je protestno ponašanje. Skalu su konstruisali autori ovog istraživanja, sastoji se od 15 ajtema, ispituje učešće u određenim protestnim aktivnostima i meri se putem šestostepene skale (1 – nikad; 6 – uvek).

Nakon statističkih analiza, na ovoj varijabli su se izdvojila dva faktora. Prvi smo nazvali „Učestvovanje u fakultetskim blokadama“ i sadrži osam ajtema koji se odnose na aktivnosti studenata na blokiranim fakultetima, održavanje i učestvovanje u organizaciji blokada i protesta. Vrlo usko je povezan sa protestnim ponašanjem specifičnim za ove proteste. Primeri tih pitanja su „*Prisustvujem na plenumima*“ i „*Provodim vreme na blokiranim fakultetima*“.

Drugi faktor izdvojen faktorskom analizom označili smo kao „Učestvovanje na generalnim protestima“. Sastoji se od sedam ajtema fokusiranih na aktivnosti van fakultetskih blokada, uključujući agitaciju protestnog sadržaja, širenje svesti o protestima i učestvovanju na velikim akcijama van fakulteta. U odnosu na prvi faktor, odražava manju i opštiju angažovanost. Primeri ajtema su „*Poštujem generalni štrajk*“ i „*Delim protestni sadržaj na društvenim mrežama*“.

Druga kriterijumska varijabla su radikalne namere. Konstrukt je operacionalizovan putem *Radicalism Intention Scale* (RIS) (Moskalenko i McCauley, 2009), koja meri stepen slaganja sa izjavama o podršci radikalnim oblicima političkog delovanja. Skala je deo šireg instrumenta *Activism and Radicalism Intention Scales* (ARIS), koji pravi razliku između nenasilnog aktivizma (AIS) i potencijalno nasilnog radikalizma (RIS). U ovom istraživanju korišćena je samo podskala RIS koja obuhvata sedam ajtema, a stepen slaganja sa tvrdnjama meren je petostepenom Likertovom skalom (1 – uopšte se ne slažem; 5 – potpuno se slažem).

Statističkom analizom su dobijena dva faktora. Prvi faktor se odnosi na ličnu radikalizaciju, koja obuhvata četiri ajtema i odražava individualnu spremnost ispitanika da lično učestvuje u radikalnim ili nasilnim akcijama. Primer ajtema: „*Bio bih spreman/na da budem uhapšen na protestu koji je posvećen borbi za naša prava*“.

Drugi faktor smo nazvali grupna radikalizacija. Sastoji se od tri ajtema i opisuje podršku ili opravdavanje radikalnog delovanja od sopstvene

grupe. Primer ajtema koji zasićuje faktor: „*Podržavao/la bih grupu koja se bori za moja politička prava čak iako bi ta grupa ponekad kršila zakon*“.

Treća kriterijumska varijabla je učestvovanje u protestima. S obzirom na to da su istraživanjem obuhvaćeni i studenti koji nisu učestvovali, postavili smo ajtem koji ih odvaja i omogućava poređenje na prediktorskim varijablama. Ajtem je glasio „*Da li ste učestvovali u protestnim akcijama koje su organizovali studenti u blokadi?*“, sa ponuđenim odgovorima „*Da*“ i „*Ne*“. Ispitanici koji nisu učestvovali nisu popunjavali skale protestnog ponašanja.

Rezultati

Pre sprovođenja analiza, iz baze su uklonjeni ispitanici koji nisu imali tačan odgovor na dva kontrolna ajtema ili nisu naveli fakultet koji studiraju. Od početnih 1.039 ispitanika koji su popunili upitnik, u istraživanju je preostalo 956. U tabeli 2 prikazani su rezultati deskriptivne analize varijabli.

Tabela 2. Deskriptivna statistika crta ličnosti, socijalne podrške, grupne i lične radikalizacije, podrške fakultetskim blokadama i generalnim protestima

	N	M	SD	Min	Max
H	956	3,31	0,86	1	5
O	956	4,03	0,76	1,25	5
C	956	3,55	0,86	1	5
E	956	3,03	0,89	1	5
A	956	4,20	0,62	1	5
N	956	3,09	0,91	1	5
Socijalna podrška	953	4,01	0,65	1	5
Lična radikalizacija	954	2,97	1,11	1	5
Grupna radikalizacija	954	2,19	1,02	1	5
Učestvovanje u fakultetskim blokadama	871	2,96	1,00	1	5
Učestvovanje u generalnim protestima	871	4,51	0,65	1	5

Napomena: M = aritmetička sredina; SD = standardna devijacija; H = poštenje; O = otvorenost; C = savesnost; E = ekstraverzija; A = saradljivost; N = neuroticizam

U tabeli 3 možemo videti da skala učestvovanje u fakultetskim blokadama pokazuje dobru pouzdanost ($\alpha = .82$), a skala učestvovanje u generalnim protestima zadovoljavajuću pouzdanost ($\alpha = .77$).

Tabela 3. Pouzdanost skala protestnog ponašanja

	Broj stavki	N	α
Učestvovanje u fakultetskim blokadama	8	856	.82
Učestvovanje u generalnim protestima	7	856	.77

U tabeli 4 prikazane su korelacije između crta ličnosti, socijalne podrške, radikalnih intencija i protestnog ponašanja. Poštenje je pozitivno povezano sa učestvovanjem u fakultetskim blokadama, a otvorenost sa ličnom i grupnom radikalizacijom te učestvovanjem u generalnim protestima. Saveznost je negativno povezana sa ličnom i grupnom radikalizacijom. Ekstraverzija je pozitivno povezana sa ličnom radikalizacijom, učestvovanjem u fakultetskim blokadama i generalnim protestima. Saradljivost je negativno povezana sa grupnom radikalizacijom, a pozitivno sa fakultetskim blokadama i generalnim protestima. Neuroticizam je povezan samo sa učestvovanjem u generalnim protestima, dok je socijalna podrška pozitivno povezana sa ličnom radikalizacijom, fakultetskim blokadama i generalnim protestima. Korelacije su većinom slabe snage, pri čemu socijalna podrška ima najjaču povezanost sa skoro svim kriterijumskim varijablama, osim grupne radikalizacije, koja je najviše negativno povezana sa savesnošću.

Tabela 4. Korelaciona analiza

Varijable	.1	-2	3 3	.4	.4	-6	.7	-8	-9	-10	-11
1. H	—	.03	.05	-.10**	.10**	-.07*	.01	.05	-.06	.11**	.05
2. O	.03	—	-.11**	.20**	.23**	.01	.05	.11**	.07*	.06	.10**
3. C	.05	-.11**	—	.06	.02	-.21**	.03	-.09**	-.19**	-.01	-.04
4. E	-.10**	.20**	.06	—	.13**	-.18**	.06	.07*	-.00	.10**	.09**
5. A	.10**	.23**	.02	.13**	—	.20**	.09**	.01	-.11**	.16**	.31**
6. N	-.07*	.01	-.21**	-.18**	.20**	—	-.05	-.05	.02	.07	.10**
7. Socijalna podrška	.01	.05	.03	.06	.09**	-.05	—	.16**	.03	.18**	.35**
8. Lična radikalizacija	.05	.11**	-.09**	.07*	.01	-.05	.16**	—	.39**	.25**	.28**
9. Grupna radikalizacija	-.06	.07*	-.19**	-.00	-.11**	.02	.03	.39**	—	-.04	-.03
10. Fakultetske blokade	.11**	.06	-.01	.10**	.16**	.06	.18**	.25**	-.04	—	.50**
11. Generalni protesti	.05	.10**	-.04	.09**	.39**	.10**	.35**	.28**	-.03	.50**	—

Napomena: * označava $p < .05$; ** označavaju $p < .01$

Za ispitivanje hipoteza o prediktivnoj moći crta ličnosti i socijalne podrške sprovedene su višestruke regresione analize.

H1: Na osnovu crta ličnosti može se predvideti protestno ponašanje (učestvovanje u generalnim protestima i fakultetskim blokadama). H2: Na osnovu crta ličnosti mogu se predvideti radikalne intencije (lična radikalizacija i grupna radikalizacija).

U prvom setu analiza, prikazanih u tabelama 5–8, ispitano je u kojoj meri se na osnovu crta ličnosti mogu predvideti protestno ponašanje i radikalne namere u statističkom smislu.

Za podršku fakultetskim blokadama, regresioni model je bio značajan, $F(6,864) = 7.39$, $p < .01$, jer je objašnjavao 4,9% varijanse ($R^2 = .05$). Kao značajni pozitivni prediktori izdvojili su se poštenje ($B = .13$, $SE = .04$, $\beta = .11$, $t = 3,38$, $p < .01$), ekstraverzija ($B = .13$, $SE = .04$, $\beta = .11$, $t = 3,15$, $p < .01$) i saradljivost ($B = .21$, $SE = .06$, $\beta = .12$, $t = 3,46$, $p = .01$), što pokazuje da viši skorovi na tim varijablama predviđaju veću podršku fakultetskim blokadama.

Tabela 5. Crte ličnosti kao prediktori učestvovanja u fakultetskim blokadama

Prediktor	B	SE B	β	t	p
Konstanta	1.06	.36		2,98	.00
H	.13	.04	.11	3,38	.00
O	.01	.05	.01	0,22	.83
C	-.02	.04	-.01	-0,40	.69
E	.12	.04	.11	3,15	.00
A	.20	.06	.12	3,46	.00
N	.07	.04	.06	1,81	.07

Napomena: B = nestandardizovani koeficijent; SE B = standardna greška; β = standardizovani koeficijent

Model za predikciju učestvovanja u generalnim protestima bio je naj-snažniji, $F(6,864) = 16,57$, $p < .01$, $R^2 = .10$, pri čemu su značajni prediktori ekstraverzija ($B = .05$, $SE = .03$, $\beta = .07$, $t = 2,02$, $p = .04$) i saradljivost ($B = .30$, $SE = .04$, $\beta = .28$, $t = 8,15$, $p < .01$), što pokazuje da viši skorovi na tim skalama predviđaju veću podršku generalnim protestima.

Tabela 6. Crte ličnosti kao prediktori učestvovanja u generalnim protestima

Prediktor	B	SE B	β	t	p
Konstanta	2,91	.224		12,963	.00
H	.02	.02	.03	1,01	.31
O	.02	.03	.02	0,59	.55
C	-.03	.02	-.04	-1,15	.25
E	.05	.02	.07	2,02	.04
A	.30	.04	.28	8,15	.00
N	.04	.02	.05	1,54	.12

Napomena: B = nestandardizovani koeficijent; SE B = standardna greška; β = standardizovani koeficijent

Hipoteza 1 je potvrđena (tabele 5–6) jer je na osnovu modela crta ličnosti moguće predvideti oba vida protestnog ponašanja. Od specifičnih crta, na osnovu ekstraverzije i naročito saradljivosti može se značajno pozitivno predvideti protestno ponašanje, dok je poštenje značajan prediktor samo učestvovanja u fakultetskim blokadama, a neuroticizam, otvorenost i savjesnost nisu značajni.

Model za ličnu radikalizaciju (tabela 7) bio je značajan, $F(6,947) = 4,89$, $p < .001$, ali je objašnjavao mali deo varijanse ($R^2 = .03$). Savjesnost je bila značajan negativan prediktor ($B = -.16$, $SE = .04$, $\beta = -.12$, $t = -3,65$, $p < .01$), a ekstraverzija značajan pozitivan prediktor lične radikalizacije ($B = .10$, $SE = .04$, $\beta = .08$, $t = 2,28$, $p = .023$), dok ostale crte nisu imale značajan efekat.

Tabela 7. Crte ličnosti kao prediktori lične radikalizacije

Prediktor	B	SE B	β	t	p
Konstanta	2.63	.37		7,09	.00
H	.02	.04	.02	.58	.56
O	.08	.05	.05	1,58	.12
C	-.16	.04	-.12	-3,65	.00
E	.10	.04	.08	2,28	.02
A	.090	.06	.05	1,46	.14
N	-.06	.04	-.05	-1,33	.18

Napomena: B = nestandardizovani koeficijent; $SE B$ = standardna greška; β = standardizovani koeficijent

Model za grupnu radikalizaciju (tabela 8) bio je značajan, $F(6,947) = 8,65$, $p < .01$, jer je objašnjavao 5,2% varijanse ($R^2 = .052$). Značajni negativni prediktori bili su poštenje ($B = -.09$, $SE = .04$, $\beta = -.07$, $t = -2,26$, $p = .024$), savjesnost ($B = -.23$, $SE = .04$, $\beta = -.19$, $t = -5,81$, $p < .001$) i saradljivost ($B = -.12$, $SE = .06$, $\beta = -.07$, $t = -2,06$, $p = .04$), što ukazuje na to da osobe sa nižim skorovima na tim dimenzijama češće izražavaju radikalne stavove na grupnom nivou.

Tabela 8. Crte ličnosti kao prediktori grupne radikalizacije

Prediktor	B	SE B	β	t	p
Konstanta	3,46	.34		10,21	.00
H	-.09	.04	-.07	-2,26	.02
O	.08	.04	.06	1,69	.09
C	-.23	.04	-.19	-5,81	.00
E	.01	.04	.00	0,16	.87
A	-.12	.06	-.07	-2,06	.04
N	-.01	.04	-.01	-0,19	.85

Napomena: B = nestandardizovani koeficijent; $SE B$ = standardna greška; β = standardizovani koeficijent

Hipoteza 2 je potvrđena – na osnovu modela crta ličnosti moguće je predvideti ličnu i grupnu radikalizaciju. One ne objašnjavaju velik udeo varijanse tih varijabli, ali su značajan deo, kao što možemo videti. Na osnovu savjestivosti mogu se negativno predvideti radikalne intencije. Ekstraverzija se izdvaja kao pozitivan prediktor lične, a poštenje kao negativni prediktor grupne radikalizacije. Suprotno očekivanjima, saradljivost se izdvaja kao negativan prediktor grupne, a ne lične radikalizacije. Otvorenost i neuroticizam ne pokazuju nikakvu povezanost, što potvrđuje očekivanja u vezi sa neuroticizmom.

Cilj drugog seta regresionih analiza, prikazanih u tabelama 9–12, bio je da ispita da li se na osnovu socijalne podrške mogu predvideti protestno ponašanje i radikalne intencije.

H3: Na osnovu socijalne podrške mogu se pozitivno predvideti oba vida protestnog ponašanja. H4: Na osnovu socijalne podrške mogu se pozitivno predvideti radikalne intencije (lična radikalizacija i grupna radikalizacija).

Socijalna podrška je značajan prediktor svih oblika angažmana: učestvovanja u generalnim protestima ($B = .041$, $SE = .04$, $\beta = .35$, $t = 11,14$, $p < .01$, $R^2 = .13$), fakultetskim blokadama ($B = .32$, $SE = .06$, $\beta = .18$, $t = 5,37$, $p < .01$, $R^2 = .03$), ličnoj radikalizaciji ($B = .49$, $SE = .05$, $\beta = .29$, $t = 9,39$, $p < .01$, $R^2 = .09$) i grupnoj radikalizaciji ($B = .18$, $SE = .05$, $\beta = .11$, $t = 3,55$, $p < .01$, $R^2 = .01$), pri čemu slabija povezanost sa grupnom radikalizacijom može biti posledica distribucije odgovora ili indirektna veza između varijabli.

Tabela 9. Socijalna podrška kao prediktor učestvovanja u fakultetskim blokadama

Prediktor	B	SE B	β	t	p
Konstanta	1,64	.25		6,64	.00
Socijalna podrška	.32	.06	.18	5,37	.00

Napomena: B = nestandardizovani koeficijent; $SE B$ = standardna greška; β = standardizovani koeficijent

Tabela 10. Socijalna podrška kao prediktor učestvovanja u generalnim protestima

Prediktor	B	SE B	β	t	p
Konstanta	2,84	.15		18,62	.00
Socijalna podrška	.41	.04	.35	11,14	.00

Napomena: B = nestandardizovani koeficijent; $SE B$ = standardna greška; β = standardizovani koeficijent

Tabela 11. Socijalna podrška kao prediktor lične radikalizacije

Prediktor	B	SE B	β	t	p
Konstanta	.99	.21		4,63	.00
Socijalna podrška	.49	.05	.29	9,39	.00

Napomena: B = nestandardizovani koeficijent; SE B = standardna greška; β = standardizovani koeficijent.

Tabela 12. Socijalna podrška kao prediktor grupne radikalizacije

Prediktor	B	SE B	β	t	p
Konstanta	1,47	.20		7,20	.00
Socijalna podrška	.18	.05	.11	3,55	.00

Napomena: B = nestandardizovani koeficijent; SE B = standardna greška; β = standardizovani koeficijent

Hipoteza 3 i Hipoteza 4 su potvrđene. Pokazalo se da socijalna podrška ima veći udeo u objašnjavanju varijanse od crta ličnosti kod varijabli učestvovanja u generalnim protestima i lične radikalizacije, a crte ličnosti veći udeo u objašnjavanju varijanse kod varijabli učestvovanja u fakultetskim blokadama i grupne radikalizacije.

Rezultati prikazani u tabeli 13 pokazuju da su studenti koji su učestvovali u protestima imali više vrednosti otvorenosti ($U = 29244,50$, $Z = -2,77$, $p = .006$), pri čemu su ispitanici koji učestvuju imali više vrednosti (Mean Rank = 486,04) u odnosu na one koji ne učestvuju (Mean Rank = 398,14). Utvrđena je statistički značajna razlika u saradljivosti ($U = 23876,00$, $Z = -5,05$, $p < .001$), pri čemu su ispitanici koji učestvuju imali ponovo više rangove. Rezultati su pokazali izraženu statistički značajnu razliku u nivou socijalne podrške ($U = 13615,50$, $Z = -9,21$, $p < .001$) u korist ispitanika koji učestvuju. Korišćen je Man-Vitni U-test s obzirom na to da distribucije nisu normalne i da je velika razlika između uzorka.

Tabela 13. Man-Vitni U-test za učestvovanje/neučestvovanje

	Učestvovali	Nisu učestvovali	U	Z	p	r
	Mean Rank	Mean Rank				
H	476,71	497,58	34269,5	-.66	.51	.02
O	486,04	398,14	29244,5	-2,77	.01	.09
C	475,98	505,38	33630,0	-.93	.36	.03
E	483,45	425,70	31504,5	-1,82	.07	.06
A	492,18	332,67	23876,0	-5,05	.00	.16
N	483,02	430,36	31886,5	-1,66	.10	.05
Soc. podrška	501,89	209,09	13615,5	-9,21	.00	0,30

Napomena: Veličina efekta r izračunata je prema formuli $r = Z / \sqrt{N}$. Korišćen je $p < .05$ nivo značajnosti.

Ovo potvrđuje hipotezu H5, da razlike između učesnika i neučesnika postoje, ali bi trebalo vrlo oprezno tumačiti rezultate s obzirom na veličinu uzorka.

Diskusija

Cilj istraživanja je bio da se ispituje uloga crta ličnosti i socijalne podrške u predviđanju protestnog ponašanja i radikalnih intencija te razlike između učesnika i neučesnika u studentskim protestima u Srbiji 2024–2025. Rezultati ovog istraživanja isključivo govore o korelaciji i predikciji između prediktorskih i kriterijumskih varijabli, a ne o uzročno-posledičnim vezama. Rezultate ovog istraživanja bi trebalo interpretirati u terminima prediktivne moći prediktora i njihove povezanosti sa kriterijumskim varijablama, odnosno koliko možemo potencijalno zaključiti o vrednosti kriterijumskih varijabli na osnovu vrednosti prediktorskih varijabli.

Rezultati pokazuju da lične dispozicije i socijalni faktor igraju statistički značajnu, ali različitu ulogu u predviđanju različitih oblika političkog angažmana.

Crte ličnosti imale su statistički značajan, ali mali doprinos u objašnjenju protestnog ponašanja. Ekstraverzija i saradljivost su pozitivni prediktori učestvovanja u fakultetskim blokadama i generalnim protestima, dok je poštenje prediktor samo fakultetskih blokada. Ekstravertne osobe teže društvenoj interakciji i izražavanju stavova (Curtin, Stewart & Duncan, 2010; Brandstätter & Opp, 2014), a saradljivi pojedinci se prilagođavaju grupnim normama, što je u kontekstu mirnih studentskih protesta pozitivan prediktor angažmana (Ashton & Lee, 2007). Poštenje je povezano sa preferiranjem konstruktivnih i prosocijalnih akcija (Hilbig & Zettler, 2009). Otvorenost, neuroticizam i savesnost nisu bili značajni prediktori protesta.

Za radikalne intencije, savesnost je negativan prediktor lične i grupne radikalizacije, ekstraverzija je pozitivni prediktor lične radikalizacije, a poštenje i saradljivost negativni prediktori grupne radikalizacije. Otvorenost i neuroticizam nisu imali značajan efekat. Impulsivniji i manje savesni pojedinci češće podržavaju radikalne ili nepromišljene oblike delovanja, dok ekstravertne osobe izražavaju stavove i preuzimaju vidljivije uloge, ali ne nužno nasilje (McCrae & Costa, 2008; Krause, Rensmann & van der Noll, 2021).

Na osnovu socijalne podrške bilo je moguće značajno predvideti podršku generalnim protestima i fakultetskim blokadama, što potvrđuje da studenti sa percepcijom podrške vršnjaka, porodice ili kolega lakše prevazilaze prepreke za učešće (Bäck, Bäck & Sivén, 2020; Cohen, 2004; González *et al.*, 2015; Milošević Đorđević & Mededović, 2023). Takođe,

bilo je moguće predvideti ličnu, ali slabije grupnu radikalizaciju, što je u skladu sa istraživanjima koje smo naveli (van Zomeren, Postmes, & Spears, 2008; Thomas, McGarty, & Mavor, 2012). Treba imati u vidu da socijalna podrška i grupna radikalizacija ne pokazuju korelaciju nultog reda, što nam govori o supresiji. U interpretaciji tih rezultata trebalo bi biti oprezan, jer smo svesni da je veza između socijalne podrške i protestnog ponašanja, to jest percepcija podrške, pod uticajem učestvovanja u protestu. S tim u vezi, naglašavamo još jednom opreznost prema dobijenim rezultatima i dublje istraživanje teme u nekom sledećem istraživanju.

Razlike između učesnika i neučesnika potvrđuju H5. Najveća razlika je u socijalnoj podršci, saradljivost i otvorenost su se pokazale kao statistički značajne, dok poštenje i savesnost nisu imali efekta, kao ni neuroticizam. I ovde je vrlo važno biti oprezan u interpretaciji rezultata, s obzirom na razlike u uzorku. Spoljašnja validnost tih rezultata je upitna pa, iako ih smatramo važnim, moramo naglasiti da bi se u sledećem istraživanju ta razlika u uzorku morala smanjiti kako bi rezultati bili validniji.

Zaključak

Istraživanje pokazuje da je na osnovu crta ličnosti i percipirane socijalne podrške moguće statistički značajno predvideti protestno ponašanje studenata u Srbiji. Dok su neke hipoteze potvrđene a druge nisu, rezultati ukazuju na različite načine na koje psihološki i socijalni faktori oblikuju politički angažman. Glavno ograničenje studije je nedostatak reprezentativnog uzorka, naročito nedostatak studenata koji nisu učestvovali u protestima. Buduća istraživanja bi trebalo da se fokusiraju na šire uzorke, pogotovo na studente koji nisu učestvovali. Potencijalni način na koji bi oni mogli da se privuku jeste ponovo metod snežne grudve, sa velikim fokusom na neučesnike. Još bi trebalo uvrstiti dodatne psihološke i socijalne faktore te uticaj konteksta i vremena ispitivanja kako bi se bolje razumele razlike u protestnom ponašanju. Takođe, ponovo naglašavamo, vrlo je bitno da se ti rezultati ne interpretiraju kao uzročno-posledični jer oni ne govore o uticaju.

Zahvalnice

Zahvaljujemo se našem mentoru u ovom istraživanju, Janku Mededoviću, koji je imao veliki mentorski doprinos i bez koga sprovođenje ovog istraživanja i izrada ovog rada ne bi bili mogući.

Literatura

- Ashton, M. C., & Lee, K. (2008). The prediction of Honesty–Humility-related criteria by the HEXACO and Five-Factor models of personality. *Journal of Research in Personality, 42*(5), 1216–1228. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2008.02.004>
- Bäck, E. A., Bäck, H., & Sivén, D. (2020). Why engage in collective action? The conditional effect of social support and efficacy on protest participation. *Journal of Social and Political Psychology, 8*(1), 123–145. <https://doi.org/10.5964/jspp.v8i1.1159>
- Brandstätter, H., & Opp, K.-D. (2014). Personality and political participation. In J. T. Jost, A. C. Kay, & H. Thorisdottir (Eds.), *Social and psychological bases of ideology and system justification* (pp. 1–23). Oxford University Press.
- Cohen, S. (2004). Social relationships and health. In H. S. Friedman & R. C. Silver (Eds.), *Foundations of health psychology* (pp. 222–236). Oxford University Press.
- Cottam, M., Dietz-Uhler, B., Mastors, E., & Preston, T. (2010). *Psychology and political behavior*. Routledge.
- Curtin, N., Stewart, E., & Duncan, L. (2010). Personality and protest behavior: Big Five traits and engagement in collective action. *Personality and Individual Differences, 48*(6), 712–717. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.01.003>
- Ellis, B. H., Miller, A. B., Sideridis, G., Frounfelker, R., Miconi, D., Abdi, S., Aw-Osman, F., & Rousseau, C. (2021). Risk and protective factors associated with support of violent radicalization: Variations by geographic location. *International Journal of Public Health, 66*, Article 617053. <https://doi.org/10.3389/ijph.2021.617053>
- Gallego, A., & Oberski, D. L. (2012). Political participation and personality traits: Evidence from Europe. *European Political Science Review, 4*(2), 263–291. <https://doi.org/10.1017/S1755773911000249>
- González, R., Alvarez, B., Manzi, J., & others. (2015). The role of family in the intergenerational transmission of collective action. *European Journal of Social Psychology, 45*(2), 234–247. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2092>
- Gurr, T. R. (1970). *Why men rebel*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.4324/9781315631073>
- Le Bon, G. (2018). *Psihologija gomile* (Ž. Živanović, prev.). Algoritam. (Originalno delo objavljeno 1895.)
- McCauley, C., & Moskaleiko, S. (2008). Mechanisms of political radicalization: Pathways toward terrorism. *Terrorism and Political Violence, 20*(3), 415–433. <https://doi.org/10.1080/09546550802073367>
- Međedović, J., & Bulut, T. (2017). The Mini IPIP-6: Short, valid, and reliable measure of the six-factor personality structure. *Primenjena psihologija, 10*(2), 185–202. <https://doi.org/10.19090/pp.2017.2.185-202>
- Mihailović, S. (1992). Nezadovoljstvo građana i socijalni protest. *Sociološki pregled, 26*(1–4), 109–120.

- Milošević Đorđević, J., & Mededović, J. (2023). Depicting socio-psychological profile of COVID-19 vaccination hesitators and rejecters. *Psihologijske teme*, 32(3), 577–596. <https://doi.org/10.31820/pt.32.3.9>
- Moskalenko, S., & McCauley, C. (2009). Measuring political mobilization: The distinction between activism and radicalism. *Terrorism and Political Violence*, 21(2), 239–260. <https://doi.org/10.1080/09546550902765508>
- Newburn, T. (2021). The causes and consequences of urban riot and unrest. *Annual Review of Criminology*, 4, 53–73. <https://doi.org/10.1146/annurev-criminol-061020-124931>
- Nikolayenko, O. (2023). Anti-corruption protests and university students: Evidence from Russian cities. *Government and Opposition*, 58(2), 207–226. <https://doi.org/10.1017/gov.2021.54>
- Rottweiler, B., & Gill, P. (2022). Individual differences in personality moderate the effects of perceived group deprivation on violent extremism: Evidence from a United Kingdom nationally representative survey. *Frontiers in Psychology*, 13, Article 790770. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.790770>
- Rousseau, C., et al. (2019). From social adversity to sympathy for violent radicalization: The role of depression and social support. *Archives of Public Health*, 77, Article 1–9. <https://doi.org/10.1186/s13690-019-0372-y>
- Thomas, E. F., McGarty, C., & Mavor, K. I. (2012). Aligning identities, emotions, and beliefs to create commitment to sustainable social and political action. *Personality and Social Psychology Review*, 16(2), 194–218. <https://doi.org/10.1177/1088868311421782>
- Tilly, C. (1978). *From mobilization to revolution*. Addison-Wesley Publishing Company.
- Ustyuzhanin, V. V., Sawyer, P. S., & Korotayev, A. V. (2023). Students and protests: A quantitative cross-national analysis. *International Journal of Comparative Sociology*, 64(4), 375–401. <https://doi.org/10.1177/00207152221136042>
- van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2008). Toward an integrative social identity model of collective action (SIMCA): A quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological Bulletin*, 134(4), 504–535. <https://doi.org/10.1037/a0012783>

AUDITIVNA RAVAN
STUDENTSKOG PROTESTA

Jelena Pešić¹

Univerzitet u Beogradu
– Filozofski fakultet

Originalni naučni rad

DOI: 10.21301/BloKADA.2025.11

Ana Birešev

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

Aleksandra Marković

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

ODJEKIVANJE TIŠINE: MORFOLOGIJA TIHIH KOMEMORATIVNIH SKUPOVA U KONTEKSTU STUDENTSKIH PROTESTA 2024/2025. GODINE*

Protestne akcije neretko podrazumevaju upotrebu govora ili proizvodnju buke da bi se poslala poruka, formulisao zahtev ili izrazilo nezadovoljstvo. Međutim, one mogu biti osmišljene i kao tišina i ćutanje. Najčešće su to akcije kojima se kolektivno izražava neka vrsta bola ili patnje zbog tragedije ili gubitka, ali mogu da budu i izraz tihog otpora ili pak strategija političke borbe koja ima cilj da zaštiti učesnike od represije. Nije reč o privatizaciji ili depolitizaciji nezadovoljstva već, kako navodi Batler (Butler), o uspostavljanju kompleksnog poretka političke zajednice koji se temelji na isticanju „međusobne zavisnosti i moralne odgovornosti“. Ros (Ross), stoga, ukazuje na to da, umesto „prozivanja“ (*call-out*) odgovornih, ta vrsta kolektivne akcije zapravo poziva (*call-in*) građane na ulicama da se pridruže onima koji protestuju u tišini, u zajedničkom, sakralnom činu iskazivanja tuđe, saosećanja i pijeteta prema žrtvama.

Imajući to na umu, cilj autorki ovog rada je da osvetle morfologiju svakodnevnih višeminutnih komemorativnih činova zajedničkog iskazivanja sećanja na žrtve pada nadstrešnice, koji predstavljaju jedan od centralnih oblika kolektivne protestne akcije u studentskim pobunama u Srbiji 2024/2025. godine. Osim analize strukture i efekata tog oblika protestnog angažmana, u radu su dati kratak istorijski pregled tihih protesta i elementi za njihovu teorijsku analizu.

Ključne reči: tih protest, studenti, Srbija

1 Adresa za korespondenciju: pesicj@gmail.com

* Realizaciju istraživanja na temelju kojeg je nastao ovaj tekst podržalo je Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu – Filozofskom fakultetu (ugovor br. 451-03-137/2025-03/200163).

The Echo Of Silence: Morphology of the Silent Commemorative Assemblies Within the Context of the 2024/2025 Student Protests

Protest actions usually entail the use of speech or the creation of noise, in order to convey messages, articulate demands or voice dissatisfaction. However, protest actions could be structured in such a way to incorporate silence as a political gesture. Oftentimes, it revolves around actions symbolizing collective expressions of grief or suffering triggered by a tragedy or loss. Also, it could represent an expression of silent resistance to repression, or a strategy designed to protect participants from repression. It is not about the privatization or depoliticization of disaffection, but rather, as Butler noted, about establishing a complex order within the political community, based on dependency and ethical responsibility. Ross therefore proposes that instead of a „calling-out“ of those responsible, the silent protests actually invite („call-in“) citizens on the streets to join those who protest silently, in a common, sacral act of expressing grief, compassion and reverence for the victims.

Bearing this in mind, the aim of the paper is to shed light on the morphology of everyday, multi-minute commemorative acts of joint expression of remembrance for the victims of the canopy collapse, which represent one of the central forms of collective protest action within the 2024–2025 student protests in Serbia. In addition to analyzing the structure and effects of this form of protest engagement, the paper offers a brief historical overview of silent protests, as well as the elements of their theoretical conceptualisation.

Key words: silent protests, students, Serbia

Uvod

U savremenim razmatranjima ističe se da je protest specifičan oblik individualne ili kolektivne artikulacije nezadovoljstva, odnosno performativni čin (Butler, 2011; 2015), kojim se, gestovima i ritualima materijalizovanim u prostoru, osporavaju hegemonne strukture moći ili simbolički i delatno pruža podrška određenim idejama, politikama ili ličnostima koje su njihovi nosioci. U tom kontekstu se glas ili, preciznije, zvučna artikulacija subjekta javlja kao ključni medij kojim se ne samo saopštavaju poruke i zahtevi u okviru protestnih, individualnih ili kolektivnih činova nego se proizvodi društveni odnos između govornika i publike te između samih aktera koji konstituišu publiku ili protestnu grupu. Dolar, stoga, ukazuje da glas predstavlja „intimno jezgro subjektivnosti“, ali istovremeno, i „teksturu društvenog“ (Dolar, 2006, str. 18), dok Džudit Batler (Butler, 2015, str. 20) ističe da je akustični element performativnih činova, u koje spadaju

protesti i javni skupovi (*assemblies*), zajedno sa vizuelnom i tehnološkom dimenzijom, ključan za samoodređenje (tranzitornih) političkih zajednica. Implicitno ili eksplicitno, protesti podrazumevaju postojanje sukoba ili makar potrebu za glasnom razmenom argumenata međusobno suprotstavljenih strana (Cantrell, 2021), koje se, na temelju zajedničkih kognitivnih i afektivnih karakteristika, trajno ili privremeno homogenizuju i tvore delatno povezane zajednice. Na taj način glas u protestu ne predstavlja tek tehnički instrument prenosa značenja nego sastavni element društvenosti i političkog delanja. Zvuk se, pritom, ne iscrpljuje samo u glasovima (govoru, pevanju, vici, vrisku, mumljanju itd.) već, kako ističe Label, obuhvata i različite oblike buke, akustičnih i vibracionih modela koje učesnici protesta proizvode svojim telima, predmetima ili instrumentima, postajući tako konstitutivni deo performativnog čina i element u oblikovanju kolektivne političke akcije (LaBelle, 2018, str. 3).

Iako su glas, zvuk i buka nezaobilazni pratioci javnih činova političkog osporavanja, protestne strategije ponekad mogu da počivaju na potpuno suprotnom principu. Reč je o tihim protestima, odnosno protestnim akcijama osmišljenim kao odsustvo zvuka, tišina i ćutanje. A upravo tihi protesti čine okosnicu repertoara studentskih (i građanskih) mobilizacija u Srbiji 2024–2025, čiji je neposredan povod obeležen tragičnim događajem – padom nadstrešnice na renoviranoj zgradi železničke stanice u Novom Sadu i pogibijom šesnaestoro ljudi. I, bez obzira na to što tihi protesti nisu nova ili ekskluzivna odrednica protesta u Srbiji, oni svakako čine aktuelne studentske mobilizacije distinktivnim u odnosu na pređašnje studentske pobune i s obzirom na učinke koje proizvode, odnosno načine na koje oblikuju poruke koje odašilju. Imajući to u vidu, cilj autorki ovog rada je da sagledaju osnovne karakteristike, značenja i mobilizacijske efekte tihih protesta uopšte i da osvetle morfologiju tih protestnih akcija u kontekstu aktuelnih studentskih pobuna u Srbiji.²

Tišina, prisustvo i politika: konceptualizacija tihog protesta

U klasičnoj literaturi koja se bavi društvenim pokretima i protestnim mobilizacijama, tihi protesti se pominju tek usputno, kao jedna od strategija u protestnim repertoarima kolektivnih akcija (Tarrow, 2001). Ipak, oni su sve češće predmet proučavanja zasebnih studija (Burnett, 2025; Hatzisavvidou, 2015; Kaura-aho, 2021; Ranjbar, 2017; Velju, 2021. itd.), praćenih nastojanjima da se, oslanjanjajući se na postojeću literaturu

2 U vreme pisanja ovog teksta, u oktobru i novembru 2025. godine, studentski i građanski protesti su i dalje bili u toku.

(Arendt, 1998; Butler, 2011; 2015; Rancière, 1999; 2004; 2010 itd.), izgradi epistemološka i teorijska osnova za oblikovanje konceptualnog aparata za analizu tišine kao forme političkog delovanja (Brito-Vieira *et al.*, 2019; Ferguson, 2002; Gray, 2015a; 2021; Hatcher, 2025).

Teorijski pristupi odnosu tišine i politike, a posebno oni koji su razvijani u okvirima feminističke ili postkolonijalne teorije (hooks, 1989; Spivak, 1988), polazili su od pretpostavke da tišina počiva na isključivanju, to jest da je to instrument moći kojim se marginalizovane i obezvlašćene društvene grupacije lišavaju resursa, mogućnosti, prilika, znanja ili samopuzdanja da artikulišu sopstvene (političke) pozicije (Ferguson, 2002; Gray, 2015a; Schweiger & Tomiak, 2023). Tišina se, dakle, primarno razumevala kao ućutkivanje (*silencing*) (Brito-Vieira *et al.*, 2019). Osim toga, nećujnost i tišina su neretko poistovećivane sa apolitičnošću (*silence-as-non-participation*; Ferguson, 2002; Veliu, 2021; Gray, 2021) ili, šire, sa odsustvom iz sfere političkog (*silence-as-absence*; Brito-Vieira, 2020). Drugim rečima, „binarna ekonomija simboličkog poretka politike“ iskazivana je kao suprotstavljenost glasa, delovanja i prisustva, s jedne strane, i tišine, neaktivnosti i odsustva, s druge strane (Brito-Vieira, 2020, str. 977).

Savremene perspektive i razmatranja tišine donose sazajne obrte. Na ontološkom planu, tišina se više ne sagledava isključivo kao suprotnost govoru ili drugim komunikacionim praksama već se ukazuje na to da se i njome može saopštiti poruka, odnosno da predstavlja značenjima i simbolima impregniran komunikativni čin koji je izveden s određenom namerom (Schweiger & Tomiak, 2023). Meditativna tišina u protestu shvata se kao posvećenost unutrašnjoj subjektivnosti, koja dobija svoj spoljni, kolektivni izraz (Burnett, 2025, str. 45). Epistemološki obrt je povezan sa shvatanjem tišine ne nužno kao manifestacije pasivnog odnosa prema svetlu oko sebe, strukturno uslovljene marginalizovane pozicioniranosti ili pak nametnute isključenosti ili dobrovoljnog odsustva iz političkih procesa već, naprotiv, kao aktivnog modaliteta izražavanja političkog stava i sopstvene pozicije (Gray, 2021; Guillaume & Schweiger, 2018). Tišina se, u tom smislu, ne razumeva isključivo na osnovu svojih značenja (*silence-as-meaning*) već i kao delatni čin (*silence-as-doing*) (Veliu, 2021). Transcendirajući redukcionistička tumačenja i usvajajući polisemični karakter pojma (tišina se pojavljuje kao simbolička, osnažujuća, retorička, angažujuća itd.; Hatzisavvidou, 2015), u savremenim razmatranjima tišine naglašava se njen dejstveni potencijal (Brito-Vieira *et al.*, 2019).

Mada nije nužno vezana za javna okupljanja (uzmimo samo primere organizovanih kolektivnih akcija uzdržavanja od objavljivanja i deljenja sadržaja na internetu – „digitalne tišine“ [Bakiner, 2025]; potom, „tihih bojkota“ u oblasti potrošnje; „belih listića“, simboličkog odbijanja učešća

u izbornim procesima ili, pak, masovnog uzdržavanja od javnog iznošenja sopstvenog stava, tzv. tihe većine; Brito-Vieira, 2020), tišina se može javiti kao konstitutivni (iako ne i jedini) element onih oblika kolektivnih angažmana koji podrazumevaju fizičko prisustvo na određenom prostoru – protesta, marševa, demonstracija, okupacija prostora. U takvim situacijama auditivni, vizuelni i retorički elementi, zajedno sa prostornom, temporalnom i društvenom dimenzijom, stapaju se u jedinstven politički čin. U studijama koje se bave soničnom dimenzijom protesta dodatno se ukazuje na značaj tišine u kontekstu mobilizacija koje počivaju na upotrebi zvuka: naime, preplitanje zvuka, tišine, ritma njihove smene ili intenziteta kojim odjekuju oblikuje način na koji se odašilje poruka, ali i definišu društvene i prostorne koordinate kojima se omeđuju političke zajednice u konfliktnom odnosu (LaBelle, 2018, str. 8).

Međutim, osim te, uslovno rečeno, „sporedne“ uloge, tišina može postati i okosnica celokupnog javnog političkog čina, i to onda kada strategija kolektivne mobilizacije potpuno počiva na izostanku zvuka. U literaturi nailazimo na razlikovanje nekoliko formi protestnih akcija koje počivaju na upotrebi tišine, poput tihih marševa (*silent marches*) i procesija, komemorativnih javnih skupova i skupova odavanja pošte (*silent vigils*), protesta u tišini pred praznim transparentima (*blank paper/empty placard protests*), potom protesta koji se zasnivaju na sedenju (*sit-ins*), ležanju (*die-in*) ili klečanju (*kneel-in*) u tišini u okupiranim (javnim ili privatizovanim) prostorima, te simboličkih momenata odavanja pošte ili ritualnih pauza na javnim skupovima koji počivaju na upotrebi zvuka (Gray, 2015a; 2015b). Osim razlika koje se odnose na formalni aspekt političkih činova osporavanja, ni značenja koja stoje iza njih nisu nužno ista (Brito-Vieira, 2020; Schweiger & Tomiak, 2023). Jedni predstavljaju simboličke gestove izražavanja žaljenja za stradalima u nekoj prirodnoj ili ljudskim delovanjem izazvanoj katastrofi ili tragediji (Atanasiju, 2020; Butler, 2015; Burnett, 2025); drugima se iskazuje (radikalna) empatija sa žrtvama nasilnih činova (Ross, 2025); treći predstavljaju oblike otpora ili prkosa usmerenog protiv određenih politika i njihovih nosilaca (Ferguson, 2002; Hatcher, 2025); četvrti instrumentalno koriste tišinu i autocenzuru kao strategiju zaštite učesnika protesta u represivnim političkim kontekstima (Ranjbar, 2017) itd.

U savremenim razmatranjima se ukazuje i na to da tihi protesti mogu da prerastu u transformativne prakse (Cantrell, 2021), zahvaljujući svom potencijalu da osvetle novouspostavljenu političku realnost (Hatzisavvidou, 2015). Naime, reč je o spektaklima, performativnim činovima (Butler, 2015), u kojima je aktivizam insceniran tako da šokira, privuče pažnju publike i izazove afektivnu reakciju (Hatzisavvidou, 2015). U tom smislu, tihi protesti mogu da imaju subverzivni karakter i uznemirujuću notu jer počivaju na „remećenju konvencionalnih načina doživljavanja političkog

sveta“ (Kaura-aho, 2021; videti i u: Butler, 2015), odnosno na „narušavanju postojećeg poretka njegovim dopunjavanjem udelom onih koji u njemu nemaju udeo, a koji se identifikuju sa zajednicom u celini“ (Rancière, 2010, str. 36). Ta subverzivna dimenzija protesta dobija pri tome jednu vrstu estetskog kvaliteta koji se izvodi iz „emocionalne i kognitivine osetljivosti“ (Kaura-aho, 2021), to jest čulnog iskustva svakodnevnog politike ili načina na koji se u društvu uređuje ono što je vidljivo, čujno i zamislivo, a šta ostaje nevidljivo ili nečujno (Rancière, 2010, str. 36). Tihi protesti tako postaju politički činovi koji se oblikuju bilo kao suprotnost liberalnom shvatanju demokratije i njenih predstavničkih institucija (radikalno demokratski činovi; Kaura-aho, 2021), koji su nedelotvorni u zastupanju interesa „neuračunatih“ (Rancière, 2010), ili, u nešto drugačijoj interpretaciji, kao komplementarne ili korektivne forme za formalne demokratske institucije (Gray, 2021).

Tihi protesti, kao i druga kolektivna okupljanja tela u prostoru (Butler, 2004; 2015), stvaraju jedinstvenu političku zajednicu povezanu sinhronizovanom kognitivnom i senzornom koreografijom (Burnett, 2025, str. 44). Omeđavajući je od antagonizovanog drugog (Tarrow, 2001), to (privremeno) jedinstvo počiva na izostanku verbalne komunikacije i pristanku na učešće u ritualu ćutanja. Istovremeno, tihi protesti se mogu razumeti i kao performativni izrazi subjektivne pounutrenosti kolektiviteta (Burnett, 2025, str. 46), u kojoj se društvena povezanost ne samo izražava već i obnavlja nakon događaja koji je izazvao rupturu. Reč je o apeľovanju na savest društva kojim se njegove vrednosti reafirmišu ili, kako Butler naglašava, o činu uspostavljanja „međusobne zavisnosti i moralne odgovornosti“ (Butler, 2004, str. 29). Njihov ritualni karakter svedoči o snazi emotivnog zanosa i „kolektivne uzavrelosti“ o kojoj je pisao Dirkem (Durkheim, 2008, str. 253–254). Ona, kroz ciklična ponavljanja, omogućava nanovo uspostavljanje granica između svetog i profanog (pravednog i nepravednog, uključenog i isključenog, priznatog i ignorisanog itd.). Osim ujedinjavanja učesnika u (političku) zajednicu nasuprot drugim stvarnim ili pretpostavljenim zajednicama, tihi protesti istovremeno otvaraju prostor za prevazilaženje antagonizama. Njihova funkcija se ne iscrpljuje isključivo u „prozivanju“ (*call-out*) odgovornih već i u pozivanju (*call-in*) građana, članova zajednice da se pridruže onima koji protestuju u tišini na ulicama (Ross, 2025), u zajedničkom, gotovo sakralnom činu iskazivanja empatije, saosećanja, tuge, prkosa ili otpora.

Konačno, značaj ritualnog, moralnog i kolektivno isceljujućeg karaktera tihih protesta treba sagledavati u kontekstu događaja koji su bili njihov neposredan povod. Naime, tihi protesti nisu samo jedna od mnogih strategija u repertoaru akcija politika osporavanja već su neminovno smisaono povezani sa društvenim rupturama koje su dovele do kolektivne

mobilizacije. U tom smislu, možemo ih posmatrati i kroz optiku teorija koje se bave emocionalnom dimenzijom protesta i društvenih pokreta. Reč je, naime, o pristupu novih emocionalnih pokreta (*new emotional movements*) koji ukazuje na značaj izučavanja kolektivnih mobilizacija izazvanih tragičnim događajima čiji je ishod smrt pojedinaca (*pain and loss events*; Jennings, 1999; ili *circumstantial reactors*; Cobb & Elder, 1972), a koje dobijaju značaj u savremenim depolitizovanim kontekstima (Walgrave & Verhulst, 2006). Ti pristupi ukazuju na to da se kolektivni oblici osporavanja ne mogu potpuno svesti na racionalne dimenzije i činioce. Naprotiv, nove emotivne pokrete karakterišu uloga i značaj koje dobijaju emocije (posebno one koje pozivaju na empatiju sa žrtvama tragičnog čina), nepostojanje jasno definisanih zahteva, labava organizacija, podrška masovnih medija, odobravanje (ili podrška) elita i unutrašnja heterogenost aktivista pokreta (Walgrave & Verhulst, 2006, str. 279).

Istorijski osvrt na tihe proteste

Istorija tihih protesta je relativno duga i ispunjena različitim modelima upotrebe tišine kao oruđa politike osporavanja. Javno i kolektivno izražavanje nezadovoljstva, revolta, saosećanja, solidarnosti ili pak pijeteta prema žrtvama ćutnjom postalo je prepoznatljiv deo repertoara političkog delovanja početkom 20. veka, najpre u Americi, a praksa mirnog i nemog protestovanja ubrzo se prenela i u druga geografska i politička podneblja. U Sjedinjenim Američkim Državama su dva događanja iz 1917. godine označila početak organizovanog ispoljavanja tihog prkosa. Jedno se odnosi na američke sifražetkinje i članice Nacionalne ženske partije koje su došle pred Belu kuću da zatraže pravo glasa za žene i tada prvi put pribegle novom nečujnom vidu agitacije, takozvanim tihim stražama. Drugo je njujorška „Tiha protestna parada“, manifestacija u kojoj je blizu deset hiljada Afroamerikanaca, krećući se ulicama Menhetna, ćutke, u dostojanstvenoj povorci, žalilo za žrtvama brutalnog napada na afroameričke stanovnike Istočnog Sent Luisa i negodovalo protiv rasne diskriminacije i rasta represije nad pripadnicima svoje zajednice.

Njujorška tiha parada je podstakla „harlemsku renesansu“ i uticala na nenasilne direktne akcije koje su se u formi *sit-in* protesta i tihih marševa odvijale pedesetih i šezdesetih godina širom američkog kontinenta u sklopu pokreta za građanska prava (Golding, 2022). Čuven je slučaj „četvorke iz Grinsboroa“ s početka šezdesetih, koja je među studentima širom Amerike pokrenula trend sedenja u restoranima brze hrane u znak protesta zbog odbijanja osoblja da usluži goste drugačije boje kože. Tihi marševi koje su građani tim povodom organizovali služili su da se, rečima jednog

od njihovih učesnika, „na elokventan ali tihi način“ iskaže solidarnost sa studentima, dok je jedan od najmasovnijih, onaj u Grinsborou, održan uz prisustvo najuglednijih članova afroameričke zajednice, tamošnji list *Daily News* nazvao „tihom revolucijom“ (Chafe, 1981, str. 134). Sredinom pedesetih, na drugoj strani sveta, žene u Južnoj Africi, okupljene u organizaciji „Crni flor“, aktivno su se suprotstavile politici aparthejda, praktikujući tihe demonstracije i tiha „proganjanja“ vladinih ministara (Michelman, 1975).

Protiveći se američkom učešću u Ratu u Vijetnamu, univerzitetski profesor sociologije Čarls Habel (Charles Hubbell) pokrenuo je 1966. godine, u kampusu Univerziteta Kalifornije (Santa Barbara), sedmična jednočasovna tiha bdenja. „Meditativna“ okupljanja su potrajala pune četiri godine, podstakavši stotine antiratnih i komemorativnih skupova širom zemlje (Burnett, 2025). Sedamdesete godine su obeležile protestne šetnje majki „nestalih“ za vreme vojne diktature u Argentini, koje su, uprkos zabrani javnog okupljanja, od 1977. svakodnevno sa Plase de Majo (Plaza de Mayo) u Buenos Ajresu ukazivale na problem političke likvidacije mladih ljudi koji su se protivili režimu i pozivale na kažnjavanje odgovornih za ubistvo njihove dece (Agosin, 1990). U osamdesetim, organizacija ACT UP je, sa ciljem da skrene pažnju javnosti na neodgovarajući društveni i medicinski tretman obolelih od side, deo svojih akcija organizovala u formi *die-in* performansa, putem njih blokirajući najprometnije gradske raskrsnice i ulaze u važne institucije, poput sedišta Američke agencije za kontrolu hrane i lekova (Medina, 2023).

Godinu dana od početka Prve intifade u Jerusalimu je održan prvi u nizu tihih protesta Žena u crnom, koje su „minimalističkim“ ritualom – mirnim stajanjem na centralnim gradskim mestima, ćutnjom i crninom – izražavale osudu izraelske okupacije palestinskih teritorija, istovremno žaleći za svim žrtvama višedecenijskog konflikta. Kada je koju godinu kasnije izbio rat u bivšoj Jugoslaviji, žene okupljene u aktivističkoj grupi istog naziva, sa sedištem u Beogradu, na sličan način su ustale protiv ratnih politika vlastodržaca, služeći se performativnim uličnim akcijama da odaju poštu stradalima u ratu, kojoj god „strani“ oni pripadali, ali i da ožale gubitak stvarnih i zamišljenih zajednica (Atanasiju, 2020, str. 13).

Dvadeset prvi vek je doneo nekoliko masovnih pobuna širom sveta koje su varirale oblike tihog otpora, neretko ih upotpunjujući drugim, glasnijim tehnikama protesta. Kada su u Iranu 2009. godine izbili nemiri zbog neregularnosti na predsedničkim izborima, glavninu protestnih aktivnosti Zelenog pokreta (boja korišćena u kampanji reformskog kandidata Hoseina Musavija [Hosseina Mousavi]) činile su tihe demonstracije, među kojima je poseban značaj imala komemorativna šetnja posvećena stradalima nakon izbora, pod nazivom „Zeleni talas u crnoj tišini“ (Ra-

njbar, 2017). U okviru hongkonškog „Pokreta kišobrana“ iz 2014. godine, koji je nastao u znak otpora unutrašnjoj rekolonizaciji i nazadovanju u demokratskim pravima i slobodama (Lee & Sing, 2019), studenti su održali tihi protest na Dan državnosti Narodne Republike Kine. Iste godine, u spomen Majklu Braunu (Michael Brown), kojeg je u Fergusonu policajac ustrelio uprkos tome što mu je stavio do znanja da je nenaoružan i da ne predstavlja pretnju, demonstranti iz pokreta „Crni životi su važni“ hodali su ćutke, visoko podignutih ruku, a potom su uoči božićnjih praznika organizovali tridesetak *die-in* protesta po tržišnim centrima u više američkih gradova (Medina, 2023). Sistemski rasizam je ponovo bio predmet javnog osporavanja kroz tihi protest kada je 2016. godine igrač američkog fudbala Kolin Kepernik (Colin Kaepernick) inicirao klečanje sportista prilikom intoniranja nacionalne himne pred početak ligaških mečeva, podsetivši na gest trkača Tomija Smita (Tommie Smith) i Džona Karlosa (Johna Carlos) s Letnjih olimpijskih igara 1968. godine.

U Južnoj Koreji se u periodu od oktobra 2016. do aprila 2017. godine odigrala „Revolucija sveća“, niz demonstracija koje su obeležila masovna bdenja sa svećama, kojima se tražila ostavka predsednice Park Gunhje (Park Geun-Hye) zbog zloupotrebe moći, umešanosti u korupciju i neodgovarajuće reakcije njene administracije prilikom potonuća trajekta 2014. godine, kad je izgubljeno preko tristo života. U sklopu „Bunta protiv izumiranja“, od 2019. godine su u Velikoj Britaniji i širom sveta izvedeni brojni tihi performansi i *die-in* protesti kako bi se skrenula pažnja na pogubne posledice klimatskih promena. Tišina je obeležila i više manjih inicijativa. Pomenimo *Bound4LIFE* i slične mobilizacije za zabranu abortusa, šetnju za žrtve požara u soliteru Grenfel u Londonu 2017. i godišnje obeležavanje Dana tišine u organizaciji GLSEN mreže za podršku mladim LGBTQ+ osobama.

Postavljanje scene

Analiza tihih protesta i njihove društvene morfologije u kontekstu studentskih pobuna 2024–2025. godine u Srbiji počiva na analitičkoj shemi performativnog simboličkog otpora (*performative symbolic resistance*) koju je predložila Ališa Hečer (Alicia Hatcher, 2025). Ona se sastoji iz odgovora na sledeća pitanja:

1. Ko je angažovan u performativnom činu (akterska dimenzija)?
2. Na koji način se performativni čin izvodi i koja simbolička značenja se u njega upisuju?

3. Kada se čin izvodi (temporalna dimenzija)?
4. Gde se čin izvodi (prostorna dimenzija)?
5. Zbog čega se čin izvodi, odnosno šta su njegovi uzroci i povodi?

Analizu započinjemo odgovorom na poslednje pitanje, kojim se, ujedno, postavlja scena i iscrta kontekst u kojem se tihi protesti javljaju kao jedan od ključnih oblika protestnog angažmana u studentskoj i građanskoj pobuni 2024/2025. u Srbiji. Primarni povod za izbijanje pobune – rušenje nadstrešnice nedavno rekonstruisane zgrade novosadske železničke stanice, 1. novembra 2024. godine – nije bio čin političkog nasilja već tragični događaj koji je, ostavljajući za sobom šesnaest žrtava, delovao kao katalizator kolektivnog ogorčenja i pokretač moralne i političke mobilizacije. Naravno, osim neposrednih povoda, dublje, sistemske uzroke nezadovoljstva treba tražiti u drugim činiocima, poput kontinuiranog sužavanja građanskih prava i sloboda u Srbiji, restriktivnih ekonomskih politika, izbornih manipulacija, porasta ekonomskih nejednakosti, partijskog zarobljavanja države i koruptivnih praksi, koji su zajedno doprineli formiranju gotovo deset godina dugog talasa protestnih mobilizacija (videti Pešić *et al.*, 2025). Prvi protestni skupovi koji su usledili nakon pada nadstrešnice bili su pre svega građanski, uz prisustvo i podršku opozicionih partija i neformalnih političkih grupa. Među brojnim akcijama koje su usledile posebno mesto su zauzimali činovi kolektivne ćutnje, organizovani svakodnevno u 11 časova i 52 minuta na ulicama i trgovima širom Srbije, pod zajedničkim nazivom „Zastani, Srbijo!“. Toj akciji su se pridružili studenti i nastavnici sa univerziteta širom Srbije, organizujući svakodnevno tihe proteste na ulicama ispred zgrada svojih visokoškolskih ustanova.

Iako su blokade ustanova visokog obrazovanja i javnih prostora, protestne šetnje i višednevni marševi postali važan deo repertoara akcija koje se vezuju uz studentske pobune 2024/2025. godine, tihi protesti ostali su verovatno najprepoznatljiviji i najdugotrajniji vid izražavanja kolektivne empatije sa žrtvama pada nadstrešnice. Premda se održavaju svakodnevno kao zasebne protestne akcije u gotovo svim gradovima u kojima se odvijaju studentske blokade (ponegde i na više lokacija u gradu), tihi protesti su postali i standardni deo protestnog repertoara na velikim studentskim ili građanskim skupovima. Zapravo, važni prelomni momenti u evoluciji te studentske pobune umnogome se vezuju upravo za tihe proteste: napad na studente i profesore Fakulteta dramskih umetnosti tokom održavanja tihog protesta, 22. novembra 2024, predstavljao je okidač koji je doveo do blokada fakulteta; potom, tihi protest na jednom od prvih u nizu velikih studentskih skupova van zgrada visokoškolskih ustanova, 22. decembra 2024. godine na Trgu Slavija, imao je ogroman medijski i mobilizacijski odjek, s obzirom na to da je višeminutna tišina bila praćena snažnim vi-

zuelnim efektom koji su stvarali učesnici protesta osvetlivši prostor svojim mobilnim telefonima u mraku i time pokazali svu masovnost i snagu studentske pobune i solidarnosti; nasilni prekid tihog protesta, upotrebom, kako se spekuliše, neke vrste zvučnog uređaja³, u okviru po svemu sudeći najvećeg javnog skupa održanog u Srbiji 15. marta 2025. godine, bio je okidač za studente da ispostave nove zahteve vlastima zahtevajući istragu ovog događaja itd.

Morfologija tihih protesta 2024/2025. godine

Tihi protesti su počeli da se održavaju 15. novembra 2024. godine, na inicijativu opozicije i građanskih udruženja u Novom Sadu, da bi se, zahvaljujući akciji „Zastani, Srbijo!“, proširili po celoj Srbiji. Cilj akcije je bio da se simbolično obeleži trenutak obrušavanja nadstrešnice novosadske železničke stanice, svakodnevnim okupljanjem u tišini, u 11 sati i 52 minuta. Akcija je podrazumevala blokadu saobraćajnica ili trgova, a vreme trajanja tišine je na simbolički način odražavalo broj žrtava čije se stradanje obeležavalo (broj minuta tišine se menjao kako je broj žrtava rastao). Trajanje protestne tišine ponekad se produžavalo kako bi se odala počast žrtvama drugih tragičnih događaja, poput onog koji se desio u Severnoj Makedoniji, kada je u požaru poginulo 59 ljudi.

Od samog početka, pozivu na akciju su se odazvali studenti, fakultetski nastavnici, istraživači i nenastavno osoblje, organizujući protestne činove tišine ispred svojih visokoškolskih ustanova. Na sličan način tihe proteste su organizovali pripadnici drugih profesija, poput medicinskih radnika, školskih nastavnika, zaposlenih u ustanovama kulture i drugih, ispred svojih radnih mesta, a nešto kasnije i susedske zajednice u predgrađima gradova. Drugim rečima, profesionalna, organizaciona i druga formalna i neformalna grupisanja ukazivala su na postojanje horizontalno strukturisanih nodusa otpora koji su funkcionisali kao replike studentskih blokadnih jezgara, dok su vertikalno uvezivanje i funkcionalna diferencijacija bili slabije izraženi, iako su bili deo pojedinačnih protestnih događaja, posmatranih kao zasebne jedinice analize.

Kombinacija dobre organizacije i sporadičnih elemenata spontano sti karakterisala je mobilizaciju učesnika i dramaturško oblikovanje čina tihog protesta. Pozive građanima da se priključe akcijama višeminutne ćutnje i blokadama saobraćajnica mahom su upućivale neformalne grupe organizatora (poput studenata u blokadi ili komšijskih zborova), što je najavljivano putem društvenih mreža. Sama akcija je imala manje ili

3 <https://www.slobodnaevropa.org/a/evropski-sud-za-ljudska-prava-beograd-zvucni-top/33401152.html>.

više jasnu, strukturiranu, ritualnu formu koja se ponavljala svakodnevno, a podrazumevala je sinhronizovan izlazak studenata, nastavnika ili drugih aktera na ulice i blokadu saobraćajnica na većem broju lokacija širom gradova Srbije, u tačno vreme pada nadstrešnice. Potom bi usledili čitanje imena žrtava te višeminutna ćutnja koja se završavala dostojanstvenim uzvikom: „Slava im!“. Akcijama su se pridruživali građani koji su ciljano dolazili na tihe proteste, ali i slučajni prolaznici. Sastav učesnika protesta bio je relativno heterogen, iako su lokacije na kojima su se konkretni tihi protesti održavali u značajnoj meri određivale koji akteri će biti u njihovom organizacionom jezgru, a donekle i kakav će biti sastav učesnika skupova. Ipak, studenti su bez sumnje bili ključni protagonisti tih performativnih činova, koji su se pozicionirali kao neka vrsta „moralnih čuvara“ zajednice pogođene traumatičnim događajem.

S obzirom na postojanje sržnog akterskog jezgra, organizacioni aspekt nije bez značaja za razumevanje i drugih komponenti tih protesta. Naime, uprkos činjenici da je efektnost te kolektivne akcije u velikoj meri zavisila od spremnosti građana da se pridruže i demonstriraju svoju pripadnost zajednici koja u tišini iskazuje žaljenje i poštovanje prema žrtvama pada nadstrešnice, to nisu bili, kao što smo naglasili, potpuno spontani događaji. Naime, njihovo izvođenje je podrazumevalo postojanje organizacione strukture i koordinacije za odabir lokacije, slanje javnih poziva putem društvenih mreža, obezbeđivanje skupa, čitanje imena žrtava, odabir vremena trajanja tišine, organizaciju iznošenja banera, zastava, transparenata itd. Drugim rečima, iza tih performativnih činova stajali su planiranje i svesno oblikovana simbolička dramaturgija, usmerena na izazivanje afektivnog i političkog učinka. Osim manifestne funkcije izražavanja bola i odavanja počasti žrtvama, kojom se uspostavljao osećaj zajedništva zasnovan na moralnoj koheziji, ti protesti su istovremeno predstavljali vid artikulacije otpora standardnim obrascima političke komunikacije, otvorivši mogućnost da se tišinom, prkosno i dostojanstveno, predstave i uključe pozicije onih u čije ime niko ne govori – žrtava i njihovih porodica, ali i drugih političkih aktera koji su se konstituisali tokom trajanja blokada i protesta.

Organizacioni i javnouprizoreni aspekti bili su od presudnog značaja u stvaranju prepoznatljivog vizuelnog identiteta tih protesta, ali i studentskih blokada u celini. Napori da se protesti uspostave i predstave kao nenasilni i miroljubivi te da se pruži zaštita njihovim učesnicima neposredno su ukazivali na potrebu da se organizuje fizičko obezbeđenje skupova. Prsluci jakih fluorescentnih boja, sa rukom ispisanim ili odštampanim nazivima fakulteta, koje su nosili studenti, nastavnici ili aktivisti zaduženi za obezbeđenje, istakli su se kao karakteristično obeležje prote-

sta. To su bili simbolički, odnosno vizuelni identifikatori čija se funkcija nije svodila samo na markiranje pripadnosti studentskoj ili užoj fakultetskoj zajednici već je istovremeno ukazivala na potrebu da se iskaže solidarnost i odgovornost učesnika prema (*ad hoc*) političkom kolektivitetu koji se formirao u performativnom činu ćutanja na ulici. Istovremeno, njihovo prisustvo se može razumeti i kroz optiku ekonomije rizika, posebno u početnim mesecima, kada su, bez institucionalne, policijske zaštite⁴, upravo članovi obezbeđenja svakodnevno bili izloženi i suočeni sa pretnjama fizičkih napada (koji su se ponekad završavali ozbiljnim fizičkim povredama i psihološkim traumama) i na taj način potvrđivali moralni, ali i politički ulog učesnika studentskih protesta.

I dramaturški, performativni aspekt je doprinosa oblikovanju vizuelnog identiteta tihih protesta. Okupljanje tela koja na javnom prostoru nepomično stoje u tišini, četrnaest, petnaest, šesnaest minuta, a ponekad i duže, samo po sebi je predstavljalo promišljeno odabranu koreografiju. Izostanak zvuka je, pri tome, usmeravao pažnju ka vizuelnom momentu i simbolici koju izražava disciplinovano, mirno držanje tela u činu dostojanstvenog odavanja počasti žrtvama pada nadstrešnice. Taj vizuelni utisak, u izmenjenoj formi, dobio je značaj i tokom velikog skupa na beogradskom Trgu Slavija, 22. decembra 2024. godine, kada je efekat tišine bio dodatno pojačan svetlima mobilnih telefona koja su u mraku obasjavala učesnike protesta i svedočila o njihovoj brojnosti. Upravo je taj događaj, slika koja je razaslata sa Trga Slavija tokom čina tihog protesta, bio vizuelni marker studentske pobune koji je ukazao na njen snažan mobilizacijski efekat, ali i na činjenicu da to nije prolazni fenomen koji će ostati ograničen na studentsku populaciju.

Poseban značaj u izvođenju tihih protesta, osim zvučne, dobila je prostorna dimenzija. Prostor koji je okupiran (telima) ne može biti neutralan niti može predstavljati polje odsutnosti (Lefebvre, 1991, str. 94, 154); naprotiv, protesti stvaraju „terene otpora“ (Routledge, 2017, str. 9). U prostor biva učitana društvena supstanca, a njegove funkcije nužno bivaju redefinisane. Tokom protesta, (javni) prostor je taj koji omogućava neposrednu političku vidljivost na ulicama (a posredno i putem medija), on je u službi afirmacije zahteva učesnika protesta, omeđava političku zajednicu i učestvuje u njenom konstituisanju (koliko god ona bila privremena i fluidna). Izrazito bučna, urbana okruženja, kao lokacije tihih protesta, doprinose da prostor pojačava efekat tišine, a time i poruke koja se tom vrstom protesta šalje. Sličan efekat amplifikatora tišine može imati prisustvo represivnih snaga na javnom skupu ili pak njihove zvučne pratnje u vidu tehnoloških sredstava nadzora ili zastrašivanja, poput helikoptera, dronova ili dalekometnih akustičnih uređaja (Young & Popovski, 2024).

4 Pojedine tihe proteste obeležilo je policijsko prisustvo, ali je ono bilo više reaktivno i obično je uspostavljano nakon incidenata ili u trenucima povećane tenzije.

Upravo je prostorna dimenzija bila ključna u izvođenju tihih protesta tokom studentske pobune. Naime, okupacija javnih prostora – ulica i trgova ispred zgrada fakulteta, odnosno saobraćajnih raskrsnica u drugim delovima gradova i naselja širom zemlje – nepomičnim telima koja su (nasumično poređana) stajala u tišini, označila je neku vrstu „disenzusa“ (Rancière, 2010, str. 37), to jest dovođenja u pitanje postojećeg političkog poretka. Ona je, istovremeno, ponudila alternativnu formu otpora učinivši vidljivim mlade ljude, one koji su do tada percipirani kao apatični, depolitizovani ili nezainteresovani. Ulice i trgovi su, na taj način, uporedo sa prostorima u okviru zgrada fakulteta, počeli da dobijaju funkciju zajedničkih prostora u kojima su produbljivane veze između učesnika protesta – između studenata različitih fakulteta, između studenata i nastavnika, između studenata i građana itd. – a resursi proizvođeni i nadograđivani (na primer, uspešno organizovani protesti prerastali su u organizacione resurse koji su dalje bili upotrebljavani u budućim protestnim akcijama; medijska praćenost protesta postajala je novi resurs za dalju mobilizaciju učesnika itd.). Drugim rečima, prostor se postepeno konstituisao kao integralni deo procesa sticanja relacije, kompozicione, organizacione i reprezentacijske moći učesnika u protestu (Routledge, 2017, str. 16–17).

S obzirom na to da su tihi protesti bili svakodnevno organizovani u tačno određeno vreme te da je trajanje tišine bilo usklađeno sa brojem žrtava kojima je odavana počast, jasno je da je temporalnost, uz prostornu i akustičnu dimenziju, bila ključni činilac te forme političke mobilizacije. Vreme svakodnevnog održavanja tihih protesta – osam minuta pre podneva – prekidalo je hronološki sled akademske, ali i društvene svakodnevnice, uslovljavajući organizaciju univerzitetskih aktivnosti (poput održavanja ispita, sednica, plenuma, sastanaka i sl.), tako da se odvijaju pre ili posle (ali ne i za vreme) podnevnih tihih protesta ili, pak, uslovljavajući vreme tokom kojeg je nesmetan protok saobraćaja bio moguć. Na taj način, tihi protesti su preoblikovali vreme, proizvodili prekide u linearnom, institucionalnom vremenu, razlamajući ritam svakodnevice oblikovanjem neke vrste političkog vremena (nasuprot vremenu održavanja poretka, *policing*; Rancière, 1999, str. 28), tokom kojeg su sve druge aktivnosti stajale. Uz to, njihovo svakodnevno, disciplinovano ponavljanje, prema tačno određenom scenariju i koreografiji, ukazivalo je na ritualni, gotovo religijski karakter protesta, ali je istovremeno svedočilo o posvećenosti studenata njihovom političkom cilju i moralnoj zajednici kojoj pripadaju. U neku ruku, sledeći Ransijera (Rancière, 2004; 2010), možemo zaključiti da su tihi protesti predstavljali svojevrsan temporalni raskid s poretkom koji određuje kada, koliko dugo i na koji način je društvena vidljivost (studenata) dozvoljena.

Umesto zaključka

Iako je moguće osvetliti različite aspekte tihih protesta, za kraj ćemo se vratiti tišini, odnosno soničnoj dimenziji i njenim društvenim implikacijama. Kao što je naglašeno, tišina u protestu nije nužno pasivizirajuća; naprotiv, ona može biti strategija kolektivnog organizovanja koja je impregnirana različitim simboličkim značenjima, ali koja istovremeno sadrži i aktivnu, delatnu komponentu. Tišina, stoga, nije samo znak odsustva već može biti izraz sonične agensnosti, prisustva (LaBelle, 2018). Ona se javlja kao vid zvučne intervencije u domenu društvenog. Menjajući „akustičnu ekologiju“ prostora (Schafer, 1993, str. 264), ona poziva na slušanje. U tišini svaki zvuk u javnom prostoru (zvuk saobraćaja u daljini, zvuk truba automobila nezadovoljnih vozača, zvuk dronova koji nadleću skup, zvuk pomicanja delova tela, mnoštva uzdisaja i izdisaja) dobija novo, političko značenje. Tišina postaje jezik političke ekspresivnosti koji se konstituiše kao svesni angažman upravo u činu zajedničke ćutnje, ali i slušanja.

Tišina u protestu se, u tom smislu, može razumeti i kao oblik specifičnog emocionalnog i moralnog izraza zajednice koja je doživela neki oblik traume. Ona stvara priliku za odašiljanje afektivnih poruka, ali i za širu društvenu mobilizaciju. Vreme tihih protesta postaje Dirkemovo „sveto vreme“ (Durkheim, 2008), tokom kojeg simbolički prekid svakodnevnih aktivnosti, u atmosferi ispunjenoj emocijama, transformiše tela i prostor u jedinstveni kolektivni izraz moralnog poretka zajednice. Tišina poziva na solidarnost, na afektivno delatni stav prema drugim ljudima, ali i na političku akciju kojom oni na koje se ne računa iskazuju svoje društveno prisustvo i odlučnost da ponude alternativne političke pozicije.

Kao sastavni deo svakodnevnih praksi otpora studentskog i šireg građanskog pokreta, tišina u protestu ujedno otvara prostor za sagledavanje morfologije protesta kroz praksu koja deluje u okviru ograničenja koja dolaze sa asimetričnom raspodelom moći. Ona se može tumačiti kao oružje slabih (*weapons of the weak*; Scott, 1985), i to ne samo kao simbolički čin koji svakodnevno preispituje granice između poslušnosti i otpora već i kao mobilizacijska strategija, strategija „preživljavanja“ i suprotstavljanja u uslovima u kojima su odnosi moći višestruko neravnopravni. Tišina, kao strategija protestnog angažmana, u stanju je da temeljno dovede u pitanje ustaljeni politički poredak, da ogoli nejednakosti i da ukaže na nepravdu (Routledge, 2017, str. 16).

Literatura

- Agosin, M. (1990). *The Mothers of Plaza de Mayo*. Red Sea Press, Inc.
- Arendt, H. (1998). *The Human Condition* (2nd edn). University of Chicago Press.
- Atanasiju, A. (2020). *Borbena žalost. Političko disidentstvo i Žene u crnom. Žene u crnom*.
- Bakiner, A. (2025). Digital Silence and Symbolic Resistance: Silence as Communicative Action in the #blackouttuesday Campaign. *Al-Farabi International Journal of Social Sciences*, 10(1), 107–122. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15575374>
- Brito-Vieira, M. (2020). Representing Silence in Politics. *American Political Science Review*, 114(4), 976–988. <https://doi.org/10.1017/S000305542000043X>
- Brito-Vieira, M. A., Jung, T., Gray, S., & Rollo, T. (2019). Critical Exchange: The Nature of Silence and Its Democratic Possibilities. *Contemporary Political Theory*, 424–447. <https://eprints.whiterose.ac.uk/id/eprint/149588/>
- Burnett, G. D. (2025). Vigils for Peace: Silent Presence as Political Action. In D. W. Seitz (Ed.), *Quiet Defiance The Rhetoric of Silent Protest* (1st ed., p. 410). Bloomsbury Publishing.
- Butler, J. (2004). *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. Verso.
- Butler, J. (2011). Bodies in Alliance and the Politics of the Street. *Transversal. At*. <https://transversal.at/transversal/1011/butler/en>
- Butler, J. (2015). *Notes Toward a Performative Theory of Assembly*. Harvard University Press.
- Cantrell, D. J. (2021). Transformative Silence and Protest. *Rutgers J.L. & Religion*, 22, 83–117. <https://scholar.law.colorado.edu/faculty-articles/1552/>
- Chafe, W. H. (1981). *Civilities and Civil Rights: Greensboro, North Carolina, and the Black Struggle for Freedom*. Oxford University Press.
- Cobb, R., & Elder, C. (1972). *Participation in American Politics: The Dynamics of Agenda-Building*. Allyn and Bacon, Inc.
- Dolar, M. (2006). *A Voice and Nothing More*. MIT Press.
- Durkheim, É. (2008). *Elementarni oblici religijskog života: Totemistički sustav u Australiji*. Naklada Jesenski i Turk: Hrvatsko sociološko društvo.
- Ferguson, K. (2002). Silence: A Politics. *Contemporary Political Theory*, 2(1), 49–65. <https://doi.org/10.1057/palgrave.cpt.9300054>
- Golding, W. S. (2022). Un/civil demonstrators: Race and civility politics in the 1917 Silent Protest Parade. *Communication and Democracy*, 56(1), 28–48. <https://doi.org/10.1080/27671127.2022.2049452>
- Gray, S. W. D. (2015a). *Democracy and silence: Rethinking the meanings and significance of silent citizenship in democratic systems* [PhD Thesis, University of British Columbia]. <https://doi.org/10.14288/1.0221488>
- Gray, S. W. D. (2015b). Mapping silent citizenship: How democratic theory hears citizens' silence and why it matters. *Citizenship Studies*, 19(5), 474–491. <https://doi.org/10.1080/13621025.2015.1074346>

- Gray, S. W. D. (2021). Silence and democratic institutional design. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 24(3), 330–345. <https://doi.org/10.1080/13698230.2020.1796331>
- Guillaume, X., & Schweiger, E. (2018). Silence as doing. In S. Dingli & T. N. Cooke (Eds.), *Political Silence: Meanings, Functions and Ambiguity*. Routledge.
- Hatcher, A. K. (2025). Embodying Resistance: Situating Kaepernick's Performative Symbolic Resistance as an Emic Perspective. In D. W. Seitz (Ed.), *Quiet Defiance The Rhetoric of Silent Protest* (1st ed., p. 410). Bloomsbury Publishing.
- Hatzisavidou, S. (2015). Disturbing Binaries in Political Thought: Silence as Political Activism. *Social Movement Studies*, 14(5), 509–522. <https://doi.org/10.1080/14742837.2015.1043989>
- Hooks, b. (1989). *Talking Back: Thinking Feminist, Thinking Black*. Sheba.
- Jennings, M. K. (1999). Political Responses to Pain and Loss Presidential Address, American Political Science Association, 1998. *American Political Science Review*, 93(1), 1–13. <https://doi.org/10.2307/2585757>
- Kaura-aho, K. (2021). The aesthetics of political resistance: On silent politics. *Thesis Eleven*, 165(1), 120–135. <https://doi.org/10.1177/07255136211035154>
- LaBelle, B. (2018). *Sonic Agency: Sound and Emergent Forms of Resistance*. Goldsmiths Press.
- Lee, C. K., & Sing, M. (Eds.). (2019). *Take Back Our Future: An Eventful Sociology of the Hong Kong Umbrella Movement*. Cornell University Press.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Wiley-Blackwell.
- Medina, J. (2023). *The Epistemology of Protest: Silencing, Epistemic Activism, and the Communicative Life of Resistance*. Oxford University Press.
- Michelman, C. (1975). *The Black Sash of South Africa: A case study in liberalism*. Institute of Race Relations, London by Oxford University Press.
- Pešić, J., Petrović, Trifunović T., & Birešev, A. (2025). Reaffected, reengaged: Exploring new political mobilizations in Serbia. *New Divisions, Struggles and Solidarities in South East Europe, Book of Proceedings International Scientific Conference Belgrade, June 13–14, 2025*, 55–78. <https://doi.org/10.5937/snds25003P>
- Rancière, J. (1999). *Disagreement: Politics and philosophy*. University of Minnesota Press.
- Rancière, J. (2004). The distribution of the sensible: Politics and aesthetics. In G. Rockhill (Ed.), *The Politics of Aesthetics* (pp. 7–14). Bloomsbury Publishing.
- Rancière, J. (2010). *Dissensus: On Politics and Aesthetics*. Continuum.
- Ranjbar, A. M. (2017). Silence, Silencing, and (In)Visibility: The Geopolitics of Tehran's Silent Protests. *Hypatia*, 32(3), 609–626. <https://doi.org/10.1111/hypa.12343>
- Ross, L. J. (2025). *Calling In: How to Start Making Change with Those You'd Rather Cancel*. Simon and Schuster.
- Routledge, P. (2017). *Space Invaders. Radical Geographies of Protest*. Pluto Press.

- Schafer, R. M. (1993). *The Soundscape: Our Sonic Environment and the Tuning of the World*. Destiny Books.
- Schweiger, E., & Tomiak, K. (2023). Researching Silence: A Methodological Inquiry. *Millennium*, 50(3), 623–646. <https://doi.org/10.1177/03058298221083999>
- Scott, J. C. (1985). *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. Yale University Press.
- Spivak, G. C. (1988). Can the Subaltern Speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the Interpretation of Culture*. University of Illinois Press.
- Tarrow, S. (2001). Silence and Voice in the Study of Contentious Politics: Introduction. In R. Aminzade (Ed.) *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*. Cambridge University Press.
- Veliu, L. (2021). The sounds of silence: Democracy and the referendum on (FYRO)/(North) Macedonia. *New Perspectives*, 29(2), 165–186. <https://doi.org/10.1177/2336825X211010667>
- Walgrave, S., & Verhulst, J. (2006). Towards ‘New Emotional Movements’? A Comparative Exploration into a Specific Movement Type. *Social Movement Studies*, 5(3), 275–304. <https://doi.org/10.1080/14742830600991651>
- Young, A., & Popovski, H. (2024). Signifying dissent: The sensory semiotics of protest. *Crime, Media, Culture*, 20(1), 59–82. <https://doi.org/10.1177/17416590231161510>

Marko Vesić¹

Fakultet muzičke umetnosti,

Univerzitet umetnosti u Beogradu, doktorand

Originalni naučni rad

DOI: 10.21301/BloKADA.2025.12

Strahinja Radoičić

Fakultet muzičke umetnosti,

Univerzitet umetnosti u Beogradu, doktorand

UMETNOST ZVUKA, OTPOR I POLITIČKA MOBILIZACIJA: ULOGA MUZIKE U STUDENTSKIM PROTESTIMA U SRBIJI

Imajući u vidu da muzika, poput drugih formi umetnosti i izraza, igra važnu ulogu u životu pojedinca, jer funkcioniše kao označitelj kulture, sredstvo emocionalne regulacije, socijalne kohezije i zabave te kao specifičan kanal komunikacije političkih ideja, naš fokus će biti usmeren ka analizi diverziteta muzičkih aktivnosti na aktuelnim studentskim protestima u Srbiji. Kratak osvrt na razvoj tekuće građanske borbe protiv korupcije i autoritarnog režima pratiće analiza evolutivne, psihološke i socijalne funkcije muzike na protestima, uključujući i primere iz prakse, čime ćemo pokušati da mapiramo kompleksno polje politike zvuka. Specifično, predstavicemo žanrovski i tematski diverzitet protestne muzike – uključujući i netradicionalne oblike ‘zvučne komunikacije’ – sa ciljem kategorizacije *muzičkog iskustva*, s jedne strane, i *muzičkih sredstava*, s druge strane. Poslednji redovi biće usmereni ka mehanizmima rekontekstualizacije muzike, odnosno načinima politizacije i de/resemantizacije zvuka u kontekstu građanskog pokreta 2024/2025. godine, koristeći metode muzičkoteorijske analize. Cilj istraživanja je da pruži strukturiran pregled muzičkih aktivnosti i objašnjenja koja se nalaze u njihovoj pozadini – u čemu se nalazi i njegov značaj – te da objasni na koje načine popularna kultura može da saopštava političke ideje.

Ključne reči: politika, de/rekontekstualizacija, muzika, društveno angažovana umetnost, protest

1 Adresa za korespondenciju: vesic.marko9@gmail.com

Music, Resistance, and Political Mobilization: Exploring the Role of Sound in the Serbian Student Protests

Considering that music, like other forms of art and expression, plays a pivotal role in individual lives – serving as a cultural signifier, emotional regulator, medium of social cohesion, and entertainment, as well as a channel for political communication – this study will focus on the diversity of musical activities in the ongoing student protests in Serbia. The paper will first provide a brief historical context of the civic struggle against corruption and authoritarianism, followed by an analysis of the evolutionary, psychological, and social functions of music in protest settings, using current examples to map the complex politics of sound. Specifically, it will examine the genre and thematic diversity of protest music, as well as non-traditional forms of ‘sound communication’, aiming to categorize both the musical experience and tools used. The final section will address the mechanisms of music’s recontextualization, exploring how sound is politicized and de/re-semanticized within the context of resistance, using the approach of music analysis. The main goal is to offer a structured overview of musical activities, their underlying motivations (which also reveals its significance), and to illustrate how popular culture can communicate political ideas.

Keywords: politics, de/re-contextualisation, music, socially engaged art, protest;

Uvodna razmatranja

Posmatrajući istorijski *horizont događaja*, od kolektivnog pevanja angažovanih tekstova, preko čuvene Dilanove pesme *The Times They Are A-Changin* iz 1964. (koja je obeležila studentske proteste četiri godine kasnije), sve do pank pokreta i subverzivnog izraza rep odnosno hip-hop muzike sa početka ovog milenijuma, umetnost zvuka se – u različitim formatima pojavnosti – smatrala snažnim sredstvom izraza nezadovoljstva, pobune te kritike političkih aktera koliko i ideologija. Oslanjajući se, stoga, na psihološke i društvene učinke koji imaju korene u evolutivnim mehanizmima našeg muzičkog ponašanja, protestna muzika gradi prostor u kome se susreću kulturne, religijske, duhovne i intelektualne potrebe ljudi, služeći istovremeno i kao sredstvo komunikacije političkih ideja (Sadrazam & Bayraktar, 2023). Na tom tragu, studentski protesti u Srbiji – inicirani padom nadstrešnice na železničkoj stanici u Novom Sadu – premda usmereni protiv političko-ekonomske i moralne erozije društva, autoritarnih obrazaca vlasti i sistemske korupcije, obeleženi su izrazitim diverzitetom muzičkih aktivnosti koje, u istorijskoj perspektivi, nastoji-

mo da mapiramo, ukazujući na njihove aktivističke potencijale. Imajući u vidu da se muzika, kao pseudosimbolički sistem, prevashodno oslanja na kontekst u kome se izvodi, stvara ili reprodukuje, kao i na vanmuzičku te imanentno muzičku asocijativnost, treba razmotriti na koji način, spram pojma aktivizma, možemo razumeti njene semantičke projekcije u javnom društvenom prostoru (Mevorah, 2021, str. 27):

Aktivizmom nazivamo bilo koju vrstu individualne ili kolektivne aktivnosti usmerene ka proizvođenju promena u društvu. Šire postavljeno, aktivizam (lat. *activus*, *agere*, eng. *activism*, ger. *Aktivismus* i srp. *активизам*) podrazumeva određena dela, postupke, radnje individue ili grupe koji proističu iz uverenja u ispravnost takvog postupanja, s obzirom na mogućnost proizvodnje ili suspenzije određenih pojava, normi, vrednosti u društvu ili zajednici (v. *društvo*, *zajednica*) ili uticaja na njih. Reč je o delanju koje može biti usmereno na promene (v. *društvena promena*), ali i na očuvanje normi ili poretka društva – u svakom slučaju na (ponovno) uspostavljanje određenih vrednosti ili društvenih ciljeva.²

Proizvodnja odnosno suspenzija određenih normi i vrednosti se, kroz muziku, može ostvariti trima strategijama; prva podrazumeva eksplicitno predstavljanje političkih ideja putem teksta, druga njihovo posredovanje kontekstom u kome se muzičko delo izvodi, a treća oslanjanje na *izraz/atmosferu* koja odgovara raspoloženju onih društvenih aktera čije se ideje, između ostalog i muzikom, zagovaraju (Kutschke, 2013). Te strategije ili ravni tumačenja muzike često se prožimaju, no treba imati na umu i da je reč o *analitičkim* kategorijama koje, izvesno, mogu biti deo osvešćenog procesa stvaranja ili interpretacije. Stoga, kada hor na godišnjici stradanja žrtava u Novom Sadu izvede pesmu Zorana Simjanovića iz filma *Sabirni centar*, tada govorimo o procesu de/rekontekstualizacije, imajući u vidu ne samo izmenjeni kontekst – komemorativni skup – već i atmosferu u kojoj tekst, na specifičan način, saopštava okolnosti ili situaciju. Možemo, ipak, raspravljati i u odnosu na partikularne pozicije analize, krećući se od 'prirode' muzike (jednostavna harmonska progresija i repetitivna forma, prepoznatljiv melo-ritmički te tekstualni materijal, jednostavna i praktična instrumentacija...), pa sve do analize konteksta kao određujućeg (Martinelli, 2013), bilo da je reč o izložbi studenata Univerziteta umetnosti u

2 Za potrebe ovog rada, muziku ćemo razumeti u najširem smislu, i to kao više ili manje kontrolisanu proizvodnju zvuka koji dobija značenje naknadno, u konkretnom kontekstu i društvenim akterima. Takođe, ta 'definicija' se prevashodno oslanja na simboličke i psihosocijalne učinke muzike, ne zaboravljajući na druge (moguće) prostore i epistemološke ravni njenog tumačenja. Bez pretenzija da na ovome mestu raspravljamo o tome šta muzika, kao takva, *jeste* – ukoliko je to pitanje, uopšte, i smisleno – držaćemo se pomenute 'definicije', sa budnom svešću o kretanju između različitih paradigmi i disciplina.

Kuli u februaru 2025. godine kada se na poslednjem spratu mogao čuti *Spiegel im Spiegel* Arva Parta ili prvim protestnim redovima ispred Predsedništva. Međutim, malo je verovatno da bismo, kada je reč o 16 minuta tišine i srodnim (zvučnim) intervencijama građanstva od ‘sviranja u šerpe i vuvuzele’, pa sve do horskog izvođenja dečjih pesmica, takve fenomene mogli da razumemo kroz prizmu imanentno muzičke i/ili kontekstualne analize – bez temeljnije rasprave o psihosocijalnim efektima *umetnosti zvuka* u najširem smislu.

Naredni redovi, na fonu prethodno izrečenog, biće posvećeni razumevanju mehanizama delovanja protestnih muzičkih aktivnosti, čime se, u epistemološkom ključu, bitno udaljavamo od esencijalizacije protestne pesme ili muzike. Imajući u vidu da je (gotovo) nemoguće odvojiti kulturološke od psiholoških, društvenih i neurobioloških varijabli, usled kompleksnosti njihove interakcije i različitih ravni funkcionisanja (Vesić, 2023), analiza koja sledi baviće se prikazima koji ne insistiraju na ‘težinskim koeficijentima’ varijabli u predstavljanim situacijama, a treba imati na umu i da određeni elementi kulture predstavljaju *emergentne fenomene* – što znači da ih, u disciplinarnom smislu, nije moguće redukovati na *fundamentalnije* oblasti istraživanja i razumeti izvan *relacione* prirode naučnog diskursa. Nakon prikaza različitih psihosocijalnih i drugih mehanizama na čijem fonu protestna muzika funkcioniše, sledi osvrt na diverzitet onih aktivnosti koje su uključivale muziku, primenom pomenutih strategija, da bi poslednji odeljak protestnu muziku posmatrao kroz prizmu muzičkoteorijske analize, prethodeći zaključku.

Istorija studentske pobune u Srbiji kroz prizmu muzičkih aktivnosti

Nakon tragičnog događaja u Novom Sadu, fizički sukob ispred *Fakulteta dramskih umetnosti*, tokom odavanja pošte preminulima (25. novembra 2024) bio je povod za blokadu tog, a potom i drugih fakulteta širom zemlje. Ubrzo su formirane radne grupe, a okupljeni studenti su otpočeli ‘blokaderski život’ u zgradama fakulteta, organizujući karaoke večeri, muzičke kvizove, nešto kasnije i nastupe te druge oblike aktivnosti koji su uključivali muziku. Takođe, ona predstavlja integralni deo *studentske svakodnevice* u smislu privatnog slušanja, koliko i njenog puštanja u prostorijama fakulteta. Zajednički susreti su podrazumevali pesmu, a osim Bajagine numere *Pada vlada*, napisane za film *Profesionalac*, na plejlisti su se mogle naći i pesme Ekatarine Velike (*Zemlja*), te Marka Luisa (*Va-*

tra u mraku) i drugih istorijskih ili aktuelnih izvođača.³ Shodno činjenici da se empatija oblikuje u društvenom kontekstu, „muzika može delovati kao pokretač socijalnih veza i osećaja pripadnosti i, shodno tome, podsticati empatično ponašanje“ (Wu & Lu, 2021). Usled evolutivnog razvoja tih moždanih sposobnosti, „afektivna empatija odnosno deljenje emocija najlakše se javlja među pripadnicima iste ‘plemenske’ grupe“ (Riess, 2017), pa upravo u njoj, pre nego u konkretnim žanrovskim ili klasnim određenjima, treba tražiti razloge za povezivanje studenata i jačanje pokreta, uključujući i doživljaj solidarnosti.

Prvi veliki skup građana i studenata održan je 22. decembra 2024. godine pod nazivom *Zastani, Srbijo*, uz već redovne blokade saobraćajnica u simbolično vreme, 11.52 h, kada se nadstrešnica i obrušila. Tada su sećanje na nastradale učesnici obeležili ‘zajedničkom tišinom’ oko 20 h na Trgu Slavija, kada su koordinisanom akcijom uključivanja svetala, mirovanja i ćutnje želeli da pošalju političku poruku. Takav muzički format, bar kada je reč o mehanizmu na koji se oslanja, ne razlikuje se mnogo od kolektivnog pevanja Galine numere *Freed from Desire* ili zajedničkog *muziciranja* odnosno grupne telesne artikulacije koja nastaje nakon signala ‘Ko ne skače, taj je ćaci’.⁴ Premda grupna selekcija verovatno nije bila primarni razlog nastanka našeg muzičkog ponašanja, u njoj se, bez puno sumnje, kriju razlozi njegovog opstanka, promovišući efekte socijalne kohezije (Cross & Morley, 2008):

Muzika podržava kooperativno ponašanje kroz mogućnosti koje pruža za oblikovanje i izražavanje *grupnog identiteta*, *kolektivno razmišljanje* (poput prenošenja istorije grupe i planiranja budućih akcija), za koordinaciju grupe putem *sinhronizacije* (usaglašavanje *vremena* među članovima), te za grupni *katarzis* (kolektivno izražavanje i doživljavanje emocija).

Efekti kolektivnog odnosno individualnog muzičkog delovanja ogleđaju se, između ostalog, i u emocionalnoj regulaciji. Na tom tragu, veliki protest u Novom Sadu (1. februara 2025), nakon koga su usledili i mnogi drugi širom zemlje, predstavljao je važno mesto susreta i *emotivne razmene* te je bilo očekivano da se na takvom skupu nađe ne samo muzika već i niz performativnih aktivnosti, banera i koreografija. Postavljajući u

3 Podaci koji se odnose na muzičke aktivnosti tokom studentskih protesta i blokada zasnovani su na nezavisno sprovedenom kvalitativnom i kvantitativnom istraživanju koje je Marko Vesić, jedan od autora studije, realizovao u saradnji sa Anđelom Milošević, studentkinjom doktorskih studija Filozofskog fakulteta u Beogradu sa Odeljenja za psihologiju.

4 *Ćaci* je kolokvijalni, ironično-pejorativni termin koji se u savremenom srpskom javnom i političkom diskursu koristi za označavanje lica koja pokazuju nekritičku, interesnu podršku vladajućim strukturama – često bez jasnog razumevanja političkog, društvenog ili ideološkog konteksta koji podržavaju.

fokus ‘interpretacije’ tragediju, a ne muzičke aktivnosti koje kao „sredstva emocionalne regulacije pojedincu služe da ublaži stres, smanje anksioznost i da ojača samopouzdanje“ (Chen, 2023), svedočili smo različitim (zlonamernim) tumačenjima da je studentski bunt ‘neiskren’, a po žrtve čak i ‘pogrdan’. No, studije pokazuju da „pažljivo slušanje i složena muzička iskustva pokreću kognitivne procese koji mogu biti korisni za psihološku akomodaciju odnosno za preispitivanje ili usmeravanje pažnje ka novim ciljevima“ (Leipold & Loepthien, 2015), pa se čini očiglednim da emocionalno i analitičko slušanje, usled vremena provedenog u ili sa muzikom, čine važan deo objašnjenja. Drugim rečima, energija uložena u muzički protest smanjuje mogućnost sukoba, povećavajući empatiju i osećaj zajedništva, tako što se preusmerava u akt stvaranja ili izvođenja u najširem smislu reči: ‘lupanje’ u šerpe, dobošanje i sviranje vuvuzela, čak i pištaljki, te spontano pevanje, uz ‘ozbiljnije’ oblike proizvodnje zvuka, tek su neki od primera, a ne treba zaboraviti ni praksu privatnog slušanja muzike. Ovo je u skladu sa zaključcima o društvenoj protomuzici, koja je, prema evolutivnim teorijama, korišćena za „pojačavanje emocionalnog izražavanja i dinamike među pojedincima“ (Gowlett *et al.*, 2012), čime se podupire ideja da muzičko delovanje funkcioniše kao kanal socijalne kohezije i regulacije konflikta.

Pitanje identiteta se nadovezuje na prethodne redove – posebno kada je reč o mlađoj populaciji i radikalnim podelama (Atlagić & Vujanović, 2025) karakterističnim za domaće podneblje (*Vidovdanski* odnosno protest *Vostani Srbije*, održan 1. juna 2025. godine, otelovio je, nakon perioda bez ‘većih’ dešavanja, politički raskol između podržavalaca vlasti i studentskog/građanskog pokreta u javnom koliko i u medijskom prostoru). Jedna od poruka protesta glasila je „Studenti će ovaj tami svirati kraj“, premda je to ujedno bio i period kada su studenti građanima dali ‘zeleno svetlo’ za, kako je shvaćeno, građansku neposlušnost širih razmera. Nakon masovnih demonstracija održanih 15. marta u Beogradu, postalo je relativno nejasno kojim će se putem studentski pokret dalje kretati, iako se čini da to nije bitno uticalo na identitetsko odnosno političko pozicioniranje studenata, znajući da je identitet (u kontekstu muzike, govorimo o njenoj *bedž funkciji*⁵) fleksibilnija kategorija i da protest okuplja veliki broj mladih (Burland Clark, 2021). Zanimljivo, tokom protesta su se mogle čuti pesme vrlo različite prema sadržaju, žanru i izvođačima (od *Ne lomite mi bagrenje* Dorđa Balaševića, do *Lako je prutu da se sokoli* Ljubivoja Ršumovića u horskom izvođenju i numere *Sistem te laže*, Beograd-

5 Bedž funkcija muzike se odnosi na njenu ulogu kao sredstva izražavanja i oblikovanja identiteta – kojom se signalizira pripadnost određenoj društvenoj grupi, gradi pozitivna slika o sebi, ali i uspostavljaju društvene veze.

skog sindikata...), što jasno upućuje da se iza muzikoloških te kolokvijalno muzičkih i teorijskih odrednica nalaze elementarniji – psihosocijalni i evolutivni – razlozi njihove (re)produkcije u odnosu na (puku) zabavu i okolnosti. No, osim toga što se deo građanstva okupio ispod ‘jedinственog kišobrana heterogenih vrednosti i estetika’, ima nečeg i u tome što su sasvim različite muzičke supkulture poslužile kao „sredstvo za protest, otpor i rezistentnost onda kada su adolescenti, kao društvena grupa, osećali da odrasli autoriteti ne poštuju njihova prava“ (Miranda, 2013) – budući da je, u širem identitetskom smislu, postojao diverzitet muzike koji je studentski pokret prigrlio. Dok se menjala ‘upotrebna vrednost’ muzike – u popularnoj kulturi – aproprijacija umetničkih formi od demonstiranih postala je deo gerilskog aktivizma. Analogno okolnostima sa kraja prošlog milenijuma, ističemo da je umetnička delatnost, *vice versa*, tragala za različitim modalitetima sopstvene vidljivosti i kritike u javnom prostoru (Jeremić, 2019):

Poziv za izlazak umetnosti u javni prostor postaje artikulirana mogućnost, dok nasuprot tome stoji proizvođenje unutar državnih institucija kulture, koje su zbog društveno-političkih tenzija i protivrečnosti postale neadekvatan prostor za realizaciju kritičkih i savremenih oblika umetničkih praksi. Izlaženje umetničkih praksi iz muzeja, kulturnih centara i galerija na ulicu tokom protesta i društveno-ekonomske krize devedesetih, u Srbiji se ne dešava kroz ukidanje institucije umetnosti, već kroz njeno prestrojavanje.

Dok su studenti, s jedne strane, svoju izlagačku delatnost organizovali u *Kuli*, *Galeriji FLU*, *Dorćol Platz-u*, *Paviljonu Cvijete Zuzorić* i drugim, najčešće nezavisnim institucijama kulture, uključujući, svojevremeno, *Studentski kulturni centar* (ne zaboravljajući ni na javne intervencije poput *Trojanskog konja*, zmije sa likom predsednika i sendviča koji su kružili među okupljenim demonstrantima⁶), građanstvo je, poput studenata takođe, posezalo i za performansima, banerima, grafitima te različitim muzičkim aktivnostima kao sredstvima komunikacije, ali i *dokumentacije* stvarnosti kao takve – od otvorene telefonske linije na šetalištu u Kraljevu⁷, putem koje ste studentima imali priliku da ostavite poruku, sve do javnih *jam-session-a* tokom blokade Autokomade, natpisima poput „Vreme je za (r)evoluciju“ te koreografija i performansa na pešačkim prelazima. Jedna od *funkcija* umetničkog delovanja, u evolutivnom ključu, jeste kreiranje *mogućih* narativa i okolnosti u didaktičke svrhe (najčešće putem

6 Misli se na sve oblike javnih umetničkih intervencija i instalacija koje su, neretko nakon upotrebe na ‘ulici’, svoje mesto pronašle na izložbama rezervisanim za (protestne) studentske radove.

7 Reč je o protestu u Kraljevu održanom 15. februara 2025. godine, a celodnevna blokada Autokomade počela je 27. januara u 10 časova ujutro.

književnosti i pozorišta), ali i dokumentacija onih aspekata stvarnosti koji nam se čine važnim za pokolenja koja tek dolaze (Dutton, 2009). Kada, na tom tragu, govorimo o muzici, najbolji primer su novokomponovane pesme poput *Svi u blokade*, premda arhiviranje zvučnih otisaka protesta, propratni zvuk video-materijala te razgovora i medijskog sadržaja takođe treba razmatrati na sličan način. Činjenica da se određen deo propratnih ‘muzičkih predložaka’ za snimke na društvenim mrežama, takoreći, *istrošio* – usled frekventne upotrebe karakterističnih pesama u pozadini – pretpostavlja proboj privatnog repertoara za ove potrebe i plasiranje *sirovog* sadržaja uz tonsku sliku. Moguće objašnjenje iz domena lakanovske psihoanalize glasilo bi da propratni zvuk, zapravo, onemogućava naš susret sa *realnim*, odnosno *traumatičnim*, pružajući fantazam obojen semantičkom vrednošću pozadinske ‘atmosfere’ (Žižek, 2017).

Uzimajući u obzir *sve* prethodno pomenute *učinke* muzike, pokazuje se da je njen potencijal za mobilizaciju sadržan upravo u njihovom kumulativnom efektu, što je posebno prepoznatljivo u medijskom i, uopšteno, digitalnom prostoru; muzika je, između ostalog, snažno mnemoničko sredstvo te fenomen koji je ‘daleko više od zabave’⁸, predstavljajući plodno tle za artikulaciju društvenosti i (političkih) ideja, a na drugom kraju spektra i sredstvo – manipulacije. Pomenuto horsko izvođenje Simjanovićeve muzike tokom obeležavanja godišnjice pada nadstrešnice sve prisutne je podstaklo na analitičko i emotivno slušanje, ali pre svega na *učesće* (pevanjem, čak ‘odbrojavanjem’ ritma, kretanjem tela ili drugim oblikom muzičko-kognitivnog *odaziva* kojim se potvrđuje prisustvo), oslanjajući se na drugu Kušeovu strategiju. Ipak, nije zgoreg podsetiti da deo odgovora na takav muzički stimulans može biti spontan, što se može prepoznati u reakcijama na muziku koja dolazi iz ‘Ćacilenda’ – okupiranog područja između Narodne skupštine i Predsedništva – kao prostora antistudentskog tabora. *Manipulacija* muzikom, međutim, češće se odnosi na telesnu artikulaciju, poput zloupotrebe zvučnih talasa, dok su nam poznate i studije u kojima se analizira te kvantifikuje uticaj muzike na potrošačke preferencije i ponašanje ljudskih aktera, otvarajući etička pitanja njene javne upotrebe (North & Haregreaves, 2005). Na koncu, postavlja se i pitanje *na koji način muzika funkcioniše kao kulturalni ili ideološki označitelj* u slučaju prorežimski orijentisanih demonстранata? Kada Martineli, oslanjajući se na misao Dorijana Linskeja, kaže da je „protestna pesma ona koja se političkim pitanjem bavi na način kojim se svrstava uz one u politički nepovoljnijem položaju“ (Martinelli, 2013), on zapravo govori da protestna *priroda* muzike ne leži u njenom žanrovskog određenju, imanentno muzičkim karakteristikama,

8 Možda bi, s druge strane, samu zabavu bilo zanimljivo *razložiti* na komponente ili je, naprosto, ostaviti da bude – *zabavna*.

čak ni tekstu, koliko u *kontekstima* u kojima se saopštava. Budući da je studentski pokret obuhvatio muziku sasvim različitih žanrova, epoha i izvođača izuzev (turbo) folka⁹, čini se da je to jedini 'preostali' prostor identifikacije onih koji se sa studentima ne slažu (Burdije, 1976):

Kad je ukus u pitanju, svako opredeljivanje je – više nego u bilo kojoj oblasti – negacija. Kod većine sudova o ukusu, istina se sastoji u odbacivanju koje prati takve sudove, to jest u objektivnom i subjektivnom odnosu prema svakom drugom ukusu – dakle prema ukusu ostalih.

Premda se, u burdijeovskom ključu, odabir folk muzike antidemonstranata može tumačiti kao *negacija* 'svega' studentskog, činjenica je da ona istovremeno predstavlja kulturološku odrednicu karakterističnu za pobornike režima, što primećujemo u osvrtu na skupove podrške te dominantan narativ vladajuće koalicije. Sumirajući, naposljetku, raspravu redovima o muzici neistomišljenika, u onima koji slede fokus će biti na diverzitetu muzičkih praksi, uključujući i upotrebu Kuševih strategija protestne muzike.

Diverzitet protestnih muzičkih aktivnosti: procesi rekontekstualizacije

Tokom studentskih protesta i blokada, muzika je predstavljala važno sredstvo estetskog izraza, no ništa manje ni instrument političko-aktivističke artikulacije; delujući kao semiotički medijum, bila je u stanju da transformiše i prenese značenja, emocije odnosno kolektivna sećanja. Stoga se ona *ne ponavlja* puko, mehanički u istorijskom smislu termina: reč je o aktivnom prevođenju zvuka u nove ili drugačije diskurzivne okvire, te su tako pesme iz vremena Jugoslavije, čije teme solidarnosti, otpora i čovečnosti predstavljaju deo većeg društvenog imaginarijuma, zadobile

9 *Beogradski kolektiv* je, svojevremeno, objavio antiblokadersku pesmu *Bolje biti Ćaci*, za koju se veruje da je proizvod veštačke inteligencije, koja promovise 'prosrpske' odnosno 'antiprottestne' vrednosti; cilj te muzike je bio da označi antiblokaderski 'pokret', postavši njegova himna i propratni muzički sadržaj za objave na društvenim mrežama. Ipak, bez obzira na interesantne muzičke karakteristike pesme – lako pamtljiva i na tragu domaće pop-folk produkcije – demonstranti su ubrzo popularizovali tu numeru u ironičnom smislu te se njen subverzivni potencijal (ukoliko je ikada i postojao) izgubio i pretvorio u predmet zabave i šale – studenata. Takođe, treba imati u vidu da autori studije ne negiraju kategorički prisustvo turbo-folk muzike, premda su primeri te vrste retki; na fakultetu su postajala implicitna i eksplicitna pravila o puštanju muzike kojima je često zabranjivana reprodukcija turbo-folk i onih pesama čiji su izvođači naklonjeni režimu, a jedini autorima poznat slučaj masovne upotrebe te muzike je pesma *Kukavica* Svetlane Cece Ražnatović. Važno je istaći i da je taj muzički žanr u skladu sa idejama 'narodnog' koje režim promovise.

‘novi život’ u savremenom kontekstu borbe za vladavinu prava, obrazovanja, ekološku svest, a prvenstveno odgovornost. Proces rekontekstualizacije jasno ilustruje način na koji se *kulturna memorija* (Assmann, 1995) i *muzički performans* (Butler, 2015) prepliću u oblikovanju političkog doživljaja protestne populacije u Srbiji, a to će biti predstavljeno u različitim kontekstima: akademskom te kontekstu popularne kulture i gerilske (zvučne) borbe.

Kulturna memorija, prema shvatanju Jana i Aleide Asman, nije statična arhiva prošlosti već „dinamičan proces rekonstrukcije značenja kroz koji zajednica oblikuje sadašnjost putem reinterpretacije prošlih iskustava“ (Assmann, 1995). Učesnici protesta, tako, pevajući Balaševićevu pesmu *Ne lomite mi bagrenje* ne izražavaju samo nostalgiju već i otpor prema nepravdi, odnosno ekološkoj i političkoj devastaciji, transformišući kontekstom i resemantizacijom teksta njeno prvobitno značenje. Muzika, računajući na drugu i treću strategiju predstavljenu u uvodu, postaje materijal ‘kulturnog pamćenja’ koji omogućava ponovnu artikulaciju političkih zahteva upotrebom umetničkog izraza i generacijskog povezivanja: muzikom demonstranti uspevaju da *mobilišu* ‘tradiciju’ i preoblikuju kulturni kapital u političku akciju. Pesma *Za milion godina* (*YU Rok Misija*, 1985), koja je u originalu bila jugoslovenski doprinos globalnoj humanitarnoj kampanji *Live Aid*, u studentskoj borbi dobija novo značenje; njen refren je ohrabrujući, ali istovremeno predstavlja i poziv na odgovornost prema – budućnosti. Koristeći je kao svojevrsnu himnu generacijskog kontinuiteta i poveznice putem nekoliko novih varijanti, studenti činom zajedničkog pevanja stvaraju prostore nade i solidarnosti, artikulišući istovremeno narativ o *conditio humana* u onaj o *upornosti*. S druge strane, *Zemlja* grupe Ekatarina Velika jedan je od najviše citiranih muzičkih toposa aktuelnih protesta. Za primer se može uzeti stih „ovo je zemlja za nas“, koji je – u izolovanom obliku – prikazivan na transparentima te u govornim performansima i drugim oblicima aktivističkog delovanja. Ta pesma je izraz višegeneracijske težnje da Srbija pripadne svojim građanima, a ne partijskim strukturama, i postala je metonimija borbe za pravo na slobodnu budućnost i javni prostor. Takva upotreba muzike potvrđuje i tezu da sam protest, putem javnog okupljanja i izražavanja političkog stava, izvodi *subjekt* koji, kao takav, ranije nije bio priznat (Butler, 2015), budući da akt otpora ostvaruje nekonvencionalnim sredstvima. Osim nasleđa jugoslovenske muzike, letnje protestne aktivnosti upoznale su nas i sa partizanskom pesmom *Padaj silo i nepravdo*, koja je isprva bila deo antifašističke mitologije, ali se sada povezuje sa narativom o dugoj i pobedonosnoj tradiciji kulturnog otpora; upotreba tog muzičkog materijala upućuje na aktualizaciju istorijskih simbola korišćenih u izražavanju građanske svesti i solidarnosti, afirmišući istovremeno Asmanovu ideju da „kulturna memorija postaje aktivna tek

kada se prevede u sadašnji diskurs i praksu“ (Assmann, 1995). U tom slučaju, govorimo o prvoj Kušeovoj strategiji koja se tiče upotrebe politički intoniranog teksta, uzimajući u obzir i kontekst koji se može podvesti pod drugu; bez obzira na ‘istorijsku razliku’, činjenica je da stari tekst *saopštava* srodne ideje u novim okolnostima, kao što i nove pesme poput *Svi u blokade*, nastale u vreme studentskog pokreta, denotiraju te ideje. Ovo zapažanje je u skladu sa Gudmanovim zaključkom da o ‘konstrukciji sveta’ možemo govoriti tek kada razumemo da je „*dato* samo *shvaćeno* – na određeni način“ (Gudman, 2014).

Muzika je, u minulom periodu, pokazala da može funkcionisati i kao sredstvo komunikacije te artikulacije akademskih vrednosti poput autonomije univerziteta, obrazovanja i moralnog integriteta; kada se himna *Gaudeamus igitur* izvodi u protestnom kontekstu, ona prestaje da biva samo marker svečanosti, postajući zvučni ili muzički nosilac akademskog identiteta premešten izvan institucionalnog okvira, čime aktivira kulturni i istorijski kontinuitet univerzitetske zajednice. Slično tome, izvođenje nacionalne himne tokom protesta menja njen semantički okvir – himna više ne simbolizuje državu (*kao*) *takvu* već postaje poziv na normativni poredak kakav smatra legitimnim. Zanimljivo je i da su protesti revitalizovali izvornu ili *etnomuziku* koja je, premda proistekla iz društvenog života i tradicije, češće bila deo etnomuzikološkog istraživanja nego *življene* stvarnosti u urbanoj sredini: *etnomuzika*, zbog toga što su je institucionalizovani ansambli, fakultetski i folklorni horovi, ali i kulturno-umetnička društva često izvodili tokom protesta, zadobila je nova, specifična *značenja* kojima se uspešno ‘oslobodila’ od *in vitro* akademskog i *neurbanog* konteksta iz koga potiče. Pesme poput *Oj, jabuko* i *Kićeno nebo zvezdama*, imajući u vidu i horske obrade narodnih melodija, doprinele su stvaranju poveznica između tradicije i savremenog kulturnog kanona, onog koje *novi društvo*, medijacijom između starog i aktuelnog stvara i (re)definiše – ‘brišući’ vrednosne distinkcije između sela i grada. U takvim poduhvatima sadržana je i ideja borbe kao ‘nadvrednosti’ ili ‘prve’ vrednosti, ka kojoj se sve ostale razlike i aktivnosti usmeravaju i određuju; muzičko nasleđe koristi se kao legitimišući resurs političkog delovanja, postajući, istovremeno, i oblik kulturnog kapitala kao sredstva aktivističke (muzičke) pobune.

Kulturne forme koje su prvobitno bile namenjene pedagoškom i emotivnom prostoru detinjstva poput *Zakleo se bumbar* ili *Lako je prutu da se sokoli*, te *Vučice, vučice, bubo lenja* i *Deca su ukras sveta*, dobile su novu izvođačku vrednost ‘ironičnim obrtom’ ostvarenim putem teksta i – muzike: nežnost i razigranost dečjeg repertoara postale su sredstvo kritike autoritativnih praksi, te osuda normalizovanog nasilja uz detinji odgovor *ne možete nas pobediti* polazeći, jezikom pozorišta, *iz kontre*. Transformativni proces je počeo sasvim spontano kada su studenti Fakulteta muzičke

umetnosti u Beogradu, tokom blokada, pešačili u znak solidarnosti do Muzičke škole *Kornelije Stanković*, otvorivši prostor za dalju upotrebu dečjih pesmica (one su, podsećamo, na prvoj kolektivnoj izložbi studenata Univerziteta umetnosti popularizovane u javnoj sferi, posebno na njenom otvaranju 25. decembra 2024. godine). Ni taj fenomen nije izolovan; globalni protestni pokreti koristili su jednostavne i melodije dečjih pesmica kao nenasilni, subverzivni oblik političke komunikacije, a kao primer mogu se uzeti protesti u Libanu 2019. godine na kojima je pesmica *Baby Shark* postala simbol otpora i kolektivne 'emocionalne mobilizacije'.¹⁰ Tako se i slučaj studentskih protesta uklapa u globalne prakse muzičkog aktivizma u kojima zvučni i tekstualni fragmenti iz popularne i dečje kulture postaju izraz društvenog nezadovoljstva, upravo zbog tenzičnosti između svoje prvobitne 'naivnosti' i političke oštine, što je u skladu sa drugom strategijom protestne muzike.

Nasuprot tome, u kontekstu političke provokacije, muzika postaje snažno sredstvo simboličkog i fizičkog nasilja uspostavljanjem akustičke dominacije, a najupečatljiviji primer je bila reprodukcija glasne (turbo) folk muzike iz 'Čačilenda' tokom štrajka glađu Dijane Hrke.¹¹ Taj čin se može razumeti kroz ideju *akustičkog teritorijalizovanja*, kada se zvukom zauzima fizički i simbolički prostor (Feld, 1996). Za razliku od protestnih aktivnosti, u kojima muzika stvara i otvara prostor zajedništva, u ovom slučaju ona funkcioniše kao zvučna barijera, a njena namera je da prekine, ometa i delegitimizuje politički čin, u konkretnom slučaju: štrajka glađu. Turbofolk, osim toga, postaje simboličko sredstvo čija se snaga ogleda u spektru značenja koja sobom nosi sam žanr, često povezivan sa periodima agresivne kulturne politike, društvenim tranzicijama i polarizacijom devedesetih godina XX veka, bilo da je reč o onima koji ga tumače kao „napad islama na srpsku duhovnu tradiciju“ ili čak „nacionalističkim produktom kojim je Milošević namerno uništio rok-en-rol“, sve do globalista koji u njemu vide kompilaciju „svega i svačega“ (Đurković, 2004). Time se otkriva oštra dualnost muzičkih funkcija: dok *akademski* kodirana muzika afirmiše i prenosi moralne, te kulturne i druge vrednosti, provokatorska upotreba (turbo)folka funkcioniše kao strategija potiskivanja odnosno ometanja i zastrašivanja. Posmatrane zajedno, te prakse pokazuju da je muzika u savremenim društvenim sukobima medijum prenošenja vrednosnih sistema kao takvih: u isto vreme, ona je instrument artikulacije akademske i svake druge tradicije te kulturnog nasleđa, ali i oruđe kon-

10 Vidi: Hassan, T. (2019). 'Baby Shark' becomes unlikely anthem of Lebanese protests. <https://www.wunc.org/2019-12-11/10-songs-that-rallied-resistance-around-the-world>

11 Dijana Hrka je u novembru 2025. godine štrajkovala glađu ispred Narodne skupštine Srbije, tražeći pravdu za smrt svog sina nastradalog u padu nadstrešnice i odgovornost nadležnih institucija.

flikta, dominacije i simboličke borbe, a oba pomenuta slučaja mogu se razumeti kroz njene pretenzije da utiče na emocionalno i identitetsko određenje pojedinaca, jasno potvrđujući da ne postoje *ni* recipijent *ni* kontekst u kome se ona može pojaviti kao *neutralna*.

U svim navedenim primerima može se uočiti zajednički obrazac – studenti, putem muzike, ne oživljavaju prošlost u nostalgичnom kontekstu već je prevode u sadašnji politički jezik, dajući mu nove kontekste, a time i nova značenja. Pesme bivaju pretvorene u intertekstualni medijum kojim se istorijska osećanja transformišu u savremenu građansku etiku¹² – rekontekstualizacija, tako, nije praksa trivijalne čulne transpozicije muzičkog materijala dovoljna sama po sebi, ona je deo kolektivne aktivističke političke pedagogije, odnosno procesa kojim se (mladi) ljudi uče solidarnosti, pravednosti i odgovornosti putem muzike. Taj fenomen prevazilazi lokalni kontekst, o čemu svedoče američki pokret za građanska prava iz šezdesetih godina XX veka i pesme poput *We Shall Overcome* i *A Change Is Gonna Come* Sema Kukija, koje su imale sličnu funkciju u povezivanju moralnih zahteva sa emocionalnom snagom kolektiva u borbi protiv sistema *Džim Krou* i nasilja nad Afroamerikancima. Takođe, pesma *Mury* Džeka Kačmarskog postala je himna pokreta *Solidarność* u Poljskoj osamdesetih godina istog stoleća, dok su 2011. godine, tokom *Arapskog proleća*, popularni songovi različitog porekla reinterpretirani kao poziv na slobodu (LeVine, 2015). U tom svetlu, jasno se pokazuje da je protestna muzika transkulturalna kategorija srodnih mehanizama i pojavnosti, a vrlo je zanimljivo i da se ‘tuđe’ (protestne) pesme frekventno koriste u domaćem kontekstu, primera radi numere *Pump It Up!*, *Ciao Bella* i druge (italijanski reper David Bori snimio je kratke pesme posvećene studentima iz Srbije), oslanjajući se prevashodno na treću odnosno strategiju protestne atmosfere. Budući da smo do sada uglavnom govorili o društveno-simboličkim medijacijama muzičkog sadržaja, fokus ćemo preusmeriti na analizu imanentno muzičkih karakteristika, koja neretko izostaje u (protestnoj) literaturi.

Muzički aspekt rekontekstualizacije

Nekada se procesima rekontekstualizacije popularnih pesama ne menja samo tekst ili značenje već i zvučni identitet, izmenom harmonske strukture, ritma koliko i načina izvođenja: originalni estetski kod prenosi se u novi okvir i kroz performans. Mnoge ex-Yu pesme koriste harmon-

12 To je skup vrednosti, normi i praksi koje usmeravaju pojedince da deluju odgovorno, solidarno i pravedno u zajednici, uz aktivno učešće u društvenim i političkim procesima; za razliku od pasivne recepcije, odnosno nostalgije evocirane istorijskom razlikom, muzika može učestvovati u pomenutim procesima pozivajući na aktivnu participaciju u zajedničkim inicijativama, kritičko promišljanje i delovanje.

ske progresije tipične za pop-rok s kraja sedamdesetih godina; reč je o prepoznatljivim dijatonskim sekvencama (akordski niz: I-V-vi-IV) koje evociraju osećaj tonalne stabilnosti u muzičkom i, upućenom uhu, nostalgije u emocionalnom smislu. U kontekstu protesta te *harmonije* postaju i kolektivno prepoznatljiv *zvučni okvir* u kojem se okupljeni osećaju 'komforno'. Kada studenti pevaju *Zemlju*, s druge strane, dursko-molska smena (akordski sled: I-vi-IV-V) ne izaziva tek tipično individualnu asocijaciju na melanholična osećanja već pokretačku energiju zajedništva, ne zaboravljajući na tembralne karakteristike električne gitare, bubnjeva i glasa – koje povezujemo sa opisanim periodom. Drugim rečima, harmonske progresije u kombinaciji sa bojom ansambla dovode do prelaska iz introspektivnog u ekstraspektivni registar, krećući se od ličnih emocija ka zajedničkom političkom gestu. Sličan proces uočavamo i u Balaševičevoj pesmi *Ne lomite mi bagrenje*, čiji se osnovni molski tonalitet i harmonska tenzija u refrenu, u protestnom kontekstu, izvode glasnije, čime se originalna balada i setna atmosfera pretvaraju u afekt i izraz besa. Jednostavnost akordskog sleda važna je i zbog mnemoničke funkcije muzike, prema kojoj se *prostiji* i kraći harmonski obrasci lakše pamte, a sa njima i tekst (Martinelli, 2013); kada se i javi nešto složenija progresija poput one u Bajaginoj pesmi *Pada vlada* (akordski sled: V-V⁷-i-V_{VII}-VII-i-v-V_{II}-V_v⁷), akordi su podeljeni relativno simetrično prema slogovima teksta, pa se uspostavljanjem 'ritma' olakšava kretanje kroz celinu strofe i refrena – dodatno, navedeni niz akorada ponavlja se kroz celu pesmu, premda se tekst i melodija menjaju.

Važan muzički parametar, koji bitno utiče na dekodiranje značenja u pesmi, jeste ritam; u pesmi *Mi plešemo* Prljavog kazališta koristi se jednostavan, četvoročetvrtinski takt (4/4) putem naglašenog *bek-bit*-a, a budući da je akt skandiranja postao integralni deo izvođenja te pesme (Mi bloki-ra-mo!), pri čemu se metar transformiše u nešto drugačiji, kolektivni *ritam glasa*, muzika je preuzela funkciju 'organizacije' fizičkog prostora okupljanja i sinhronizacije učesnika protesta. Partizanska pesma *Padaj silo i nepravdo* prošla je sličan proces; njen izvorni tročetvrtinski ritam (3/4), koji originalno nosi svečani karakter, danas se često ubrzava i izvodi binarno, u dvočetvrtinskom taktu (2/4), čime pesma poprima karakter skandirane parole. Time se menja doživljaj slušalaca, pa umesto himničnog i svečanog tona, ona postaje oblik militantne igre i 'brzalice'. Osim toga, i promene tehnoloških sredstava igraju važnu ulogu u razumevanju protestnog zvuka; pesme originalno snimane u analognom studiju, koje rezultiraju 'toplim' zvukom i kontrolisanom dinamikom, danas se puštaju sa mobilnih telefona, zvučnika, čak i megafona, pa njihov tembr postaje kompresovaniji, grublji, koincidirajući sa *estetikom ulice*. Studentski zvuč-

ni performansi, u tom smislu, proizvode „sonički pejzaž otpora“ (Born, 2011), u kojem buka, disonanca i kolektivno pevanje (uz zviždaljke najrazličitijih formata, materijala, intervala i boja koje reprodukuju) evociraju osećaj neposrednosti i spontanosti – zamagljujući granice između muzike i bunta.

Protestne pesme se, osim melo-ritmičkih i harmonskih obrazaca, razlikuju i prema ‘atmosfera’, te instrumentaciji kojom je ona – između ostalog – sprovedena, pa tako u korpusu ovih numera možemo pronaći sasvim različite pesme: od Balaševićeve *Živeti slobodno* i Rundekove obrade čuvene *Aj Karmela*, koja asocira na Španski građanski rat, do protestnih krikova Beogradskog sindikata u pesmi *Sistem te laže*. Iako nesumnjivo postoje muzičke sličnosti, oličene u manje kompleksnim akordskim progresijama, energičnom zvuku intenzivnijeg ritma, prepoznatljivim motivima i često neakustičnoj instrumentaciji, važan deo pesama je i tekst; kao glavni nosilac značenja, on sadrži angažovaniju leksiku i nešto širi spektar reči od tipičnih popularnih pesama, emotivno je zasićeniji i ima izraženiji izraz ostvaren i čestim ponavljanjima (Shekhar & Mamidi, 2025). Takođe, bez obzira na relativne sličnosti i karakteristike protestne muzike, i dalje ostaje nejasno na koji način njen diverzitet, krećući se od rok balada sve do etnonapeva, uspeva da ‘mobiliše’ različite senzibilitete, održavajući status *protestnog songa* (Nummenmaa *et al.*, 2021, str. 197):

Moguće objašnjenje nalazi se u sveprisutnoj prijatnosti muzike: premda se može opisati širokim spektrom pozitivnih (nežna, romantična, radosna) odnosno negativnih (tužna, strašna, napeta, jeziva) termina, sve navedene kategorije obično dobijaju visoke ocene ‘dopadanja’ – na taj način, unutrašnja povezanost između muzike i zadovoljstva čini da su emocije koje ona izaziva kategorijalno rasute.

Stilski gledano, rekontekstualizacija veoma često podrazumeva i prelaz iz pop i rok izraza u postironični ili hibridni izraz; pesme se ne izvode samo dosledno originalu već i parodično u smislu remiksa, specifičnih stilskih distorzija i *mash-up*-a. Interakcija stilova te dijalektika podsmeha u takvom činu evociraju ideju savremene digitalne kulture koja – uz sveopšti eklekticizam – pre insistira na ‘permanentnom’ protoku informacija nego na ‘ontologiji’ pojedinačnih formi umetnosti. Naravno, treba reći da postoji više paralelnih procesa kojima se muzika transformiše posmatrano iz perspektive muzičkih parametara, pa su, u tom smislu, prethodni redovi tek nacrt mogućeg smera u kome analiza protestne muzike može da se kreće. Ipak, ne smemo izgubiti iz vida potentnost konteksta u redefinisavanju semantičkih okvira recepcije, odnosno reprodukcije muzičkog materijala koja višestruko prevazilazi mogućnosti samog *zvuka po sebi*.

Zaključak

Protestna muzika, u najširem smislu reči, predstavlja refleksiju društvene nepravde i političkih okolnosti koje su pojedinci, odnosno kolektivi trasirali specifičnim muzičkim sredstvima. Poput Dilana, Simonove ili Bili Holidej, koji su muzikom želeli da daju glas svome 'kriku' – podelivši ga sa drugima – građani i studenti koristili su aktuelnu muzičku produkciju, nasleđe i prošireni prostor zvučnog delovanja kako bi iskazali te dokumentovali svoje nezadovoljstvo. U radu smo sagledali različite mehanizme koji se nalaze u temeljima protestne muzike, odnosno protestnog ponašanja, funkcionišući na psihosocijalnom i evolutivnom planu, nakon čega smo primere iz prakse analizirali razmatrajući ih kroz prizmu Kuševih strategija – u relaciji zvuk–tekst–kontekst – i muzičko-teorijskog aparata. Pokazavši na koje načine kulturalna transmisija, de/rekontekstualizacija i resemantizacija mogu uticati na recepciju protestnog zvuka, potvrdili smo, još jednom, Gudmanovu ideju o svetovima koje spoznajemo putem sopstvenih konstrukcija. Imajući na umu diverzitet mehanizama emocionalne regulacije, identifikacije i društvene kohezije te upotrebljenih muzičkih praksi, pokazuje se da se jedino tehnološka sredstva, poput zviždaljki, i 'stilovi' menjaju, ali da suština, ipak, ostaje ista: muzika o(p)staje kao evolutivno važan 'alat' otpora te kanal društvene transformacije. Ukoliko odeo korak dalje, shvatićemo da je taj fenomen nesvodiv na neurobiološke korelate koji se nalaze u njegovoj osnovi i – uopšteno gledano – iskustvo, kao ni na kulturnu evoluciju koja postavlja temelje simboličke razmene i transmisije: muzika, u svojoj kompleksnosti koju nosi, predstavlja specifičnu tačku preseka između te dve – samo naizgled – nepomirene pozicije, ukazujući na potencijale zvuka kao medijuma komunikacije političkih ideja ili regulacije unutrašnjeg poretka i njegovih odjeka u socijalnom odnosno okruženju koje donosi odluke i, shodno tome, snosi posledice. Put njene rekontekstualizacije, ospoljen kulturalnim okolnostima odnosno tehnologijama koje su joj na raspolaganju – bilo da je reč o novim, 'dvo-tonskim' 3D modelima pištaljki ili vuvuzela – može se ticati imanentno muzičkih i/ili teksualnih karakterika pesme, ali pre svega konteksta u kome se pojavljuje, uzimajući u obzir da se iza svega toga nalaze bunt i kreativnost – udruženi i sa zajedničkim ciljem.

Literatura

- Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge University Press.
- Atlagić, S., & Vujanović, J. (2025). Elections in Serbia: Campaign strategies in the shadow of polarization? In D. Vučićević & M. Veković (Eds.), *Super*

- election year 2024: 18th Serbian Political Science Association (SPSA) International Annual Conference* Vol. 18 (pp. 35–53). Serbian Political Science Association. <https://doi.org/ISBN978-86-6425-137-2>
- Born, G. (2011). *Music and the materialization of identities*. *Journal of Material Culture*, 16(2), 103–121. <https://doi.org/10.1177/1359183511424196>
- Burland Clark, K. (2021). Music and identity. In W. F. Thompson & K. N. Olsen (Eds.), *The science and psychology of music: From Beethoven at the office to Beyoncé at the gym* (pp. 119–124). Academic Press.
- Butler, J. (2015). *Notes Toward a Performative Theory of Assembly*. Harvard University Press.
- Burdije, P. (1976). Klasna funkcija umetnosti. *Kultura* 32, 90–113.
- Cross, I., & Morley, I. (2008). The evolution of music: Theories, definitions and the nature of the evidence. In S. Malloch & C. Trevarthen (Eds.), *Communicative musicality: Exploring the basis of human companionship* (pp. 61–81). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198566281.001.0005>
- DeNora, T. (2000). *Music in everyday life*. Cambridge University Press.
- Dutton, D. (2009). *The Art Instinct: Beauty, Pleasure, and Human Evolution*. Bloomsbury Press.
- Đurković, M. (2004). Ideološki i politički sukobi oko popularne muzike u Srbiji. *Filozofija i društvo XXV*, 271–284.
- Feld, S. (1996). Waterfalls of song: An acoustemology of place resounding in Bosavi, Papua New Guinea. In S. Feld & K. Basso (Eds.), *Senses of place* (pp. 91–136). School of American Research Press.
- Gudman, N. (2014). *Načini stvaranja sveta*. Mediterran Publishing.
- Jeremić, V. (2019). *Funkcije umetničkih praksi u uslovima tranzicije u Srbiji 1991–2008*. [doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu]. NaRDuS. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/18008/Disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Killin, A. (2018). The origins of music: Evidence, theory, and prospects. *Music & Science*, 1, 1–23. <https://doi.org/10.1177/2059204317751971>
- Kutschke, B. (2013). Political Music and Protest Song. In Beate Kutschke & Barley Norton (Eds.), *Music and Protest in 1968* (pp. 264–273). Cambridge University Press.
- Leipold, B., & Loepthien, T. (2015). Music reception and emotional regulation in adolescence and adulthood. *Musicae Scientiae*, 19(1), 111–128. <https://doi.org/10.1177/1029864915570354>
- LeVine, M. (2015). *When Art Is the Weapon: Culture and Resistance Confronting Violence in the Post-Uprisings Arab World*. *Religions*, 6(4), 1277–1313. <https://doi.org/10.3390/rel6041277>
- Martinelli, D. (2013). Popular music, social protest and their semiotic implications. *New Sound*, 42(2), 41–52.
- Mevorah, V. (2021). Aktivizam. U I. Cvejić, G. P. Draško & M. Lošonc (Eds.), *Pojmovnik angažmana* (str. 27–28). Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

- Miranda, D. (2013). The role of music in adolescent development: Much more than the same old song. *International Journal of Adolescence and Youth*, 18(1), 5–22. <https://doi.org/10.1080/02673843.2011.650182>
- North, A. C. & Haregreaves, D. J. (2005). Musical communication in commercial context. In D. Miell, R. MacDonald & D. J. Haregreaves (Eds.), *Musical communication* (pp. 405–422). Oxford University Press.
- Nummenmaa, L., Putkinen, V., & Sams, M. (2021). Social pleasures of music. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 39, 196–202. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2021.03.026>
- Riess, H. (2017). The science of empathy. *Journal of Patient Experience*, 4(2), 74–77. <https://doi.org/10.1177/2374373517699267>
- Sadrazam, M. & Bayraktar, U. (2023). Protest Music as a Communication Method: Research on Teaching Strange Fruit. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 22(4), 189–193.
- Shekhar, U., & Mamidi, R. (2025). Voices of dissent: A multimodal analysis of protest songs through lyrics and audio. In J. Zhao, M. Wang, & Z. Liu (Eds.), *Proceedings of the 63rd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, Vol. 4, Vienna, July 27–August 1 (pp. 213–221). Association for Computational Linguistics.
- Žižek, S. (2017). *Kako čitati Lakana*. Karpos.
- Vesić, M. (2023). *Logika [ne]naučnog otkrića*. Beograd: Intranet.
- Wu, X. & Lu, X. (2021). Musical Training in the Development of Empathy and Prosocial Behaviors. *Frontiers in Psychology*, 12: 661769. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.661769>

STUDENTSKI PROTEST
I NASTAVNE AKTIVNOSTI

Nevena Živković¹
Medicinska škola
„Nadežda Petrović“, Zemun

Stručni rad
DOI: 10.21301/BloKADA.2025.13

Nataša Simić
Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

TRAGANJE ZA SMISLOM U BESMISLU: STUDIJA SLUČAJA NASTAVNIKA ZA VREME BLOKADE NASTAVE U ŠKOLI

Pad nadstrešnice na novosadskoj železničkoj stanici i fizičko nasilje prema studentima koji su odavali poštu nastradalima izazvali su masovne proteste studenata, kojima su se ubrzo priključili i učenici srednjih škola. U ovom refleksivno-iskustvenom tekstu prikazaćemo iskustva jedne koautorke – nastavnice srednje škole u periodu blokade nastave (od nastavnika i/ili učenika) u školi, koja su strukturirana zahvaljujući dijalogu sa naučnicom, ujedno i psihoterapeutkinjom (drugom koautorkom) i kojima je dat smisao povezivanjem sa poznatim pojmovima i teorijama iz pedagoških, psiholoških i socioloških nauka. U traganjima za smislom obrazovanja i pokušajima da se sačuvaju agencnost i dobrobit nastavnika, a da se ujedno doprinese radu škole i široj zajednici u ovoj kriznoj situaciji, mapirani su paradoksalni, (be)smisleni „elementi“ sledećih situacija i odnosa: 1. očekivanja, zahtevi i postupci Ministarstva prosvete; 2. očekivanja, zahtevi i postupci roditelja učenika; 3. očekivanja, zahtevi i postupci učenika; 4. interpersonalni odnosi među zaposlenima u školi; 5. očekivanja, zahtevi i postupci šire društvene zajednice i 6. kompetentnost „svih“ u školi i van nje da preispituju „sve“ što se tiče (ne)funkcionisanja škole. Naposletku, ukazaćemo i na uticaj pobrojanih elementa na ionako već godinama poljuljanu i ugroženu percepciju škole i autoriteta nastavnika i ponuditi preporuke za unapređenje praksi.

Ključne reči: smisao obrazovanja, blokada nastave, škola, nastavnik, refleksija

1 Adresa za korespondenciju: nevena.zivkovic@medicinskazemun.edu.rs

Searching for Meaning in Meaninglessness: A Case Study of Teachers During the School Blockade

The collapse of the canopy at the Novi Sad railway station and the physical violence against students who were paying tribute to the victims triggered mass student protests, which were soon joined by high school pupils. In this reflective and experiential text, we present the experiences of one co-author—a high school teacher during the period of class suspension (initiated by teachers and/or students)—which were structured through dialogue with a scholar and psychotherapist (the second co-author) and given meaning by linking them to established concepts and theories from the fields of pedagogy, psychology, and sociology. In the search for the meaning of education and in efforts to preserve teachers' agency and well-being, while at the same time contributing to the functioning of the school and the broader community in this crisis situation, we mapped the paradoxical and (non)sensical “elements” of the following situations and relationships: 1. the expectations, demands, and actions of the Ministry of Education; 2. the expectations, demands, and actions of students' parents; 3. the expectations, demands, and actions of students; 4. interpersonal relations among school staff; 5. the expectations, demands, and actions of the wider social community; and 6. the competence of “everyone” inside and outside the school to question “everything” related to the (dys)functioning of the school. Finally, we point to the impact of these elements on the already long-fragile and threatened perception of the school and teachers' authority, and we offer recommendations for improving practice.

Keywords: meaning of education, blockade, school, teacher, reflection

Uvodna razmatranja i kontekst studije

Pad nadstrešnice na novosadskoj železničkoj stanici u novembru 2024. godine i fizičko nasilje prema studentima koji su odavali poštu nastradalima izazvali su masovne proteste studenata i univerzitetskih nastavnika. Tim protestima su se ubrzo priključili i učenici srednjih škola te nastavnici osnovnih i srednjih škola u Srbiji, što je rezultiralo višemesečnim blokadama nastave na univerzitetima i školama u Srbiji. Kako je predmet našeg rada blokada nastave u srednjim školama, u radu ćemo se osvrnuti na taj podatak te konstatovati da je to posledično uzrokovalo izmene uobičajenog funkcionisanja i rada škola, ali i odstupanja u realizaciji planiranih nastavnih i vannastavnih aktivnosti. Takođe, to se posledično odrazilo na živote više hiljada građana Srbije – učenika i njihovih porodica, nastavnika i drugih zainteresovanih strana.

Inače, školska 2024/2025. godina počela je izražavanjem nezadovoljstva prosvetnih radnika u školama u Srbiji. U danu kada je „pala“ nadstrešnica u Novom Sadu, veliki deo prosvetnih radnika bio je u protestnim aktivnostima, vezanim za bolji status profesije – neki od njih su tog dana bili u protestnoj šetnji u Beogradu u organizaciji esnafskih reprezentativnih sindikata te su pojedine škole u Srbiji, sticajem okolnosti, tog dana već radile u izmenjenim okolnostima. Kao i pre pada nadstrešnice, tako su se i nakon ovog događaja istovremeno odvijali pregovori esnafskih reprezentativnih sindikata i državnih/prosvetnih vlasti u vezi sa poboljšanjem statusa profesije – zahtevi su se uglavnom odnosili na poboljšanje materijalnog položaja i uslova rada. U isto vreme, tokom prvog polugodišta 2024/2025. godine, u škole, čiji su zaposleni članovi reprezentativnih sindikata, stizale su „instrukcije“ o izmeni načina rada, pa su se tako u različitim regionima Srbije, „cirkularno“ smenjivali periodi rada u izmenjenom (skraćeni časovi na 30 minuta) i redovnom režimu rada. U januaru 2025. godine, na zahtev reprezentativnih sindikata, zaposleni u školama u Srbiji izjašnjavali su se o normalizaciji rada škola te da li su za neki od „modaliteta“ izmenjenog načina rada u narednom periodu. Nakon toga su predstavnici esnafskih reprezentativnih sindikata sa predstavnicima državnih/prosvetnih vlasti potpisali „moratorijum“ na štrajk. To je izazvalo nezadovoljstvo jednog dela prosvetnih radnika, koji su i pored odluke o „moratorijumu“ na štrajk nastavili sa izmenjenim načinom rada (obustavom nastave i/ili držanjem časova u trajanju od 30 minuta – što često nije bilo jednobrazno, ni u jednoj školi). Takođe, istovremeno sa tim reakcijama na „moratorijum“ na štrajk, došlo je i do neformalnog udruživanja prosvetnih radnika te do formiranja više neformalnih udruženja koja su se zalagala protiv potpisanog „moratorijuma“, ali i u međuvremenu potpisanog „Posebnog kolektivnog ugovora za zaposlene u osnovnim i srednjim školama i domovima učenika“, zbog neslaganja sa pojedinim njegovim odredbama.

Uporedo sa opisanim nastojanjima nastavnika da obezbede bolje uslove rada, učenici srednjih škola su tokom prvog polugodišta školske 2024/2025. godine samoinicijativno otpočeli „blokadu“ nastave u školama, kao vid solidarnosti sa studentima. Stoga možemo reći da je ta kriza u školskom kontekstu bila višeslojna te da smo u školama svedočili blokadama nastave od nastavnika i/ili učenika, ali i aktivnostima prosvetnih radnika koje su bile organizovane i vođene od esnafskih reprezentativnih sindikata i, naposletku, aktivnostima koje su organizovane i vođene od neformalnih udruženja prosvetnih radnika. Opisanim, izmenjenim i neujednačenim modalitetima rada i funkcionisanja škole iskustveno je svedočila i nastavnica/praktičarka, koautorka ove studije, u školskom kontekstu u kome profesionalno deluje.

Opisana dešavanja u društvu i izmenjeno uobičajeno funkcionisanje rada škola tokom školske 2024/2025. godine, nakon pandemije kovida 19 koja je izbila 2020. godine i na svetskom nivou, pa i u Srbiji, i izazvala kriznu situaciju u društvu i školama, predstavljali su još jedan slučaj masovno rasprostranjene krizne situacije u prethodnih pet godina. Kada su u pitanju krizne situacije u školama u Srbiji, treba spomenuti i kriznu situaciju koja je nastala nakon višestrukih ranjavanja i ubistava u Oglednoj osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar“ u Beogradu u proleće 2023. godine – ta kriza se u najvećoj meri (lično) odnosila na učenike, njihove porodice i zaposlene u konkretnoj školi, ali je ta do tada neviđena tragedija u našem školskom kontekstu izazvala traumatizaciju gotovo celog društva, što je uzdrmalo prosvetnu zajednicu u Srbiji te posledično uzrokovala iznenađan i prevremen završetak školske 2022/2023. godine na nivou cele Srbije. Inače, škole se u kriznim vremenima uglavnom transformišu iz mesta za učenje u mesta upravljanja krizama u zajednici (Simić, 2024), što usložava i dodatno otežava posao nastavnika.

Očekivanja šire društvene zajednice i prosvetnih vlasti da nastavnici u kriznoj situaciji nastaloj usled „blokade“ nastave „vrate“ učenike u škole, ali da i sami obustave „blokadu“ nastave, aktuelizovala su problem odnosa škola – društvo, koji karakteriše jednosmerna, hijerarhizovana komunikacija. U takvoj postavci stvari od nastavnika se očekuje ispunjavanje propisa, zadataka, normi, društvenih očekivanja, interesa i slično, pri čemu su nastavnici izloženi uticajima „moćnijih“ po hijerarhiji, ali s druge strane imaju uticaj, pa je očekivano da koriste svoj deo „moći“ prema onima na nižim položajima od sebe (Hebib, 2009). Takve odnose i očekivanja ne bismo okarakterisali povoljno za rad, ali i lični i profesionalni razvoj nastavnika generalno, a posebno ne za normalizaciju funkcionisanja rada škola u toj kriznoj situaciji. Nastavnik, kao profesionalac, deo je školskog kolektiva, dok je školski kolektiv deo školske zajednice (Hebib, 2009). Za razvoj nastavnika kao celovite ličnosti važan je njegov položaj u složenom socijalnom sistemu škole. Nalazi pojedinih istraživanja sa nastavnicima osnovnih i srednjih škola u Srbiji pokazuju nam da nivo njihovog zadovoljstva poslom opada sa dužinom radnog staža, ali ne linearno – pred kraj karijere zadovoljstvo poslom ponovo raste (Majstorović i saradnici, 2017). Pojedini autori govore o nastavničkoj profesiji kao „profesiji u krizi“ zbog usložavanja i kvantitativnog uvećavanja zahteva od celokupnog društva, prosvetnih vlasti, ali i rukovodstava konkretnih škola, što nastavnicima umanjuje mogućnost autonomnog delovanja i donošenja odluka. To posledično povećava rizik od napuštanja profesije te utiče na lični osećaj (ne) zadovoljstva profesijom, a naposljetku se odražava i na lični i privatni život nastavnika. Podaci pojedinih stranih studija iz škola u Engleskoj pokazuju nam da su nastavnici kao razloge napuštanja profesije uglavnom navodili

veliko opterećenje poslom, nepovoljnu ravnotežu između posla i privatnog života, pritiske društvene zajednice, neadekvatno upravljanje školama (Towers *et al.*, 2022).

Pozicija koautorki i ciljevi studije

Sagledavanje konteksta je pokazalo da su nastavnici tokom školske 2024/2025. godine bili izloženi različitim vrstama pritisaka te neadekvatnim uslovima rada i profesionalnog delovanja, što se nepovoljno odrazilo i na njih i na njihove učenike, ali i na poimanje škole kao institucije. Uzimajući u obzir težinu te situacije za svakog pojedinca, ali i značaj i potencijalne dalekosežne posledice ove krizne situacije na društvo, jedna nastavnica srednje škole, aktivno uključena u pitanja blokada i štrajka te i u rad jednog od sindikata, zajedno sa jednom naučnicom, ujedno i psihoterapeutkinjom, takođe aktivno uključenom u pitanja blokada na fakultetu, pokušala je da osmisli iskustvo kroz koje je prolazila te da dođe do zaključaka koji će za nju lično biti značajni, ali koji mogu pomoći i drugim akterima u obrazovnom sistemu. Ovaj refleksivno-iskustveni tekst nastao je kao rezultat refleksivnih dijaloga koautorki studije, koje su nastojale da iskustvu nastavnice-praktičarke daju strukturu i smeste ga u kontekst poznatih pojmova i teorijskih modela, više iz praktične potrebe da se pomogne sebi i zajednici nego iz ambicije da se obezbedi naučnoistraživački doprinos.

Na početku krizne situacije, nastavnica i naučnica su u razgovoru došle na ideju da nastavnica beleži svoja razmišljanja i osećanja, budući da su se događaji toliko brzo menjivali da ih je bilo teško do kraja razumeti, pa tako i adekvatno upravljati sopstvenim emocijama i ponašanjem. U kasnijim fazama one su se dva puta susrele i na strukturiran način razgovarale o beleškama. Naučnica i psihoterapeutkinja koristila je tehnike iz konstruktivističkih i narativnih pristupa psihoterapiji i savetovanju, kao što su lestvičenje, piramidisanje, Ja usred drugih i PEG (*Perceiver-Element Grid*) (Stojnov, 2010), korišćene i u ranijim studijama za podsticanje refleksije i promene percepcija budućih nastavnika (Simić i saradnici, 2017). Tako su, na primer, nastojale da konkretne događaje koji su za praktičarku bile posebno stresni povežu sa njenim vrednostima i sržnom ulogom, odnosno ključnim elementima identiteta. Zatim su odnosi između svih uključenih aktera (kolege, roditelji, učenici, donosioci odluka, mediji i javnost uopšte) analizirani postavljanjem u poziciju drugog i zamišljanjem dijaloga između njih te i poruka koje jedni drugima šalju. U pojedinim trenucima uvođeni su i teorijski koncepti iz psihologije ili sociologije jer je procenjeno da oni mogu pomoći osmišljavanju i strukturisanju kompleksnog i emocionalno nabijenog iskustva. Takav pristup je omogućio jasnije razumevanje sebe i okolnosti i jasnije pravce za dalje delovanje kako je kriza odmicala.

Razmatranje uvida i diskusija

Ovde ćemo prikazati glavne uvide iz refleksivnih dijaloga, odnosno rezultate naših traganja za smislom obrazovanja i rada škola, u kriznoj situaciji u društvu, za vreme blokade nastave od nastavnika i/ili učenika.

U traganjima za smislom obrazovanja i pokušajima da se sačuva agensnost i dobrobit a da se ujedno doprinese radu škole i široj zajednici u ovoj kriznoj situaciji, mapirali smo više paradoksalnih, (be)smislenih „elemenata“ sledećih situacija i odnosa: 1. očekivanja, zahtevi i postupci Ministarstva prosvete; 2. očekivanja, zahtevi i postupci roditelja učenika; 3. očekivanja, zahtevi i postupci učenika; 4. interpersonalni odnosi među zaposlenima u školi; 5. očekivanja, zahtevi i postupci šire društvene zajednice i 6. kompetentnost „svih“ u školi i van nje da preispituju „sve“ što se tiče (ne)funkcionisanja škole. U daljem tekstu, detaljnije ćemo prikazati najznačajnije uvide do kojih smo došle.

Očekivanja, zahtevi i postupci Ministarstva prosvete. Poći ćemo od postupanja Ministarstva prosvete u ovoj kriznoj situaciji u društvu, čija je posledica bila „blokada“ nastave u školama. Zahtevi Ministarstva prosvete praćeni su slanjem niza zvaničnih dopisa školama, ali i (ne)zvaničnim obraćanjima predstavnika prosvetnih vlasti putem medija celokupnoj društvenoj, pa i prosvetnoj zajednici. Ti zahtevi upućeni školama/nastavnicima uglavnom su praćeni očekivanjima da nastavnici „prekinu“ obustavu nastave (ukoliko su tome pribegli) te da „vrate“ učenike na nastavu, iako su učenici najčešće, ne konsultujući se sa nastavnicima, ili bar ne većina njih, samoinicijativno doneli odluku o blokadi nastave i putem pisanih saopštenja svojih učeničkih plenuma o tome obavestili školu/nastavnike. Kako ti apeli Ministarstva prosvete za normalizaciju rada škola uglavnom nisu naišli na pozitivan ishod na terenu, Ministarstvo prosvete je pristupilo potezima koji su se ogledali u: slanju inspeksijskih nadzora u škole, pokretanju disciplinskih postupaka protiv nastavnika/direktora škola, prekidanju ugovora o radu ili umanjenju/ukidanju zarada uglavnom nastavnom kadru (najčešće ne i ostalim zaposlenima u školi). U toj situaciji je potpuno prenebregnuta činjenica da su u školama postojali nastavnici koji su želeli da rade, ali im je to onemogućeno jer su ih sprečili kolege, učenici, roditelji učenika, ali i da je i ova kategorija nastavnika takođe trpela represivne mere, uglavnom u vidu višemesečnog umanjenja zarada. To je dodatno produbilo jaz i nerazumevanje koje već godina postoji između prosvetnih vlasti i zaposlenih u školama u Srbiji, ali i među samim zaposlenima u školama, nastavnicima i roditeljima učenika, nastavnicima i učenicima, odnosno uticalo je na sve potencijalne komunikacijske realacije i odnose u okviru škola, a i šire, pošto se odrazilo

na kvalitet života više hiljada porodica. Pojedini domaći autori su i ranije ukazivali na loš status nastavnika i obrazovanja, preveliku centralizaciju i nedovoljno poštovanje profesije nastavnika (Simić, 2019) te da se nastavnici uglavnom posmatraju kao realizatori programa (Radulović, 2016), a realizacija školskog programa je u ovom slučaju izostajala, neretko, samo usled samoinicijativne odluke učenika da odsustvuju sa nastave, odnosno da je „blokiraju“. Takođe, još jednom se potvrdilo kako represivne mere, nasuprot podrške autonomiji i dijalogu, nemaju pozitivne ishode u obrazovanju. To je posledično otvorilo još neka pitanja koja su se nametala u našim nastojanjima i traganjima za smislom rada škola u ovoj kriznoj situaciji u društvu: da li dijalog može da se desi sa nekim ko to deklarativno (ne) želi, te pitanje razumevanja pozitivnih ishoda obrazovanja – da li je ishod obrazovanja pozitivan samo ukoliko se realizuje nastavni program konkretnih predmeta. Odgovori na ta pitanja, ali i na mnoga druga, nisu jednoznačni jer zavise od „ugla“ posmatranja i samih posmatrača.

Očekivanja, zahtevi i postupci roditelja učenika. Sledeća grupa mapiranih (be)smislenih očekivanja, zahteva i postupaka odnosila se na roditelje učenika. Kada je u pitanju saradnja porodice/roditelja i škole, u savremenim razmatranjima kreira se vizija saradnje škole i porodice, u kojoj roditelj ima centralnu ulogu, dok je platforma roditeljskog uključivanja u školski život proširena i produbljena (Polovina, 2009). Nalazi pojedinih istraživanja sa nastavnicima u Srbiji ukazuju na to da nastavnici nemaju pozitivnu sliku o roditeljima i da za njih „roditelji predstavljaju još jednu brigu u vezi sa međuljudskim odnosima...“ (Simić, 2019, str. 80). U prethodnom periodu u školama u Srbiji suočili smo se i sa „besramnim ponašanjem roditelja koji u borbi za ‘dobrobit njihovog deteta’ u zbornicama i dvorištima uzvikuju: ‘Znaš li ti ko sam ja!?’; neretko i fizički napadajući nastavnike, stručne saradnike ili direktore škola“ (Stančić i saradnici, 2025, str. 99). Dok nalazi pojedinih stranih studija pokazuju da iako različite protestne aktivnosti u zajednici (npr. štrajkovi) mogu mobilisati građane, one mogu imati i demobilisajući efekat na strane koje su najdirektnije pogođene (npr. roditelji) i koje zavise od aktivnosti koje su obustavljene (u ovom slučaju rad škola), te se mogu osećati obespravljeno pošto roditelji koji žele da pošalju svoju decu u školu to ne mogu zbog štrajka/obustave rada nastavnika (Arnold Lyon *et al.*, 2024). U kriznoj situaciji u školi/društvu koja je predmet ove studije roditelji su neretko imali dijametralno suprotne i međusobno neusaglašene zahteve/očekivanja od škole/nastavnika (čak i u jednoj školi), što se manifestovalo njihovim (ne)ujednačenim postupanjima. (Be)smisleni zahtevi roditelja kretali su se od različitih vidova „podrške“ uz očekivanja da škole/nastavnici, pa i učenici istraju u višemesečnim blokadama nastave, do preuzimanja uloge onih koji direktno

blokiraju i onemogućavaju rad škola/nastavnika i na taj način ispoljavaju vlastitu građansku neposlušnost. Druga krajnost zahteva roditelja podrazumevala je nepodržavanje škola/nastavnika u blokadi nastave, što se ogledalo u različitim vidovima pritisaka na individualne škole/nastavnike, ali i javnom istupanju i osuđivanju celokupne prosvetne zajednice, sve do pokretanja tužbi protiv škola i/ili nastavnika zbog blokada nastave.

Očekivanja, zahtevi i postupci učenika. Kada su u pitanju zahteva za otklanjanje ovih studija koja se tiču učeničkih aktivnosti, mapirali smo niz (be)smislenih očekivanja, zahteva, ali i postupanja srednjoškolaca. Participacija mladih ili aktivno učešće mladih u društvenim procesima i donošenju odluka jedan je od najčešće proklamovanih ciljeva u međunarodnim i nacionalnim dokumentima koji se odnose na mlade (Krnjajić i Vuletić Joksimović, 2025). Ukoliko dete/učenika posmatramo kao aktivnog subjekta u školskom životu, koje mnoga svoja prava temelji u pravima dobijenim Konvencijom o pravima deteta, usvojenom 1989. godine na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija, zaključićemo da dete ima zagarantovana različita ekonomska, socijalna, kulturna, politička i građanska prava. Konvencijom o pravima deteta deci/učenicima priznat je ceo korpus građanskih, participativnih prava – pravo na učestvovanje i odlučivanje o stvarima koje ga se neposredno tiču (nastavni proces ih se sigurno tiče), sloboda misli i udruživanja te pravo na privatnost i pristup odgovarajućim informacijama (Vranješević, 2015). Drugim rečima, svoj deci su na taj način data jednaka prava. Da bi nastavnik bio motivisan da deluje u pravcu prevazilaženja nejednakosti, neophodno je da nejednake odnose koji postoje u društvu opaža kao nepravedne (Jovanović, 2018, prema Stančić, 2020) te da, osim analiziranja društvenih okolnosti, preispituje i sopstvena razumevanja društvene pravednosti i njihov uticaj na obrazovanje. U te aktivnosti preispitivanja treba uključiti i učenike, čime se jačaju njihovi kapaciteti za kritičku analizu društva i obrazovanja kao društvene prakse, što bi trebalo da osnaži učenike da deluju u pravcu promene školskih i društvenih obrazaca (Stančić, 2020, str. 19). Učenici imaju prava i poželjno je da preispituju aktuelna društvena dešavanja, ali smo mi u ovoj studiji tragale za odgovorima koliko su njihova očekivanja, zahtevi i postupanja u školi bili (be)smisleni iz ugla nastavnika te da li su i u kojoj meri njihova postupanja uticala na prava drugih. Glavne odlike postupanja srednjoškolaca u ovoj kriznoj situaciji bile su: samoinicijativno donošenje odluka na učeničkim plenumima, „blokiranje“ nastave u školi (u nekim slučajevima to je podrazumevalo i fizičku blokadu školskih zgrada, a ne samo vlastitog nastavnog procesa) te očekivanje da ih škola/nastavnici u tome bezrezervno podrže, iako su odluku doneli najčešće bez konsultovanja sa nastavnicima. Ovo su neka od pitanja koja

su nam se u ovoj studiji – (be)smisljenoj situaciji nametnula: da li dete/učenik u skladu sa svim pravima koja su mu zagarantovana Konvencijom o pravima deteta, ali i drugim međunarodnim i nacionalnim dokumentima, ima pravo da onemogući i fizički spreči drugu decu/učenike da pohađaju nastavu ako to žele i ukoliko im škola/nastavnici to pravo nisu uskratili; da li dete/učenik ima pravo da spreči nastavnika da radi/drži nastavu, tj. da obavlja deo svojih profesionalnih aktivnosti, i u kojoj meri su učenici svesni posledica, koje njihove odluke imaju po njih same ili druge? To su samo neka od pitanja koja su se javljala i „terala“ nas na preispitivanje u ovoj studiji, ali i na kritičke refleksivne dijaloge u našem traganju i nastojanjima da dođemo do smisla u ovoj (be)smisljenoj kriznoj situaciji u školi. Smatramo da se na ova pitanja ne mogu dati, ali ni dobiti jednoznačni odgovori i da potencijalni odgovori veoma zavise od „ugla“ posmatranja i zainteresovanog posmatrača, ali i da pitanja „blokade“ nastave u školi prevazilaze školski kontekst te da se pitanje rada škola ne može svesti i posmatrati samo kroz realizaciju nastavnog procesa.

Interpersonalni odnosi među zaposlenima u školi. Sledeća grupa odnosa kojima smo se bavili u ovoj studiji odnosila se na interpersonalne odnose među zaposlenima u školi. Krizna situacija u školi, prouzrokovana „blokadom“ nastave, sigurno je uticala i na interpersonalne odnose, ali i na saradnju zaposlenih (rukovodstvo škola, nastavno i nenastavno osoblje). Saradnja među nastavnicima je, inače, često prepuštena pojedinačim traženjima podobnog i po ličnim merilima odgovarajućeg kolege, sa kojim će se razmenjivati mišljenja i iskustva (Avramović i Vujačić, 2009) i retko je sistemski podržana. Kada su u pitanju interpersonalni odnosi, mapirali smo više (be)smislenih situacija i odnosa, kao što su: pritisci i represivne mere rukovodstva škola na zaposlene koji su pribegli blokadi nastave, ali i na one koji su želeli da rade, ukoliko se rukovodstvo škola zalagalo za blokadu nastave; pritisci i očekivanja kolega u blokadi nastave na kolege koji žele da rade i ne podržavaju blokadu (od nastavnika/učenika/roditelja) da im se pridruže u blokadi nastave; ugrožavanje i onemogućavanje prava na rad nastavnicima koji žele da rade te posledično umanj enje zarade ili čak onemogućavanje prava na zaradu. U ovoj kriznoj situaciji direktori škola su posezali za autokratskim načinima rukovođenja ili su pak prepuštali stvari slučaju (*laissez-faire* upravljanje), čineći svakodnevni život zaposlenih još stresnijim i vodeći nižoj efikasnosti u radu (Maqbool i sar., 2024). Svakodnevni stres i pritisci sa različitih strana umanjili su poverenje koje nastavnici imaju jedni prema drugima te je iščezao preduslov za primenu autonomije, solidarnost i efektivni rad kolektiva – kolaborativni profesionalizam (Hargreaves & O'Connor, 2018).

Očekivanja, zahtevi i postupci šire društvene zajednice. Kada su u pitanju očekivanja, zahtevi i postupanje šire društvene zajednice u ovoj kriznoj situaciji, prirodna je i očekivana zainteresovanost u društvu, pošto je pitanje rada škola pitanje od društvenog značaja za većinu članova društva. Društveni značaj vaspitanja i obrazovanja i škole kao institucije dovodi do toga da izvan škole – u njenom užem i širem okruženju, postoji mnogo pojedinaca, institucija, društvenih grupa i organizacija koji zainteresovano prate sve što se dešava u školi (Hebib, 2009). Pojedini strani autori nastavničke štrajkove opažaju kao izuzetno korisne za analizu efekata protesta na političko ponašanje u društvu jer: oni direktno utiču na društvo (obrazovanje se tiče velikog broja članova društva); podrazumevaju obustavljanje javnih usluga; simbolično su značajni za radnički pokret (nastavnici su deo javnog sektora, ali su i sindikalno organizovani); dobijaju medijski odjek te se o njima intenzivno izveštava (Arnold Lyon *et al.*, 2024). U Srbiji, u ovoj kriznoj situaciji, radilo se o blokadi nastave, najčešće ne i o štrajku, ali im je zajedničko to što i u jednom i u drugom slučaju izostaje uobičajeno funkcionisanje škola. U ovoj studiji uvidele smo da je šira društvena zajednica postupala i ponašala se (be)smisleno prema prosvetnoj zajednici, prevashodno prema nastavnicima, pa su glavne odlike tog odnosa često bile suprotstavljene i kontradiktorne: od očekivanja da škole/nastavnici istraju u blokadama, do „osuđivanja“ blokada nastave („osuđivanje“ se najčešće odnosilo na blokade nastavnika, ne i učenika); od podrške u medijima i medijskim izveštavanjima do osuđivanja, vređanja i omalovažavanja nastavnika i celokupne prosvetne zajednice (škole kao institucije, ali i nastavnog i nenastavnog osoblja); od obezbeđivanja donacija/materijalnih sredstava za nastavnike kojima je umanjena zarada do zalaganja da se nastavnicima umanji i „ukine“ zarada za period blokade nastave; od organizovane podrške građana školama/nastavnicima u blokadi koje/i trpe represivne mere do organizovanih protesta građana protiv blokada nastave i zalaganja da se nastavnici „kazne“; od veličanja uloge učenika i studenata u zalaganju za pravednije društvo do potcenjivanja i omalovažavanja uloge nastavnika u ovoj borbi i dr.

Kompetentnost „svih“ u školi i van nje da preispituju „sve“ što se tiče (ne)funkcionisanja škole. Analizirajući i razgovarajući o opisanom (be)smislenom ponašanju i očekivanjima Ministarstva prosvete, šire društvene zajednice, roditelja, učenika, nastavnog i nenastavnog kadra u školama, mapirali smo još jedan element u ovoj studiji, a to je kompetentnost „svih“ u školi i van nje da preispituju „sve“ što se tiče (ne)funkcionisanja škole. Fenomeni populističke iracionalnosti i „smrti“ eksperize već dugo su poznati u sociološkim i političkim naukama (npr. Habermas, 1970; Nichols, 2017), a iz psihologije znamo da grupno mišljenje, odnosno par-

ticipacija bez mehanizama za osiguranje kritičnosti vodi konformizmu, grupnim greškama te i pogrešnim odlukama (Janis, 1972).

Završna razmatranja i preporuke za praksu

Danas se u savremenim teorijskim shvatanjima nastave reflektivna praksa nastavnika smatra obaveznom (Simić, 2019), a tipičan i verovatno najčešći način da se konkretizuje pojam nastavnika kao reflektivnog praktičara i da se objasni veza između mišljenja i delovanja u poslu nastavnika je sledeći – nastavnik reflektivni praktičar „uočava probleme u svojoj praksi, a zatim ih sagledava i nastoji da ih razume i donese odluku o daljem delovanju, uzimajući u obzir konkretan kontekst i dovodeći u vezu uočene probleme sa prethodnim znanjima i iskustvima“ (Radulović, 2016, str. 89). Dakle, nastavnik reflektivni praktičar preispituje, promišlja i donosi odluke o delovanju. Ukoliko sagledamo situaciju za vreme blokade nastave u školama tokom školske 2024/2025. godine te se osvrnemo na mapirane (be)smislene elemente u ovoj studiji, uočavamo da je nastavnicima za vreme blokade nastave neretko bilo „zabranjeno“ da preispituju kontekst u kome profesionalno deluju, pa je ponašanje nastavnika koji nisu ispunjavali očekivanja različitih zainteresovanih strana u ovoj kriznoj situaciji okarakterisano kao „nepoželjno“ i „neprihvatljivo“. To se ogledalo u različitim represivnim postupanjima različitih aktera, u različitim situacijama i odnosima, prema nastavnicima koji nisu ispunjavali očekivanja određene „zainteresovane“ strane. Pod različitim akterima/zainteresovanim stranama mislimo na prosvetne vlasti, rukovodstvo škola, kolege u školi (nastavno i nenastavno osoblje), učenike, roditelje i širu društvenu zajednicu, dakle na sve one čija smo očekivanja, zahteve i postupanja mapirali i u ovoj studiji predstavili kao (be)smislene u periodu blokade nastave. U ovoj kriznoj situaciji bilo je nemoguće i nerearno očekivati da se nastavnici ponašaju „očekivano“ jer ono što je bilo „očekivano“ za jedne, bilo je „nepoželjno“ za druge. Svedočili smo, a u ovoj studiji i detaljno obrazložili, da su tokom blokade nastave različite zainteresovane strane imale dijametralno suprotstavljene stavove, viđenja i očekivanja (čak i akteri koji zastupaju jednu zainteresovanu stranu, npr. roditelji), inače, pa i od nastavnika.

U studiji opisano ponašanje nastavnika u školskom kontekstu povezano je sa okruženjem u kome su nastavnici obavljali svoj posao za vreme krizne situacije prouzrokovane blokadom nastave. Poznato je da nastavnu praksu određuju i už i širi socijalni kontekst, vrednosti koje se u školi i društvu promovišu te odnosi u školskom kolektivu i mogućnosti da

nastavnici utiču na odluke o bitnim pitanjima na poslu (Tadić, 2015). U situaciji kada su „svi“ postali kompetentni da preispituju „sve“ što se tiče (ne)funkcionisanja škole, nastavnici su nailazili na nerazumevanje na svojim radnim mestima, ali i u široj društvenoj zajednici, što je aktuelizovalo problem autonomije i autoriteta nastavnika u školi i društvu. U ovoj kriznoj situaciji u društvu i školi, nastavnicima je onemogućeno da svojevlasno utiču na događaje u školi, da budu inicijatori vlastitog delovanja u školi te da se njihova mišljenja i viđenja određenih problema u školi uvažavaju, što implicitno ukazuje na ugrožavanje autonomije nastavnika (Tadić, 2015). U literaturi je opisano da je doživljaj samoeфикаsnosti, zadovoljstva poslom i zadovoljstva radnom klimom veći ukoliko nastavnici doživljavaju veći stepen autonomije (DaSilva & Mølstad, 2020, prema Stančić i sar., 2024) te da su autonomniji nastavnici ređe napuštali svoj posao ili se našli u situaciji profesionalnog sagorevanja (Wermke & Salokangas, 2021, prema Stančić i sar., 2024).

U kriznoj situaciji kojom smo se bavile u ovoj studiji aktuelizovan je problem percepcije autoriteta nastavnika, koji je inače već postojao u našem društvu. Autoritet nastavnika ne treba shvatiti kao nešto što se može dati ili oduzeti ili što je povezano samo sa određenim osobinama ličnosti ili kompetencijama. Autoritet kao društvenu konstrukciju treba posmatrati kao pedagoški odnos koji se stvara u interakciji između nastavnika i učenika. U prošlosti je preovladavao tradicionalni autoritet, koji je imao utemeljenje u poverenju koje društvena zajednica daje nastavniku kao prepoznatom stručnjaku u određenom području, u savremenoj školi i vremenu u kome živimo samo znanje i stručnost nastavnika nisu dovoljni za izgradnju autoriteta. U aktuelnom vremenu, u kome smo svedočili opisanoj kriznoj situaciji u školi i u društvu, važno je bilo uspostaviti kvalitetan odnos između nastavnika i učenika (Krešić, 2021). Na osnovu mapiranih (be)smislenih elemenata, situacija i odnosa, očekivanja te primenjenih represivnih mera prema nastavnicima (umanjenje zarade, disciplinski postupci, prekidanje ugovora o radu i drugo), zaključujemo da su u kriznoj situaciji za vreme blokade nastave u školi postojali visok rizik od profesionalnog sagorevanja nastavnika i suštinska nebriga za egzistencijalnu ugroženost (pojedinih) nastavnika, ali da je izostalo i poštovanje profesionalne autonomije i autoriteta nastavnika.

Autorke ove studije smatraju da su identifikovani (be)smisleni elementi pokrenuli niz pitanja i dalekosežnih posledica po rad nastavnika, ali i zadovoljstvo profesijom i poslom onih koji rade u školama. Možemo pretpostaviti da će opisane kontradiktornosti i tenzije u školama i društvu dodatno negativno uticati na motivaciju srednjoškolaca da upisuju nastav-

ničke fakultete (svedoci smo da se iz godine u godinu broj studenata na nastavničkim smerovima smanjuje). Narušeni međuljudski odnosi i odnosi moći, istorija represivnih mera i „gubitak“ ekspertize nastavnika i stručnjaka u oblasti obrazovanja odrazili su se i na školsku klimu, školski kolektiv, školsku zajednicu i na ceo obrazovni sistem.

Uz osvrt na značaj proživljene krizne situacije i njenog uticaja na sve koji su bili uključeni u školski život za vreme perioda blokada nastave u školama, pa i za autorke lično, smatramo da čitanje ove studije te njeno analiziranje može pomoći: nastavnicima u razumevanju te i prevazilaženju kriznih situacija; budućim nastavnicima u pripremi za ono što ih u turbulentnim vremenima može očekivati; timovima stručnjaka iz oblasti obrazovanja zainteresovanim za pružanje podrške školama i nastavnicima, inače, a posebno u kriznim situacijama, ali i donosiocima odluka iz oblasti obrazovanja.

Smatramo da nastavnike treba posmatrati i uvažavati kao autonomne profesionalce i refleksivne praktičare, te da bi ubuduće, radi osnaživanja nastavnika, ali i popularizacije te profesije (koja je sve manje atraktivna) među mladima te jačanja autoriteta nastavnika među učenicima, roditeljima i uopšte u društvu, trebalo izbegavati podsticanje represivnih mera prema nastavnicima. Obrazovne politike, ali i istupi donosilaca odluka u medijima treba da ukazuju na vrednovanje nastavnika kao autonomnih refleksivnih praktičara te na vrednovanje dijaloga i saradnje, ali i kritičkog promišljanja i celoživotnog učenja svih aktera. Kada je u pitanju dobrobit učenika, kojima smo se takođe bavili u ovoj studiji, smatramo da su pozitivan socijalni kontekst i kompetentniji odrasli najznačajniji za pozitivan razvoj mladih. Umesto produbljivanja jaza isticanjem na koje su sve načine mlade generacije opovrgle neke davno proklamnovane vrednosti i kako se razlikuju od nekog predodređenog i nemnogo produktivnog ideala, za celokupnu zajednicu je možda korisnije da razume potrebe i očekivanja mladih od te iste društvene zajednice (Krnjajić i Vuletić Joksimović, 2025), pa i od škole, nastavnika i roditelja. U ovoj kriznoj situaciji u društvu, koja se reflektovala na rad škola u vidu blokada nastave od nastavnika i/ili učenika, uočili smo rizik od suštinske nebrige za dobrobit dece/učenika, njihovo vaspitanje i obrazovanje, ali i škole kao institucije i nastavnika kao autonomnog profesionalca i refleksivnog praktičara. Zbog toga i dalje nastavljamo da tragamo za smislom u besmislu i za načinima na koje, deljenjem iskustava i refleksija te međusobnom podrškom, možemo unaprediti obrazovni sistem u Srbiji.

Literatura

- Avramović, Z., Vujačić, M. (2009). Saradnja među nastavnicima. *Pedagogija*, 64(1), 112–123.
- Arnold Lyon, M., Finger, L. & Noh, H. (2024). Overcoming the Protestor's Dilemma: How Teacher Strikes Demobilize Opponents. Retrieved from *Annenberg Institute at Brown University*, <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED672371.pdf>
- Habermas, J. (1970). *Toward a Rational Society: Student Protest, Science, and Politics*. Beacon Press.
- Hargreaves, A., & O'Connor, M. (2018). *Leading collaborative professionalism*. Centre for Strategic Education.
- Hebib, E. (2009). *Škola kao sistem*. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za pedagogiju i andragogiju.
- Janis, I. L. (1972). *Victims of Groupthink: A Psychological Study of Foreign-Policy Decisions and Fiascoes*. Houghton Mifflin.
- Krnjajić, Z. i Vuletić Joksimović, T. (2025). Mladi u raskoraku: neki izazovi odrastanja u Srbiji. U Simić, N. i Belić, M. (ur.) *Zbornik radova (11–29) Razvoj etničkog identiteta mladih u interkulturalnom društvu*. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za psihologiju i Državni univerzitet u Novom Pazaru.
- Krešić, M. (2021). Odlike autoriteta nastavnika. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, LXVII (2), 47–60. <https://doi.org/10.32903/zs.67.2.4>
- Majstorović, Z., Matanović, J. i Gligorijević, N. (2017). Faktori zadovoljstva poslom kod nastavnika osnovnih i srednjih škola u Autonomnoj pokrajini Vojvodina. *Nastava i vaspitanje*, LXVI (2), 221–238. <https://doi.org/10.5937/nasvas1702221M>
- Maqbool, S., Ihsan Zafeer, H. M., Maqbool, S., Zeng, P., Draissi, Z. & Javed, S. (2024). Stance of numerous leadership styles and their effect on teaching to sustain academic performance at the high school level. *Helyon*, 10(16). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e36438>.
- Nichols, T. (2017). *The Death of Expertise: The Campaign Against Established Knowledge and Why It Matters*. Oxford University Press.
- Polovina, N. (2009). Priprema roditelja za detetov polazak u školu. *Nastava i vaspitanje*, 58(1), 90–102.
- Radulović, L. (2016). *Slike o nastavniku: između moderne i postmoderne*. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za pedagogiju i andragogiju i Centar za obrazovanje nastavnika.
- Simić, N. (2024). *Inkluzivno obrazovanje u vreme krize: Studija slučaja obrazovnih iskustava učenika sa teškoćama u učenju tokom pandemije koronavirusa u Srbiji*. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za psihologiju.
- Simić, N. (2019). *Profesionalne brige nastavnika*. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za psihologiju.

- Simić, N., Jokić, T., Vukelić, M. (2017). Personal Construct Psychology in Preservice Teacher Education: The Path Toward Reflexivity. *Journal of Constructivist Psychology*, 1–17, doi: 10.1080/10720537.2017.1336137.
- Stančić, M. (2020). *Lica i naličja pravednosti u ocenjivanju*. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za pedagogiju i andragogiju.
- Stančić, M., Gašić, A. i Nikolić, L. (2024). Perspektive o nastavi predmetnih nastavnika i njihov doživljaj autonomije i samoefikasnosti u radu. *Inovacije u nastavi*, XXXVII (3), 1–14. <https://doi.org/10.5937/inovacije2403001S>
- Stančić, M., Radulović, L., Milin, V. (2025). Kako nam se dogodio Ćaci: Priča o urušavanju vrednosti u obrazovanju, u Spaić, B. (ur.) *Protest je ispit* (83–103). Biblioteka XX vek. <https://doi.org/10.5937/inovacije2403001S>
- Stojnov, D. (2010). *Psihologija ličnih konstrukata: Uvod u teoriju i teapiju*. Beograd. Psihopolis institut.
- Tadić, A. (2015). Povezanost stepena zadovoljenosti potrebe za autonomijom nastavnika u školi i njihovih strategija razredne discipline. *Istraživanja u pedagogiji*, 5(1) 13–28. <https://doi.org/10.5937/istrped1501013T>
- Towers, E., Gewirtz, S., Maguire, M. & Neumann, E. (2022). A profession in crisis? Teachers' responses to England's high-stakes accountability reforms in secondary education. *Teaching and Teacher Education*, 114. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2022.103703>
- Vranješević, J. (2015). *Od učesnika do istraživača: deca u participativnim istraživanjima*. Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za pedagogiju i andragogiju.

Jana Živanović¹

Stručni rad

Fakultet za medije i komunikacije, DOI: 10.21301/BloKADA.2025.14

Univerzitet Singidunum

JUTRIĆ, KAFICA, CIGARICA, BLOKADICA: ZAŠTO I KAKO UVRSTITI PROTESTNE TEME U NASTAVU STRANIH JEZIKA

U savremenoj nastavi stranih jezika sve se više naglašava značaj autentičnih sadržaja, angažovanja učenika i povezivanja jezika sa stvarnim društvenim kontekstom. U ovom radu se istražuje kako se protesti – kao kompleksan društveni, jezički i komunikativni fenomen – mogu koristiti kao didaktički resurs u nastavi stranih jezika. Fokus je na studentskim blokadama u Srbiji 2024–2025. godine, koje nude bogat materijal za jezičku i kritičku obradu. Polazeći od kreativnih slogana nastalih u tom kontekstu (npr. jutrić, kafica, cigarica, blokadica), analiziraju se njihove jezičke, kulturne i pragmatičke dimenzije. Slogani se tretiraju kao polazište za razvoj aktivnosti koje se mogu primeniti u različitim obrazovnim kontekstima – od opšte nastave jezika, preko ESP kurseva u oblastima poput psihologije, prava, političkih nauka – novinarstva. U radu je naglašen razvoj funkcionalnog vokabulara, argumentacije, pragmatičke svesti i interkulturalnih kompetencija. Autorka rada nudi konkretne predloge aktivnosti i nastavnih materijala prilagođenih različitim nivoima i profilima učenika. Posebna pažnja je posvećena temama koje podstiču zauzimanje stava, empatiju i aktivno učešće učenika u diskusijama. Korišćenjem takvog pristupa, nastava stranog jezika prerasta u prostor za razvijanje ne samo jezičke već i građanske pismenosti, otvarajući mogućnosti za dublje razumevanje i kritičko promišljanje o savremenim društvenim procesima i izazovima.

Ključne reči: studentske blokade, nastava stranih jezika, protestni slogani, didaktički resursi, strani jezik struke

Jutrić, Kafica, Cigarica, Blokadica: Why and How to Integrate Protest Themes into Foreign Language Teaching

In contemporary foreign language teaching, increasing emphasis is placed on authentic content, student engagement, and connecting language to real-life social contexts. This paper explores how protests—as complex social, linguistic,

1 Adresa za korespondenciju: jana1992@outlook.com

and communicative phenomena—can be used as didactic resources in language instruction. The focus is on the student blockades in Serbia during 2024/2025, which provide rich material for both linguistic and critical analysis. Drawing on the creative slogans that emerged in this context (e.g., jutrić, kafica, cigarica, blokadica), the paper analyzes their linguistic, cultural, and pragmatic dimensions. These slogans serve as a starting point for designing activities that can be implemented in various educational settings—from general language instruction to ESP courses in fields such as psychology, political sciences/journalism and law. Emphasis is placed on developing functional vocabulary, argumentation skills, pragmatic awareness, and intercultural competence. The paper offers concrete proposals for activities and teaching materials tailored to different learner profiles and proficiency levels. Special attention is given to topics that encourage students to take a stance, express empathy, and engage actively in discussions. Through this approach, foreign language instruction becomes a space not only for language acquisition but also for fostering civic literacy, opening opportunities for deeper understanding and critical reflection on contemporary social processes and challenges.

Key words: students' blockades, foreign languages teaching, protest slogans, didactic resources, language for specific purposes.

Uvod

Blokade i protesti su deo kolektivnog otpora koji predstavlja odgovor na nepravde ili nefunkcionalnost sistema. Takvi periodi najčešće iznedre obilje kreativnih materijala – transparente, slogane ili performanse – koji odražavaju jezičke, kulturološke i ideološke obrasce jednog trenutka i proizvod su društvene angažovanosti, kreativnosti i kritičkog mišljenja učesnika. Niz protesta koji su inspirisali ovaj i druge radove započeo je kao reakcija na pogibiju zbog pada nadstrešnice na Železničkoj stanici u Novom Sadu, 1. novembra 2024. godine u 11.52. Svoje nezadovoljstvo neadekvatnim institucionalnim reagovanjem studenti širom Srbije izrazili su izlaženjem na ulice svakog petka ispred svojih fakulteta i blokiranjem većih raskrsnica tokom odavanja pomena – prvo u trajanju od petnaest minuta, za petnaest žrtava, a nekoliko meseci kasnije, kada je još jedna osoba podlegla povredama – šesnaest minuta. Tri nedelje od prvog izlaska na ulice dogodio se napad na studente Fakulteta dramskih umetnosti (FDU), što je izazvalo još veći revolt i studenata i građana. Tako je FDU postao prvi fakultet koji je podlegao studentskim blokadama, nakon čega su usledili masovni protesti predvođeni studentskim pokretom. Među njima se ističu veliki skup na Slaviji, 22. decembra, blokada mostarske petlje 10. januara, 24-očasovna blokada Autokomande 27. januara, „Sretnimo se na Sretenje“

15. februara, najveći u istoriji Srbije² u Beogradu 15. marta, Vidovdanski 28. juna i mnogi drugi. S obzirom na obim i raznovrsnost protestnog materijala, u prvom delu rada biće dat pregled relevantne dosadašnje literature, nakon čega će biti izvršeni izbor i analiza reprezentativnog uzorka transparentata, a u završnom delu razmotrena njihova potencijalna primena u nastavi stranih jezika, sa posebnim fokusom na nastavu engleskog jezika.

Pregled literature: humor i multimodalnost u fokusu

U literaturi koja se bavi protestnim materijalima iz 2024. i 2025. godine, dva rada se posebno izdvajaju kao komplementarna i teorijski izuzetno plodna. Prvi rad, „Protests and Placards: Humor and Wordplay in Serbia’s 2024–2025 Student Uprising“, fokusira se na sociokulturne, diskursne i multimodalne aspekte studentskih protesta (Silaški & Lalić Krstin, 2025), dok drugi, „Stilske figure u parolama na studentskim protestima 2024/2025. godine“, nudi detaljnu lingvostilističku tipologiju stilskih figura u protestnim parolama (Krcić & Timić, 2025). Iako se u oba proučavaju protestni transparenti nastali u istom periodu, razlikuju se po perspektivi i metodologiji. Ipak, ta dva izvora se međusobno upotpunjuju: dok prvi daje sociokulturnu, diskursnu i multimodalnu panoramu protesta, drugi rad nudi lingvostilističku tipologiju stilskih figura.

„Protests and Placards“ nudi širu sliku – bavi se fenomenologijom protesta, društveno-kulturnom funkcijom transparentata, njihovom cirkulacijom kroz medije i njihovom ulogom u formiranju kolektivnog identiteta studenata. Ono se ne zadržava samo na jeziku već analizira humor, ironiju, vizuelnu simboliku, mimetičnost i performativnost protesta. Humor je ovde vidljiv kao društveni čin – sredstvo otpora, način smanjenja straha, sredstvo stvaranja solidarnosti, indikator pripadnosti zajednici protesta i način delegitimizacije autoriteta. Posmatra se kao emocionalni i politički resurs, a transparenti kao „kondenzovani simboli“³ kolektivnog identiteta. Autori pokazuju da smeh ima identitetsku funkciju – razlikuje „nas“ od „njih“, odnosno učeno od propagandnog.

Rad Krcića i Timić koncentriše se na mikronivo – na stilističke postupke, jezičke figure i retoričke strategije u parolama. Autori posmatraju humor pre svega kao lingvistički mehanizam. Njihov doprinos leži u preciznoj klasifikaciji i opisivanju retoričkih figura: aluzije, parafraze, igre re-

2 Prema podacima Arhiva javnih skupova: danubeogradu.rs/2025/03/arhiv-javnih-skupova-najveci-skup-u-istoriji-beograda/

3 „Endelman (1964, str. 6) describes protest placards as ‘condensation symbols’ expressing and evoking the emotion experienced by those participating in the demonstration” (Lalić Krstin & Silaški, 2025, str. 143).

čima, kontrasta, oksimorona, zeugme, antimetabole i drugih. Stoga ta dva rada omogućavaju dvostruku perspektivu: makro, koja objašnjava kako protestni materijali funkcionišu društveno, kulturno i politički, i mikro, koja opisuje kako funkcionišu jezički, retorički i stilistički.

Mogućnost višedimenzionalne analize transparentata koja se prožima kroz ta dva rada značajna je upravo zato što se naš rad bavi didaktičkim aspektima, što podrazumeva da se jezici ne uče samo pomoću gramatike i leksike, već i razumevanjem društvenog konteksta u kojem tekstovi nastaju.

U oba rada se ističe da su protestni transparenti izraz izuzetne kreativnosti studenata, ali se to čini iz različitih uglova. Lalić Krstin i Silaški (2025) naglašavaju multimodalnost protesta, pa transparente analiziraju kao vizuelne objekte, semiotičke prostore u kojima se kombinuju tekst, boje, tipografija, simboli, predmeti, performativnost tela i prostora protesta. Takođe, u oba rada se pridaje velika pažnja konstrukciji identiteta u protestnim parolama. U radu o humoru, identitet se posmatra kroz sociokulturne mehanizme: transparenti grade zajednički „glas“ studenata, pa smo „mi“ generacija koja se predstavlja kao obrazovana, digitalno pismena, kreativna, ironična i politički osvešćena. Transparenti, stoga, služe kao sredstvo razlikovanja u odnosu na vlast i propagandni aparat. Krčić i Timić (2025) proučavaju isti proces, ali na jezičkom nivou – putem figura kontrasta, opozicije i antiteze, na primer: Nama je svanulo, vama će smrknuti.

Jedna od najvećih vrednosti ovih istraživanja jeste to što protestne transparente prikazuju kao autentične i realne diskurse, a ne kao veštački konstruisane tekstove. Na kraju, Krčić i Timić daju empirijsku potvrdu da jezik transparentata poseduje lingvističku kompleksnost koju savremena nastava može iskoristiti, što potvrđuje tezu da je protestni materijal društveno relevantan, kulturološki autentičan i jezički bogat.

Pedagoški potencijal protestnih poruka dodatno se potvrđuje u ranijim istraživanjima u kojima se razvija koncept takozvane „protestne pedagogije“ i aktivističkog učenja. Sibande (2022) pokazuje da rad sa znakovima iz javnog prostora – poput plakata, slogana i vizuelnih natpisa – doprinosi razvoju kritičke pismenosti učenika, omogućavajući im da analiziraju procese proizvodnje i recepcije poruka u ESL nastavi. Autentični društveni tekstovi, navodi se u ovom radu, podstiču učenike da preuzmu aktivnu ulogu u tumačenju i da razviju svest o jeziku kao društvenoj praksi, čime se pomeraju sa pozicije pasivnih čitalaca ka aktivnim učesnicima u kritičkom tumačenju diskursa. Do sličnih zaključaka dolazi i Vongvit (Wongwit, 2017), čija kvalitativna studija pokazuje da uvođenje društveno relevantnih i potencijalno kontroverznih tema putem strukturisanog dijaloga doprinosi razvoju kritičkog stava (engl. *critical stance*) studenata i podstiče dublje promišljanje o društvenim problemima u EFL kontekstu.

Od novijih studija izdvajamo Dias (2025), koja konceptualizuje protest kao specifičan pedagoški prostor u kojem kolektivne poruke, slogani i simboličke prakse postaju resursi za zajedničku proizvodnju znanja i kritičko promišljanje o društvenim odnosima moći, a slični rezultati proizlaze i iz studije Parker-Šandal (Parker-Shandal, 2025), koja pokazuje da integracija društveno angažovanih sadržaja u nastavu podstiče participativno učenje, argumentaciju i razvoj refleksivnog mišljenja učenika.

Pedagoški legitimitet takvog pristupa dodatno pružaju istraživanja o nastavi kontroverznih i političkih tema. Sticlajn (Stitzlein, 2024) pokazuje da se društveno osetljive teme mogu uspešno integrisati u nastavni proces uz jasno definisane pedagoške procedure i etički okvir, dok opsežno empirijsko istraživanje Hes i MekEvoj (Hess & McAvoy, 2015) ukazuje na to da strukturirane diskusije o političkim pitanjima doprinose razvoju argumentacionih kompetencija učenika.

Pomenuta istraživanja potvrđuju da društveno angažovani tekstovi poput protestnih poruka predstavljaju relevantan i pedagoški produktivan resurs za razvoj kritičke pismenosti, diskursne kompetencije i refleksivnog mišljenja, naročito u kontekstu nastave stranog jezika i jezika struke, gde autentični društveni diskurs omogućava povezivanje jezičkih ciljeva sa analizom savremenih društvenih procesa.

Multimodalna analiza diskursa polazi od pretpostavke da se značenje dobija iz više semiotičkih resursa, pa su Kres i Van Leuven (Kress & van Leuven, 2001) uspostavili jednu od najuticajnijih paradigmi u razumevanju multimodalnosti, ukazujući na to da su slike, simboli i prostorni raspored jednako važni za tumačenje. Tekstualni aspekt šalje eksplicitnu poruku, dok vizuelni elementi uvode implicitne konotacije koje povećavaju kritiku. Stoga je multimodalni protestni diskurs, sastavljen od kombinacije slogana i vizuelnih elemenata (mimova i fotografija), bogat resurs za razvijanje pismenosti u nastavi engleskog jezika u duhu kritičke pedagogije Paola Freirea (Freire, 1970/2000 u Leal 2001, str. 1) koji zastupa stanovište da je zadatak obrazovanja razvijanje kritičke svesti (port. *conscientização*), odnosno sposobnost razumevanja društvenih struktura, odnosa moći i mehanizama potčinjenosti. Njihova specifičnost se ogleda u tome što objedinjuju multimodalni, protestni i politički diskurs te kritičku pravnu i medijsku pismenost, pa sadržaji funkcionišu upravo kao „kodovi“ koje studenti mogu dešifrovati, analizirati i reinterpretirati, što prevazilazi tradicionalni pristup jeziku.

Iako su protestni materijali dostupni prevashodno na maternjem jeziku učenika, to ne umanjuje njihovu pedagošku vrednost. Kao takvi, oni upravo omogućavaju višeslojnu obradu u kontrastivnoj analizi, prevodilačke zadatke (za studente filološkog usmerenja) i pragmatičku refleksiju. U skladu sa principom usaglašenosti (Madson & Bowen, 1978), nji-

hova adaptacija u nastavi stranog jezika predstavlja oblik dodavanja koji ne samo da obezbeđuje relevantan jezički priliv već i podstiče interakciju, kritičko mišljenje i razvoj interkulture kompetencije. U kontekstu nastave engleskog jezika, takav sadržaj omogućava razvoj više dimenzija komunikativne kompetencije:

- 1) **diskursne kompetencije** na osnovu analize žanra i retorike,
- 2) **pragmatičke kompetencije** na osnovu razumevanja ironije, insinuacije, aluzije (Taguchi, 2015),
- 3) **kritičke medijske pismenosti** putem identifikovanja propagande, manipulacije i dezinformacija (Kellner & Share, 2007),
- 4) **strateške kompetencije** jer studenti uče da interpretiraju multimodalne signale, vizuelne nagoveštaje i implicitne poruke.

Metodologija istraživanja

Istraživanje je zasnovano na kvalitativnoj analizi odabranih protestnih slogana i vizuelnih materijala, sa ciljem razvoja didaktičkih rešenja za nastavu engleskog za posebne namene. Stoga smo nastojali da metodološki okvir usmerimo ka ilustraciji pedagoškog potencijala autentičnih društveno-političkih resursa i njihovom sistematskom uključenju u nastavni proces.

Materijal smo odabrali na osnovu četiri kriterijuma.

Prvi kriterijum se odnosi na didaktički potencijal i jezičku složenost. Birani su primeri koji prevazilaze funkciju isključivo političkih parola i sadrže bogat jezički materijal pogodan za nastavu, poput stilski obeleženih izraza, ironije, igre rečima, metafora ili specifičnih gramatičkih sredstava (npr. upotreba deminutiva ili modalnih glagola).

Drugi kriterijum je relevantnost za različite studentske profile. Materijali su birani prema primenljivosti u konkretnim disciplinama, na primer, u pravu su to teme institucionalne (ne)odgovornosti; u novinarstvu analiza medijske manipulacije i cenzure, a u psihologiji sadržaji koji izazivaju snažne emocionalne reakcije i omogućavaju rad na afektivnoj dimenziji komunikacije.

Treći kriterijum se odnosi na stepen multimodalnosti. Prioritet su imali transparentni u kojima se verbalni elementi kombinuju sa simbolima, vizuelnim metaforama i prostornim instalacijama jer takvi resursi omogućavaju razvoj strateške i diskurzivne kompetencije, kao i veštine interpretacije kompleksnih značenjskih struktura.

Konačno, uzorak je oblikovan tako da bude tematski reprezentativan. Obuhvaćeni su ključni momenti studentskih protesta u Srbiji 2024/2025. godine, čime je postignut visok stepen autentičnosti materijala, koji dodatno doprinosi angažovanosti studenata i relevantnosti nastavnog konteksta.

Odabrani primeri su analizirani na dva međusobno povezana nivoa. Prvi nivo obuhvata denotativnu analizu, koja podrazumeva opisivanje vidljivih elemenata – leksičkih izbora, gramatičkih struktura, vizuelnih simbola i kompozicije. Drugi nivo je konotativna analiza, usmerena na tumačenje implicitnih značenja, metafora, ironije i simboličkih poruka. Takav pristup je omogućio sistematsko mapiranje materijala na različite kognitivne nivoe Blumove taksonomije, čime se omogućuje njihova direktna primena u nastavi, od nižih nivoa prepoznavanja i razumevanja do analize, evaluacije i kritičke interpretacije.

Kritička, pravna i medijska pismenost – kratka analiza sadržaja odabranih transparenata

Tili (Tilly, 2004) ističe da protestni transparenti pokazuju odnos građana i vlasti, ali i normativna očekivanja od institucija. Politički diskurs, kako to pokazuje Ferklaf (Fairclough, 2001), funkcioniše kroz metonimiju institucije, pa se pojedinac predstavlja kao simbol celog sistema, što kritiku dovodi na viši, institucionalni nivo. Jedan od takvih primera je prikaz javnih funkcionera u hiperboličnim situacijama, „Zagorka Dolovac, republički javni tužilac“ (slika 1), na kojem je prikazana kako spava na oblaku, što

Slika 1. Zagorka Dolovac, republički javni tužilac

Izvor: <https://www.dzodan.com/blog/autokomanda>

podstiče na promišljanje o pitanjima šta znači institucionalna odgovornost i kako javni narativ oblikuje poverenje u institucije. Najčešće strategije protestnog diskursa su ironija i humor. Tsakova & Popa (2011) ističu da je uloga humora dvojaka: ublažava tenzije i omogućava eksplicitnu kritiku. Analiza diskursa može pomoći studentima da uoče način na koji se kritikuje vladavina prava i kako se pravne institucije pojavljuju u javnom diskursu, ironičnim označavanjem funkcije i metonimijom institucije kroz pojedinca. To, dakle, jeste čin delegitimizacije pomoću humora (Hart, 2018).

Osnovna ideja kritičke medijske pismenosti je da mediji nisu samo prenosioci informacija već oblikovani sistemi reprezentacije. U digitalnom dobu to znači da studenti uče da medijske sadržaje ne posmatraju kao neutralne već da kritički ispituju ko proizvodi poruke i sa kojim ciljem. Bakingem (Buckingham, 2003) dalje ističe da medijska pismenost nije samo zaštita od potencijalnog uticaja medija već osposobljavanje učenika da budu aktivni i kritički učesnici u medijskoj kulturi. U skladu sa tim, inspirativan primer vizuelne metafore može biti karikatura predsednika koji drži medije na uzici, što implicira kontrolu nad medijskim narativom (slika 2). Analiza je izvodljiva i na denotativnom nivou, u smislu vidljivih elemenata na samom posteru, i na konotativnom – predsednik je prikazan kao simbol moći, a držanje konopca predstavlja manipulaciju javnim mnjenjem cenzurom i selektivnim predstavljanjem informacija. Iako ne

Slika 2. Medijska manipulacija

Izvor: <https://n1.info.rs/english/news/a-test-for-europe-will-the-eu-defend-media-freedom-in-serbia/>

sadrži verbalnu poruku, vizuelni elementi prenose poruku o odnosu između političke moći i medija, pa su uočljivi mehanizmi medijskog uokviravanja (Entman, 1993).

Drugi primeri višeslojnog tumačenja

Slogan „jutrić, kafica, cigarica, blokadica“ (slika 3) nastao je kao odgovor na izjavu predsednice Narodne skupštine Srbije Ane Brnabić, koja je, komentarišući najavljenju blokadu Brankovog mosta, rekla: „Oni se fotografiju, ‘jutrić, kafica, cigarica, blokadica’...“⁴. Kafica i cigarica se često koriste u svakodnevnom govoru i takođe mogu označavati momenat socijalizacije, pa se može shvatiti i kao čin otpora zajedništvom. Usled dužine trajanja protesta, atmosfera se normalizuje i postaje deo svakodnevice, pa dobijamo i stilski efekat. Ključna reč u tom sloganu jeste „blokadica“ koja ublažava reč „blokada“, ali istovremeno ukazuje i na to da bez obzira na veličinu/brojnost (mala blokada) može imati veliki efekat.

Slika 3. Jutrić, kafica, cigarica, blokadica

Izvor: <https://www.reddit.com/media?url=https%3A%2F%2Fpreview.redd.it%2Fdobro-jutro-svima-v0-u2caq9m5n7re1.jpeg%3Fwidth%3D1062%26format%3Dpng%26auto%3Dwebp%26s%3D9331b56664d200f8cef228c0fc010bc6b0fe8773>

4 <https://pink.rs/politika/680145/jutric-kafica-cigarica-blokadica-brnabic-o-danasnoj-najavljenju-blokadi-brankovog-mosta-na-snazi-je-nastavak-jezovog-izivljavanja-ka-ko-ce-ljud>

„Index imam, člansku kartu nemam, možda ću večeras u stanici ja da dremam“ (slika 4) aludira na tekst pesme grupe „Meso“ iz kulturnog filma *Munje*, odnosno parafrazira delo iz popularne kulture sa ciljem prenošenja nove društvene poruke. Originalna rečenica se odnosi na konzumiranje nedozvoljenih supstanci („rizlu imaš, a ličnu kartu nemaš“) i posledice takvog ponašanja. U trenutnom kontekstu, međutim, imamo pojavu velikog broja mladih ljudi, učesnika protesta, koji nisu pripadnici vladajuće stranke, a koji se neosnovano zadržavaju u zatvoru, pa je leksema indeks upotrebljena i kao simbol formalnog obrazovanja i kao pripadnost određenoj grupaciji (studentskom pokretu), nasuprot pripadanja političkoj partiji (člansku kartu nemam), što će potencijalno rezultovati ostajanjem u policijskoj stanici, odnosno kao ironična aluzija na socijalnu nesigurnost.

Slika 4. Indeks imam, a člansku kartu nemam

Izvor: https://www.instagram.com/p/DLiUkF_NpDI/

Transparent oblika boce deterdženta (slika 5) još je jedna metafora na kojoj počiva cela poruka jer deterdžent predstavlja simbol uklanjanja prljavštine. Taj simbol se pretvara u političku parodiju utoliko što i sam političar na koga se poruka odnosi likom podseća na Mr Propera, pa metonimijom dobijamo prikaz vlasti kao „prljave“, što sve zajedno stvara efekat vizuelnog prepoznavanja. Ferklaf (Fairclough, 1995) ističe da politički

diskurs često sadrži elemente reklamnog diskursa, što je u ovom slučaju iskorišćeno kao parodija, pa „NOVO – NOVO – NOVO“ ne donosi stvarnu promenu. Potom imamo i imitaciju deklaracije o sastojcima (specijalna formula: manje korupcije, više pravde), koja predstavlja lažnu tvrdnju, i politički oksimoron – novo pakovanje, ista prljavština. U tom primeru semantički kontrast se koristi kao strategija za društvenu kritiku (Wodak & Meyer, 2015), pa je implicitno značenje da korupcija opstaje uprkos fizičkim promenama. „Mr Protest“ (igra rečima sa Mr Proper) „sa mirisom ostavke“ aludira dalje na tadašnjeg predsednika Vlade koji je podneo ostavku i na kraju „pere sve sem obraza“ te objedinjuje i semantiku čišćenja i političku moralnost, pri čemu selektivno čišćenje isključuje moralnu odgovornost.

Slika 5. Mr Protest sa mirisom ostavke

Izvor: Mikser Balkan https://www.instagram.com/p/DFizWDIsaSg/?img_index=12

Instalacija „PREGORENJE“ je primer kritičke analize socioekonomskih problema koja komentariše rast cena osnovnih namirnica (slika 6). U centru instalacije je improvizovani frižider od stiropora sa minimalnim sadržajem, uz istaknute cene proizvoda, što odražava ekonomsku siromašnost (nasuprot „ekonomskom tigru“) i simbolizuje rast troškova života. Natpis „pregorenje“ je igra rečima sa markom *Gorenje*, što dodatno ukazuje na metaforičko pregorevanje društva.

Slika 6. PreGorenje

Izvor: Srce Novi Sad fejsbuk stranica <https://www.facebook.com/100083394428420/photos/601422405980902/>

Primena u nastavi

U savremenoj nastavi engleskog jezika za specifične namene (eng. *ESP*), treba kreirati aktivnosti koje razvijaju jezičke kompetencije i podstiču stručnu primenu znanja, a korišćenje protestnih materijala zasnovanih na karikaturi i satiri daje prostora za stvaranje didaktičkih aktivnosti u kojima se kombinuju jezički razvoj, analitičke veštine i razvoj kritičke pismenosti. Njihova autentičnost doprinosi kvalitetu resursa jer podstiču kognitivnu angažovanost, razvijanje interpretativne kompetencije i omogućavaju studentima da povežu jezik sa društvenim kontekstima van učionice. U ovom odeljku ćemo opisati didaktičke aktivnosti koje se mogu integrisati u nastavu, a koje obuhvataju gramatičke, vokabularne, diskursne, argumentativne i zadatke za samorefleksiju.

Primer didaktičke operacionalizacije: *ESP* nastava za studente prava

Transparenti mogu poslužiti kao inspiracija za podučavanje različitih jezičkih struktura, što je važno jer se postiže učenje gramatike kroz komunikativni pristup, a ne izolovano. Sadašnje trajno vreme je jedno od najproduktivnijih glagolskih vremena, naročito kada se koristi za opisivanje

nekih prizora. Budući da su na protestnim plakatima radnje ponekad preuveličane, pojačava se humoristički i efekat kritike. Takav je primer „Zagorka Dolovac – republički javni tužilac“, koja se može opisati rečenicom *She is sleeping during work hours*. Humor proizilazi iz onog što Attardo (Attardo, 1994) naziva nekongruentnošću, odnosno iz nesklada između očekivanog i neočekivanog, budući da je spavanje u radno vreme društveno neprihvatljivo ponašanje.

Sa studentima prava, protestni materijal otvara prostor za razmatranje pitanja odgovornosti i dužnosti, koja se izražavaju modalnim glagolima obaveze, dužnosti, zabrane i kritike, podstičući time na razmišljanje o društvenim normama i ulozi institucija. Palmer (2001) navodi da modalni glagoli odražavaju govornikov stav prema sadržaju iskaza, što ih čini naročito pogodnim u datom kontekstu. Studenti mogu analizirati kako modalni glagoli menjaju jačinu kritike. Na primer, *should* („trebalo bi“) izražava moralnu obavezu ili blažu kritiku, dok *must* („mora“) i *have to* („mora, prinuđen je“) prenose mnogo jaču deontičku silu. Takvo poređenje podstiče učenike da razmišljaju o tome kako gramatički izbori kodiraju različite nivoe optuživanja, upozorenja ili zahteva. Halidej (Halliday, 1994) i Karter & MekKarti (Carter & McCarthy, 2006) to nazivaju funkcionalnim pristupom gramatici jer se gramatičke strukture ne doživljavaju kao apstraktna pravila već kao sredstva za opisivanje stvarnosti.

Na osnovu istog vizuelnog materijala organizuju se vežbe kontrolisane produkcije, u kojima studenti dopunjuju rečenice odgovarajućim modalnim oblikom u skladu sa zadatim značenjem:

The public prosecutor _____ respond to reports of corruption.
(legal obligation)

Citizens _____ request transparency from state institutions. (right/
permission)

Dril varijante sa modalima mogu varirati, zavisno od nivoa znanja studenata, pa se na višim nivoima mogu dati kontrastiranja po stepenu jačine (*should*, *ought to*, *have to*, *must*), što doprinosi razvoju pragmatičke kompetencije, jer nijanse modalnosti utiču na ton i intenzitet kritike.

Vizuelni materijal zatim služi kao osnova za studiju slučaja i simulaciju profesionalne komunikacije, u kojoj studenti preuzimaju različite uloge (tužilac, novinar, aktivista, građanin) i primenjuju odgovarajuće diskurzivne strategije. Tokom simulacije studenti koriste stručnu terminologiju i različite tipove modalnosti. Poseban značaj ima uloga tužioca, koja funkcioniše kao metonimijska reprezentacija institucije i podrazumeva argumentovano reagovanje na kritičke interpretacije vizuelnih i tekstualnih stimulusa. Student u toj ulozi koristi pravnu terminologiju i modalne kon-

strukcije za opisivanje institucionalnih obaveza, obrazlaganje postupaka i razmatranje standarda vladavine prava, dok se aktivnost može dopuniti pisanom refleksijom. Na taj način protestni vizuelni materijali postaju polazište za integrisano učenje gramatike, diskursa i profesionalne terminologije, omogućavajući studentima prava da gramatičke strukture koriste kao funkcionalne resurse za opisivanje, argumentaciju i kritičku analizu institucionalnih i društvenih procesa u okviru jezika struke.

„Medijska manipulacija“: ESP nastava za studente novinarstva i političkih nauka

Iako se najčešće vezuje za pravne nauke, modalnost, naročito epistemička, primenljiva je i u sferi novinarstva, pa studenti mogu razmatrati stepen mogućnosti ili verovatnoće, na primer, *The media may be influenced by political power*. Dinamičku modalnost ćemo, s druge strane, koristiti da opišemo šta akteri implicitno (ne) mogu da čine, na primer, *Journalists cannot report freely / Institutions cannot fulfill their function under political pressure*.

Studenti mogu učestvovati u različitim vrstama zadataka koji integrišu pravnu, političku i kulturološku dimenziju, a jedna od najefikasnijih aktivnosti je studija slučaja. Neka od pitanja na koje plakat (slika 1) može podstaći studente da diskutuju mogu se ticati pravne norme koju implicira, da li kritika odgovara evropskim standardima nezavisnog tužilaštva, kako bi tužilaštvo trebalo da reaguje u idealnoj vladavini prava. Osim toga, studenti analiziraju kako vizuelni elementi delegitimizuju instituciju i učestvuju u javnom narativu. Ta aktivnost povezuje teoriju institucionalne odgovornosti sa praktičnom kritikom i razvija sposobnost pravne interpretacije javnog diskursa.

Još jedna usmena vežba mogla bi se zasnivati na simulaciji medijske konferencije, odnosno *roleplay* u grupi od četiri studenta u ulogama tužioca, novinara, građanina i aktiviste, čime bi kroz iskustveno učenje uočavali različite diskursne strategije. Iz ugla usvajanja vokabulara, vizual se može iskoristiti za uvođenje pravne terminologije, odnosno uloga u pravosudnom sistemu. Daljim principom asocijativnosti, vizual spavanja metaforički prikazuje neaktivnost institucije, pa možemo govoriti o konceptima *negligence, inactivity, institutional inefficiency*.

Na osnovu karikature (slika 2) može se osmisliti nekoliko vrsta usmenih interaktivnih aktivnosti. Jedna od njih je analiza medijskog uokviravanja. Uvodni deo časa bio bi posvećen predstavljanju korisnih izraza za aktivnost uvođenjem stručne (ESP) terminologije kroz vežbe povezivanja termina i definicija, kao u sledećem primeru:

Match the terms on the left with their definitions on the right:

framing	the practice of controlling access to information, advanced levels of study, elite sections of society, etc ⁵
gatekeeping	the way news stories are constructed to evoke a particular interpretation or reaction from the audience. ⁶
connotation	a feeling or idea that is suggested by a particular word although it need not be a part of the word's meaning, or something suggested by an object or situation ⁷
denotation	information, ideas, opinions, or images, often only giving one part of an argument, that are broadcast, published, or in some other way spread with the intention of influencing people's opinions ⁸
censorship	the main meaning of a word, not including the feelings or ideas that people may connect with the word ⁹
Editorial control	a feeling or idea that is suggested by a particular word although it need not be a part of the word's meaning, or something suggested by an object or situation ¹⁰
propaganda	the action of preventing part or the whole of a book, film, work of art, document, or other kind of communication from being seen or made available to the public, because it is considered to be offensive or harmful, or because it contains information that someone wishes to keep secret, often for political reasons ¹¹
<i>Agenda-setting</i>	a form of investigative journalism that often makes use of fact-checking, interviews, and research to bring greater transparency to issues or events ¹²
Media bias	an attempt by a politician to change the way that the public perceives an event or situation ¹³
spin	showing an inclination towards a particular position or conclusion ¹⁴
Watchdog journalism	a framework that explains how mass media influences public perception by prioritizing certain topics over others ¹⁵

5 <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/gatekeeping>

6 <https://media-studies.com/media-framing-theory/>

7 https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/connotation#google_vignette

8 <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/propaganda>

9 <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/denotation>

10 <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/connotation>

11 <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/censorship>

12 <https://www.liberties.eu/en/stories/watchdog-journalism/43959>

13 <https://www.bbc.com/learningenglish/thai/features/us-elections-vocabulary/spin>

14 <https://library.owu.edu/c.php?g=926696&p=6676875>

15 <https://www.ebsco.com/research-starters/communication-and-mass-media/agenda-setting-theory>

Model omogućava studentima da razlikuju primarne i sekundarne emocije i da analiziraju kako se emocionalne poruke ugrađuju u vizuelne i tekstualne sadržaje, naročito u protestnim i medijskim materijalima. Aktivnost je strukturirana kao sekvenca koja vodi od percepcije ka produkciji.

Na samom početku časa, studentima se može pokazati jedna od fotografija sa ciljem aktivacije percepcije i emocionalne reakcije. Studenti najpre opisuju šta vide, a potom šta po njihovom mišljenju slika implicira, čime se uvežbava opisivanje detalja, prepoznavanje vizuelnih elemenata i razlikovanje činjeničnog stanja od lične interpretacije. Zatim uvodimo Plučikov *Točak emocija* (engl. *Wheel of emotions*) (Plutchik, 1980), model koji prikazuje osnovne i izvedene emocije. U fazi emocionalnog mapiranja studenti koriste *Točak* da bi prepoznali i imenovali emocije, analizirajući kako se, na primer, kombinacije osećanja poput *anger* i *disgust* mogu interpretirati kao *contempt* u kontekstu javnog diskursa.

Takav pristup omogućava studentima da precizno izraze složene psihološke konstrukte na engleskom jeziku, kao što su regulacija emocija i mentalni procesi, ali i da razumeju kako su oni ugrađeni u vizuale. Dakle, *Točak* u sprezi sa protestnim materijalima pomaže da se precizno kategorizuju emocije i emocionalne strategije političke komunikacije koja je naročita izražena u karikaturi. Osim toga, takvom metodom se postiže i dubinsko učenje jezika jer se ne posmatra samo iz ugla sistema pravila već i kao sredstvo za kodiranje psiholoških stanja u određenom društvenom kontekstu.

Kao što smo već spomenuli, informacije nisu neutralni sadržaji već instrumenti koji stvaraju emocionalne reakcije. Tako se iz kruga mogu izdvojiti primarne i sekundarne emocije, nakon čega sledi emocionalno mapiranje fotografija određivanjem emocija koje su izazvane kod publike. Sledeća faza podrazumeva produkciju, najčešće putem simulacije društvenih uloga: organizatora protesta, policajca, prolaznika, novinara ili državnika, pri čemu je neophodno da koriste bar četiri reči iz *Točka*. Aktivnosti su diferencirane prema nivou jezičke kompetencije: studenti nižih nivoa dobijaju jezičke obrasce i vođene promptove, npr.

At the beginning, people probably felt...

When they saw the sign...

In my opinion, the dominant emotion was...

dok se od studenata viših nivoa očekuje da samostalno koriste složenije strukture i preciznije kategorizuju emocionalne strategije komunikacije. Konačno, možemo uvesti i pisanu vežbu, gde bi studenti trebalo da napišu kratku refleksiju o nekom događaju koji su posetili i da u nje-

govom opisu iskoriste najmanje pet reči iz *Točka emocija* koje do tada nisu upotrebili.

Pedagoška vrednost te aktivnosti ogleda se u njenoj sposobnosti da potencijalno osetljive političke teme transformiše u analitički zadatak fokusiran na jezik i interpretaciju diskursa. Umesto iznošenja ličnih političkih stavova, studenti analiziraju načine na koje medijski i protestni sadržaji konstrušu emocionalne reakcije publike, razvijajući time kritičku medijsku i građansku pismenost, uz očuvanje akademske i etičke neutralnosti nastavnog procesa.

Točak emocija u drugim disciplinama

Iako se emocionalno mapiranje može izvoditi u različitim kontekstima, njegovi primarni ciljevi i metodički fokus razlikuju se u skladu sa profesionalnim potrebama studenata. Na primer, kod studenata psihologije, emocionalno mapiranje ima primarno funkciju analize psiholoških konstrukata i dekonstrukcije načina na koji medijski i protestni sadržaji oblikuju emocionalne reakcije publike. Studenti koriste model kako bi razlikovali odnose između primarnih i sekundarnih emocija (npr. kombinovanje *anger* i *disgust* u *contempt*), pri čemu je cilj da precizno imenuju mentalne procese i strategije emocionalne regulacije na stranom jeziku. Analitički proces obično započinje razlikovanjem denotativnog opisa vizuelnog materijala od njegove interpretacije, nakon čega sledi mapiranje emocija koje poruka potencijalno proizvodi kod publike. Na taj način studenti razvijaju sposobnost da informacije posmatraju kao komunikacione instrumente koji svesno konstrušu emocionalne reakcije, čime se podstiče razvoj kritičke medijske pismenosti.

Kod studenata prava, ono ima drugačiji funkcionalni cilj i predstavlja analitički okvir za razmatranje institucionalne odgovornosti, pravnih normi i javnog diskursa o vladavini prava. U tom kontekstu fokus nije prvenstveno na samoj emociji već na interpretaciji društvenih i pravnih implikacija koje vizuelni materijal sugerije. Studenti analiziraju kako se putem javnih poruka oblikuje poverenje ili nepoverenje u institucije, često posmatrajući pojedinačne aktore kao metonimijsku reprezentaciju šireg institucionalnog sistema. Emocionalni ton poruke dodatno se ispituje funkcionalnom upotrebom modalnih glagola (*should*, *must*, *have to*), čime studenti uče kako gramatički izbori kodiraju različite nivoe optuživanja, upozorenja ili institucionalne obaveze. U tom procesu se posebno analiziraju diskurzivni koncepti poput institucionalnog nemara (*negligence*) ili neefikasnosti, koji se u vizuelnim metaforama često simbolički predstavljaju motivima neaktivnosti.

„Jutrić, kafica, cigarica, blokadica“ – svakodnevni diskurs u nastavnoj aktivnosti

Analiza slogana iz naslova predstavlja primer kako se autentični svakodnevni diskurs može metodički transformisati u složenu nastavnu aktivnost usmerenu na razvoj komunikativne, pragmatičke i kritičke kompetencije. Aktivnost se može strukturirati kroz nivoe Blumove taksonomije, uz istovremeni fokus na lingvističke i sociokulturne dimenzije značenja.

Na nivou znanja i razumevanja, studenti prepoznaju leksičke i morfološke karakteristike slogana, posebno upotrebu deminutiva (*jutrić, kafica, cigarica, blokadica*), koji stvaraju „nežan“ ton i istovremeno proizvode ironijski kontrast između umanjenog izraza i društveno ozbiljne situacije, čime se uvodi diskusija o ulozi jezičkih sredstava u oblikovanju emocionalnog tona poruke. Zatim studenti parafraziraju slogan bez deminutiva i prevode ga na engleski jezik, razmatrajući strategije prenosa ironije i stilskog efekta u drugom jeziku. Na primer, diskutuje se da li doslovni prevod (*little blockade*) adekvatno prenosi značenje ili je potrebno opisno rešenje koje zadržava ironijski ton poruke.

Razmatraju se implicitna značenja slogana i funkcija tona kao sredstva komunikacije. U nastavi stranog jezika to omogućava aktivaciju višestrukih kognitivnih procesa u skladu sa Blumovom taksonomijom. Na najnižem nivou, učenici prepoznaju leksičke i gramatičke strukture (znanje), te tumačimo značenje umanjenica i stilskih figura (razumevanje) – ironiju u kontekstu protesta. Parafraziranjem i prevodom, primenjuju stečeno znanje u novom jezičkom kontekstu (primena), dok analiza govorne funkcije i ironijskog tona zahteva sposobnost razlikovanja eksplicitnog i implicitnog značenja (analiza).

Posebna pažnja je posvećena reči *blokadica*, koja istovremeno ublažava potencijalno konfliktno značenje pojma blokade i naglašava simboličku „moć malog“, odnosno ideju da i male kolektivne akcije mogu imati značajan društveni efekat. U tom kontekstu se analizira i pragmatička funkcija humora kao sredstva normalizacije protesta i smanjenja percepcije konflikta, uz istovremeno jačanje osećaja istrajnosti i zajedništva.

Na višem, evaluativnom nivou, slogan se posmatra kao primer socijalizacije kao oblika simboličkog otpora, gde izrazi poput *kafica* i *cigarica* upućuju na svakodnevne prakse zajedničkog boravka u javnom prostoru i izgradnju kolektivnog identiteta. Studenti diskutuju o tome kako se društveni angažman može manifestovati mirnim prisustvom i socijalnim interakcijama, a ne isključivo konfrontacionim oblicima delovanja.

Pedagoški i etički okvir primene didaktičkih materijala

S obzirom na društveno-političku osetljivost pojedinih analiziranih materijala, njihova primena u nastavi zahteva jasno definisan pedagoški i etički okvir koji sprečava politizaciju nastavnog procesa. Cilj tih aktivnosti nije usmeravanje političkih stavova studenata već razvoj njihove sposobnosti da na stranom jeziku analitički razumeju diskurzivne strategije, komunikacione mehanizme i načine reprezentacije društvenih tema.

Prvi element tog okvira je decentralizacija perspektive igranjem uloga. Dodeljivanjem profesionalnih ili društvenih uloga, poput novinara, predstavnika institucija, aktivista ili građana, studenti se podstiču da diskutuju pristupe iz analitičke i profesionalne perspektive, čime se težište pomera sa ličnih političkih stavova na diskurzivne strategije karakteristične za određene komunikacione situacije. Zatim, strukturirana verbalizacija emocionalnih reakcija ostvaruje se upotrebom modela kao što je *Točak emocija*. Zadatak da studenti koriste precizno definisanu terminologiju za opis emocionalnih reakcija omogućava kognitivnu distancu i usmerava analizu ka psihološkoj i jezičkoj interpretaciji poruka, umesto ka spontanim reakcijama.

Treći element čini akcenat na terminologiji jezika struke (ESP) i funkcionalnim gramatičkim obrascima. Protestne i medijske poruke se analiziraju na osnovu stručnih pojmova poput *gatekeeping*, *framing*, *media bias* i *spin*, kao i ispitivanjem gramatičkih sredstava kojima se konstruišu značenja odgovornosti, optuživanja ili legitimacije. Na taj način tematski sadržaj postaje polazište za jezičku i diskurzivnu analizu, a ne za političku evaluaciju.

Konačno, metodički proces podrazumeva sekvencijalnu analizu od denotativnog ka konotativnom nivou, čime se obezbeđuje zajednička interpretativna osnova pre prelaska na interpretaciju implicitnih značenja. Takva procedura, zajedno sa jasno naglašenom osetljivošću na političku i vrednosnu heterogenost studentske grupe, omogućava primenu autentičnih društvenih materijala u kontrolisanom i etički utemeljenom nastavnom okruženju, usmerenom na razvoj komunikativne, diskurzivne i kritičke medijske kompetencije.

Zaključak

Polazeći od pretpostavke da se strani jezik ne usvaja u društvenom vakuumu već u kontinuiranoj interakciji sa širim socijalnim, kulturnim i diskurzivnim kontekstima, upotreba protestnih materijala u nastavi omo-

gućava sintezu jezičkog i društvenog razvoja: studenti istovremeno razvijaju funkcionalnu komunikativnu kompetenciju – pre svega diskursnu, pragmatičku i stratešku – i uče da prepoznaju mehanizme reprezentacije i obrasce potčinjenosti koji oblikuju savremeni javni diskurs. Nastava stranog jezika se time pozicionira kao prostor razvoja građanske i medijske pismenosti, u kojem studenti ne ostaju na nivou usvajanja leksičko-gramatičkih struktura već se osposobljavaju da postanu aktivni, reflektivni i kritički učesnici u javnoj i političkoj kulturi.

Didaktička vrednost protestnih slogana, karikatura i srodnih autentičnih resursa dodatno se potvrđuje njihovom multimodalnošću i visokom stepenom autentičnosti, što podstiče kognitivnu angažovanost i motivaciju studenata. Metodološki pristup koji obuhvata sve nivoe Blumove taksonomije – od prepoznavanja i analize jezičkih struktura, preko interpretacije značenja, do evaluacije implicitnih poruka, ironije i satire – pokazuje da se kompleksne društvene teme mogu uspešno integrisati u ESP/LSP kurseve, bez ugrožavanja primarnih jezičkih ciljeva.

Neophodno je naglasiti da uspešna integracija društveno-političkih tema zavisi od jasno definisanog pedagoškog i etičkog okvira. Rizik od neprimerene politizacije i konflikta u učionici može se značajno umanjiti primenom objektivnih i analitičkih nastavnih procedura. To podrazumeva razdvajanje denotativnog i konotativnog nivoa značenja, čime se diskusija pomera sa ličnih političkih stavova na analizu diskurzivnih mehanizama; upotrebu stručne ESP terminologije (poput *media bias*, *framing* ili *agenda-setting*), koja studentima omogućava akademski distanciranu argumentaciju i decentralizaciju perspektive kroz uloge i simulacije, koje im omogućavaju da sagledaju različite pozicije bez osećaja ugroženosti ili marginalizacije.

Takvim pristupom nastavi stranog jezika ostvaruju se osnovni postulati kritičke pedagogije, razvijajući sposobnost studenata da prepoznaju propagandu, manipulaciju i ideološke obrasce u jeziku i medijima. Obrazovni proces se time zaokružuje ne samo kao sticanje profesionalne veštine u okviru jezika struke već i kao proces formiranja odgovornog, informisanog i kritički osvešćenog pojedinca, sposobnog da promišljeno učestvuje u savremenim društvenim procesima i javnim debatama.

Zahvalnica

Zahvaljujem se studentima čija me je kreativnost podstakla da napišem ovu vrstu rada, kao i Bojanu Džodanu, koji je ovekovečio trenutke sa protesta i čije sam fotografije koristila ovom prilikom.

Literatura

- Attardo, S. (1994). *Linguistic theories of humor*. Mouton de Gruyter.
- Buckingham, D. (2003). *Media education: Literacy, learning and contemporary culture*. Polity Press.
- Carter, R., & McCarthy, M. (2006). *Cambridge grammar of English: A comprehensive guide*. Cambridge University Press.
- Council of Europe. (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment – Companion volume*. Council of Europe Publishing.
- Crawford, W. J. & Farrell, T. S. C. (2020). *Teaching Grammar, Revised Edition*. Alexandria, Virginia.
- Dias, R. (2025). Protest pedagogy. *Radical Teacher*, 121, 45–56. <https://doi.org/10.5195/rt.2025.1157>
- Entman, R. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge & Malden: Polity Press.
- Fairclough, N. (1995). *Media discourse*. Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K. (1994). *An introduction to functional grammar* (2nd ed.). Edward Arnold.
- Hart, C. (2018). *Cognitive linguistics and critical discourse studies*. In J. Flowerdew & J. E. Richardson (Eds.), *The Routledge handbook of critical discourse studies* (pp. 23–37). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315739342-6>
- Hess, D. E., & McAvoy, P. (2015). *The political classroom: Evidence and ethics in democratic education*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315738871>
- Kellner, D., & Share, J. (2007). Critical media literacy: Crucial policy choices for a twenty-first-century democracy. *Policy Futures in Education*, 5(1), 59–69. <https://doi.org/10.2304/pfie.2007.5.1.59>
- Krcić, N., & Timić, M. (2025). Stilske figure u parolama na studentskim protestima 2024/2025. *Književnost i jezik*, LXXII/1, 45–58. <https://doi.org/10.18485/kij.2025.72.1.4>
- Kress, G., & Van Leeuwen, T. (2001). *Multimodal discourse: The modes and media of contemporary communication*. London: Arnold Publishers.
- Leal, P. (2021). The Development of the Teacher Attitudes to Discrimination in Language Education Scale: A Measurement Tool of Critical Consciousness for Language Teachers. *Educ. Sci.*, 11. <https://doi.org/10.3390/educsci11050200>
- Lalić-Krstin, G., & Silaški, N. (2025). Protests and placards: Humor and wordplay in Serbia's 2024–2025 student uprising. In Winter-Froemel, Esme (Ed.). *Wordplay and Exclusion*. Publisher: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783111553498-006>

- Palmer, F. (2001). *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parker-Shandal, M. (2025). Activist pedagogy in the classroom: Participatory approaches to socially engaged learning. *Critical Education*, 16(4), 1–18. <https://doi.org/10.14288/ce.v16i4.187051>
- Plutchik, R. (1980). A general psychoevolutionary theory of emotion. In R. Plutchik, & H. Kellerman (Eds.), *Emotion: Theory, Research, and Experience* (pp. 3–33). New York: Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-558701-3.50007-7>
- Schmitt, N. (2010). *Researching vocabulary: A vocabulary research manual*. Palgrave Macmillan. <http://dx.doi.org/10.1057/9780230293977>
- Sibanda, J. (2022). Community signs as pedagogical tools for developing critical literacy in ESL classrooms. *Journal of Language and Literacy Education*. <https://doi.org/10.4102/rw.v13i1.328>
- Stitzlein, S. M. (2024). *Shaping new aims and practices of teaching controversial issues in response to critics*. Studies in Philosophy and Education. <https://doi.org/10.1007/s11217-024-09961-4>
- Taguchi, N. (2015). Instructed pragmatics at a glance: Where instructional studies were, are, and should be going. *Language Teaching*, 48(1), 1–50. <https://doi.org/10.1017/S0261444814000263>
- Tsakona, V., & Popa, D. E. (Eds.) (2011). *Studies in Political Humour: In between Political Critique and Public Entertainment*. John Benjamins Publishing. <https://doi.org/10.1075/dapsac.46>
- Van Sluys, K., Lewison, M., & Flint, A. S. (2006). Researching critical literacy: A critical study of analysis of classroom discourse. *Journal of Literacy Research*, 38(2), 197–233. https://doi.org/10.1207/s15548430jlr3802_4
- Wodak, R., & Meyer, M. (Eds.). (2016). *Methods of critical discourse studies* (3rd ed.). SAGE.
- Wongwit, K. (2017). *Using controversial social issues to promote critical thinking in EFL classrooms* (Master's thesis, Thammasat University).

INSTITUCIJE KULTURE U
STUDENTSKOM PROTESTU

Nevena Novaković¹

Institut društvenih nauka, Beograd DOI: 10.21301/BloKADA.2025.15

Veronika Podrjadova

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, doktorantkinja

Ana Stojković

Fakultet likovnih umetnosti, Univerzitet umetnosti u Beogradu,
doktorantkinja

(STUDENSKA) KULTURNA PROIZVODNJA TOKOM DRUŠTVENIH PREVIRANJA 2024/2025: STUDIJA SLUČAJA NEZAVISNE BLOKADE STUDENSKOG KULTURNOG CENTRA U BEOGRADU

Studentski kulturni centar u Beogradu blokiran je 12. februara 2025. godine pod parolom „Studentski prostori studentima“ na talasu studentskih blokada fakulteta i studentskih i građanskih protesta. To je prva blokada koju su studenti sproveli, koja nije bila usmerena na prostor fakulteta i zaštićena univerzitetskom autonomijom i koja je imala zasebne zahteve. U tom smislu, ona je društveno specifična i izdvaja se od ostalih blokada, jer nije bila usmerena na obustavljanje rada institucije već na oživljavanje prostora, umetnički izraz, organizovanje programa i stvaranje novih dela. Ovaj rad je posvećen promišljanju specifičnosti blokade Studentskog kulturnog centra (SKC) u Beogradu i kulturne proizvodnje u tom periodu. Kulturna proizvodnja SKC-a, pod „studentskom upravom“, posmatra se na osnovu sadržaja programa, koji je javno dostupan na društvenim mrežama @skc.u.blokadi i na portalu skc.news i neposrednog iskustva. U radu je predstavljena kulturna produkcija studenata u Oslobođenom SKC-u u okviru studentske političke borbe, potom kulturna produkcija u odnosu na slavnu prošlost SKC-a i njegov percipirani pad (manjak programa, eksperimenata u kulturi i umetnosti, neposećenost od mladih). Na kraju, predstavljeni su i umetnički impulsi i glavne tematske preokupacije radova nastalih tokom blokade.

Ključne reči: Studentski kulturni centar u Beogradu, kulturna proizvodnja, studentski protesti, studentska kultura, studentsko umetničko stvaralaštvo

1 Adresa za korespondenciju: nnovakovic@idn.org.rs

(Student) Cultural Production During the Social Upheavals of 2024/2025: A Case Study of the Independent Blockade of the Student Cultural Center in Belgrade

The Student Cultural Center in Belgrade was blocked on February 12, 2025, under the slogan “Student Spaces to Students,” amid a wave of student faculty blockades and broader student and civic protests. This is the first blockade carried out by students that is not directed at a university faculty space protected by university autonomy and that has its own separate demands. In this sense, it is socially specific and stands apart from other blockades, as it is not aimed at halting the work of an institution, but rather at revitalizing the space, encouraging artistic expression, organizing programs, and creating new works. This paper is dedicated to reflecting on the specific character of the blockade of the Student Cultural Center (SKC) in Belgrade and the cultural production during that period. The cultural production of the SKC under “student administration” is examined on the basis of the program content publicly available on the social media account @skc.u.blokadi and on the portal skc.news, as well as through direct experience. The paper presents the cultural production of students in the Liberated SKC within the framework of the student political struggle, then analyzes this cultural production in relation to the celebrated past of the SKC and its perceived decline (a lack of programme, experimentation in culture and the arts, and low attendance by young people). Finally, it also presents the artistic impulses and the main thematic preoccupations of the works created during the blockade.

Keywords: Student Cultural Center in Belgrade, cultural production, student protests, student culture, student artistic creativity

Uvod

Pred vama se nalazi rad u kojem autorke pokušavaju da, koristeći se neposrednim posmatranjem i deskriptivnim pregledom vizuelnih sadržaja, opišu Oslobođeni Studentski kulturni centar (OSKC), kao specifičan čin otpora i mesto studentske samouprave u OSKC-u tokom više od pet meseci studentskog pokreta, ali i širih društvenih tokova. Fokus analize na vizuelne sadržaje stavlja nas u domen vizuelne sociologije, istorije umetnosti i same umetničke prakse. Studentsko samoupravljanje, rad i organizacija OSKC-a, biće opisani na osnovu primarnih iskustava autorki ovog rada jer su one boravile više od pet meseci u Studentskom kulturnom centru. S druge strane, pregled vizuelnih simbola i poruka, likovnog i konceptualnog programa zasnovan je na materijalu koji je bio izložen ili predstavljen vizuelno u tom centru između 12. februara i 22. jula 2025. godine.

Studentski kulturni centar u Beogradu (SKC) blokiran je 12. februara 2025. godine pod parolom „Studentski prostori studentima“ na talasu studentskih blokada fakulteta i studentskih i građanskih protesta. To je bila prva blokada koju su studenti sproveli, koja nije bila usmerena na prostor fakulteta i zaštićena univerzitetskom autonomijom i koja je imala zasebne zahteve. U tom smislu, ona je društveno specifična i izdvaja se od ostalih blokada jer nije usmerena na obustavljanje rada institucije, već na oživljavanje prostora, organizovanje programa, umetnički izraz, stvaranje novih dela i i njihovo predstavljanje.

Ovaj rad je posvećen ispitivanju specifičnosti blokade SKC-a u Beogradu i kulturne proizvodnje tokom tog perioda. Kulturna proizvodnja SKC-a pod „studentskom upravom“ predstavljena je na osnovu javno dostupnog programa na društvenim mrežama @skc.u.blokadi i na internet portalu skc.news. Istraživanje se zasniva na tri analitičke ravni. Prvo, kulturna produkcija studenata u blokiranom SKC-u pozicionirana je u okviru studentske političke borbe. Drugo, ta produkcija je komparativno razmatrana u odnosu na slavnu prošlost SKC-a i njegov percipirani pad (manjak programa, eksperimenata u kulturi i umetnosti, neposećenost od mladih). Na kraju, biće analizirani umetnički impulsi i glavne tematske preokupacije radova nastalih tokom blokade.

O vizuelnim sadržajima i (kontra)kulturi

U radu se polazi od interdisciplinarnog pristupa, povezivanjem oblasti sociologije umetnosti i vizuelnog², istorije umetnosti i same umetničke prakse. U analizi vizuelnih umetničkih praksi, dostupnog programa i lociranja OSKC-a u okviru studentskog pokreta oslonićemo se na teorijske koncepte kulture otpora, hegemonije i kontrakulture. U slučaju OSKC-a koji posmatramo kao deo pokreta otpora, kulturna proizvodnja koju kreiraju mladi umetnici percipira se kontrakulturalno – ona je suprotstavljena mejnstrim vrednostima poput kapitalizma, imperijalizma, komodifikacije i komercijalizacije kulture, ekonomskog i političkog neoliberalizma. Osim antiestablišment politike i proizvodnje, OSKC je etiketiran kao opasan, prljav, nemoralan – naspram bezbednog, čistog i moralnog sistema (Daglas, 2001). Ta specifična pozicija OSKC-a bila je smetnja i u građenju identiteta studentskog pokreta, međutim OSKC je uspeo da zadrži autonomni status u odnosu na studentski pokret iz kojeg je nastao, odnosno morao

2 Vizuelna sociologija se zasnovana na „ideji da se validni naučni uvidi u društvo mogu prikupiti posmatranjem, analizom i teorijskom podupiranjem njegovih vizuelnih manifestacija: ljudsko ponašanje i materijalni proizvodi kulture“ (Luc Pauwels, 2010: 546).

je da se izbori za sopstvenu autonomiju i stvori kulturnu oazu u samom Studentskom pokretu. Alternativa je bila da studentska „blokadna“ kultura postane podređena političkom uticaju i posledično stavljena u službu estetizacije političkog programa.

Vizuelnom sadržaju kao proizvodu kulture inherentna je ideja publike, koja treba da ga posmatra i sa njim interreaguje da bi on imao svoju društvenu realnost i postojao kao „društvena činjenica“ (Dirkem, 1997) vredna izučavanja. Kulturni proizvodi (materijalni ili nematerijalni) uvek komuniciraju sa kulturom u kojoj nastaju, tako da su na neki način „socijalizovani“ u kulturnom miljeu iz kojeg potiču. Oni deluju i kao „socijalizujući“ elementi na druge ljude, to jest primaocce poruke, čime se obuhvata njihova struktura, ali i njihova dinamična uloga u kreiranju društvene realnosti. Kulturni proizvodi OSKC-a saopštavaju poruku otpora jer u otporu nastaju i sami kao čin otpora, što će kasnije u radu biti detaljnije objašnjeno. Kada sagledavamo autorsko delo, ono uvek komunicira sa određenom kulturom, jezikom kulture kako bi bilo razumevano, i opet stvarajući tu kulturu. To ne znači da je to jedan zatvoren ciklus kojim se obezbeđuje *status quo* jer svaka kultura daje i pelcere za sopstveni razvoj ili oružje za sopstveno uništenje. U vezi sa tim, kontrakulturno delovanje uvek postoji u relaciji sa mejnstrimom da bi bilo razumevano kao kontrakulturno. Dakle, možemo se nadovezati na prethodno, kultura u svakom svom obliku, pa tako i svi njeni proizvodi, jesu načini saopštavanja poruke, odnosno komunikacija sama (Lič, 1983).

Vizuelni sadržaji su adekvatni predstavnici jedne (kontra)kulture jer su kontekstualizovani u njoj, autori su u njoj socijalizovani, dok sami sadržaji koriste jezik kulture u kojoj su nastali i na taj način omogućavaju sopstveno dekodiranje (Hall, 1973) i tumačenje. Danijel Miler tvrdi da je kultura (pa tako i svi njeni oblici) „stalni proces“ (Miller, 1994), što znači da je kultura uvek zavisna od istorijsko-političkog konteksta, ali i da je on određen kulturom i njenim proizvodima. Taj međuodnos kulturnih proizvoda i društvene realnosti je možda najjači argument za posebno izučavanje svakog njenog aspekta, a pogotovo dominantnih vidova komunikacije, kakvi su vizuelni sadržaji. Vizuelni sadržaji su materijalizacije simbolike jednog društva (Lič, 1983), u posmatranom slučaju vizuelizacije jednog otpora. Napadajući dominantnu kulturu, postavljajući se kontrakulturno u odnosu na sve vrednosti mejnstrima, OSKC se vizuelno izražava i gradi svoj identitet kroz umetnost.

Ukoliko se oslonimo na to da simboli imaju ulogu u konstruisanju realnosti, kako nalaže Rajli (Riley, 2008), onda i slike kao polisemični skupovi imaju određenu ulogu u konstruisanju realnosti. Tako je umetnost u OSKC-u pomagala u konstruisanju jedne izdvojene realnosti, kulturne

oaze na poluperiferiji svetskog sistema (Wallerstein, 2005). Kada govorimo o slikama – govorimo o svim vrstama „vizuelnih objekata“ (Rose, 2007), o svim sadržajima koji se mogu percipirati vizuelno, odnosno čulom vida. U tom smislu vizuelni objekt je slika, fotografija, video-sadržaj, performans i posmatrani sadržaj u prostoru, ali i sam prostor.

Važnost socijalizujućeg aspekta vizuelnog leži u tome što se vizuelno veoma često koristi radi uspostavljanja hegemonije jedne grupe nad drugim grupama u društvu. Hegemonija je nenasilno, uz pristanak, kreiranje i održavanje jedne ideologizovane slike stvarnosti u kojoj pojedinci borave (Gramši, 2008). Načini na koje se uspostavlja hegemonija su najrazličitiji i nisu isključivo slikoviti, međutim slike imaju osobenu snagu retencije kod individua jer su ljudi prevashodno vizuelna bića.

Kontekstualni okvir

Studentske blokade fakulteta su počele 25. novembra 2024. godine. Studenti su napadnuti za vreme svakodnevnih mirnih protesta protiv koruptivnog režima na vlasti u Srbiji i traženja pravde za žrtve pada nadsteršnice železničke stanice u Novom Sadu. Pad nadsteršnice 1. novembra pokrenuo je seriju različitih protesta, blokada i inicijativa u srpskom društvu. Među njima su, u domenu kulture, formirane inicijative poput Kulture u blokadi, Zajednice za umetnost i kulturu, Ansambl Generalštab, posvećene očuvanju nasleđa, te građanske inicijative poput borbe za očuvanje kompleksa Parka prijateljstva na Ušću, Ne damo most, Beograd ostaje i slično. Građanska aktivnost je intenzivirana posebno oživljavanjem koncepta građanskog zbora³ u proleće 2025. godine kada je svaka lokalna zajednica, odozdo, imala priliku da vrši pritisak na lokalne vlasti i pokuša da menja svoje naselje u skladu sa sopstvenom vizijom. Studentski pokret koji je formiran i politički artikulisan u prethodnih godinu dana imao je različite radne jedinice posvećene specifičnim pitanjima. Iako su studenti svoje zahteve definisali usko legalistički, tražeći vladavinu prava⁴, grupa studenata – budućih umetnika, kulturnih radnika i drugih zainteresovanih, sprovela je nešto drugačiju blokadu – preuzimanje studentskih prostora, odnosno povratak Studentskog kulturnog centra studentima.

Zahtevi studenata koji su boravili u zgradi SKC-a, održavali prostor i organizovali program bili su usmereni na predaju ingerencija osnivača nekom od univerziteta (kasnije su se opredelili da to bude Univerzitet umet-

3 Građanski zbor je zagantovan *Zakonom o lokalnoj samoupravi* kao način za „neposredno učešće građana u ostvarivanju lokalne samouprave“ (2021)

4 <https://blokade.org/sr/zahtevi/>

nosti), promenu specifičnih članova Zakona o učeničkom i studentskom standardu, koji se tiču studentskih kulturnih centara, izmenu Statuta i buduće uključivanje studenata u rad te ustanove kroz redakcije, koje bi radile po modelu praktikovanom u vreme blokade tog prostora⁵. Oslobođanje SKC-a, odnosno blokada te zgrade, društveno je specifična i izdvojena, a dodatno je interesantna za analizu jer je, za razliku od blokada kojima se obustavlja rad određenih institucija, ta blokada uključivala oživljavanje prostora, umetnički izraz, organizovanje programa i stvaranje novih dela – otuda kasnije atribut „oslobođeni“ naspram „blokirani“ SKC.

Prostor SKC-a podeljen je u četiri galerije (Cirkus galerija, Novi prostor, Mala galerija i Srećna galerija) i jednu veliku salu sa bioskopskim platnom i binom, prilagođenu muzičkim koncertima svih žanrova, izvođačkim umetnostima, edukativnom programu ili projekcijama filmova. Te namene odgovaraju aktivnostima i potrebama četiri fakulteta Univerziteta umetnosti: Fakultetu primenjenih umetnosti, Fakultetu likovnih umetnosti, Fakultetu muzičkih umetnosti i Fakultetu dramskih umetnosti; iz tog razloga je plenum studenata OSKC-a bio usmeren ka Univerzitetu umetnosti.

Studentski kulturni centar i motivi za njegovo preuzimanje

Studentski kulturni centar u Beogradu nastao je 1968. godine, on je tada bio trofej Studentskih protesta '68 i pripao je Univerzitetu. Studenti su izvojevali mesto za svoju kulturu, iako SKC nije bio zahtev „Lipanskih gibanja“ 1968. godine⁶. SKC svoju prepoznatljivost duguje grupi umetnika koji su stvarali u njemu. Nakon godina uspešnog rada, Aprilskih susreta⁷, ispitivanja granica umetnosti, posećenim koncertima i pristupačnim sadržajima, 1993. godine SKC prelazi u ruke Ministarstva prosvete (*Službeni glasnik RS* 7/1993: 177), a ingerencije osnivača te institucije preuzima Vlada Srbije. Iste te godine, postavljen je novi direktor iz reda tada vladajuće Socijalističke partije Srbije. Zanimljivo je istaći da se na tom mestu zadržao do početka dvehiljaditih, a potom se na istu poziciju (direktora

5 Prilog 1. Zahtevi studenata Oslobođenog Studentskog kulturnog centra u Beogradu, 30. mart 2025.

6 <https://zilnikzelimir.net/sr/lipanska-gibanja>

7 *Aprilski susreti* (AS) predstavljaju jedan od najznačajnijih kulturnih događaja koji su se razvili u Studentskom kulturnom centru sedamdesetih godina. Zamišljeni kao prostor za eksperiment i prezentaciju novih umetničkih praksi, oni su ubrzo postali centralno mesto okupljanja avangardnih umetnika i teoretičara iz Jugoslavije i inostranstva. Aprilski susreti su postali svojevrsna platforma za dijalog između lokalne i međunarodne umetničke scene, nastaviši u kontekstu ubrzanog umetničkog razvoja i rastućeg interesovanja za nekonvencionalne forme umetničkog izraza koji su često prelazili granice tradicionalnih disciplina.

ili v.d. direktora) vratio 2008. godine i zadržao je do danas. Devedesetih godina 20. veka, u prvim danima svoje „vlasti“ u SKC-u, nova Uprava je radila na postepenoj komercijalizaciji SKC-a i iznajmljivanju prostora za različite vrste prodaje (kasete, garderobe, knjiga)⁸. Kasnije, tokom prve dve decenije novog milenijuma, SKC je izgubio svoju knjižaru, izdavaštvo se ugasilo⁹, a najveći deo suterena, kasnije i foajea, iznajmljen je knjižari DELFI.¹⁰ Takođe, program je utihnuo. Osim toga, prostor između Jugoslovenskog dramskog pozorišta i SKC-a je nadograđen, tako da se deo zgrade iznajmljivao Galeriji ARTE.¹¹ SKC se po takvom ekonomskom modelu razlikovao od SKC Kragujevac, SKC Novi Sad i SKC Niš, koji nisu pratili ekonomsku logiku da se prostor namenjen mladima iznajmljuje u komercijalne svrhe napuštajući originalnu zamisao. Na osnovu prethodno iskazanog, uočava se da Studentski kulturni centar nije obavljao svoju osnovnu delatnost predviđenu Statutom te ustanove.¹²

Pomenuti pokušaji privatizacije i komercijalizacije prostora nisu bili isključivo vezani za Upravu SKC-a, oni su bili podržani od nacionalnog nivoa vlasti. Nekadašnji ministar prosvete je 2017. godine predložio Narodnoj skupštini da se SKC potpuno komercijalizuje¹³ i spoji sa Domom kulture Studentski grad na Novom Beogradu.¹⁴ Predlog je odbijen.

Komercijalizacija i postepena privatizacija bili su glavni motivi¹⁵ za preuzimanje tog prostora 12. februara 2025. godine, prema navodima medijskih saopštenja studenata. Inspiracija čina osvajanja bila je parola „Studentski prostori studentima“. Osim čuvanja te institucije od privatizacije i komercijalizacije, studenti su težili i za oblikovanjem trećeg mesta (Oldenburg, 1989) u skladu sa navedenom parolom. Fenomen „treće mesto“ odnosi se na društveno okruženje koje je odvojeno od dva uobičajena društvena ambijenta: doma („prvog mesta“) i radnog mesta („drugog mesta“).

8 Film *Geto: Tajni život grada* (1995) adresira u jednom svom segmentu komercijalizaciju i otuđenje SKC-a od studenata i omladine: „Budući da od nečeg ipak treba živeti, u prizemlju se prodaju gaće i dezodoransi što je stvarno gotivno za zgradu koja je 20 godina bila art centar Balkana.”

9 Izdavaštvo SKC-a formalno ima svoju poziciju na sajtu, mada je prazna: <https://www.arhivaskc.org.rs/rs-yu/op%C5%A1te-2/7637-izdavastvo.html>

10 https://delfi.rs/knjizare/knjizara/5_knjizara_skc_delfi-knjizare.html

11 https://beogradskonasledje.rs/katalog_kd/oficirski-dom

12 Više u Prilogu 2, Statut Studentskog kulturnog centra u Beogradu, 1989, i Prilogu 3, Statut Studentskog kulturnog centra u Beogradu, 2017.

13 Iznajmljivanje cele zgrade.

14 <https://bizlife.rs/vlada-seli-skc-iz-centra-grada/>

15 <https://skc.news/skc-je-slobodan-skc-je-studentski/>; <https://skc.news/razlozi-za-oslobodjenje-skc-a/>

SKC kao treće mesto trebalo je da funkcioniše na direktnodemokratskom principu. Otvoreno su negovane leve ideje egalitarnosti, solidarnosti, antikapitalizma i antiimperijalizma u njegovoj organizaciji i programu. Program je organizovan preko radnih jedinica. Radne jedinice su bile podeljene prema aktivnostima i sadržaju: za filmski, muzički, tribinski (edukativni) program, radio-program, radne jedinice za konceptualnu umetnost, likovnu umetnost, izvođačke umetnosti i radne jedinice za štampu (posvećene *SKC listu* i izradi časopisa), analognu fotografiju, a pored njih i strateški neophodne radne jedinice za medije, konkretizaciju zahteva i strategiju. U periodu od 12. februara do 22. jula 2025. godine, koliko je trajao studentski boravak u SKC-u, koji je naglo prekinut upadom direktora sa policijom i tabloidnim prorežimskim medijima, zaposleni nisu javno podržali niti su učestvovali u radu OSKC-a.

Umetnički i istorijski značaj SKC-a

Kada govorimo o likovnom i konceptualnom programu OSKC-a, pre svega govorimo o jednoj neformalnoj grupi mladih umetnika i entuzijasta okupljenih oko galerija OSKC-a u vreme društvenih previranja 2024. i 2025. godine. Većina učesnika likovnog programa su studenti Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu, koji deluju samostalno i kao neformalni kolektiv (mada bez imena ili reference, ali udruženi oko ideje nastale tokom boravka u SKC-u), istražujući nove medije kao svoj primarni izraz. Svi radovi i zajedničke aktivnosti nisu nastali kao *site-specific* projekti za galerije SKC-a; sam čin izlaganja u tom prostoru nosio je performativno značenje. Umetnici su svojim prisustvom i delovanjem u OSKC-u izložbe pretvorili u svojevrsnu izjavu o aktuelnom stanju mlade umetničke scene, ali i u gest kritičkog osvrta na višedecenijski izostanak studentskih izložbenih aktivnosti u samom Centru.

U slučaju SKC-a u Beogradu, pitanje takozvane „istorijske odgovornosti“ prema vremenu i prostoru nužno se postavlja kada se razmatra njegovo mesto u kulturnoj topografiji grada. Krajem sedme decenije u Jugoslaviji (uže – u Srbiji, još uže – u Beogradu) došlo je do preplitanja tri značajna procesa koji su obeležili tadašnji društveni i kulturni kontekst: prvi – studentski protesti u junu 1968, drugi – nastanak nove forme umetnosti, nove umetničke prakse i treći – predaja Doma Udbe, budućeg Studentskog kulturnog centra, Beogradskom univerzitetu, „na upravu studentima“. Sva tri procesa, koji su delimično ili potpuno (zavisno od reda u koji ih stavljamo) povezani, posredno ili neposredno su postali vizija generacijskog, društveno-političkog i kulturnog preloma. Kao posledica šezdesetosmaških zbivanja navodi se osnivanje Studentskog kulturnog centra u Beogradu (Denegri, 2013: 117). Zvanično, SKC je otvoren tri godine ka-

snije, 3. aprila 1971. godine, i nastavio je sa svojim kulturnim programom 4. aprila, obeležavanjem Dana studenata.

Studentski kulturni centar u Beogradu nastao je kao rezultat socijalnog pritiska „odozdo“ i popustljivog gesta „odozgo“ i predstavljao je tip institucije koja se nalazila na uslovnoj ideološkoj granici. Otvaranje SKC-a i dalje je predmet veoma različitih ocena istraživača. Postoje mišljenja da je „usmeravanje“ studenata u prostor SKC-a bio svojevrsan čin stvaranja „rezervata“ (Šuvaković, 2008: 85–87), „dok je mehanizam državne uprave pretvorio sam SKC u ‘kulturnu periferiju’ ili ‘perifernu socijalnu laboratoriju’“ (Vesić, 2016). Drugi, naprotiv, proces nastanka Centra ocenjuju kao „osvajanje prostora slobode“ koji je otvorio mogućnosti za novo umetničko izražavanje, postao mesto nastanka nove kritike i utočište mlade generacije umetnika-konceptualista (Prelom kolektiv, 2008: 81–84).

U slučaju Oslobođenog SKC-a javlja se i novi, ništa manje važan problem – potreba za hitnom kontekstualizacijom. Svi oni procesi kojima istorija obično daje privilegiju vremenskog odmaka, distance i kasnije interpretativne stabilizacije ovde su postojali u realnom vremenu, dok je svaki čin bio podložan neposrednoj proceni i realnim posledicama u javnom polju, još uvek nedovoljno artikulisan i nedovoljno opterećen snažnim afektivnim nabojima da bi bio ubedljiva istina u poslednjoj instanci. Hitna kontekstualizacija i, čak, teoretizacija postale su nezaobilazan zahtev jednog vremena, u kojem se danas postavlja izložba, a sutra se fotografije sa te izložbe pojavljuju u prorožimskim medijima predstavljajući veoma neteorijsku pretnju po one koji su izložbu organizovali; vremena u kojem su teorija, izjava i tekst ostali skoro jedini način otpora i očuvanja jednog nasleđa u nastanku. Zbog toga se ceo prostor OSKC-a nalazio u svojevrsnom prelaznom režimu: između događaja koji se još odvijaju i sećanja koja se tek formiraju, političke urgentnosti trenutka i potrebe da se izgradi okvir koji će omogućiti dugoročno razumevanje i kritičko tumačenje onoga što se dešava.

Kako bi se bolje razumelo funkcionisanje likovnog programa u OSKC-u i kako bi se izbegla teorijski moguća kasnija „mitologizacija“ jednog već neospornog značajnog momenta u novijoj istoriji beogradske umetničke scene, trebalo bi naglasiti da, za razliku od pomenute situacije sedamdesetih godina prošlog veka, situacija u OSKC-u ni u jednom trenutku nije namerno težila stvaranju radikalno „novog umetničkog izraza“ niti je ikada imala cilj da bude percipirana kao takva. Suština izlaganja ili učestvovanja u likovnom programu SKC-a na bilo koji način ležala je u samom procesu izlaganja i učešća, upravo zbog toga što u tom studentskom prostoru današnje generacije studenata ne samo da nisu izlagale¹⁶

16 Izuzev retkih studentskih izložbi na kojima su neretko bili odbijeni, o čemu svedoči i jedna od priča pristiglih za rad „Aleja neuspeha“ tokom Aprilskih susreta.

već, prema saznanjima autorki u razgovorima sa učesnicima blokade, nijednom nisu zakoračili pre 12. februara 2025. godine zbog apsolutne nerelevantnosti programskih sadržaja.

Tako je OSKC postao jedan od retkih i neprocenjivo važnih prostora za mlađu generaciju u kojem nisu dobili priliku da izlažu samo pojedinci koji su imali formalno umetničko obrazovanje već svi koji su težili umetničkom izražavanju na bilo koji način a nisu imali prostor za realizaciju svojih ideja. Vredi napomenuti da pritom nijedan od sadržaja nije bio „amaterski“. Takav način funkcionisanja postao je moguć zahvaljujući kolektivnom modelu rada. Kolektiv je neposredno bio uključen u formulisanje, pregovaranje i eventualnu transformaciju ideje u nastajanju, najčešće u plenumskoj formi odlučivanja. U tom okviru umetnički čin ne prethodi kritici niti je kritika izdvojena kao zasebna diskurzivna instanca već se proizvodi istovremeno sa samim procesom rada. Time se ukidaju klasične dihotomijske podele između kustosa i umetnika, kao i između umetnika i posmatrača, dok se umetnička praksa formira kao situacioni, kolektivni i reflektivni proces, u kojem se značenje rada ne stabilizuje unapred već nastaje u međusobnim odnosima, pregovorima i odlukama aktera samog događaja. Iako danas sve više govorimo o neophodnosti takvog načina funkcionisanja, u praksi smo, treba priznati, mi, većinom zarobljeni po privatnim i državnim ustanovama kulture, sve dalje od toga, jer umetničko tržište ne podnosi kolektiv. Umetničko tržište, kao uostalom svako tržište, uronjeno u globalnu neoliberalnu kulturu kasnog kapitalizma i veličanje ili, ekonomskim rečnikom, brendiranje individualnosti, ne favorizuje kolektiv i retko mu svojim monetarnim i individualističkim imperativima dozvoljava da opstane. Još jedna značajna tačka u odvijanju likovnog programa tokom šest meseci blokade (a ujedno i nešto što se nažalost više ne može naći skoro ni u jednom afirmisanom umetničkom prostoru u ovom gradu) bilo je nepostojanje cenzure u smislu pristrasnog suđenja o bilo kojim radovima i predlozima za realizaciju i favoritizma. Naravno, prema paternima funkcionisanja jedne veće grupe ljudi, neki su bili aktivniji od drugih, ali se izbegavalo etabliranje jednog medija, jedne grupe ili pojedinih umetnika i umetnica, a „strukture“ OSKC-a nikada nisu bile strukture u pravom smislu već su predstavljale „liminalni prostor“, kojem je svako mogao da se priključi i da doprinese svojim radom.

Izložbeni program OSKC-a teško se može uklopiti u koherentnu i linearnu naraciju razvoja lokalne umetničke scene, budući da je nastao u kontekstu društvene i političke neizvesnosti i teško predvidljivih ishoda. Celokupna produkcija je nastala u momentu ozbiljnog društvenog potresa u životu današnje generacije studenata, a „And I am the fire / and I am the forest / and I am a witness watching it“ (Mitski, „A Burning Hill“, 2016)

predstavlja verovatno najprecizniju formulaciju generacijske anksioznosti proizvedene stalnim zahtevom za odgovornošću prema vremenu u kojem se deluje.

Umetnička praksa kao čin otpora

Umetnička praksa Oslobođenog SKC-a ide korak dalje od situacionalne kritike koja preispituje u okviru postojećeg sistema. U pitanju je direktno preuzimanje institucije, umetnost ovde ne samo da reflektuje već i konstituise, postaje aktivni politički prostor i sredstvo delovanja u datom društvenom kontekstu.

Čin otpora, kako mi se čini, ima dva lica. On je ljudski, a istovremeno i umetnički čin. Jedino se čin otpora opire smrti, bilo u formi umetničkog dela, bilo u formi borbe ljudi (Deleuze, 1997). Umetnički čin kao čin otpora u ovom slučaju je sama realizacija umetničke prakse u preuzetom prostoru. Institucija se vraća studentima, ponovo osvaja, u svrhu njegovog korišćenja za studentsku umetničku praksu. To je reaproprijacija institucije i iz tog razloga se koristi pojam oslobođeni SKC, a ne blokirani. U ovakvom kontekstu umetnički čin funkcioniše kao čin otpora jer samo stvaranje i delanje u takvom prostoru podrazumeva antirežimski stav.

Radna grupa za program, plenum i samoupravljanje

Kako savremenu umetnost ne možemo sagledavati izvan diskursa, konteksta vremena i konteksta sveta umetnosti koja je aktuelizuje, ovde je ključno precizirati ih. U koncipiranju i organizaciji programa OSKC se vodio principima direktne demokratije, gde konačnu odluku u osmišljavanju programa ima plenum. Studenti u OSKC-u su bili podeljeni u radne grupe – fluidne strukture i sastava. Članovi grupe su uključivani u njih i učestvovali u radu po potrebi i želji, shodno zadacima. One nisu imale fiksnu strukturu, neko je mogao biti član radne grupe za program u jednom trenutku, pa u sledećem ne, a u isto vreme je mogao biti u više radnih grupa. Radna grupa za program bila je podeljena u sekcije: za muziku, film, likovne umetnosti, dakle shodno medijskom opredeljenju, iako se težilo interdisciplinarnosti, kako bi se ljudi osećali dobrodošli da se oprobaju u različitim disciplinama umetnosti (što nije uobičajena praksa u drugim institucijama, poput umetničkih galerija, bez prethodnog iskustva ili ekspertize). Deo radne grupe za program obuhvatao je i sekciju (radnu grupu) za konceptualnu umetnost koja je upravo težila medijski neodređenoj umetnosti.

Svaka radna grupa¹⁷ je imala svoje predloge za program, a potom bi se predlozi izneli na sastanku radne grupe za program (koja bi obuhvatala sve sekcije). Predlozi izglasani na programskom sastanku bili bi izneti na plenumu koji bi imao poslednju reč u odlučivanju i gde bi se svaki glas računao jednako.

Umetnički program, ali i celokupna radna grupa za program, funkcionisali su kroz umetničku praksu, direktno su primenjivali organizaciju horizontalne strukture i kolektivnog delovanja, preispitujući autorstvo i participaciju u savremenim umetničkim praksama. Možemo reći da su to neke od glavnih tema koje se provlače i u radovima koji su izloženi i koji su nastali u Oslobođenom SKC-u.

Kulturna proizvodnja i produkcija programa u Oslobođenom SKC-u

Kulturnoj proizvodnji i produkciji programa u OSKC-u pristupamo iz tri ugla: sociološkog, istorijskog i umetničkog. Kulturna proizvodnja u OSKC-u odnosi se na sve programe organizovane pod studentskom samoupravom bez obzira na to da li su oni stvarani u SKC-u ili van njega, pre ili tokom blokada i studentskih protesta. S druge strane, oblikovanje programa podrazumevalo je izbor, raspored i organizaciju različitih sadržaja te njihovo usklađivanje sa vrednosnim i idejnim okvirom OSKC-a.

Od 12. februara do 22. jula 2025. godine, studenti su organizovali program skoro svakog dana svake sedmice. Tada su nastali:

- 11 brojeva *SKC lista*,
- Internet radio SKC sa više od 25 emisija,
- Blokadni FEST,
- *Beldocs*,
- Aprilski susreti sa međunarodnim učešćem,
- Gejm džem – festival video-igara,
- Modna revija,
- Festum umetnički festival,
- Proslava 54 godine rada SKC-a,
- 8 radionica (poezije, grafike, kaligrafije, origamija, akrobatike na svili, budž filozofije, procesne drame, izrade fresaka),

17 Studenti su se podelili u nekoliko radnih jedinica: za medijski, filmski, muzički, izvođački, izlagački, konceptualni, radio i edukativni (tribinski) program.

- 1 srednjoškolski mjuzikl,
- 1 predstava,
- 1 savremeni cirkuski performans,
- 103 filmske projekcije,
- 32 muzička koncerta svih žanrova, na kojima je nastupilo 99 grupa,
- 15 umetničkih performansa,
- 11 izložbi,
- 34 edukativne tribine o relevantnim društveno angažovanim temama,
- 3 turnira u video-igramama i
- veliki broj humanitarnih akcija.

Celokupna kulturna proizvodnja, stvaralaštvo i umetnost obuhvaćeni ovim radom delo su i izraz jedne generacijske grupe sa ideološkim levim tendencijama, suprotstavljene vladajućoj ideologiji. Program Oslobođenog SKC-a, u tom smislu, kulturno je specifičan i u okviru Studentskog pokreta, a kontrakulturalan naspram dominantne vladajuće kulture i svih njenih državnih ideoloških aparata (Altiser, 2008).

Nakon detaljnog pregleda svih vizuelnih programa i njihovog sadržaja, teme obuhvaćene programima mogu se podeliti na sledeće:

- kritika kapitalizma i neoliberalizma,
- kritika institucija,
- kritika nacionalističkih i fašističkih tendencija,
- direktna kritika aktuelnog režima u Srbiji predvođenog Aleksandrom Vučićem,
- podrška aktuelnim protestima u zemlji: studentski, radnički, kulturni, propalestinski.

Kada se misli o OSKC, možemo se osloniti i na mišljenje Dejvida Mekdonalda (2008) i pozvati se na tezu da su jedini pravi ostaci umetnosti avangardni vidovi koji prkose dominantnoj ideologiji, postojećoj hegemoniji (Gramši, 2008) i državnim ideološkim aparatima (Altiser, 2008).

Studentski kulturni centar je sedamdesetih i osamdesetih godina 20. veka bio najpoznatiji po umetničkom eksperimentu i performansu. Iz tog razloga izdvajamo izložbeni i performativni program OSKC. Ukupno je održano jedanaest izložbi i petnaest performansa, koje ćemo predstaviti u daljem tekstu.¹⁸

18 U ovom radu se nećemo posebno baviti muzičkim programom jer su bili predstavljani mnogi žanrovi, pre svega mladi neetablirani bendovi i grupe. Fokus analize stavljen je prevashodno na vizuelne sadržaje.

Deset dana nakon početka blokade, OSKC se otvorio za javnost multidisciplinarnim događajem, bez individualnog autorstva – izložbom 48 sati. To je bio hepening, a ujedno i participativni performans. Koncept je bio preneti princip direktne demokratije u galerijski prostor. Tokom 48 sati Mala sala u OSKC-u je predstavljala poligon za stvaranje umetnosti, a posetioци su samim prisustvom postajali deo umetničkog rada. Osim toga, posetioци su imali mogućnost da intervenišu u prostoru, na način na koji žele i time daju svoj doprinos tom umetničkom radu.¹⁹ Taj događaj je izazvao kontroverze u javnosti, pre svega u prorežimskim medijima, koji su program OSKC-a nazivali anarhističkim, satanističkim, prljavim i razvratnim.²⁰

U okviru *Osmomartovskog programa* u OSKC-u su realizovane izložbe „Lični rezovi“ u Srećnoj galeriji i „U ime svih nas“ u Novom prostoru – povodom Međunarodnog dana žena. „Lični rezovi“ je izložba na kojoj su, na poziv radne grupe za konceptualnu umetnost, izlagani radovi umetnica Jelene Rendulić, Angeline Pajković, Željke Aleksić, Tijane Petrović, Smiljke Babić, Saše Pavlović, Marije Jojić, Ane Simić i Ane Stojković. Izložba „U ime svih nas“ predstavlja zajednički projekat autorki Ane Simić i Marije Jojić, u kojoj se kroz aproprijaciju kao umetnički metod preispituju feminističke umetničke prakse i autorstvo.

Kritika kapitalizma i opšte komodifikacije umetnosti i stvaranja prikazana je na, participativnoj, izložbi „Monetarijum“. Ilustrujući proces komercijalizacije svog rada i plaćanja za ulazak na umetničko tržište te probijanje u umetničkom polju, svako ko je želeo da participira morao je da plati (simboličnih 500 dinara), nakon čega bi dobio pisanu potvrdu o učešću. „Monetarijum“ je multimedijalni autorski projekat Ivanje Todorović i Ane Stojković koji sadrži i participativni performans izveden u Maloj sali. Autorke su tim povodom rekle: „*Događaj imenom i pojavnošću referiše na izložbu ‘Drangularijum’ iz 1971. godine. ‘Monetarijum’ se nadovezuje na ideju poumetničavanja predmeta iz svakodnevnog života prostim unošenjem u galerijski prostor, ali i ispituje klasnu privilegiju neophodnu za ovu vrstu preobražaja iz svakodnevnog u umetnički, kao i spremnost ljudi da u zajedničkom prostoru Oslobođenog SKC-a plate participaciju kako bi izlagali samim tim pristajući na jedan čin privatizacije zajedničkog prostora.*”

Izložba pod nazivom „Arheologija SKC-a“ postavljena je tako da prikazuje „zatečeno stanje SKC-a“ kada su studenti ušli u prostor. Ona je svojevrsan komentar odnosa Uprave prema instituciji i sistemski nemar. Na toj izložbi su predstavljeni stari, pohabani i prašnjavi predmeti, ali

19 SKC list 1/2025, februar. <https://skc.news/arhiva/>

20 <https://www.b92.net/info/politika/150024/oblazak-sk-a-brnabic-sest-meseci-apsolutnog-blokaderskog-ludila-i-anarhije-video/vest>

i zastava Republike Srbije, koja je nađena obmotana oko gomile kablova.²¹ Zbog predstavljanja zastave i inicijalnog nerazumevanja koncepta, ili namernog ignorisanja ideje izložbe, različiti mediji su optužili OSKC za antisrpsko delovanje.²²

U svom novom izdanju Aprilski susreti (AS) su, takođe, bili umetnički festival sa međunarodnim učešćem koji je obuhvatao izložbe, performanse i instalacije u tri galerijska prostora i javnom prostoru u zgradi i oko nje. Miško Šuvaković, teoretičar umetnosti, rekao je o AS u Oslobođenom SKC-u: „Izložba na Aprilskim susretima 2025. ne može se povezati sa ‘proširenim medijima’, ‘novim medijima’ ili ‘medijskim istraživanjima’. Izložba po koncepciji ‘dinamičnog’ ili ‘pokretnog polja’ pripada heterogenim, hibridnim i u smislu Krega Dvorkina ‘ne-medijskim’ praksama... Savremena situacija umetnosti se izvodi, deluje – gotovo kockarski fokusira ili rasipa – između kolektiva i pojedinca, spektakla i nevidljivog pojavljivanja bivanja, te između korumpirane javne moći i samopreispitujuće post/neo/para ironije ili nesigurne samoironije.“²³ Šuvaković je posle govorio o ujedno psihološkom i tehnološkom oslobađanju te institucije od uloge služenja korumpiranom kapitalizmu (kakva je pre blokada bila). Cilj AS je bio da ponovo pokrene međunarodnu saradnju, koja je bila karakteristična praksa Aprilskih susreta. Na poziv su odgovorili i umetnici iz BiH, Hrvatske, Slovenije, Austrije. Ta saradnja je bila ključna za kasnije realizovanu izložbu u Splitu na kojoj su učestvovali umetnici/e koji su bili aktivni u osmišljavanju programa u OSKC-u.

Izložbe na AS bile su podeljene u tri segmenta, prostorno podeljene na tri galerije, i svaka celina je obuhvatala različite pristupe savremenoj umetničkoj praksi: u Cirkus galeriji (Bojana Popović, Ognjen Marković, Mina Jovović, Luka Joksimović, Mihailo Kljun, Isidora Branković, Milena Jeftić, Jana Jovašević, Jakob Rockenšaub), Novom prostoru (RG za Odmazdu, Saška Ristić, Ivanja Todorović, Petar Đapić, Ana Stojković, Veronika Podrjadova, Đorđe Tufegčić, Željka Aleksić, Sanja Lazić i Angelina Pajković) i Srećnoj galeriji (Žarko Aleksić, Isidora Branković, Sava Nikolić, Luka Ličina, Danilo Milovanović, Milena Ivić i nepoznati autor). Umetničke intervencije i instalacije: ispred zgrade SKC-a (Ivanja Todorović), u muškom WC-u (Đorđe Tufegdžić) i na kružnim stepenicama (Aleksa i Nikola Pavković).

U AS su realizovani i sledeći performansi: u prostoru Oslobođenog SKC-a: Dildora i Alfa (Teodora Arsić i Katarina Jovanović) „Legende“, Da-

21 <https://skc.news/polozaj-zastave-a-i-republike-srbije-nije-nasa-sramota/>

22 <https://rts.rs/lat/vesti/politika/5707500/skc-u-blokadi-polozaj-zastave-a-i-republike-srbije-nije-nasa-sramota.html>

23 <https://skc.news/misko-suvakovic-impakti-aure-rizika>

nilo Bursać „Marsel, ne mogu više“, u domu za bleju „Vladimir Lenjin“²⁴: Sofija Stevanović i Sanja Lazić „Molerke“, Angelina Pajković – akcija „ISCL“, u Velikoj sali: Saška Ristić – digitalni performans „Sul sul SKC“, Ivana Ružić „Glavna karika“, Manuel Brajnik – sound performans, Traumatator – sound performans, Nevena Novaković, Đorđe Tufegdžić, Bogdan Spirić i Veronika Podrjadova – participativni performans „debata AI vs AUTORSTVO“, Ana Stojković – „AS“, u Cirkus galeriji: Jelena Rendulić „Tijelo Hristovo“, Una Filipović „Jesu prave?“, u podzemnom prolazu na Zelenom vencu: Deni Marinović „Split Split“, u muškom toaletu Oslobođenog SKC-a Đorđe Tufegdžić – otvaranje participativne izložbe „Pišanje antropologije“.

Aprilski susreti su podrazumevali i veće *projekcija* u velikoj sali, kada su prikazani video-radovi i eksperimentalni filmovi umetnika/ca na poziv radne grupe: „Mreža solidarnosti“ Gildo Bavčević, „Opšte groblje“ Teodora Arsić, „Tron“ Katarina Bugarin, „Zanos“ Marin Renić, „Adrenalin“ Dunja Janićijević, „Prilaz žrtava kapitalizma“ Mak Hubjer, „Dreamland“ Allan Brown, „Memory Holes“ Nevena Micić, „Sever napada“ Toni Wagner, „Memory Lane“ Marko Dabović, „Lekar dolazi četvrtkom“ Jovana Anđelković, „Crveni vjetar“ Vasilije Bujaković, Ljubica Blagojević, Filip Marojević, „Prizori tajanstvenog simpozijuma“ Milan Milosavljević, „Idu dani“ Igor M. Toholj, „Dok ne zavoliš krug“ Matija Milošević, „Edita – poruka, pokret, strah“ Danilo Mladenović, „Rupa u duši“ Nikola Uzelac. U sklopu AS održana je i tribina „O istoriji i organizaciji Aprilskih susreta“ sa predavačima Miškom Šuvakovićem i Jasminom Čubilo i moderatorkom Veronikom Podrjadovom.

U okviru Festum festivala izlagala je, na poziv, paraumetnička grupa „Čelija“ sa izložbom „Cepanje“, u Cirkus galeriji. Takođe, izložba rada u kolektivu, kroz sopstveno iskustvo „Protesti pre blokada“, Dimitrije Čuturilo u Cirkus galeriji, samostalna izložba fotografija, na kojima su prikazani dokumentovani protesti tokom godina. Izložba „Protesti pre blokada“ akcentuje trajanje borbe protiv aktuelnog režima i pokušava da motiviše publiku, agituje i hiperboliše potrebu za promenom.

Samostalna izložba Une Vujović „Human Error“, koja se bavila telom i materijalnošću postojanja, bila je postavljena u Novom prostoru.

Oslobođeni SKC nije bio posvećen isključivo stvaranju prostora za novu kulturu već i očuvanju nasleđa. Inicijativa Ansambl Generalštab organizovala je multidisciplinarnu izložbu „Nasleđe u opasnosti“ u Novom prostoru. Tokom boravka u OSKC, osim izložbe, održavali su redovne radionice, vođenja izložbe i edukativne tribine namenjene studentima.

24 F•oaje koji je poslednjih godina pripadao knjižari DELFI i njenom klubu društvenih igara DICE ARENA, a ranije nosio naziv Klub SKC.

Oslobođeni SKC je organizovao i Blokadni fest pod parolom „Biće FEST-a!“ na kojem su se puštali filmovi, eksperimentalni filmovi i video-radovi studenata koji su se prijavili na otvoreni konkurs. Blokadni fest je bio reakcija na činjenicu da 2025. godine, u redovnom, a kako se pokazalo, ni u vanrednom terminu nije organizovan tradicionalni FEST, zbog aktuelne društvene situacije; izostao je društveni komentar organizatora.

Osim navedenih vizuelnih programa, OSKC je organizovao i bogat edukativni – tribinski program posvećen temama alternativnog pravednijeg društva: ekologije i održivosti, autoritarizma, kapitalizma, samoorganizovanja, jednakosti, socijalne pravde, samoobrazovanja nasleđa, migracija, kolonijalizma i postkolonijalizma, istorije zgrade i njene uloge.

U OSKC-u nije bilo važno jedino da praksa bude samo emancipatorska, to je bio jedan od segmenata pristupa umetničkoj praksi. Takođe, bilo je ključno uključiti elemente savremene umetničke prakse, poput konceptualne kompleksnosti, eksperimenta, estetskog kvaliteta, multidisciplinarnosti i interakcije. Ključni procesi, kako i Kler Bišop predlaže za buduće participativne prakse, jesu preuzimanje rizika i radikalni postupci kao uslovi za umetnički čin i zauzimanje prostora na sceni – postupci koji direktno deluju i politički i umetnički.

Umesto zaključka

U ovom radu prikazujemo jedan čin zauzimanja ustanove na talasu protesta, kao deo pokreta otpora aktuelnom režimu, na osnovu načina rada OSKC-a, njegove kulturne proizvodnje i sadržaja programa te mesta koje zauzima i događaja u „kontrakulturnoj ustanovi – manifestu“, tokom gotovo pet meseci studentskog boravka u zgradi SKC-a u Beogradu, bez budžeta i bez podrške uprave ili zaposlenih. Oslobođeni SKC je sve vreme funkcionisao na principima direktne demokratije, gde su se odluke donosile plenumski, a struktura je bila horizontalna. Hijerarhijska struktura nije postojala, ali su postojale organizacione radne jedinice. Plenum studenata koji su boravili u SKC-u donosio je sve odluke, Radna grupa za program organizovala je nedeljne programske celine na zajedničkom sastanku sa medijski specifičnim ili svrhom definisanim radnim grupama (ranije pomenute radne grupe za konceptualnu umetnost, likovnu umetnost, izvođačke umetnosti, radna grupa za štampu, radna grupa za analognu fotografiju, radna grupa za muzički, filmski, radio-program, radna grupa za medije, tehniku, konkretizaciju zahteva i strategiju).

Program OSKC-a je bio izrazito društveno i politički osvešćen te je imao jasnu tendenciju ka angažovanom delovanju u odnosu na aktuelne

društvene i političke procese. Celokupan program i radovi predstavljeni u okviru Oslobođenog SKC-a bavili su se temama: kritike kapitalizma i neoliberalizma, kritike institucija, kritike nacionalističkih i fašističkih tendencija, direktne kritike aktuelnog režima u Srbiji predvođenog Aleksandrom Vučićem. OSKC je podržavao aktuelne proteste u zemlji: studentski, radnički, kulturni i propalestinski.

Oslobođeni SKC je i u teoriji i u praksi negovao vrednosti jednakosti i solidarnosti, u praksi, kroz horizontalnu strukturu, i princip direktne demokratije te antiimperijalne i antikapitalističke vrednosti, kritikujući postojeće prakse eksploatacije i negujući slobodarski duh. U širem društvenom kontekstu, OSKC je bio kontrakulturno delo proisteklo iz studentskog pokreta, međutim, našao se u situaciji da mora da se bori za sopstvenu autonomiju u okviru pokreta. Na taj način, OSKC je artikulisao novi model institucionalnog funkcionisanja, istovremeno ukazujući na potencijalne opasnosti hegemonih struktura i na prednosti kulturne autonomije. Upravo u takvom autonomnom prostoru postaje moguće promišljati i oblikovati alternativne modele kulturnog i društvenog sistema.

Literatura

- Altiser, L. (2008). Ideologija i državni ideološki aparati (beleške za jedno istraživanje). U J. Đorđević (ur.), *Studije kulture* (str. 143–147). Službeni glasnik.
- Bishop, C. (2012). *Artificial hells: Participatory art and the politics of spectatorship*. Verso.
- Boltanski, L., & Chiapello, E. (2005). *The New Spirit of Capitalism*. Verso.
- Daglas, M. (2001). *Čisto i opasno*. Biblioteka XX vek.
- Deleuze, G. (1997). *Šta je stvaralački čin?* FMK.
- Denegri, J. (2013). *Srpska umetnost 1950-2000*. Cicero.
- Dirkem, E. (1997). *Samoubistvo*. BIGZ.
- Gramši, A. (2008). Hegemonija, intelektualci i država. U J. Đorđević (ur.), *Studije kulture* (str. 148–154). Službeni glasnik.
- Hall, S. (1973). The determinations of news photographs. In S. Cohen & J. Young (Eds), *The Manufacture of News: Deviance, Social Problems and the Mass Media* (pp. 226–243). Constable.
- Lič, E. (1983). *Kultura i komunikacija*, Prosveta.
- Mekdonald, D. (2008). Teorija masovne kulture. U J. Đorđević (ur.), *Studije kulture* (str. 51–65). Službeni glasnik.
- Miller, D. (1994). Artefacts and the Meaning of Things. In T. Ingold (Ed.), *Companion Encyclopedia of Anthropology* (pp. 396–419). Routledge.

- Oldenburg, R. (1989). *The Great Good Place*. Paragon House.
- Pauwels, L. (2010). Visual sociology reframed: an analytical synthesis and discussion of visual methods in social and cultural research. *Sociological Methods & Research*, 38(4), 545–581.
- Prelom Kolektiv. (2008). *SKC and New Cultural Practices*. Prelom Kolektiv.
- Riley, A. (2008). On the role of images in the construction of narratives about the crash of United Airlines flight 93. *Visual Studies*, 23(1), 4–19.
- Rose, G. (2007). *Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials* (2nd ed.). Sage.
- Službeni glasnik. (1993). *Službeni glasnik RS* 7.
- Statut Studentskog kulturnog centra u Beogradu (1989).
- Statut Studentskog kulturnog centra u Beogradu (2017).
- Šuvaković, M. (2001). *Pojmovnik moderne i postmoderne likovne umetnosti*. Clio.
- Šuvaković, M. (2008). Student cultural centers as reservations: Prelom kolektiv in conversation with Miško Šuvaković. In Prelom Kolektiv (Ed.), *The case of SKC in the 1970s: Exhibition notebook* (pp. 85–90). Prelom Kolektiv.
- Wallerstein, I. (2005). *Uvod u analizu svjetskog sistema*. OKF.
- Internet izvori:**
- B92 (28.7.2025). *Obilazak SKC-a: Brnabić – šest meseci apsolutnog blokaderskog ludila i anarhije* (video). <https://www.b92.net/info/politika/150024/obilazak-skc-a-brnabic-sest-meseci-apsolutnog-blokaderskog-ludila-i-anarhije-video/vest>
- BizLife (1.3.2017). *Vlada seli SKC iz centra grada*. <https://bizlife.rs/vlada-seli-skc-iz-centra-grada/>
- Mitski (2016). *A burning hill* [Song]. On *Puberty 2*.
- Oslobođeni SKC (n.d.). *Instagram profil (@skc.u.blokadi)*. Instagram. <https://www.instagram.com/skc.u.blokadi/>
- Oslobođeni SKC. (n.d.). *Zvanični portal*. <https://skc.news/>
- RTS (8.5.2025). *SKC u blokadi: Položaj zastave, a i Republike Srbije, nije naša sramota*. <https://rts.rs/lat/vesti/politika/5707500/skc-u-blokadi-polozaj-zastave-a-i-republike-srbije-nije-nasa-sramota.html>
- Šuvaković, M. (20.10.2025). *Impakti aure rizika*. SKC News. <https://skc.news/misko-suvakovic-impakti-aure-rizika/>
- Vesić, J. (2016). *The student cultural centre (SKC) as the art scene*. In *Parallel chronologies*. Tranzit. <https://tranzit.org/exhibitionarchive/essays/jelena-vesic/>

Prilog 1.

Zahtevi studenata Oslobođenog Studentskog kulturnog centra u Beogradu, objavljeni 30. marta 2025. godine bili su:

1. Izmjena članova 48, 50, 58 Zakona o učeničkom i studentskom standardu i dodavanje člana Zakonu o učeničkom i studentskom standardu koji definiše Plenum studentskih kulturnih centara.
 - a) Član 48 Zakona o učeničkom i studentskom standardu: predsednika i članove upravnog odbora imenuje i razrešava Plenum zaposlenih SKC-a i studenata, a Upravni odbor se imenuje na dve godine.
 - b) Član 50 Zakona o učeničkom i studentskom standardu: promena strukture Upravnog odbora tako da on: ima devet članova uključujući i predsednika, od kojih su JEDAN PREDSTAVNIK osnivača, DVA PREDSTAVNIKA univerziteta iz sedišta ustanove, ČETIRI GLASA studentskog dela plenuma i dva predstavnici zaposlenih u ustanovi.
 - c) Član 58 Zakona o učeničkom i studentskom standardu: Mandat vršioca dužnosti direktora ograničen je trajanjem od najviše jedne godine.
 - d) Dodavanje člana Zakonu o učeničkom i studentskom standardu koji bi definisao Plenum studentskih kulturnih centara kao telo svih studenata i zaposlenih u ustanovi.
2. Donošenje novog Statuta SKC-a u Beogradu.
3. Ustanovljavanje novog Upravnog odbora, koji bi imenovao novog direktora i novu upravu, koji bi do decembra 2025. funkcionisao prema izmenjenim članovima Zakona o učeničkom i studentskom standardu i novom Statutu SKC.
4. Prekršajna odgovornost za neobjavljivanje informatora o radu SKC NS i SKC BG predviđenog Zakonom o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja.
5. *Da se učesnici blokade Studentskog kulturnog centra u Beogradu liše svake krivične i prekršajne odgovornosti, a u vezi sa aktuelnim blokadama u Srbiji.*²⁵

25 <https://skc.news/zahtevi-studenata-oslobodjenog-studentskog-kulturnog-centra-skc-u-beogradu/>

Prilog 2.

Statut Studentskog kulturnog centra u Beogradu 1989. godine (članovi 9 i 16, koji se odnose na delatnost SKC-a). Delatnost Centra je²⁶:

- Obavljanje kulturno-obrazovne, kulturno-zabavne, informativne i bibliotečke delatnosti i to:
- Afirmisanje autentičnih stvaralačkih vrednosti iz oblasti umetnosti i nauke i omogućavanje kontakta studentima i drugoj omladini sa tim vrednostima,
- Pomaganje i podržavanje kritičkih napora u skladu sa opštim kretnjima društva na pronalaženju i afirmisanju nove misli i čina u oblasti kulture i društvenog života,
- Podsticanje i akciono uobličavanje intelektualnog, kulturnog, umetničkog i društvenog angažmana mladih ljudi posebno studenata.

Sporedna delatnost Centra je izdavanje i štampanje publikacija i druge umetničke produkcije, radi ostvarivanja svojih programa, otkup i prodaja publikacija i dela iz oblasti umetnosti i nauke u obimu i načinu saglasno sa potrebama programa i razvoja Centra.

Rredakciju programa čine²⁷:

- Tribina
- Likovni program
- Filmski i pozorišni program
- Muzički program
- Spoljni program
- Izdavačko-informativno-dokumentarni program
- Prodajna galerija
- Dizajn

26 Član 9.

27 Član 17.

Prilog 3.

Statut studentskog kulturnog centra u Beogradu 2017. godine (član 17, koji se odnose na delatnost SKC-a).

Delatnost centra²⁸

Delatnost Centra jeste obezbeđivanje, organizovanje i izvođenje programa u oblasti kulture, umetnosti i nauke, a radi podsticanja kulturnog, umetničkog i naučnog stvaralaštva studenata i zadovoljenja njihovih kulturnih potreba.

Centar samostalno izvodi, odnosno organizuje izvođenje kulturno-umetničkih programa i naučnih tribina i bavi se izdavačkom delatnošću.

U obavljanju delatnosti Centar saraduje sa organizacijama iz oblasti kulture, umetnosti i nauke.

28 Član 16.

*Kristina Brajović Car*¹

Centar za psihoterapijske studije,
Beograd

Stručni rad

DOI: 10.21301/BloKADA.2025.16

Aleksandra Đurić

Beogradska akademija poslovnih i
umetničkih strukovnih studija

UMETNIČKA KOLABORACIJA I ANALIZA KREATIVNOG PROCESA BLOKADNO OKUPLJENE STUDENTSKE UMETNIČKE GRUPE, NAZVANE 33, PO BROJU AUTORA IZLOŽBE „RADOVI NA PUTU“

Studenti odseka za umetnost i dizajn Beogradske akademije poslovnih i umetničkih strukovnih studija su, u grupnom kreativnom procesu, proizveli niz umetničkih dela kao refleksiju zbivanja iz društvenog ambijenta, kao i u njima samima, u susretu sa naletom masovne podrške i masovne medijske osude. Izložba je postavljena u galeriji ULUS. U istraživački fokus ove studije slučaja stavljene su javnosti nedovoljno vidljive niti tkanja performativne prirode društveno-političkog angažovanja studenata Beogradske akademije poslovnih i umetničkih strukovnih studija (BAPUSS). Ovo istraživanje otkriva unutrašnje motivatore koji su gradili izložbu, ali i društveno-političku realnost studenata koji su učestvovali u Studentskom pokretu i njegovim aktivnostima. Psihološki osvrt na kreativni rad zamešan sa političkim radom mladih umnogome otkriva rezilijentnost, istrajnost i unutrašnje borbe, koje daju dublju perspektivu političkom aktu. Timski rad umetnika pod pritiskom, u ovom slučaju 33 studenta umetničkog odseka, ima svoje specifične karakteristike koje se ne sreću u uslovima redovnih radnih angažmana ni u spontanom stvaralaštvu izolovanih umetnika. Metodologija primenjena na analizu kreativnog materijala prati princip metodološke triangulacije. S jedne strane, umetnički proizvodi i njihov sadržaj su razmatrani iz ugla komunikološkog i psihosocijalnog aspekta odabranih medijskih izraza i umetničkih proizvoda, primenom interpretativne analize. S druge strane, tematski su analizirani sadržaj i dinamika samog kreativnog procesa, kroz tehniku fokus grupe. Rezultati analize otkrivaju motive i poruke autora izložbe, koji su išli u pravcu kreiranja ulice u

1 Adresa za korespondenciju: kbrajovic@gmail.com

zatvorenom prostoru, ulice koja treba da se unese unutra, na simboličan način, da uđe u pore društva, sistema, u umove, stil života. Simbolika konstruisanog „zida od blokova“, u perspektivi samih autora ide u različitim pravcima tumačenja. Značenja se kreću od viđenja prepreka kao sinonima za same studentske blokade do pozitivnih konotacija pridruženih samoj reči nakon izložbe, iako je reč „prepreka“ u svom denotativnom značenju i govornoj praksi nedvosmislen znak za teškoću, sputanost ili izazov.

Ključne reči: grupna dinamika, psihologija, interpretativna analiza, fokus grupa, kreativni proces

Artistic Collaboration and Analysis of the Creative Process of the Protest-Gathered Student Art Group, Named 33, According to the Number of Authors of the Exhibition „Roadworks“

Students of the Department of Art and Design of the Belgrade Academy of Business and Art Professional Studies, through a group creative process, produced a series of works of art as a reflection of events in the social environment, as well as within themselves, in the face of a surge of mass support and mass media condemnation. The exhibition was set up in the ULUS gallery. The research focus of this case study is on the threads of the performative nature of the socio-political engagement of students of the Belgrade Academy of Business and Art Professional Studies (BAPUSS) that are not sufficiently visible to the public. This research reveals the internal motivators that built the exhibition, but also the socio-political reality of the students who took part in the Student Movement and its activities. A psychological look at the creative work mixed with the political work of the youth reveals much about resilience, perseverance and inner struggles, which provide a deeper perspective on the political act. The teamwork of artists under pressure, in this case 33 students of the art department, has its own specific characteristics that are not encountered in the conditions of regular business engagements, nor in the spontaneous creativity of isolated artists. The methodology applied to the analysis of creative material follows the principle of methodological triangulation. On the one hand, artistic products and their content are considered from the perspective of the communicational and psycho-social aspects of selected media expressions and artistic products, using interpretive analysis. On the other hand, the content and dynamics of the creative process itself were thematically analyzed, through the focus group technique. The results of the analysis reveal the motives and messages of the exhibition authors, who went in the direction of creating a street in an enclosed space, a street that should be brought inside in a symbolic way, to enter the pores of society, systems, minds, lifestyle. The symbolism of the constructed “block wall”, in the perspective of the authors themselves, goes in different directions of interpretation. The meanings range from seeing obstacles as a synonym

for student blockades themselves to positive connotations attached to the word itself after the exhibition, although the word “obstacle” in its denotative meaning and speech practice is an unambiguous sign of difficulty, constraint or challenge.

Keywords: group dynamics, psychology, interpretative analysis, focus group, creative process

Uvod

Teorijski kontekst: Od psihologije umetnosti ka socijalno angažovanoj praksi

Prolongirani društveni konflikt nužno priziva različite svesne i nesvesne mehanizme odbrane u susretu sa hroničnim dejstvom stresora. Iako je često u istoriji bivala zloupotrebljena u propagandne svrhe, umetnost je u svojoj suštini humanistički izraz, a ne inherentno instrument autoritarne sugestivnosti. U tom kontekstu, studenti su upotrebili umetnički izraz, svoj profesionalni glas, kao model komunikacije i strategiju za dijalog. Svoje mišljenje, stavove i osećanja utkali su u taj rad, pripovedajući kroz umetnički kanal komunikacije o onome što se zbivalo u njima samima, među njima i oko njih. Dok klasična psihoanalitička teorija pruža uvid u intrapsihičke procese stvaranja i zrele mehanizme odbrane ličnosti o kojima svedoči polje umetničkog stvaralaštva (Freud, 1959; Jung, 1987), savremeni kontekst studentskih protesta zahteva i razumevanje umetnosti kao društvene akcije. Izložba „Radovi na putu“ može se posmatrati kroz prizmu onoga što teoretičarka Kler Bišop naziva participativnom umetnošću, u kojoj fokus prelazi sa umetničkog *objekta* (samog zida ili slike) na *proces* socijalne interakcije koji taj objekat proizvodi (Bishop, 2004). U tom okviru, umetnički čin studenata prestaje da bude samo estetski izraz i postaje oblik „artvizma“ (Milohnic, 2015), odnosno spoja umetnosti i društvenog aktivizma. Prema shvatanju Granta Kestera, takva „dijaloška estetika“ funkcioniše tako što stvara prostor za razmenu tamo gde je komunikacija prekinuta (Kester, 2005). U kontekstu blokade, gde je dijalog sa institucijama bio otežan ili onemogućen, galerijski prostor je postao surogat za javnu sferu. U tom smislu, postavka odabrana za analizu u ovom radu može se posmatrati kao svojevrstni model za dijalog i razmenu. Tokom trajanja izložbe uvek je neko od autora bio u izložbenom prostoru, dostupan za razgovor sa posetiocima. Koristili su verbalnu i neverbalnu komunikaciju tako da usmeravaju tok i ishode recepcije u željenom smeru. Takav kulturnološki pristup nam omogućava da psihoanalitičke koncepte tumačimo u širem socijalnom ključu, polazeći od sledećih teorijskih pretpostavki:

1. Princip kolektivne sublimacije sugerira nam da umetnost nije samo individualni ventil za nagone već sredstvo za artikulaciju kolektivnog političkog identiteta.
2. Agonistički prostor: galerija postaje mesto sukoba različitih „istina“ (studenata, medija, građana), što odgovara konceptu „agonističkog pluralizma“ Šantal Muf, prema kojem je cilj umetnosti da učini vidljivim društvene antagonizme, a ne da ih nužno pomiri (Mouffe, 1999).

Povezivanjem psihodinamičke perspektive, fokusirane na doživljaj i recepciju, sa sociopolitičkom perspektivom, kako delujemo kroz umetnost, dobijamo celovitiju sliku fenomena koji istražujemo. Umetnost nije samo ogledalo unutrašnjeg stanja studenata već aktivni alat za društvenu promenu i ponovno uspostavljanje prekinutih veza zajednice.

Da li je moguće da određeni apstraktni sadržaj postane određena narativna istina, da kreira određeni diskurs? Prema mišljenju pojedinih autora kao što je Spens, što je materijal apstraktniji, neophodni su veći kapaciteti osobe koja tumači određeno delo (Spens prema Hendleru, 2011, p. 104). Takođe, i sama recepcija i analiza se u tom kontekstu aktivnog opažanja mogu smatrati delom umetničkog procesa. Ono što se u tom kontekstu subjektivno doživi ne mora da bude objektivna istina. Cilj same umetnosti je da bude apstraktna i da otvara mogućnost za različite poglede i tumačenja jer je upravo to ono što leči, taj momenat suočavanja sa nesvesnim sadržajima koji se projektuju na umetničko delo. Hendler navodi da je Frojd „umetnost posmatrao kao produkt psihe“ (Frojd prema Hendler 2011, p. 105). To ne umanjuje značaj umetničkog dela već upućuje na proces *kokreacije*, u kojem umetnik i posmatrač zajednički kreiraju smisao pomoću imaginacije. U tome leži značaj ovako koncipirane izložbene postavke, sloboda u izražavanju sopstvenih misli i osećanja koja se tom prilikom javljaju. Ideja nije da se određeni diskurs nametne, da se doživi isključivo na jedan i određen način, već da se pokrene dijalog studenata u blokadi kroz apstraktni umetnički koncept, koji ne nameće određeni idejno-vrednosni pogled već poziva na razmenu ideja, mišljenja, stavova, osećanja, na uzajamnu imaginaciju i kreaciju.

Kokreacija je prirodna posledica plenumskog direktnodemokratskog vida odlučivanja i horizontalne strukture koja je ustanovljena tokom studentskih blokada, te je bila vodilja i daljeg, kreativnog rada. Plenum se može posmatrati kao prostor odlučivanja i generisanja ideja, suprotan standardnom političkom sistemu reprezentacije (Riding, 2018). On funkcioniše tako što građanske inicijative i grupe privremeno povlače poverenje dato izorno postavljenim predstavnicima vlasti, kao odgovor na činjenicu da država neadekvatno upravlja krizom. Takva akcija ima cilj

da izazove zastoje u radu institucija koje, delujući netransparentno i ne preuzimajući političku ili partijsku odgovornost za nastale probleme, nastavljaju da funkcionišu bez samokorektivnih mehanizama ili promene upravljačkog kursa.

Posmatrano iz ugla psihoanalize, plenum je mogao funkcionisati kao projektivno platno na koje učesnici nesvesno projektuju sopstvene motive, strahove i unutrašnje konflikte. Ovaj fenomen se može objasniti pomoću koncepta projekcije u psihoanalitičkoj teoriji, gde pojedinci sopstvene neželjene osobine ili nesvesne impulse pripisuju spoljnim objektima ili grupama (Freud, 1911; Klein, 1946). Tako su učesnici mogli asocijativno interpretirati plenum kroz sopstvene subjektivne strahove i nade, od percepcije veleizdaje i prevara do aspiracija za ličnom koristi i društvenim priznanjem. U terminima jungovske psihoanalize, plenum se može posmatrati kao manifestacija Senke, odnosno aspekta ličnosti koji sadrži sve one osobine koje pojedinac ne prihvata u sebi, a koje se aktiviraju kroz anonimnost i zatvorenost događaja (Jung, 1987). U tom kontekstu, pojedinci sa idealizovanom slikom sebe mogli su projektovati negativne osobine na druge, dok su oni sa osećajem sopstvene nemoći ili nedostatka određene vrednosti projektovali pozitivne kvalitete koje su želeli da poseduju. Plenum funkcionise ne samo kao prostor diskusije već i kao ogledalo psiholoških i socijalnih tendencija njegovih učesnika. U teoriji socijalne identifikacije se ističe da se pojedinci u grupama često definišu na osnovu unutrašnjih i spoljašnjih projekcija svojih stavova i emocija, čime grupa reflektuje individualne i kolektivne psihološke obrasce (Tajfel & Turner, 1979). Slično tome, Lewin (1947) naglašava da grupne strukture i anonimnost omogućavaju izražavanje nesvesnih tendencija, koje se u kolektivnom kontekstu manifestuju kao projektovanje unutrašnjih konflikata i aspiracija.

Cilj sprovedenog istraživanja je dubinska analiza unutrašnjih motivatora učesnika i kreativnog procesa, koji su gradili izložbu, ali i društveno-političku realnost studenata koji su učestvovali u Studentskom pokretu i njegovim aktivnostima. U uslovima krize, antropološka je karakteristika korišćenje odbrambenih mehanizama, koje ćemo pomenuti i prilikom analize. Odbrambeni mehanizmi su načini adaptacije na krizu i mogu biti različiti. Izuzetno je zanimljivo i važno opisati odbrambene mehanizme studenata kao grupe u periodu zajedničkog stvaranja, *kokreacije*, uz aktivno neprijateljstvo i nerešenu društvenu krizu. Ponekad mehanizmi odbrane mogu imati i razvojni potencijal za pojedinca ili grupu, međutim odbrambeni mehanizmi su često nezreli.

Studenti koji su bili uključeni u kreativni proces „Radovi na putu“ uglavnom su se služili zrelijim odbrambenim mehanizmima poput sublimacije, međutim kreativni proces je otkrio i one manje zrele. Idealizacija,

takođe klasifikovana kao nezreli mehanizam odbrane, podrazumeva tendenciju da se sopstvene idealizovane ili željene osobine pripisuju drugima, često bez njihovog realističnog sagledavanja (Divac Jovanović *et al.*, 2017, p. 183; Kernberg, 1975). Projekcija se u psihoanalitičkoj literaturi definiše kao odbrambeni mehanizam nižeg reda, odnosno nezreli mehanizam odbrane, koji podrazumeva pripisivanje sopstvenih neprihvaćenih misli, emocija ili impulsa spoljašnjem objektu (Divac Jovanović *et al.*, 2017, p. 183; Freud, 1911/1958). U umetničkom stvaralaštvu, taj mehanizam može imati specifičnu funkciju jer umetnik može nesvesne i potisnute sadržaje sa kojima ne može direktno da se suoči da projektuje u umetničko delo, dok posmatrač ili učesnik procesa u samom delu može prepoznati i „očitati“ neprihvaćene aspekte sopstvene ličnosti (Erić, 2000). Iako projekcija u tom obliku ne nosi nužno razvojni potencijal, ona može imati značajnu ulogu u psihoterapijskom radu te u analizi umetničkog procesa i recepcije dela.

Metodologija istraživanja

Istraživanje je koncipirano kao kvalitativna studija slučaja, koja obuhvata dubinsko analiziranje toka kreativnog procesa i motivacije učesnika, sa učestvovanjem samih istraživača, uz primenu tehnika fokus grupe, a potom tematske i interpretativne analize u obradi dobijenih podataka. Budući da se radilo o fenomenu koji je duboko zasićen socijalno-političkom konotacijom i artivističkim potencijalom, smatramo da bi se mogao svrstati u kategoriju akcionih istraživanja koja teže transformativnoj promeni kroz istovremeni proces preduzimanja akcije i proces istraživanja, koji su povezani kritičkom refleksijom (Lewin, 1947). Odabir studije slučaja kao strategije opravdan je potrebom za dubinskim razumevanjem složenog, kontekstualno specifičnog socijalnog fenomena, u ovom slučaju umetničkog odgovora na društvenu krizu u akademskoj zajednici (Yin, 2018). Istraživanje je sprovedeno u prirodnom okruženju (*in situ*), tokom i neposredno nakon izložbe „Radovi na putu“ u Galeriji ULUS, koju su samostalno organizovali studenti umetničkog odseka Beogradske akademije poslovnih i umetničkih strukovnih studija (BAPUSS) od 9. do 24. aprila 2025. godine.

Sušтина ovog tipa istraživanja jeste u proučavanju vrlo malog broja slučajeva, zapravo i samo jednog u ovom slučaju budući da je reč o retkom fenomenu, ali intenzivno, produbljeno i u realnom kontekstu. Studiju slučaja sprovodimo kada nam je cilj da otkrijemo smisao, da istražimo procese i da steknemo unutrašnji uvid te dublje razumevanje pojedinca, grupe ili situacije. Kako smo istakli, kada se istražuju retke i izuzetne pojave, upravo je studija slučaja metod izbora.

U vezi sa verodostojnošću podataka i prenosivošću zaključaka, napominjemo da su podaci dobijeni putem studija slučaja „jaki po svojoj realnosti“, da su to stvarni slučajevi u stvarnim životnim situacijama, iako ih je teško prikupiti, kategorisati, sistematizovati. Događaji i situacije govore sami za sebe, te nema potrebe za velikim tumačenjem, procenjivanjem i produbljenim interpretacijama, budući da se prikaz rezultata izlaže u narativnoj formi poput dokumentarnog filma. Samo istraživanje slučaja na delu ujedno je i „korak ka delovanju“ budući da se prikupljeni i pregledno prikazani rezultati mogu iskoristiti na različite načine. Rezultati dobijeni studijom slučaja su bliski široj publici, saopšteni su svakodnevnim, nestručnim jezikom, pa nude uvide i u druge, slične slučajeve. Velika metodološka prednost je u tome što studiju slučaja može sprovesti jedan istraživač, nije neophodan tim, mada je u tome ujedno i njena najveća slabost i ograničenje. Studija slučaja nije ponovljiva, podaci nisu dostupni unakrsnoj proverbi, pa mogu biti subjektivni, pristrasni, selektivni te se teško mogu generalizovati kao zaključci koji su nedvosmisleno prenosivi na širu populaciju (Kvale, 1996).

Učesnici istraživanja

Istraživanje je sprovedeno na namernom (prigodnom) uzorku koji je obuhvatio ukupno sedam učesnika (N = 7). Učestvovalo je pet studentkinja i jedan student Odseka za umetnost i dizajn BAPUSS-a te jedna profesorka. Kako je uzorak mali, obavljene su dve fokus grupe, u razmaku od dve nedelje, da bi se dobio sadržajan materijal za dalju obradu u skladu sa ciljevima istraživanja. Učesnici su bili aktivno uključeni u koncipiranje i realizaciju izložbe, pri čemu je profesorka imala ulogu mentora/fasilitatora u samom procesu. Kriterijumi za uključivanje u uzorak bili su:

1. aktivno učešće u studentskim blokadama i protestnim aktivnostima,
2. direktan doprinos kreativnom procesu stvaranja umetničkih artefakata za izložbu i
3. pripadnost istoj akademskoj zajednici, što je osiguralo visok nivo poverenja i otvorenosti u komunikaciji.

Uzorak, iako veoma mali, u skladu je sa ciljevima i postavljenim pitanjima u nacrtu studije te se može smatrati kontekstualno validnim i metodološki adekvatnim za sprovedenu studiju slučaja jedne izložbe u vrtoglavih društvenim zbivanjima i sukobima na domaćoj političkoj sceni, gde je bilo teško naći institucionalni prostor za mlade i otpor, a ne za populaciju celokupnog studentskog protestnog pokreta. Tehnika uzorkovanja je prigodna budući da između istraživača i ispitanika postoji relacija pripadno-

sti istom univerzitetu, odnosno akademskoj zajednici. Fenomen se „sam pojavio“, odnosno istraživač je izabrao nekoga ko mu je bio dostupan.

Prikupljanje podataka i instrumenti

Istraživanje je sprovedeno od maja do juna 2025. godine, neposredno nakon kreiranja i postavke umetničke izložbe koja je okupila učesnike našeg istraživanja.

U skladu sa principom metodološke triangulacije, podaci su prikupljeni iz tri komplementarna izvora kako bi se osigurala ekološka i kontekstualna validnost nalaza te njihova prenosivost.

1. Fokus grupa. Kao primarna tehnika korišćen je polustrukturirani intervju u formi fokus grupe, održan nakon zatvaranja izložbe. Razvoj vodiča za razgovor doprineo je usmeravanju diskusije na postavljena istraživačka pitanja, dopuštajući prostor za slobodan tok diskusije u pravcima koji su obuhvaćeni studijom. Voditelj grupe se držao principa podsticanja diskusije do trenutka u kojem odgovori ne doprinose otkrivanju novih pogleda i perspektiva, odnosno do trenutka zasićenja informacijama (Đurić, 2007). Diskusija je vođena o ključnim temama: grupna dinamika rada pod pritiskom, emocionalni doživljaj blokade i interakcija sa publikom. Rezultati su obrađeni primenom tematske analize na materijale koji obuhvataju transkript intervjuja, zapise opservacija u slobodnoj formi zapisa posmatrača grupnog intervjuja.
2. Participativna opservacija. Istraživači su bili prisutni tokom procesa postavljanja izložbe i tokom interakcija sa publikom, beležeći neverbalne reakcije i spontane komentare posetilaca.
3. Umetnički radovi (postavka izložbenog Zida, transparenti i druge intervencije u prostoru) analizirani su kao materijalni tragovi psiholoških procesa učesnika u interpretativnoj analizi artefakata i takođe su obrađeni u studiji.

Studenti umetničkih studija bili su učesnici istraživanja, s jedne strane, i aktivni učesnici blokada i stvaraoci umetničkih izraza kao načina komuniciranja sa javnošću, s druge strane. U tom smislu bismo i našu poziciju kao istraživača mogli da posmatramo kao ulogu učesnika u oblikovanju fenomena koji istražujemo, a to je kreativan proces, dinamika i motivacija na nivou grupnog stvaralaštva i autorskih proizvoda.

Zajedničko za veliki broj kvalitativih istraživanja je da se ne sprovode sa ciljem zaključivanja koliko sa ciljem dubinskog razumevanja i hermeneutičke eksploracije, da se često sprovode u prirodnom okruženju (realnom

kontekstu), da je odnos između istraživača/ice i učesnika/ce u istraživanju često interaktivan i dinamičan, da je uzorak učesnika/ca nameran, neslučajan. Akcenat je na dubokom razumevanju specifičnih slučajeva, umesto na uopštavanju, odgovaranju na pitanja *zašto* i *kako*, umesto pitanja *šta* i *koliko*. U sprovođenju studije koristili smo različite vrste podataka, analizu pisane i ilustrovane dokumentacije, ali i opis trenutnog ponašanja, subjektivne i objektivne podatke (Jovanović, 2008).

U analizu materijala ulazi se sa uvažavanjem istorijskog, socijalnog i kulturnog konteksta koji je od suštinske važnosti za razumevanje individualnog slučaja, odabrane studentske izložbe stvaralačkog procesa, takođe uzimajući u obzir fizički kontekst, to jest okruženje galerijskog prostora i nastajanja eksponata. Svrha i cilj sprovedene studije je eksplorativnog i deskriptivnog karaktera, uzimajući u obzir navedene ciljeve, a sami izveštaji i zaključci daju narativne opise za tematsku analizu.

U diskusiji je učestvovalo sedam učesnika umetničke produkcije i jedna profesorka sa Akademije. Odsek je većinski ženski i u toj proporciji su radili i na izložbi – jedan student, a ostalo su bile studentkinje. Međutim, s obzirom na to da je u stvaranju izložbe sarađivalo više različitih fakulteta, ne samo odseci jednog fakulteta, pripremi izložbe su se pridružile kolege sa Građevinskog, Arhitektonskog, Elektrotehničkog fakulteta. Oni su donirali rekvizite koji su stizali od brojnih studenata Beogradskog univerziteta, uključujući i studente Filozofskog fakulteta i Saobraćajnog fakulteta. Osim pomoći u logistici i rekvizitima, savetodavno su im pomagali i drugi studenti, van sfere umetnosti. Saveti su se odnosili na tehnička usmerenja i rešenja, a ne na idejno učešće u nastajanju dela. Na primer, kolege i kolegice sa Građevinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu učestvovali su u konsultacijama o postavci samog zida, studenti Saobraćajnog fakulteta su pomogli donacijom određenih materijala, saobraćajne signalizacije, guma i ostalih simbola prepreka i upozorenja koji se namenski koriste u njihovoj primarnoj struci.

Procedura analize podataka

Prikupljeni narativni materijal analiziran je primenom tematske analize sadržaja. Proces kodiranja je tekao u dve faze.

- *Deduktivna faza*. Prepoznavanje unapred definisanih psiholoških konstrukata, u ovom slučaju mehanizama odbrane: sublimacije, projekcije, altruizma.
- *Induktivna faza*. Identifikovanje novih tema proizašlih iz samog materijala (npr. transformacija značenja pojma „prepreka“ ili konstruisanog doživljaja kolektivnog identiteta tokom kreativnog procesa).

Polazeći od toga da su istraživači deo iste akademske zajednice kao i ispitanici, posebna pažnja je posvećena pitanju validnosti rezultata studije. Denzinov pristup validnosti, posebno u okviru interpretativnog interakcionizma, naglašava da je istraživačka validnost „uslovna, pregovaračka i delimična“ konstrukcija, a ne apsolutna istina, da se fokusira, umesto na objektivnost, na „detaljan opis“ i kontekstualno razumevanje (Denzin & Lincoln, 2008). Bliskost sa ispitanicima omogućila je dublji uvid i iskrenost, dok je rizik od pristrasnosti umanjen fokusiranjem na kolektivne narative, a ne na pojedinačne lične ispovesti. Svi učesnici su dobrovoljno pristali na učešće u diskusiji.

Rezultati i diskusija

Kvalitativnom analizom transkripta fokus grupe i opservacijom interakcija tokom izložbe, izdvojile su se tri ključne tematske celine koje objašnjavaju psihološku dinamiku studenata i njihovu komunikaciju sa okruženjem.

1. Transformacija značenja: od prepreke do konstruktivnog elementa

Centralni motiv izložbe i diskusije bio je „Zid“. Analiza pokazuje da je došlo do kognitivnog reuokviravanja pojma prepreke kod studenata.

- **Simbolika Zida.** Dok „blokada“ u društvenom kontekstu označava zastoj, studenti su blokove u umetničkom procesu redefinisali kao gradivni materijal. Kako navode, Zid je konstruisan „suvom gradnjom“, što simbolizuje krhkost društvenog poretka, drugim rečima, „ako se neko nasloni, on puca“.
- **Performativna dimenzija.** Figura „uspavanog policajca“, koju reprezentuje student u uniformi u ležećem položaju, te oslikani pešački prelazi u galeriji poslužili su kao simulacija ulice. Tim postupkom, *spoljašnji* prostor protesta unet je u *unutrašnji* prostor institucije, u ovom slučaju galerije, čime je obrisana granica između aktivizma i umetnosti.
- **Ambivalencija.** Zid je istovremeno predstavljao barijeru, ali i zaštitu. Studenti su istakli da je sam proces gradnje, vođen instrukcijama kolega sa tehničkih fakulteta, bio čin prevazilaženja sopstvene nekompetencije, budući da je reč o umetnicima, laicima na polju gradnje, saradnja je transformisala osećaj nemoći u kompetenciju.

2. Grupna dinamika: kohezija nasuprot individualnoj kontroli

Druga dominantna tema odnosi se na specifičnosti stvaranja u kolektivu pod pritiskom. Nalazi ukazuju na visoku grupnu koheziju koja je služila kao „tampon zona“ protiv spoljašnjeg stresa.

- **Gubitak kontrole kao korist.** Studenti su uporedili samostalni rad, u kojem obično postoje visoka kontrola i idealizacija proizvoda, sa grupnim radom na ovoj izložbi. Ključni uvid je da „deljenje tereta“ dovodi do psihološkog rasterećenja. Odustajanje od perfekcionizma, odnosno imperativa da „mora da bude savršeno“, u korist autentičnosti trenutka omogućilo je „ležernost“ u radu, uprkos kriznom kontekstu.
- **Altruizam kao mehanizam odbrane.** Uočen je izostanak kompeticije, što je netipično za umetničke krugove (Mandić, 2003). Dominirao je mehanizam *altruizma* kao zreli mehanizam odbrane, pomoću kojeg su članovi grupe regulisali sopstveni stres tako što su pomagali drugima i međusobno se podsticali.
- **Idealizacija zajedništva.** Uočeno je i da je u grupi korišćen mehanizam *idealizacije*. Ispitanici nisu mogli da se sete sukoba ili tenzija, opisujući proces isključivo kroz pozitivna iskustva. To ukazuje na nesvesnu potrebu grupe da se u kriznoj situaciji homogenizuje i potisne interne konflikte radi očuvanja morala. Polazeći od suzdržane i refleksivne perspektive, autori izložbe ističu da u vezi sa tim pitanjima ne zauzimaju isključive stavove već prepoznaju i prednosti i ograničenja različitih oblika udruženog rada. U tom kontekstu, posebno naglašavaju da se njihova percepcija timskog rada promenila u pozitivnom pravcu, budući da su prethodno iskazivali ograničeno poverenje i nizak nivo entuzijazma prema kolektivnom načinu delovanja. Kao naročito vredne aspekte izdvajaju dostupnost saveta, spremnost na saradnju i dobronameran pristup u grupi. Kao potencijalni pravac daljeg umetničkog i kolektivnog delovanja pominje se neodadaizam, shvaćen kao oblik simboličkog otpora duboko ukorenjenim obrascima otuđenja u savremenom načinu života.

3. Galerija kao projektivno platno: interakcija sa javnošću

Studenti uključeni u kreativni proces pokazali su pretežno korišćenje zrelijih odbrambenih mehanizama u uslovima krize, dok se u nastanku izložbe „Radovi na putu“ mogu identifikovati i pojedini mehanizmi nižeg reda. Među njima se izdvajaju projekcija i idealizacija, koje su u ovom kontekstu imale specifične psihološke i funkcionalne uloge.

Recepcija izložbe je potvrdila hipotezu da umetnički artefakt u kriznim vremenima postaje „projektivno platno“ za posmatrače. U nastavku teksta izložit ćemo rezultate interpretativne analize.

- **Mehanizam projekcije kod publike.** Reakcije posetilaca su bile polarizovane i intenzivne, često nepovezane sa samim umetničkim kvalitetom dela. Agresivni ispadi, kao što je to pljuvanje stakla, ili verbalna provokacija pitanjem „Nije ovo valjda taj plenum?“) tumače se kao *projekcija* sopstvenih strahova i frustracija građana na studente. Studenti su postali nosioci Senke (Jung, 1987), i to onog dela društva koji je neprihvatljiv ili zastrašujući.
- **Sublimacija kroz dijalog.** Nasuprot agresiji, zabeleženi su i konstruktivni odgovori. Mogućnost da publika interveniše na zidu, dopisivanjem grafita i raznoraznih poruka i simbola, omogućila je posetiocima da i sami učestvuju u procesu *sublimacije*, odnosno pretvaranja sirove emocije u društveno prihvatljiv simbolički izraz. Sublimacija se u psihoanalitičkoj teoriji definiše kao odbrambeni mehanizam višeg reda, odnosno zreo mehanizam odbrane, koji omogućava transformaciju nesvesnih konflikata i emocionalnih tenzija u društveno prihvatljive i kreativno produktivne oblike izražavanja (Divac Jovanović *et al.*, 2017, p. 183; Freud, 1905/1959). U tom smislu, izložba se može tumačiti kao socijalno prihvatljiv simbolički prikaz brojnih nesvesnih unutrašnjih konflikata i emocionalnih stanja studenata za vreme blokade. Poseban primer sublimacije je motiv velikog srca koje su studenti nosili na protestima, a koje je uključeno i u izložbeni prostor, sa natpisom „Naša borba je nežna“. Taj simbol, kao i vizuelni elementi na samom zidu izložbe, sadrže slojevite metaforičke predstave unutrašnjih borbi i konflikata koji su sublimirani u umetničku formu. Takav proces sublimacije može se aktivirati i kod samih posmatrača izložbe, čime se otvara potencijal za emocionalnu refleksiju i razvojni psihološki efekat.
- **Transferzalnost straha.** Diskusija je otkrila promenu u percepciji straha. Dok je ranije dominirao strah od represije, sada se javio „egzistencijalni strah“ od apatije i nepromenljivosti, svojevrsne „zamrznutosti“. Umetnički čin ovde služi kao odbrana od bespomoćnosti i vraća studentima osećaj agensnosti.

Ograničenja studije i refleksivnost istraživača

Prilikom tumačenja nalaza ovog istraživanja treba uzeti u obzir nekoliko metodoloških ograničenja. Pre svega, *veličina uzorka* je mala (jedna fokus grupa), što je karakteristično za studije slučaja, ali ograničava mo-

gućnost generalizacije zaključaka na celokupnu studentsku populaciju ili druge protestne pokrete. Nalazi su specifični za umetničku grupu „33“ i kontekst BAPUSS-a, te ih treba posmatrati kao dubinski uvid u jedan jedinstven fenomen, a ne kao opšte pravilo.

Drugo značajno ograničenje se odnosi na *poziciju istraživača*, odnosno istraživačku pristrasnost. Budući da istraživači pripadaju istoj akademskoj zajednici kao i ispitanici u odnosu profesor–student ili kolega–kolega, postoji mogućnost pojave takozvanih „poželjnih socijalnih odgovora“ u rečima studenata učesnika istraživanja. Moguće je da su studenti, svesno ili nesvesno, ublažavali opise internih konflikata pred profesorima ili idealizovali proces saradnje.

Međutim, ta „insajderska“ pozicija istovremeno predstavlja i metodološku prednost (Ross, 2017). Bliskost i poverenje izgrađeno tokom zajedničkog rada na fakultetu omogućili su pristup „zatvorenom“ svetu studentskog protesta koji bi spoljnom istraživaču verovatno ostao nedostupan. Kako bismo umanjili rizik od pristrasnosti, u analizi smo se fokusirali na identifikaciju ponavljajućih obrazaca i kolektivnih narativa, a ne na validaciju pojedinačnih stavova, težeći visokom stepenu analitičke distance uprkos emotivnoj uključenosti u temu.

Zaključak

Celokupnim procesom stvaranja dominira princip kolektivnog doprinosu jer umetnost može da bude replika „društvenog karaktera“ (From, 1984), ona predstavlja kolektivne karakteristike pripadnika grupe i ogledalo je savesti studenata koji su učestvovali u ovom stvaralačkom poduhvatu i pozeleli da njihova umetnička postavka bude projektivno platno za učesnike, da komunicira sa unutrašnjim selfom osobe, da bude ogledalo društvene realnosti.

Kada se govori o projekciji, reč je o projektovanju neželjenih emocija na drugog. Ona se pojavljivala i u umetničkom smislu vršila specifičnu funkciju projektujući se i oslikavajući na platnu, na proizvodu *kokreacije*, što je još interesantnije. S druge strane, studenti su u refleksiji sopstvenog procesa isticali da nije bilo slabosti ni konflikata, naglašavajući zajedništvo i isključivo pozitivna iskustva saradnje. Istovremeno su pokazali svest o mogućoj subjektivnoj pristrasnosti, prepoznajući da njihova percepcija možda nije potpuno objektivna, ali da je u datom trenutku predstavljala njihovu psihološku realnost. U kontekstu izrazito zahtevne i krizne situacije, idealizacija kolega i saradnika može se tumačiti kao adaptivna strategija očuvanja grupne kohezije i emocionalne stabilnosti, koja je omogućila kontinuitet zajedničkog rada i održavanje osećaja zajedništva (Vaillant, 1992)

Sama humanistička etika utemeljena je na uverenju da čovek nije determinisan svojom prošlošću, da je sloboda imanentna potreba, kojoj svaki pojedinac teži, ako ne otvoreno i svesno onda kroz destrukciju (From, 1978). Svako biće koje je osujećeno u ostvarivanju svoje slobode i potencijala neminovno propada. Da li je ova izložba „Radovi na putu“ imala takav pokretački potencijal da se učesnici zapitaju o sopstvenoj slobodi i njenoj interpretaciji? Iz razgovora sa studentima može se zaključiti da je sam stvaralački proces pokrenuo metakognitivni nivo u preispitivanju pojma „interesa“ i da u tom smislu prkose principu autoritarne etike koja počiva na manipulaciji ličnim interesima. Posvetili su se cilju koji je sam po sebi vrednost. Kreirali su stvaralački odgovor na studentske blokade sa ciljem da uključe i sve posmatrače i učesnike, da stvore *kokreaciju* između umetnika i učesnika. U tom prostoru *kokreacije* i komunikacije bez cenzure, kroz umetnički izraz, stvaraju se prava sloboda i potencijal za humanističke vrednosti, bez nadzora profesionalnog autoriteta koji bi rekao kako osoba treba da misli i šta treba da oseća. Svako je na sagrađeni eksponat Zid mogao da doda nešto svoje i on je u tom smislu imao interaktivan potencijal. Studentkinje i studenti BAPUSS-a su konstruktivnim delovanjem mobilisali veliku podršku i sa drugih fakulteta. Zajednička kolaboracija doprinela je ideji da humanističke vrednosti kao što su zajedništvo, empatija, ljubav, tolerancija, saradnja nisu samo prazne reči na papiru već vrednosti koje se žive i same po sebi su cilj, drugim rečima humanistička etika u praksi.

Literatura

- Bishop, C. (2004). Antagonism and relational aesthetics. *October*, (110), 51–79. <https://doi.org/10.1162/0162287042379810>
- Denzin, K. N., & Lincoln, Y. S. (2008). *Collecting and interpreting qualitative materials* (3rd ed.). Sage Publications.
- Divac-Jovanović, M., & Švrakić, D. (2017). *Granična ličnost i njena različita lica*. Clio.
- Đurić, S. (2007). *Fokus grupni intervju*. Službeni glasnik.
- Erić, Lj. (2000). *Psihoanaliza i psihopatologija likovnog izraza*. Institut za mentalno zdravlje.
- Fajgelj, S. (2004). *Metode istraživanja ponašanja*. Centar za primenjenu psihologiju.
- Freud, S. (1911/1958). Formulations on the two principles of mental functioning. In J. Strachey (Ed. & Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 12, pp. 213–226). Hogarth Press.
- Freud, S. (1959). Further recommendations in the technique of psychoanalysis: recollection, repetition, and working-through. In *Collected papers* (Vol. 2). Basic Books.
- Fromm, E. (1978). *Anatomija ljudske destruktivnosti* (Knj. 2). Naprijed.
- Fromm, E. (1984a). *Bekstvo od slobode*. Naprijed.
- Fromm, E. (1984b). *Čovjek za sebe*. Naprijed.

- Hendler S., E. (2011). *Umetnost i psiha*. Clio.
- Jovanović, G. (2008). Socijalna epistemologija kvalitativnih istraživanja. In D. Stojnov (Ed.), *Metateorijske osnove kvalitativnih istraživanja* (pp. 1–27). Zepter Book World.
- Jung, C. G. (1987a). *Čovek i njegovi simboli*. Mladost.
- Jung, C. G. (1987b). *The archetypes and the collective unconscious* (2nd ed.). Princeton University Press.
- Kernberg, O. F. (1975). Transference and countertransference in the treatment of borderline patients. *Journal of the National Association of Private Psychiatric Hospitals*, 7(2), 14–24.
- Kester, G. (2005). Conversation pieces: The role of dialogue in socially engaged art. In Z. Kocur & S. Leung (Eds.), *Theory in contemporary art since 1985* (pp. 76–100). Blackwell.
- Klein, M. (1946). Notes on some schizoid mechanisms. *International Journal of Psycho-Analysis*, 27, 99–110.
- Kvale, S. (1996). *Interviews: An introduction to qualitative research interviewing*. Sage Publications.
- Lewin, K. (1947). Frontiers in group dynamics: Concept, method, and reality in social science; social equilibria and social change. *Human Relations*, 1(1), 5–41. <https://doi.org/10.1177/001872674700100103>
- Mandić, T. (2003). *Komunikologija: Psihologija komunikacija*. Clio.
- Milohnić, Aldo. (2015). Artivistic interventions as humorous re-appropriations. *European Journal of Humour Research*. 3. 35–49. DOI:10.7592/EJHR2015.3.2.3.MILOHNIC
- Mouffe, C. (1999). Deliberative democracy or agonistic pluralism? *Social Research*, 66(3), 745–758.
- Riding, J. (2018). A new regional geography of a revolution: Bosnia's Plenum movement. *Territory, Politics, Governance*, 6(1), 16–41. <https://doi.org/10.1080/21622671.2016.1260491>
- Ross, L. E. (2017). An account from the inside: Examining the emotional impact of qualitative research through the lens of “insider” research. *Qualitative Psychology*, 4(3), 326–337. <https://doi.org/10.1037/qup0000064>
- Sternberg, R. J., & Lubart, T. I. (1995). *Defying the crowd: Cultivating creativity in a culture of conformity*. Free Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33–47). Brooks/Cole.
- Vaillant, G. E. (1992). *Ego mechanisms of defense: A guide for clinicians and researchers*. American Psychiatric Press.
- Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods* (6th ed.). Sage.

Webografija

<https://ulus.rs/blog/sta-kuca-kad-sve-stane/>

CIP – Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

323.269.3:378.18(497.11)"2024/2025"(082)

323.25(497.11)"2024/2025"(082)

378.18:316(497.11)"2024/2025"(082)

НАЦИОНАЛНА научна конференција Студентски протести
2024/25: блоКАДА, ако не САДА? (2025 ; Београд)

Studentski protesti 2024/25: bloKADA, ako ne SADA? : zbornik
radova sa nacionalne naučne konferencije Beograd, 22. i 23. novembar,
2025 / urednici Vera Backović ... [at. al.]. - Beograd : Filozofski fakultet,
Institut za sociološka istraživanja, 2026 (Beograd : Studio Dosije). - 327
str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 50. - Str. 9-13: Predgovor / urednici. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst. - Bibliografija uz većinu radova. - Summaries.

ISBN 978-86-6427-405-0

1. Бацковић, Вера, 1978- [urednik] [autor dodatnog teksta]

a) Студентски протести -- 2024-2025 -- Србија -- Зборници

b) Студентски протести -- Друштвени аспект -- 2024-2025 -- Србија
-- Зборници

COBISS.SR-ID 193789961

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
Institut za sociološka istraživanja

ISBN 978-86-6427-405-0

9 788664 274050